

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

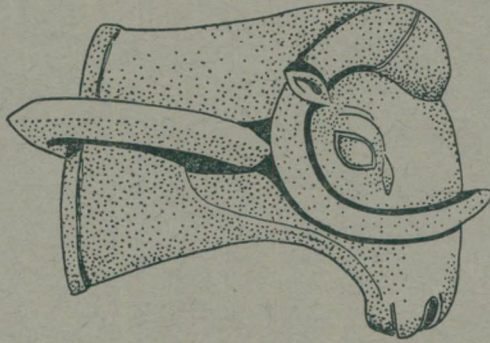
BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXI

No : 124

Ekim 1967

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 6 7

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu müdür : ULUĞ İĞDEMİR

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
ATLAN, PROF. DR. SABAHAT : Side'de Basılmış İskender Tipli Sikkeler (2 levha ile birlikte)	483
———— : Die in Side gepraegten Münzen mit Alexandertypen (Mit 2 Tafeln)	497
ALP, SEDAT : Libasyon Kapları "Gaga Ağızlı Desti" ile "Kol Biçimli Alet" ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları (8 resimle birlikte)...	513
———— : Die Libationsgefässe "Schnabelkanne" und "Armformiges Gerät" und ihre hethitischen Bezeichnungen (Mit 8 Abb.)...	531
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ : Akyazılı Sultan Tekkesi (28 res. ve 2 levha ile birlikte)	551
———— : The Tekke of Akyazılı (With 28 fig., and 2 plates)	593
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş ...	601
TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH : Kırım Han'ı Mehmed Giray IV'ün Kâmilî takma adı ile yazmış olduğu koşma ve türküler	647
İĞDEMİR, ULUĞ : Türk Tarih Kurumu Binası'nın Giriş Holündeki Atatürk Büstü'nün Öyküsü (1 resim ve 4 fotokopi ile birlikte)	657
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun iki büyük kaybı	661
Bibliyografya :	
TURAN, ŞERAFETTİN : Alberto Tenenti, <i>Venezia e i Corsani</i> . 1580 - 1615 (= <i>Venedik ve Korsanlar</i>)	663
1967 yılının ilk yarısında kitaplığımızda gelen kitap ve dergiler...	671

Kapaktaki resim : Konya Karahöyüğü buluntularından, koç başı şeklinde kadeh (M. Ö. yaklaşık olarak 1750).

Jale İnan ve Elisabeth Rosenbaum'ın "Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor" eserine birinci ek yazı bu sayımıza yetişememiştir. Bu yazı 125. sayımızda yayımlanacaktır.

The first supplement to Jale Inan - Elisabeth Rosenbaum, "Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor" can't be published in No. 124 of Belleten, because of a retardment. It will be published in No. 125.

B E L L E T E N

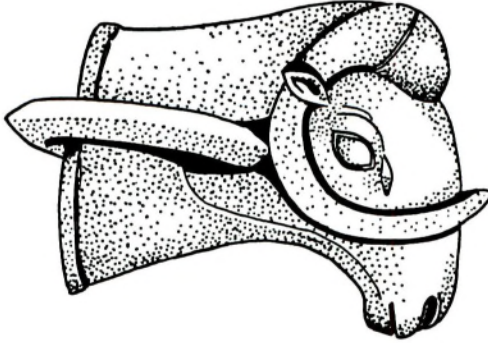
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXI—Tome : XXXI

Sayı : 121 - 124 — No. 121 - 124

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 6 7

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU
Yazı İşlerini idare eden Mes'ul Müdür : ULUĞ İĞDEMİR
Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE
Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

Kapaktaki resim : Konya Karahöyüğü buluntularından, koç başı şeklinde kadeh (M. Ö. yaklaşık olarak 1750).

Sur la couverture : Coupe en forme de tête de bélier, trouvée à Karahöyük (Konya). - Date approximative ; 1750 av. J. Ch.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
ALP, SEDAT : Libasyon Kapları "Gaga Ağızlı Desti" ile "Kol Biçimli Alet" ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları (8 resimle birlikte)....	513
————— : Die Libationsgefäße "Schnabelkanne" und "Armförmiges Gerät" und ihre hethitischen Bezeichnungen (Mit 8 Abb.).....	531
ALTAN, NEMİKA : Ankara Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bazı Portreler (8 resimle birlikte)	323
ATLAN, PROF. DR. SABAHAT : Side'de Basılmış İskender Tipli Sikkeler (2 levha ile birlikte)	483
————— : Die in Side geprägten Münzen mit Alexandertypen (Mit 2 Tafeln)	497
BAYBURTOĞLU, DR. CEVDET : İzmit'te bulunmuş olan Arkaik Kuros Başı (7 resimle birlikte)	331
BOSTANCI, DR. ENVER : Morphological and Biometrical Examination of some Skulls from the Sardis Excavations	1
BOYSAL, YUSUF : Müskebi Kazısı 1963 Kısa Raporu (15 resimle birlikte)	67
————— : Vorläufiger Bericht über die Grabungen 1963 in Müskebi ...	77
DARGA, DR. MUHİBBE : Side Dili ile Yazısı hakkında Notlar ve Side Doğu Şehir Kapisında bulunan Yazıt (10 resimle birlikte).....	49
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ : Akyazılı Sultan Tekkesi (28 res. ve 2 levha ile birlikte)	551
————— : The Tekke of Akyazılı (with 28 fig., and 2 plates)	593
GÖKBİLGİN, PROF. M. TAYYİB : Tanzimat Hareketi'nin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri	93
HOWARD, HARRY N. : The Entry of Turkey into World War II.	221
İĞDEMİR, ULUĞ : Türk Tarih Kurumu Binası'nın Giriş Holündeki Atatürk Büstü'nün Öyküsü (1 resim ve 4 fotokopi ile birlikte)	657
JAESCHKE, GOTTHARD : Der Weg nach Mudros im Lichte der englischen Dokumente	113
————— : İngiliz Belgeleri Işığında Mondros'a giden Yol (Türkçe Özet)	131
KATOĞLU, MURAT : XIII. yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde "Küllüye" (2 plân ve 17 resimle birlikte)	335
KURAT, AKDES NİMET : Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı	375
ÖNEY, GÖNÜL : Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları (22 resimle birlikte)	143
————— : Die Figurenreliefs an der Hüdavent Hatun - Türbe in Niğde. (Mit 22 Abb.)	155

	<u>Sayfa</u>
REYCHMAN, JAN : 1794 Polonya İsyanı ve Türkiye	85
TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH : Kırım Han'ı Mehmed Giray IV'ün Kâmilî takma adı ile yazmış olduğu koşma ve türküler	647
TEKİNDAĞ, PROF. DR. ŞEHABEDDİN : II. Bayezid Devrinde Çukur - Ova'da Nüfuz Mücadelesi (6 fotokopi ile birlikte)	345
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Şehzade Mustafa'nın ölümünde Medhali olan Vezir-i Âzam Rüstem Paşa'nın ikinci sadaretinde Yeniçerilerin Ağalarından şikâyeti havi Kanunî Sultan Süleyman ile Rüstem Paşa'ya pek ağır Mektupları (2 fotokopi ile birlikte)	191
————— : Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş	601
ÜÇÖK, DOÇ. DR. BAHRIYE : İslâm Devletlerinde bazı Nâibeler	169
ÜNVER, ORD. PROF. DR. SÜHEYL : Yetmiş yıl önce Konya (3 fotokopi ile birlikte)	201
 Nekroloji :	
GENGE, DR. H. : Eckhard Unger	135
 Bildiriler :	
KOŞAY, DR. HÂMİT ZÜBEYR : Türkiye Arkeoloji Araştırmalarında Gelişmeler	415
 Bibliyografya :	
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : Wolfram Hoepfner, <i>Herakleia Pontike - Ereğli. Eine baugeschichtliche Untersuchung</i>	139
————— : Friedrich Karl Dörner, <i>Kommagene. Ein wiederentdecktes Königreich</i>	283
SÜMER, MİNE : Yusuf Kemal Tengirşenk, <i>Vatan Hizmetinde</i>	433
TANSEL, F. A. : Dr. Olcay Önertoy, <i>Midhat Cemal Kuntay'ın Namık Kemal adlı Eserinin Şahıs ve Eser adları İndeksi</i>	277
————— : Dr. Şerif Mardin, <i>Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895 - 1908</i>	423
TURAN, ŞERAFETTİN : Alberto Tenenti, <i>Venezia e i Corsani. 1580 - 1615 (= Venedik ve Korsanlar)</i>	663
1966 yılının ikinci yarısında Kitaplığımıza gelen kitap ve dergiler	287
1967 yılının ilk yarısında kitaplığımıza gelen kitap ve dergiler	671
 Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun 1967 yılı Genel Kurul toplantıları	443
Türk Tarih Kurumu'nun yeni binası (6 resimle birlikte)	479
Türk Tarih Kurumu'nun iki büyük kaybı	661

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	Page
ALP, SEDAT : Les Coupes de Libation "Cruche au bord en bec" et "Instrument en forme de bras" et leurs équivalents dans le Textes Hittites (en. turc; 8 fig.)	513
————— : Die Libationsgefäße "Schnabelkanne" und "Armförmiges Gerät" und ihre hethitischen Bezeichnungen (Mit 8 Abb.)	531
ALTAN, NEMİKA : Les Portraits qui se trouvent au Musée d'Archéologie d'Ankara (en turc, 8 fig.)	323
ATLAN, PROF. DR. SABAHAT : Les pièces de monnaie du type Alexandre forgées à Side (en turc; 2 planches)	483
————— : Die in Side geprägten Münzen mit Alexandertypen (traduction en allemand du précédent)	497
BAYBURTLUOĞLU, DR. CEVDET : La tête du Kuros archaïque qui a été trouvée à İzmit (en turc, 7 fig.)	331
BOSTANCI, DR. ENVER : Morphological and Biometrical Examination of some Skulls from the Sardis Excavation (article rédigé en anglais)	1
BOYSAL, YUSUF : Rapport préliminaire sur les fouilles de Müskebi, exécutées en 1963 (en turc, avec 15 illustrations)	67
————— : Vorläufiger Bericht über die Grabungen 1963 in Müskebi (texte, rédigé en allemand, du Rapport ci-dessus mentionné)	77
DARGA, DR. MUHİBBE : Notes sur la langue et l'écriture de Side. - Inscription découverte à la porte orientale de la cité de Side (en turc, avec 10 illustrations)	49
EYİCE, PROF. DR. SEMAVI : Tekke d'Akyazılı (en turc; 28 fig. et 2. planches)	551
————— : The Tekke of Akyazılı (traduction en anglais du précédent).	593
GÖKBİLGİN, PROF. DR. TAYYİB : Influence exercée par le Mouvement du Tanzimat sur l'Organisation et les Institutions turques (en turc)	93
HOWARD, HARRY N. : The Entry of Turkey into Worl War II (en anglais) ..	221
İÖDEMİR, ULUĞ : Récit du buste d'Atatürk qui se trouve dans la salle d'entrée du bâtiment de la Société Turque d'Histoire (1 fig. et 4 photocopies)	657
JAESCHKE, GOTTHARD : Der Weg nach Mudros im Lichte der englischen Dokumente (étude rédigée en allemand)	113
————— : Résumé en turc de l'étude ci-dessus mentionnée	131
KATOĞLU, MURAT : "Le Külliye" dans l'Architecture d'Anatolie au XIIIe siècle (en turc, 2 plans, 17 fig.)	335
KURAT, AKDES NİMET : Les conférences de Brest-Litovsk et la paix	375
ÖNEY, GÖNÜL : Les Bas-reliefs figuratifs de "Hüdavent Hatun Türbe" à Niğde (en turc, 22 fig.)	143
————— : Die Figurenreliefs an der Hüdavent Hatun-Türbe in Niğde (traduction en allemand du précédent)	155

	<u>Page</u>
REYCHMAN, JAN : L'insurrection polonaise de 1794 et la Turquie (en turc).	85
TANSEL, FEVZIYE ABDULLAH : "Koşma's 'écrits par le Khan de Crimée Mehmet Giray IV, sous le faux nom de' Kâmili."	647
TEKİNDAĞ, PROF. DR. ŞEHABEDDİN : La lutte du pouvoir à Çukur - Ova, au temps de Bayezid II (en turc, 6 photocopies)	345
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Ecrits-de teneur extrêmement violentes adressés au Sultan Süleyman le Magnifique et au Grand-Vizir Rüstem Paşa, pour se plaindre des agissements de l'Aga des Janissaires (sous le second viziriat de Rüstem Paşa) (en turc, 2 photocopies) .	191
_____ - Emir Çoban Soldoz et Demirtaş	601
ÜÇÖK, DOÇ. DR. BAHRIYE : Quelques régentes dans les Etats Musulmans (en turc)	169
ÜNVER, ORD. PROF. DR. SÜHEYL : Le Konya d'il y a soixante dix ans (en turc, 3 photocopies)	201
 Nécrologie :	
GENGE, DR. H. : Eckhard Unger	135
 Communications :	
KOŞAY, DR. HÂMÎT ZÜBEYR : Les développements dans les recherches archéologique turques	415
 Bibliographie :	
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : Wolfgang Hoepfner, <i>Herakleia Pontike - Ereğli. Eine baugeschichtliche Untersuchung</i>	139
_____ : Friedrich Karl Dörner, <i>Kommagene. Ein wiederentdecktes Königreich</i>	283
SÜMER, MİNE : Yusuf Kemal Tengirşenk, <i>Au Service du Pays</i>	433
TANSEL, F. A. : Dr. Olcay Öner toy, <i>Midhat Cemal Kuntay'ın Namuk Kemal adlı eserinin Şahıs ve Eser adları İndeksi</i>	277
_____ : Dr. Şerif Mardin, <i>Les Idées Politiques des Jeunes Turcs, 1895-1908</i>	423
TURAN, ŞERAFETTİN : Alberto Tenenti, <i>Venezia e i Corsani 1880-1615 (= Venise et les Pirates)</i>	663
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le second semestre de 1966	287
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le premier semestre de 1967	671
 Informations :	
L'Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire, en 1967	443
Le nouveau bâtiment de la Société Turque d'Histoire (en turc, 6 fig.)	479
Deux Grandes Pertes de la Société Turque d'Histoire	661

BELLE TEN

Cilt: XXXI

EKİM 1967

Sayı: 124

SİDE'DE BASILMIŞ İSKENDER TIPLI SİKKELER

Büyük İskender. (328 - 323)*

Prof. Dr. SABAHAT ATLAN

İskender sikkeleri ilk defa geçen yüz yılın ortalarında L. Müller¹ tarafından sistematik bir şekilde incelenmiş ve bu mevzu ile ilgili olan bütün malzeme, sikkelerin üzerinde görülen monogram, harf ve semboller darphane işareti olarak kabul edildiği için, İskender İmparatorluğu dahilindeki irili ufaklı çeşitli darphanelere maledilmiştir. Yüz yılımızın başından itibaren hemen bütün çalışmalarını bu çeşit sikkelerin tetkikine yöneltmiş olan E. T. Newell ise, etüdlerrinde İskender sikkelerini muhtelif darphanelere dağıtmak için, sikkelerin stil ve işçiliklerini esas olarak ele almış ve böylece Müller'in ayrı darphanelere verdiği pek çok sikkenin aynı darphaneye ait olduğunu ispat etmiştir². Newell'e göre, İskender sikkeleri üzerindeki monogram ve sembollerin büyük çoğunluğu o sikkelerin basılmış olduğu darphaneleri değil, bunların basılması işiyle meşgul olmuş birinci ve ikinci dereceden resmî memurları göstermektedir.

Yine Newell ve onun vardığı sonuçları benimsemiş diğer Numismatların eserlerinden öğrendiğimize göre, Büyük İskender Make-

* Burada evvelâ bana sikkelerin alçı mulajlarını göndermek ve neşirlerine müsaade etmek lütfunda bulunan Berlin, Glasgow, İstanbul, La Haye, Leningrad, Londra, New York (ANS) ve Paris Müzelerine teşekkürü bir borç sayıyorum.

¹ Numismatique d'Alexander le Grand. Kopenhag 1855.

² E. T. Newell'in İskender sikkeleri üzerine yazdığı eserler için : Ch. Seltman, Greek Coins. Londra 1955, s. 206, Not. 2 ve A. R. Bellinger, Essays on the Coinage of Alexander the Great. New York 1963, s. 114 v. d.

donia tahtına çıktığı M. ö. 336 senesinden itibaren basmağa başladığı altın ve gümüş sikkeleri için, babası devrinden kalan Pella ve Amphipolis darphanelerini kullanmış³ ve 334 ilk baharında Asya'yı zaptetmek üzere Küçük Asya'ya ayak bastıktan sonra zaptettiği şehirlerde açılan yeni darphaneler, onun askerî yürüyüşüne paralel olarak Sardes'ten Babil'e doğru uzanmıştır⁴.

İskender sikkeleri üzerinde en son çalışmayı yapmış olan A. R. Bellinger'e göre ise (Essays on The Coinage of Alexander The Great, Newyork 1963) Anadolu'da ilk açılmış olan İskender darphanesi, M. ö. 333 ilk baharında zaptedilmiş olan Tarsos'dur ve Batı Küçük Asya darphaneleri genel olarak kabul edildiği gibi, M. ö. 334-333 arasında değil, 1 Ekim 331 tarihli Gaugamela muharebesinden sonra ve sırasıyla Sardes (331), Magnesia (330), Lampsakos (329); Abydos, Kolophon, Milet (325), Teos (324) ve Ephesos'da (294) açılmıştır⁵. Çünkü İskender, dost ve müttefik olarak geldiği Küçük Asya şehirlerini evvelâ darphane haline getirmek istememiş⁶ ve ancak Pers büyük Kralı Dareios III kat'i olarak yenilgiye uğratıldıktan sonra bu arada kurulmuş olan Suriye, Fenike ve Kıbrıs darphaneleri ihtiyaçları tamamiyle karşılayamadığı gerekçesiyle, bu darphaneleri kurmaya karar vermiştir. Anadolu İskender darphanelerinin en karakteristik tarafı, özellikle stater ve drahmi basmaları ve bunu yalnız bölgenin değil, İmparatorluğun hemen her parçasının ihtiyacını karşılamak maksadıyla yapmış olmalarıdır ki İmparatorluğun doğu ve batısında bulunmuş defineler içindeki küçük Asya menşeli drahmiler bunu ispat etmektedir⁷.

³ Seltman, a. y. s. 207, Bellinger, a. y. s. 42. Avrupa'da kurulmuş üç büyük darphanenin 3. cüsü olan Sicyon, M. ö. 330/29 da tesis edilmiştir : Seltman, a. y. s. 218; Bellinger, a. y. s. 208.

⁴ Newell, Alexander Hoards, Demanhur, NNM 19/1905, s. 26; Seltman, a. y. s. 207 v. d. s. 217 deki cetvele de bak.

⁵ Bellinger, a. y. s. 57/58. M. Thompson - A. R. Bellinger, Greek Coins in the Yale Collection IV. A. Hoard of Alexander Drachms. Yale Classical Studies, vol. XIV/1955.

⁶ Bellinger, Essays ... s. 54. Batı Küçük Asya şehirleri küçük Gümüşlerini basmakta yine devam ediyor, büyük para ihtiyaçlarını da Amphipolis'den gönderilen stater ve tetradrahmilerle karşılıyorlardı. Bu yüzden Anadolu'da bulunmuş definelerde en çok rastlananlar Amphipolis'de basılmış İskender tetradrahmileridir.

⁷ Thompson - Bellinger, Batnae Hoard, Yale Classical Studies XIV/1955, s. 36 v. d. Sydney p. Noe, The Corinth Hoard of 1938. Museum Notes 8/1962, s. 9 v. d. Svoronos, Sophikon Hoard, JIA X/1907, s. 35-46, taf. I.

İskender M. ö. 334/33 kışında Lykia ve Pamphylia'yı zaptettikten sonra nihayet bölgenin en doğudaki şehri olan Side'yi de almış ve Phaselisde olduğu gibi, buraya da bir işgal ordusu yerleştirmiştir. Bu ordu ve Pamphylia, Phaselis'te oturacak olan Lykia - Pamphylia satrapı Nearchos'un idaresi altında kalacaktı⁸.

Tarsos 333 baharında zaptedilir edilmez buraya da bir işgal ordusu bırakılmış ve şehrin darphanesi hemen aynı tarihte buraya yerleştirilen ordu ve satraplığın para ihtiyacını karşılamak üzere⁹ evvelâ tetradrahmi; İssos muharebesini (333 Kasım) müteakip Şam'ın zaptından sonra da altın stater'ler basmağa başlamıştır¹⁰. Binaenaleyh Tarsos ve İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, Lykia - Pamphylia bölgesi ile buralara yerleştirilmiş olan orduların para ihtiyacını karşılamak üzere burada'da bir darphanenin kurulmuş olması icap eder. İskender, Ake ve İskenderiye dışında¹¹ bütün darphanelerini hep eskidenberi bu vasıftaki şehirlerde kurmuş olduğu için, Lykia satraplığının tamamı veya doğu ve batı kısımları için ayrı ayrı tesis edilecek darphanelerin de bu karakteri taşımış olması lâzımdır. Newell, mevzu bahis tarihlerde bu satraplık dahilinde İskender parası basabilecek durumda olan en uygun şehrin Side veya Phaselis'den birinin olması gerektiğini, nedenleriyle birlikte açık bir şekilde ortaya koymuştur¹². Hakikaten elimizde üzerindeki nar sembolünden dolayı (çünkü Side= nar demektir ve şehrin armasıdır) kat'i olarak Side'de basılmış olması gereken ufak bir seri İskender tipli sikke¹³, Side'nin İskender darphanelerinden birisi haline getirilmiş olduğunu göstermektedir. Side'de ilk defa kullanılan Attika sisteminde olan bu sikkelerden dört stater ile bir tetradrahmi İskender zamanında; bir tetradrahmi ile drahmiler Philipp III zamanında; diğer bir İskender tetradrahmisi de İskender'den çok sonra, 3. yüz yılda basılmıştır.

⁸ Droysen, *Geschichte des Hellenismus I. Geschichte Alexanders des Grossen*. s. 147; Tarn, *CAH VI*, s. 364; Newell, *Demanhur*, s. 99.

⁹ Bellinger, *Essays ...* s. 49.

¹⁰ Newell, *Tarsos under Alexander*. s. 26; *Myriandros-Alexandria Kat' Isson*, s. 31. Batı Küçük Asya için: Newell, *Demanhur*, s. 93; Bellinger, *Essays...* s. 49.

¹¹ Newell, *Demanhur*. s. 100.

¹² Newell, *Demanhur*, s. 100-102.

¹³ Newell'in Side veya Phaselis'e atfettiği tetradrahmiler (*Demanhur*, Nos. 1819-1913, s. 96 v. d.) ve *Sylloge Berry* No. 168; *Thompson-Bellinger, Batnae Hoard* (*Yale Classical Studies*, vol. XIV/1955) No. 91 a, 92 a, b burada ele alınmamıştır. Çünkü üzerlerinde Nar bulunmadığı için, Side'ye aidiyetleri kat'i değildir.

Bütün bu sikkeler stil ve işçilik bakımından daha ziyade doğu Akdeniz bölgesi, biraz da batı tesirinde kalmışlardır.

Büyük İskender zamanına ait olanları her biri birer sikke ile temsil edilen dört gruba ayırabiliriz :

Grup I (No. 1)

1. Stater : Ö. Athena başı sağa; başında grifon ile süslü, sorguçlu korinth miğferi, saçlar üç buklev halinde tanzim edilmiş, diğer omuz üzerine düşen de gösterilmiştir. Küpe ve kolyeli.
A. Nike hitonlu, cepheden ayakta, baş sola d., saçlar tepede toplanmış; ileriye uzattığı sağ elinde çelenk, solunda Stylis; sol boşlukta nar, sağda : ΑΛΕΞΑΝΔ[ΡΟ]
a- Paris 393, ↑ 8, 50 g. Mionnet, Suppl. V. 255. Müller 1248.

Lev. I.

Grup II (No. 2, 3)

2. " Ö. Yukarıdaki gibi; yalnız miğfer yılan ile süslü, saçlar dağınık dalgalar halinde.
A. Nike hitonlu cepheden sola yürümek üzere; ileriye uzattığı sağ elinde çelenk, solunda Stylis. Ayakları altında kaide. Sol boşlukta nar ve Ϝ , sağda : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ
a- Glasgow - 8,42 g. Hunter kat. I, s. 298, 31, Pl. XXI, 4.

Lev. I.

3. " Ö. 2 ile aynı kalıptan.
A. 2 gibi, sol boşlukta nar ve Ϝ ; sağda : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ
a- Newyork, ANS ↗ 8, 62 g.

Lev. I.

Grup III. (No. 4)

4. Tetrarahmi : Ö. Herakles başı sağa, aslan postu içinde. Boncuk çelengi.

- A. Zeus, sakallı, vücudunun üstü çıplak, altı himation'lu, bir taht üzerinde sola d. oturmakta; sağ ayağı, solun arkasında geriye çekmiş, ayaklar ve taht bir yer çizgisi üzerinde. Saçlar rulo şeklinde toplanmış, fakat altından bazı bukleler omuzlara düşmüştür; sağ elinde kartal, solu ile asâya dayanmış; nar tahtın altında, sağda : ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ. Boncuk çelengi.
- a- Glasgow 16, 91 g. Hunter kat. I, 316, 191, Pl. XXIII 3.

Lev. I.

Grup IV (No. 5)

5. Stater : Ö. Athena başı sağa, üç sorguçlu korinth miğferi yılan ile süslü; saçlar her iki omuz üzerine dağınık dökülmüş, küpe ve gerdanlık.
- A. Nike hitonlu, cepheden ayakta, kaide üzerinde durmakta; dirsekten kıvrılmış sağ elinde çelenk, solunda Stylis; sol boşlukta nar ve \square ; sağda : ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ, solda : ΒΑΣΙΛΕΩΣ.
- a- Leningrad, Ermitage 393, \uparrow 8, 42 g. Anadol 438.

Lev. I.

No. 1 in Athena başı Makedonia menşeli İskender staterlerinde olduğu gibi büyük ve sikke yüzünü tamamiyle doldurmuştur. Saçlar yine oradaki üslûpta tanzim edilmiştir. Yalnız ilk emisyonlarda olduğu gibi dört değil, daha sonrakilere benzer şekilde¹⁴ üç buklelidir. Küpe, boncuk ve miğferin kulağı açık bırakması ve kulak üzerine düşen spiral tarzındaki süsleri, yine Makedonia staterlerinden alınmıştır¹⁵. Fakat miğferi süsleyen grifon ile sorguç uçlarının iniş tarzı, Sidon staterlerinden kopye edilmiştir. Bu grifon Perslere ait olan ve

¹⁴ Lederer, Ein Goldstater Alexander des Grossen. ZfN 33/1922, s. 187/88.

¹⁵ Newell, The dated Alexander Coinage of Sidon and Ake. s. 7, 8, Pl. I. Seltman, Greek Coins, pl. XL, VIII 9.

Greksan'atında daima Pers tesirini izah eden aslan başlı grifondur; başında iki boynuz vardır ve İskender staterlerinde kanatları yukarıya d. kıvrılmış olarak tasvir edilmiştir. G. F. Hill'in tesbit ettiğine göre bu motiv ilk defa Sidon'da ve Newell'in M. ö. 331 senesine koyduğu tip C staterleri üzerinde yer almış sonra Ake (329) ve Tarsos'da (327) kopye edilmiştir. Aslan başlı grifon İskender staterlerinin yalnız bu bölgede basılmış olanları üzerinde yer almıştır. Batıda basılmış olanlar üzerindeki, greklerin kartal başlı grifonudur¹⁶.

Nikenin duruşu ve saçının toplanış tarzı, Styli's'in ufki kısmının uçlarının düz bitişi¹⁷ yine Sidon'un 331 - 327 arasında tarihlenen seri II staterlerinde olduğu gibidir¹⁸. Yalnız Side staterinde hem ön, hem de arka yüz tasvirleri Makedonia ve Sidon'unkilere nazaran çok daha sevimlidir. Yazı, Sidon'dan farklı olarak sağ tarafta ve kanat yuvarlağına uygun bir şekilde dizilmiştir ve bütünü sikke yüzüne çıkmamıştır. No. 2 ve 3 de yazı daha düz dizilmiştir; fakat ΑΛΕΞΑΝΑΡΟ şeklindedir, yani her iki kalıpta da son harf (Y) için yer olduğu halde yazılmamış, şu halde kasten böyle yapılmıştır. Aynı şeyi Myriandros'un M. ö. 329'a tarihlenen seri II tetradrahmleri ile¹⁹ bunu oradan kopye etmiş olan Kition'un yine aynı tarihli tetradrahmleri üzerinde bulmaktayız²⁰. Şu halde Newell'in Myriandros için mahallî bir özellik olarak izah ettiği bu tarz yazışı Side'nin, sıkı ticarî ilişkileri olduğu Myriandros veya Kition'dan almış olduğunu kabul edebiliriz. No. 1 üzerinde de yazının bu şekilde yazılmış olduğunu benimsediğimiz takdirde, bu sikkeyi ora sikkelerinden daha sonraki bir tarihe ve en erken M. ö. 328 senesine tarihlememiz gerekecektir. Buna göre İskender tarafından M. ö. 334/33 kışı zaptedilmiş olmasına rağmen Side, ancak 328'de kiralî bir darphane olmuştur.

No. 2, 3 daha geç bir stil göstermektedir. Ön yüzde saçlar dalgalı ve dağınık, grifon'un yerinde ilk İskender staterlerinde buldu-

¹⁶ G. F. Hill, Alexander the Great and the Persian Lion - Gryphon. JHS 43/1923, s. 158 v. d.

¹⁷ Makedonia'da basılmış İskender staterlerinde Styli's'in ufki parçasının uçları yukarıya doğru, Tarsos'unkilerde aşağı doğrudur: Newell, Tarsos under Alexander the Great. s. 24.

¹⁸ Newell, The dated Alexander Coinage of Sidon and Ake. pl. I, 15, 16.

¹⁹ Newell, Myriandros.... s. 38.

²⁰ Newell, Some Cypriote "Alexanders". NC IV Serie, vol. XV/1915, s.

ğumuz yılan²¹ yer almış ve sorguç uçları, onlardaki gibi kıvrılmıştır. Bundan başka bunlarda ilk defa bir monogramın yer aldığını görüyoruz. No. 2'de arka yüz kalıbı bir az oynadığı için monogramın şekli değişmişse de No. 3 ve hattâ No. 5'dekinin aynı memuru gösterdiği tabiidir. 2 ve 3'ün arka yüzlerinin, ön yüzle birlikte, aynı san'atkarın elinden çıktığı muhakkaktır. Bu iki stater'in daha geç bir üslup gösterdiklerini nazarı itibare aldığımız takdirde, No. 1'den sonraya ve M. ö. 327 senesine koymamız gereklidir.

No. 4, İskender'in yaşadığı devrede Side 'de basılmış tek tetradrahmidir. Önyüzde aslan yelesinin işleniş şekli, Kilikia üslubundadır²². Arka yüzde Zeus'un sağ ayağı, ilk defa İskenderiye tetradrahmilerinde ve sonra Sidon'da 325'den itibaren görmeye başladığımız şekilde²³ sol ayağın arkasında geriye çekilmiştir. İskender'in adı tam olarak yazılmış, ve burada No. 2, 3'de gördüğümüz ve No. 1'de tahmin ettiğimiz Myriandros tarzı terkedilmiştir. Nar sembolü, tahtın altında yer almıştır ki bu da sikkenin kalıbını kesen san'atkâra ait bir özellik olsa gerektir. Çünkü No. 5 ve sonrakilerde bu sembol yine eski yerine geçmiştir. Yukarıda değindiğimiz özelliklerinden dolayı tetradrahmiyi 326'nın sonuna veya 325'in başına tarihleyebiliriz.

Basarabya'da Anadol mevkiinde bulunmuş bir defineye ait olan²⁴ No. 5 (Grup IV) de üslup daha başkadır. Büyük ve yuvarlak olan Athena başı sikke yüzünü tamamiyle doldurmuştur. Saçlar dağınık olmakla beraber diğer omuzda görünmesi, küpe ve gerdanlık No. 1'e benzer. Ayrıca burada sorguç ucu üçdür. Nike ufak ve dar, kanatları küçük, kaide üzerinde yine durmaktadır. Sağ kolunu evvelkilerden farklı olarak dirsekten yukarıya kıvrımış ve tuttuğu çelenkle burada yazılı olan kral kelimesini çelenklemektedir. Yazılar, Nike'nin sağ ve solunda yukarıdan aşağıya düz birer hat şeklinde dizilmiş ve ilk defa "ΒΑΣΙΛΕΩΣ" kelimesi yer almıştır. İskender sikkeleri üzerinde "Kıral" ünvanı muhtelif darphanelerde çeşitli tarihlerde kullanılmış ve ilk olarak Myriandros'da (329), onu takiben yine aynı sene içinde Arados ve Kition'da ve sonra sırasıyla Babil (325) Tarsos (324),

²¹ Grifon süs olarak Athena'nın miğferinde bir kere kullanılıncaya, ondan sonra yılan ile yan yana İskender'den sonraki devrede de kullanılmıştır: Hill, a. y. s. 159.

²² Newell, Tarsos... pl. I 6-14.

²³ Newell, Sidon and Ake. pl. II. 10.

²⁴ E. M. Pridik, Der Goldstaterfund von Anadol. Petersburg 1902 (Rusça).

Amphipolis (325) ve diğerlerinde kullanılmıştır²⁵. Alexandru kelimesi de tam olarak yazılmıştır. Bütün bu değişiklikleri nazarı itibare olarak No. 5'i 325'in ikinci yarısına veya M. ö. 325 - 323 arasına koymaktayız.

Pamphylia şehirlerinin hiç birinde İskender'den evvel altın sikke basılmamış, İskender'den sonra ise yalnız bir kere Aspendos'da Suriye kralı Antiochos III ün M. ö. 203'de Makedonia kralı Philipp V ile Mısır toprakları hakkında yaptığı gizli anlaşma münasebetiyle hâtura sikkesi olarak İskender tipleriyle iki stater ile bir yarım stater bastırılmıştır²⁶. Pamphylia veya civar memleketlerde altın madeni bulunduğu dair bir bilgimiz yoktur. Bunun için de Tarsos ve Suriye - Fenike darphanelerinde basılan İskender altınları, Şam'ın zaptı ile elde edilen Pers altınları eritilmek suretiyle basılmışlardır²⁷. Binaenaleyh Side'de İskender namına basılmış staterler için lüzumlu maden de, her halde bizzat İskender tarafından temin edilmiştir.

M. ö. 323 haziranında İskender aniden ölünce, aynı senenin Ağustos ayında toplanan askerî meclis İskender'in yerine üvey kardeşi Philipp III. Arrhidaios ile İskender'in Rhoxane'den doğan oğlu Alexander IV'ü birlikte kiral seçmişlerdir. Aynı tarihte İmparatorluk satraplıkları da generaller arasında yeniden taksim edilmiş ve Lykia - Pamphylia satraplığı, teşekkül ettiği tarihtenberi Antigonos Monofthalmos'un idaresinde bulunan Büyük Phrygia satraplığı ile birleştirilmiştir²⁸. M. ö. 317 senesi Eylül ayında Philipp III, İskender'in annesi Olympias tarafından öldürülünce, Alexander IV tek başına kiral olarak kalmıştır. Bunun için İskender İmparatorluğu dahilinde ve onun tipleriyle, fakat Philipp III adıyla basılmış bütün sikkelerin bu iki tarih arasında basılmış olması lâzımdır²⁹. İskender darphaneleri çeşitli satraplıkların hudutları içinde kalmasına rağmen, hepsi

²⁵ Newell, Myriandros... s. 41. krşl. Seltman, Greek Coins. s. 217 cetvel.

²⁶ H. Seyrig, Monnaies Hellenistiques. Extrait de la Rev. Numismatique, 6. Serie, Tome X/1963, s. 55/56.

²⁷ Bellinger, Essays... s. 55.

²⁸ Bazı yazarlara göre Lykia-Pamphylia daha 329/28'de Nearchos Baktria'ya gitmek üzere satraplığı terkedince Lykia - Pamphylia, Büyük Phrygia ile birleştirilmiştir : Bosch, Pamphylia tarihine dair tetkikler, s. 23.

²⁹ Fakat Philipp III adıyla hiç sikke basmayan darphanelerde vardır ve bunlar Avrupa'da Amphipolis; Küçük Asya'da Milet, Suriye'de Şam; Mısır'da ise İskenderiye'dir : Bellinger, Essays... s. 82.

hâlâ kiral namına, kiral tipleriyle ve bütün İmparatorluk için basıyorlardı. Bu durumun değişmesi, daha sonraki devirlere aittir.

Elimizde Side darphanesinde Philipp adıyla basılmış bir tetradrahmi ile 16 drahmi vardır. Bunlara çeşitli müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunan, fakat bizim mulajlarını elde etmek imkânını bulamadıklarımızı da ekliyecek olursak, Side darphanesinin Antigonos zamanında bir az daha fazla faaliyet gösterdiğini kabul edebiliriz. Bu sikkeleri de 4 grupta toplayabiliriz :

Philipp III. Arrhidaios 322 - 317

Grup V (No. 6-10)

6. Tetradrahmi : Ö. Herakles başı sağa, aslan postu içinde.
 A. Zeus, sakallı ve saçları uzun, vücudun üstü çıplak, altı himation'a sarılı sola d. taht üzerinde oturmakta; ayakları altında küçük İskemle; sağ elinde kartal, solu ile asâya dayanır. Sol boşlukta nar, sağda; ΦΙΛΙΠΠΟΥ. B. Ç.
 a- H. Seyrig, ↑ 16, 95 g. Lev. I.
7. Drahmi : Aynı, yalnız tahtın bacakları arasında boncuklarla gösterilmiş bant. ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Her iki yüzde B. Ç. Müller 101.
 a- Berlin, Löbbecke ↑ 3, 97 g. Lev. I.
8. " Ö. Ö 7 ile aynı kalıptan.
 A. Taht daha geniş, bacakları arasında birisi düz olmak üzere iki şerit. Yazı silik.
 a- İstanbul, Arkeoloji Müzesi, ↑ 4, 20 g (Haymana definesi). Lev. I.
9. " : Aynı; tahtın bacakları arasında tek şerit, yazı : ΦΙΛΙΠΠΟΥ
 a- Leningrad, Ermitage 6360, ↑ 4, 29 g. Lev. I.
10. " Aynı. Her iki tarafta B. Ç. ve ΦΙΛΙΠΠΟΥ
 a- Satışta Lev. I.

Grup VI (No. 11 - 14)

11. Drahmi Aynı tipler, yalnız taht altında Λ. Müller 102.
 a- La Haye 3091, 4, 25 g. Lev. I.
 b- Atina, JIA X/1907, s. 41, 350 (Sophikon definesi). Lev. I.
12. " Arkayüz 11 A ile aynı kalıptan.
 a- Londra, ↑ 4, 24 g. Lev. II.
13. " Ö. Ö 12 ile aynı kalıptan.
 A. Yazı silik.
 a- Atina, JIA X/ 1907, s. 41, 351 (Sophikon definesi). Lev. II.
14. " A. A 11 ile aynı kalıptan. Yazı : silik.
 a- İstanbul, Arkeoloji Müzesi 2170, ↖ 4, 08 g. Lev. II.

Grup VII (No. 15 - 17)

15. " Ö. Ö 14 e benzer.
 A. A 14'e benzer, fakat taht altında ΠΥ yazı : silik.
 a- Atina, 4, 12 g. Museum Notes X/1962, No. 209. Pl. IV (Korinth definesi). Lev. II.
16. " 15 gibi. Taht arkalıklı. yazı : ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ
 a- Leningrad, Ermitage 6366 ← 4, 06 g. Lev. II.
17. " A. 16 ile aynı kalıptan.
 a- Atina. Lev. II.

Grup VIII. (No. 18 - 21)

18. " Ö. 17 ye benzer B. Ç.
 A. Taht arkalıklı. Taht altında : [A]

- a- Berlin, Löbbecke ↗ 4, 02. Lev. II.
19. Drahmi Ö. 18 ile aynı kalıptan.
A. Tahtın bacakları bir az başka ve arkalıklı.
ΦΙΛΙΠΠΟΥ
a- Londra ↗ 4, 32 g. Lev. II.
20. " 19 gibi.
a- Atina, JIA X/1907, s. 43, 754, Pl. I 6
(Sophikon definesi). Lev. II.
21. " Ö. ve A 20 ye benzer, fakat arkalık ve bacaklar arasındaki bant yok.
a- İstanbul, Arkeoloji Müzesi 2584, ↑ 4, 23 g.
(Saray coll). Lev. II.

Grup V' i bir tetradrahmi ile 4 drahmi meydana getirmektedir. İşçilik bilhassa tetradrahmiye çok güzeldir. Ön ve arkayüzün İskenderiye üslûbunda işlenmesine rağmen, her iki tarafın bazı özellikleri (Heraklesin kulağı etrafındaki yarım daireler, tahtın işlenişi, Zeus'un ayakları altındaki iskemle ve tanrının taht üzerine konmuş bir yastık üzerine oturtulmuş olması), Sidon'un M. ö. 323 senesine tarihlenen bir tetradrahmi ile aynıdır³⁰. Yalnız bizimkinde Zeus'un vücudu ve bacakları daha uzundur. Drahmilerin bilhassa arka yüzleri tetradrahmiye benzer ve aynı elden çıkmış hissini verir. Bu Grubun özelliği üzerinde her hangi bir memuru işaret edecek bir monogramın yer almadığıdır. Bu Grubu serinin başına koymamızın sebebi ise, tetradrahmi ile Sidon tetradrahimleri arasındaki büyük benzerliktir.

Batı Anadolu İskender darphanelerinde Philipp III adına sikke, ilk 322 tarihinden itibaren³¹, Suriye - Fenike - Kıbrıs darphanelerinde 320 senesinde başlamıştır³². Side de basılmış İskender sikkelerinin daha ziyade doğu Akdeniz darphanelerinin tesiri altında kaldığını düşü-

³⁰ Newell, Sidon and Ake, pl. II 23.

³¹ Thompson - Bellinger, Batnae Hoard. Yale Classical Studies, vol XIV/1955, s. 14 v. d.

³² Newell, Sidon and Ake. s. 32, III 8 (Sidon); Myriandros... s. 42 (Myriandros ve Sidon) : Some Cyptiote "Alexanders. NC IV serie, vol. XX/1915 s. 314 (Salamis ve Arados).

nerek biz de seriyi 320 de başlatabilirdik. Fakat M. ö. 323-320 arasına koyacak elimizde başka sikke bulunmadığı için, şimdilik seriyi 322'den başlatmayı uygun buluyoruz.

Grup VI'da ilk drahminin (No. 11) önyüzü, Grup V'in son sikkesinin (No. 10) ön yüz kalıbından basılmış ve böylece bu Grubun V'i takip ettiği kat'leşmiştir. Arkayüzlerde Zeus'un tetradrahmiddeki gibi bir tahtta oturmasına ve ayakları altında bir iskemle bulunmasına rağmen, Zeus daha ufak ve basıktır. Memuru gösteren işaret, taht altındadır.

Bunu takip eden Grup VII'deki drahmelerin ilki (No. 16), ön ve arkayüz stili bakımından Grup VI dakilere benzediği için, ondan sonraya konmuştur. Fakat ikinci ve üçüncü drahmide ön ve arka yüzün üslubu değişmiştir ve bunun için kalıplar başka bir san'atkârın elinden çıkmıştır. Bu iki drahmide Zeus'un ayakları altında artık iskemle yoktur, koltuklar da arkalıktır.

Grup VIII içine koyduğumuz dört drahmi, 3 önyüz kalıbı ile 4 arkayüz kalıbından basılmıştır. İlk drahminin (No. 18) arkayüz kalıbı, Grup VII'nin son iki drahmisinin (No. 16, 17) tam benzeridir ve bu da muhakkak onları yapan san'atkârın elinden çıkmıştır. Fakat bu ilk drahminin önyüz kalıbı ile diğer üçünün ön ve arka yüz kalıpları başka bir kalıpcının işidir. Çünkü bunlarda tahtın işlenişi başkadır.

Philipp'in ölüm tarihi olan M. ö. 317 senesi darpları ile Side'de bu yüz yıl içinde basılmış olan Attika sistemindeki gümüş darplar da son bulmuştur. Şehrin 5. yüz yıl başından itibaren basmakta olduğu Pers sistemindeki gümüş staterler, İskender'in şehri zaptedişiyle son bulmuş, küçük gümüşler ise bir müddet daha İskender sikkelerine paralel olarak devam etmiştir. Bu tarihten sonra Side'de No. 22 dışında, şehrin kendi tetradrahmilerinin basılmaya başlayacağı M. ö. 3. yüzyılın sonuna kadar, yalnız bakır sikke basılmıştır.

22. Tetradrahmi : Ö. Herakles başı sağa, aslan postu içinde.
B. Ç.

- A. Zeus, vücudunun üstü çıplak, altı himation'a sarılı, sola d. taht üzerinde oturmakta; sağ elinde kartal, solu ile asâya dayanmış, sol boşlukta nar, üst kısmında şimdi silinmiş olan iki harf izi, sağda : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Zemin çizgisi altında ΑΦ.

- a- Newyork, ANS, 17, 03 g. Seyrig, Extrait de la Revue Numismatique. 6. serie - Tome V - 1963, s. 57, pl. VI 6.

Lev. II.

Amerika Numismatik cemiyeti koleksiyonları içinde bulunan bu tetradrahmi tek bir sikkedir ve ilk defa H. Seyrig tarafından neşredilmiştir. Sikke, İskender'in ölümünden sonra onun tipleriyle İmparatorluğun hemen her tarafında basılmış³³ "Posthumus İskender'ler" grubuna dahildir. Seyrig yukarıda söz konusu ettiğimiz makalesinde bu sikkenin de Pamphyliada basılmış ve üzerinde 1'den 33'e kadar tarih bulunan Phaselis, Perge, Sillyon ve Aspendos'un İskender tipli tetradrahimleri ile aynı zamana ait olduğunu söylemiştir³⁴. Yazar bu sikkeleri M. ö. 221 - 188 yılları arasına tarihlemiştir³⁵, sikkelerin üzerindeki rakkamların ait oldukları Pamphylia Aera'sının, M. ö. 242 denberi Pamphylia'yı kendi hâkimiyeti altında tutan Ptolemaios III'ün 222'de ölmesini müteakip başladığını ileri sürmüştür. Yani bu dört şehir, bölgenin Mısır hakimiyetinden çıkmasını kendileri için önemli bir olay olarak nitelmişler ve bu olay münasebetiyle yeni bir Aera (takvim) kabul etmişlerdir. Bu tarihten sonra Pamphylia, Selefkoslar idaresi altına girmiş, fakat bu dört şehir tarihli tetradrahmelerini basmakta devam etmişlerdir. Bu sikkeler üzerindeki tarihlerden anladığımız gibi, 33 sene basıldıkları için, sikkeler 188 tarihine yani, Apameia sulh muhahedesine kadar basılmakta devam etmişlerdir.

Bu tarihlerde de Pamphlia'nın büyük bir liman şehri olan Side, Pamphlia'nın batı parçasında ceryan eden bu olayların tesirinde kalmamış ve tarihli İskender tetradrahmisi basmamıştır. Fakat elimizdeki tetradrahmi, üslûp ve işçilik bakımından diğer şehirlerin tetradrahmelerine benzediği için, bunun da aynı tarihlerde basılmış olması gerekmektedir. Belki de Batı Pamphylia şehirleri, Ptolemaios'ların idaresinden çıkma olayını bu tarihli tetradrahmeleri basarak kutlarken, Side'de aynı şey'i yapmış ve bu olayı hatırlatmak maksadıyla M. ö. 221 senesinde bir hâtıra sikkesi olarak No. 22'yi bastırmıştır.

³³ Krşl. Head, *Historia Numorum*, Londra 1911, s. 228; Seyrig, *Centennial vol. of the ANS*, New York, s. 603 v. d.

³⁴ Seyrig, *Extrait de la Rev. Numis.* 6. serie, Tome V, 1963, s. 57.

³⁵ Seyrig, a. y. s. 40/41.

Bu güne kadar bu sikkeden yalnız bir tane gelmiş olması, onun bu karakterini doğrulamaktadır³⁶.

Sikke üzerindeki AΦ harfleri, bir memur adının ilk harfleridir. Aynı memur adlarını şehrin, Seyrige göre, M. ö. 205'den itibaren basmaya başladığı autonom tetradrahmileri üzerinde de bulmaktayız. Bu memurlar Side'nin Eponym'leri idiler. Şu halde burada seneler bir Aera'ya göre değil, memur isimlerine göre sayılıyordu.

Son olarak Side'de, Küçük Asya'daki diğer darphaneler gibi, çok az tetradrahmi, daha ziyade stater ve drahmi basıldığını söyleyebiliriz. Darplar, Suriye - Fenike darphanelerinde olduğu gibi, çoğu sabit, küçük bir kısmı da sabit olmayan kalıplarla basılmıştır.

³⁶ Perge'nin 2. serie autonom tetradrahmileri de hâtıra sikkesi olarak yine bu sene içinde basılmıştır. Seyrig, a. y. s. 45, 47.

³⁷ Krşl. Seyrig, a. y. s. 57.

DIE IN SIDE GEPRAEGTEN MÜNZEN MIT ALEXANDERTYPEN *

Prof. Dr. SABAHAH ATLAN

L. Müller, der die Alexandermünzen zum erstenmal systematisch bearbeitet hat¹, hat das ganze Material den vielen verschiedenen Münzstätten zugewiesen, indem er die, auf diesen Münzen befindlichen Symbole und Monogramme als Münzstättenmerkmale gedeutet hatte. E. T. Newell aber, der seit Anfang unseres Jahrhunderts seine ganze Arbeit auf die Bearbeitung der Alexandermünzen konzentriert hat, hat um diese Münzen unter den Münzstätten des Alexanderreiches verteilen zu können, sich zum Grundsatz gemacht, ihren Stil und ihre Fabrikation zu beachten, und so bewiesen, dass viele Münzen, welche durch Müller verschiedenen Münzstätten zugewiesen worden waren, zu einer und derselben Münzstätte gehörten². Nach Newell also weisen die vielen Symbole und Monogramme der Alexandermünzen nicht auf die Städte, in denen sie geprägt wurden, sondern auf die Münzbeamten hin.

Alexander der Grosse hat, wie wir wieder von Newell und von ihm folgenden Numismatikern erfahren, für die Prägung seiner Stater und Tetradrachmen, welche er seit seiner Thronbesteigung im Jahre 336 v. Chr. prägen liess, die Münzstätten seines Vaters, also Pella und Amphipolis, benutzt³ und die neuen Münzstätten, die er

* An dieser Stelle möchte ich den Museen von Berlin, Glasgow, La Haye, Istanbul, Leningrad, London, New York (ANS) und Paris aufrichtig danken, welche mir Abdrücke schickten und die Erlaubnis dazu erteilten, die unpublizierten Stücke zu veröffentlichen. Ferner möchte ich Herrn T. Fuchs aus der Germanistischen Abteilung der Universität Istanbul, meinen aufrichtigen Dank dafür aussprechen, dass er sich die Mühe gab, den deutschen Text sprachlich durchzusehen.

¹ Numismatique d'Alexandre le Grand. Copenhagen 1855.

² Für die Werke E. T. Newells für Alexandernumismatik: Ch. Seltman, Greek Coins. London 1955 (2. et), S. 206, Anm. 2 und A.R. Bellinger, Essays on the Coinage of Alexander the Great. New York 1963, S. 114 f.

³ Seltman, a. a. O S. 207; Bellinger, a. a. O., S. 42. An dritter Stelle der drei grossen, auf dem europäischen Teil gegründeten Münzstätten stand Sicyon, sie ist

ab 334 v. Chr. in den eroberten Städten gründen liess, entstanden in einer Reihenfolge, die seinem militärischen Marsch parallel lief, von Sardes bis nach Babylon hin⁴.

Nach A. R. Bellinger aber, der zuletzt die Alexandermünzen noch einmal bearbeitet hat, (Essays on the Coinage of Alexander the Great, New York 1963), ist das im Frühjahr 333 v. Chr. eroberte Tarsos die erste Alexandermünzstätte in Kleinasien gewesen; die westkleinasiatischen Münzstätten sind nicht, wie allgemein angenommen wird, zwischen 334 - 333 v. Chr., sondern nach der Schlacht von Gaugamela (1. Oktober 331) und erst in Sardes (331), dann in Magnesia (330), Lampsakos (329); Abydos, Kolophon, Milet (325); Teos (324) und in Ephesos (294) eröffnet worden⁵. Denn Alexander der Grosse wollte die kleinasiatischen Städte, wohin er als Freund und Verbündeter gekommen war, zuerst nicht als seine Münzstätten verwenden⁶. Nachdem aber der persische Grosskönig endgültig besiegt worden war, konnten in Kleinasien neue Münzstätten eröffnet werden, mit der Begründung, dass die inzwischen in Syrien, Phönicien und Zypern neu errichteten Stätten nicht für den ganzen Geldbedarf genügen konnten. Es ist für die Münzstätten Alexander des Grossen in Kleinasien charakteristisch, dass sie besonders Statere und Drachmen prägten und dies nicht nur für Kleinasien, sondern für das ganze Alexanderreich taten, wie wir an der Mehrzahl der kleinasiatischen Alexanderdrachmen in den Schatzfunden aus dem ganzen Reich sehen können⁷.

Nach der Eroberung Lykiens und Pamphyliens im Winter 334/33 v. Chr. hat Alexander der Grosse die ganz östlich liegende Stadt Side

im Jahr 330/329 v. Chr. eröffnet worden : Seltman, a. a. O. S. 218; Bellinger, a. a. O. S. 208.

⁴ Newell, Alexander Hoards, Demanhur, NNM 19/1905, S. 26; Seltman, a. a. O. S. 207 f. vgl. auch die Tabelle auf Seite 217.

⁵ Bellinger, a. a. O. S. 57/58. vgl. M. Thompson - A. R. Bellinger. Greek Coins in the Yale Collection IV. A Hoard of Alexander Drachms. Yale Classical Studies. Vol. XIV/1955.

⁶ Bellinger, Essays... S. 54. Die Westkleinasiatischen Städte prägten ihre Kleinsilbermünzen weiter, als Grossgeld benutzten sie die Alexanderstatere und Alexander-tetradrachmen, welche aus Amphipolis geschickt wurden. Daher sind die in Anatolien gefundenen Tetradrachmen aus Amphipolis immer in der Mehrzahl.

⁷ Thomsen - Bellinger, Batnae Hoard. Yale Classical Studies XIV/1955, S. 36 f. Sydney P. Noe, The Corinth Hoard of 1938. Museum Notes X/1962, S. 9 f. Svoronos, Sophikon Hoard. JIA/1907, S. 35-46, Taf. I.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11a

11b

12

13

14

15

16

17

18

19

20

22

21

auch genommen und wie Phaselis, auch hier eine Besetzung gelassen. Diese Truppen und Pamphylien wurden unter den Befehl Nearchos, des Satrapen von Lykien - Pamphylien gestellt⁸.

In Tarsos wurde gleich nach der Eroberung durch Alexander im Frühjahr 333 v. Chr. eine königliche Münzstätte organisiert, und man fing gleich an, erst Tetradrachmen, dann - nach der Eroberung von Damaskos nach Issos (November 333), - Statere zu prägen⁹. Alexander wollte dadurch den Geldbedarf der kilikischen Satrapie und der hier liegenden Besetzung decken¹⁰. So musste dasselbe auch in der Satrapie von Lykien - Pamphylien geleistet werden. Alexander der Grosse hat, ausser wie im Fall von Ake und Alexandria¹¹, alle seine Münzstätten in den Städten errichtet, welche vor seiner Zeit auch schon Münzstätten gewesen waren. Daher musste die Stadt, die für Lykien und Pamphylien Alexandergeld prägen sollte, ebenfalls vorher schon eine Münzstätte gewesen sein. Newell hat gezeigt, dass zu jener Zeit in diesem Gebiet nur in Side oder in Phaselis eine Alexandermünzstätte errichtet werden konnte¹². Tatsächlich haben wir eine kleine Serie von Alexandermünzen mit dem Granatapfel, dem beredten Symbol der Stadt, welche unbedingt nur in Side geprägt werden konnten. Somit ist bewiesen, dass Side wirklich eine Münzstätte Alexander des Grossen gewesen war. Von diesen Münzen, für die in Side zum erstenmal der attische Münzfuss verwendet wurde, gehören vier Statere und ein Tetradrachmon der Zeit Alexander des Grossen an, ein Tetradrachmon mit einigen Drachmen der Zeit Philipps III. Ein drittes Tetradrachmon wurde später, als Posthumus geprägt. Alle diese Münzen stehen in Stil und Fabrikation etwas unter dem westlichen, mehr aber unter dem ostmittelmeerländischen Einfluss¹³.

⁸ Droysen, Geschichte des Hellenismus I. Geschichte Alexanders des Grossen. S. 147; Tarn, CAH VI, S. 364, Newell, Demanhur, S. 99.

⁹ Bellinger, Essays. . . . S. 49.

¹⁰ Newell, Tarsos under Alexander, S. 26; Myriandros - Alexandria Kat' Isson, S. 31. Für Westkleinasien: Newell, Demanhur, S. 93, Bellinger, Essays. . . . S. 49.

¹¹ Newell, Demanhur, S. 100.

¹² Newell, Demanhur, S. 100-102.

¹³ Die Tetradrachmen, die Newell Side oder Phaselis zugeschrieben hat (Demankur, Nrs. 1819-1913, S. 96 f.) und Sylloge Berry Nr. 168, Thomson - Bellinger, Batnae Hoard (Yale Classical Studies, Vol. XIV/1955) Nr. 91 a, 92 a, b sind hier nicht betrachtet worden, weil sie keinen Granatapfel als "Mintmark" haben und darum nicht unbedingt in Side geprägt sind.

Wir können die aus der Zeit Alexander des Grossen stammenden Münzen (328 - 323 v. Chr.) in vier Gruppen einteilen, wobei jede Gruppe durch eine Münze repräsentiert wird.

Gruppe I (Nr. 1)

1. Stater : Vs. Athenakopf nach rechts, im korinthischen Helm mit Busch und Greif, das Haar in Form von drei Korkzieherlocken gebildet, eine ähnliche auf der linken Schulter sichtbar; sie trägt Ohrgehänge und eine Perlschnur.

Rs. Nike im Doppelchiton stehend in Vorderansicht, Kopf nach links gewandt, das Haar oben auf dem Kopf zusammengeknötet; in der nach links ausgestreckten rechten Hand ein Kranz, in der Linken der Styliis. Links im Felde ein Granatapfel, rechts : ΑΛΞΑΝΔ[ΡΟ]

a- Paris 393. ↑ 8, 50 g. Mionnet, Suppl. V 255. Müller 1248.

Taf. I.

Gruppe II (Nr. 2, 3)

2. " : Vs. Athenakopf nach rechts gewandt, im korinthischen Helm mit Busch und Schlange; das Haar in freien Wellen gearbeitet.

Rs. Nike im Doppelchiton, von vorne, auf einer Basis, in der Absicht, sich nach links zu bewegen; in der nach links ausgestreckten rechten Hand ein Kranz, in der Linken der Styliis. Im linken Feld ein Granatapfel und, rechts : ΑΛΞΑΝΔΡΟ

a- Glasgow. 8, 42 g. Hunter Kat. I, S. 298, 31 pl. XXI 4. Taf. I.

3. " : Vs. Derselbe Stempel wie 2.
 Rs. wie 2. Im Felde links : Granatapfel
 und rechts : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ
 a- New York, ANS. ↗ 8, 62 g.

Taf. I.

Gruppe III (Nr. 4)

4. Tetradrachmon. Vs. Herakleskopf nach rechts gewandt, im
 Löwenfell.
 Rs. Zeus mit Bart und entblösstem Ober-
 körper, nach links auf dem Thron sitzend,
 der rechte Fuss ist hinter den linken zu-
 rückgezogen; der Thron und Zeus auf
 einer Bodenlinie; das Haar um den Kopf
 gerollt, einige Wellen laufen abwärts; auf
 der ausgestreckten rechten Hand ein Ad-
 ler, mit der Linken stützt er sich auf das
 Szepter; unter dem Thron ein . Granat-
 apfel, rechts : ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Perlkreis.
 a- Glasgow. 16, 91 g. Hunter Kat. I., 316,
 191, Pl. XXII, 3.

Taf. I.

Gruppe IV (Nr. 5)

5. Stater : Vs. Athenakopf nach rechts, im korinthischen
 Helm mit drei Büschen und Schlange;
 sie trägt Ohrgehänge und eine Perlschnur;
 das Haar in freien Wellen, auch auf der
 linken Schulter.
 Rs. Nike in Doppelchiton, auf einer Basis,
 in Vorderansicht, stehend, in der geboge-
 nen rechten Hand einen Kranz, in der lin-
 ken der Styli; links im Felde ein Granat-
 apfel und rechts ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ links
 ΒΑΣΙΛΕΩΣ
 a- Leningrad, Eremitage 393, ↑ 8, 42 g. Ana-
 dol 438.

Taf. I.

Der Athenakopf von Nr. 1 ist, wie auf den in Makedonien geprägten Alexanderstateren gross und füllt die ganze Münzfläche. Das Haar ist auch im makedonischen Stil gewickelt und wie bei den späteren Stateren in Dreier - Locken gebildet¹⁴. Das durch den Helm offenstehende Ohr, die darüber liegende Spirale, das Ohrgehänge und die Perlschnur sind wieder wie dort. Aber der Greif des Helmes und dessen herunterhängende Büsche stammen aus dem Orient, und zwar sind es Kopien der sidonischen Stateren. Der Greif ist der persische Löwengreif mit Hörner und deutet in der griechischen Kunst immer auf den persischen Einfluss oder auf Persien selbst hin; er wird auf den Alexanderstateren mit nach oben gebogenen Flügeln dargestellt¹⁵. Wie G. F. Hill festgestellt hat, wird dieses Motiv in Sidon erst auf den Stateren des Typus C, welche von Newell in das Jahr 331 v. Chr. datiert werden, dargestellt, dann in Ake (329) und in Tarsos (327 v. Chr.) kopiert. Dem Löwengreif begegnen wir nur auf den Alexanderstateren dieses Gebietes. Der auf den im Westen geprägten Stateren später vorkommende Greif aber ist der griechische mit Adlerkopf¹⁶.

Nike und ihre Haarordnung, die gerade Bildung der horizontal liegenden Stange des Stylis nicht mit nach oben oder nach unten gebogenen Enden¹⁷ sind wieder genau wie bei den sidonischen Stateren der Serie II aus den Jahren 331-327 v. Chr. gebildet. Aber die sidetische Stater ist lieblicher bearbeitet als die sidonischen oder makedonischen Stateren.

Die Schrift ist auf der rechten Seite, und zwar zu dem Bogen des Flügels passend, rundlich angebracht und nicht vollständig geschrieben. Auf Nr. 2 und 3 wurde die Schrift wie ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ geschrieben, es fehlt also auf beiden Stempeln der letzte Buchstabe, obwohl auf der Münzfläche genügend Platz dafür vorhanden ist. Es ist daher anzu-

¹⁴ Lederer, Ein Goldstater Alexander des Grossen, ZfN 33/1922, S. 187/88.

¹⁵ Newell, The dated Alexander Coinage of Sidon and Ake. S. 7, 8, Pl. I, Seltman, Greek Coins. Pl. XL VIII 9.

¹⁶ G. F. Hill, Alexander the Great and the Persian Lion-Gryphon. JHS 43/1923 S. 158 f.

¹⁷ Bei den in Makedonien geprägten Alexanderstateren ist das Ende der Stange nach oben, bei denen von Tarsos nach unten gerichtet: Newell, Tarsos under Alexander the Great. S. 24.

¹⁸ Newell, The dated Alexander Coinage of Sidon and Ake. Pl. I 15, 16.

nehmen, dass die Stempelschneider es absichtlich taten. Dasselbe finden wir auf den Tetradrachmen der II. Serie von Myriandros¹⁹, welche in das Jahr 329 v. Chr. datiert wird, und auf denen von Kition, wo dies von Myriandros kopiert wurde²⁰. Wir können also annehmen, dass Side diese Art des Schreibens aus Myriandros oder aus Kition, mit welchen sie in starker kommerzieller Verbindung stand, übernommen hat. Sollte die Schrift auch auf Nr. 1 so geschrieben worden sein, so muss sie nach 329 v. Chr. und frühestens in das Jahr 328 v. Chr. datiert werden. Side ist also nicht gleich nach der Einnahme durch Alexander den Grossen als Münzstätte eingerichtet worden, sondern wie die Münzwerkstätten in Westkleinasien etwas später, und zwar im Jahre 328 v. Chr.

Nr. 2 und 3 zeigen einen späteren Stil. Das Haar der Athena ist in freien Wellen gearbeitet, den Platz des Greifs auf dem Helme hat, wie bei den erst später geprägten Alexanderstateren, eine Schlange eingenommen²¹. Ausserdem finden wir auf diesen Stateren zum erstenmal ein Monogramm. Obwohl es auf Nr. 2 etwas anders geschrieben steht, zeigen beide und sogar Nr. 5 die Spur desselben Münzbeamten. Die Rückseiten von Nr. 2 und 3 sind mit der Vorderseite zusammen als Werk desselben Künstlers anzunehmen. Wenn diese Stateren einen etwas späteren Stil aufweisen als Nr. 1, dann müssen wir sie eben später als diesen Typ, vielleicht in das Jahr 327 v. Chr. datieren.

Nr. 4 ist das einzige sidetische Tetradrachmon, das während der Regierungszeit Alexanders des Grossen geprägt wurde. Das Löwenfell ist im "kilikischen Stil" bearbeitet²². Der rechte Fuss von Zeus ist, wie es zum erstenmal auf den Alexandertetradrachmen von Alexandria, und in Sidon ab 325 v. Chr. angetroffen wird²³, zurückgezogen. Der Name Alexanders ist hier zum erstenmal ganz ausgeschrieben und die Schreibart des Myriandros auf Nr. 2, 3 und

¹⁹ Newell, Myriandros . . . S. 38.

²⁰ Newell, Some Cypriote "Alexanders". NC IV Serie, Vol. XV/1915, S. 304/5.

²¹ Nachdem der Greif einmal den Helm der Athena im Jahre 331 v. Chr. geschmückt hat, wird dieser mit der Schlange zusammen, nebeneinander, in der Nach-Alexanderzeit auch noch verwendet. Hill, a. a. O. S. 159.

²² Newell, Tarsos . . . Pl. I 6-14.

²³ Newell, Sidon and Ake. Pl. II 10.

vielleicht auf Nr. 1 aufgegeben. Den Granatapfel unter den Thron zu setzen, ist vielleicht als Eigenart des Künstlers anzunehmen. Denn auf Nr. 5 und auf den späteren Stücken ist er wieder in das linke Feld gerückt. Wegen der oben aufgezählten Besonderheiten können wir dieses Tetradrachmon Ende 326 oder Anfang des Jahres 325 v. Chr. setzen.

Der Stil von Nr. 5, aus dem Schatzfund von Anadol in Basarabien stammend, ist wieder anders. Der runde und ziemlich grosse Athenakopf hat die ganze Münzfläche ausgefüllt. Das Haar ist zwar in freien Wellen bearbeitet worden, die Haarpartien auf der linken Schulter aber, ihre Ohrgehänge und ihre Perlschnur erinnern uns an Nr. 1. Die Nike der Rückseite ist schmal, ihre Flügel sind klein und sie steht wieder wie Nr. 1. Der rechte Unterarm ist nach oben gebogen, die rechte Hand bekränzt den hier geschriebenen Königstitel. Die Schrift ist rechts und links der Nike, von oben nach unten gerade angebracht und es wird zum erstenmal der Titel "ΒΑΣΙΛΕΩΣ" verwendet. Dieser Titel auf den Alexandermünzen ist zu verschiedenen Zeiten in verschiedenen Münzstätten, und zwar zuerst in Myriandros (329), danach in Arados und Kition (329) und dann nacheinander folgend in Babylon (325), Amphipolis (325), Tarsos (324) und in anderen Städten verwendet worden²⁵. Das Wort ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ist hier wie auf Nr. 4 ausgeschrieben. Wir datieren Nr. 5 daher in die zweite Hälfte von 325 v. Chr. oder besser zwischen 325 und 323 v. Chr.

Vor Alexander dem Grossen ist in keiner pamphyllischen Stadt eine Goldmünze geprägt worden; nach Alexander aber sind nur einmal, und zwar in Aspendos anlässlich des geheimen Bündnisabschlusses von Antiochos III. von Syrien mit Philipp V. von Makedonien im Jahre 203 v. Chr. zwei Statere und eine halbe Stater als Erinnerungsmünzen ausgegeben worden²⁶. Ob in Pamphylien oder in den umliegenden Ländern Gold vorhanden war, darüber wissen wir nichts. Daher sind die Alexandergoldmünzen aus Tarsos und aus syrisch - phönikischen Münzstätten durch die Verschmelzung des

²⁴ E. M. Pridik, Der Goldstaterfund von Anadol. Petersburg 1902 (Russisch).

²⁵ Newell, Myriandros S. 41. vgl. Seltman, Greek Coins. S. 217 die Tabelle.

²⁶ H. Seyrig, Monnaies Hellenistiques. Extrait de la Rev. Numismatique, 6. Serie, Tome 7/1963. S. 55/56.

persischen Goldes aus Damaskus geprägt worden²⁷. Danach ist anzunehmen, dass das in Side verwendete Gold auch durch Alexander selbst beschafft wurde.

Als Alexander der Grosse im Juni 323 v. Chr. unerwartet starb, hat die im August versammelte Militärversammlung seinen Halbbruder Philipp III. Arrhidaios und seinen Sohn Alexander IV. anstelle Alexanders des Grossen zu Königen gewählt. Zur gleichen Zeit wurden die Satrapien des Reiches unter den Generalen Alexanders von neuem verteilt, und so wurde die Satrapie von Lykien - Pamphylien der von Grossphrygien des Antigonos Monophtalmos zugeteilt²⁸. Nach der Ermordung Philipps III. im September des Jahres 317 v. Chr. durch die Mutter Alexanders Olympias, ist Alexander IV. als alleiniger König zurückgeblieben. Darum müssen alle Münzen mit Alexandertypen, aber mit dem Namen Philipps zwischen diesen beiden Daten, also zwischen 323 und 317 v. Chr. geprägt worden sein²⁹. Alle Münzstätten Alexanders, obwohl sie nun innerhalb der Grenzen der verschiedenen Satrapien standen, prägten immer noch mit Königstypen, im Namen des Königs und für das gesamte Alexanderreich. Dieser Zustand ändert sich erst später.

Wir haben ein Tetradrachmon mit 16 Drachmen, welche mit dem Namen Philipps geprägt sind. Wenn wir die Stücke, die sich in verschiedenen ausländischen Museen und Privatsammlungen befinden und von denen wir keine Abdrucke haben konnten, noch dazurechnen, dann können wir vermuten, dass das Münzamt von Side unter der Amtsführung von Antigonos etwas aktiver gewesen ist. Wir können diese Stücke wieder in vier Gruppen einteilen :

Philipp III. 323 - 317 v. Chr.

Gruppe V. (Nr. 6 - 10)

6. Tetradrachmon. Vs. Herakleskopf nach rechts, im Löwenfell.

²⁷ Bellinger, Essays . . . S. 55.

²⁸ Nach einigen Schriftstellern wurde Lykien - Pamphylien schon im Jahre 329/28 der Satrapie Grossphrygien zugeteilt, als Nearchos, um nach Baktria zu gehen, die Satrapie verlassen hat : Bosch, Studien zur Geschichte Pamphyliens. S. 59. vgl. dort Anm. 65.

²⁹ Es gibt aber auch Münzstätten, welche im Namen Philipps III. keine Münzen geprägt haben, wie Amphipolis in Europa; Milet in Kleinasien; Damaskos in Syrien und Alexandria in Agypten. Bellinger, Essays S. 82.

- Rs. Zeus mit Bart und langem Haar auf dem Thron nach linkshin sitzend; der untere Teil des Körpers ist in einen Himation gewickelt, unter den Füßen ein kleiner Schemel; in der rechten Hand der Adler, mit der Linken stützt er sich auf das Szepter. Links im Felde ein Granatapfel, rechts: ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ - Perlkreis.
- a- H. Seyrig, ↑ 16, 95 g. Taf. I.
7. Drachme. wie oben. Müller 101.
a- Berlin, Löbbecke ↑ 3, 97 g. Taf. I.
8. " Vs. Derselbe Stempel wie 7.
Rs. Der Thron ist breiter, mit zwei Bändern zwischen den Beinen, die Schrift unlesbar.
a- Istanbul, Archäologisches Museum, ↑ 4, 20 g (Schatzfund von Haymana). Taf. I.
9. " Wie 8. Schrift vorhanden.
a- Leningrad, Eremitage 6360, ↑ 4, 29 g. Taf. I.
10. " Wie Nr. 9.
a- Im Handel. Taf. I.
- Gruppe VI (Nr. 11 - 14)*
11. " Wie oben, nur unter dem Thron Λ. Müller 102.
a- La Haye 3091, 4, 25 g. Taf. I.
b- Athen, JIA X/1907, S. 41, 350 (Schatzfund von Sophikon). Taf. I.
12. " Die Rückseite aus demselben Stempel wie Nr. 11.
a- London ↑ 4, 24 g. Taf. I.

13. " Die Vorderseite aus demselben Stempel wie 12.
Die Schrift unlesbar.
a- Athen, JIA X /1907, S. 41, 351 (Schatzfund von Sophikon).
Taf. II.
14. " Die Rückseite aus demselben Stempel wie Nr. 11.
a- Istanbul, Archäologisches Museum 2170, №4, 08 g.
Taf. II.
- Gruppe VII (Nr. 15 - 17)*
15. Drachme. Wie oben, nur unter dem Thron ΠΥ. Unter den Füßen von Zeus kein Schemel.
a- Athen, 4. 12 g. MNX/1962, Nr. 209, Pl. IV (Schatzfund von Corinth).
Taf. II.
16. " Wie oben, aber Thron mit Lehne.
a- Leningrad, Eremitage 6366 ← 4,06 g.
Taf. II.
17. " Die Rückseite aus demselben Stempel wie 16.
a- Athen
Taf. II.
- Gruppe VIII. (Nr. 18 - 21)*
18. " Wie oben, Thron mit Lehne, unter dem Thron \boxtimes . Die Schrift unlesbar.
a- Berlin, Löbbecke ↗ 4,02 g.
Taf. II.
19. " Die Vorderseite aus demselben Stempel wie 18. ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ
a- London, ↑ 4,32 g.
Taf. II.
20. " Wie oben.

- a- Athen, JIA X/1907, S. 43, 754, Pl. 16
(Schatzfund von Sophikon).

Taf. II.

21. Drachme.

Die Rückseite mit Thron ohne Lehne und Band zwischen den Thronbeinen.

- a- Istanbul, Archäologisches Museum 2584,
↑ 4,24 g. (Schloss Sammlung).

Taf. II.

Die Drachmen der Gruppe V sind aus 3 Vorderseiten- und 3 Rückseitenstempeln geprägt. Besonders das Tetradrachmon ist sehr gut gearbeitet. Seine beiden Seiten sind zwar in alexandrinischem Stil, einige Besonderheiten der beiden Seiten aber, wie z. B. die kleinen Halbkreise um das Ohr, die Bearbeitung des hohen Thrones, der Schemel unter den Füßen, das Kissen auf dem Zeus sitzt, sind ähnlich wie bei einem Tetradrachmon aus Sidon, welches in das Jahr 323 v. Chr. datiert wird³⁰. Die Rückseiten der Drachmen ähneln besonders denen des Tetradrachmon und machen den Eindruck als seien sie das Werk ein und desselben Künstlers. Wir haben diese Gruppe darum an den Anfang der Serie gesetzt, weil das Tetradrachmon demjenigen von Sidon, wie oben gezeigt, sehr ähnlich ist.

Die Alexandermünzstätten Westkleinasiens haben im Namen Philipps III. erst seit 322 v. Chr.³¹, die Syrisch - Phönikischen und Zyprischen aber im Jahre 320 v. Chr. geprägt³². Wir könnten auch in Side den Anfang der Philippmünzen ins Jahr 320 v. Chr. setzen, da die Alexandermünzen von Side mehr unter dem östlichen Einfluss stehen. Da wir aber keine Alexandermünzen haben, welche wir zwischen 323 und 320 v. Chr. setzen könnten, so datieren wir die Philipp III. Münzen ab 322 v. Chr.

Die Gruppe VI besteht aus 6 Drachmen, welche durch drei Vorderseiten und drei Rückseitenstempel geprägt worden sind. Die Vorderseite der ersten Münze (Nr. 11) ist mit dem Vorderseitenstempel

³⁰ Newell, Sidon and Ake. pl. II 23.

³¹ Thompson - Bellinger, Batnae Hoard. Yale Classical Studies. Vol. XV/1955, S. 14 f.

³² Newell, Sidon and Ake. S. 32 (Sidon); Myriandros . . . S. 42 (Myriandros und Sidon); Some Cypriote "Alexanders", NC IV. Serie, Vol. XV/1915, S. 314 (Salamis und Arados).

der letzten Münze der Gruppe V (Nr. 10) geprägt, wodurch ihre Nachfolge feststeht.

Die erste Drachme (Nr. 15) der Gruppe VII ähnelt stilistisch den Stücken von Gruppe VI und wird darum auf später angesetzt. Aber der Stil der folgenden Münzen ändert sich gleich, und darum ist anzunehmen, dass sie aus der Hand eines anderen Künstlers stammen. Bei diesen zwei Drachmen (Nr. 16, 17) ist unter den Füßen des Zeus kein Schemel mehr, und der Thron hat eine Lehne. Für diese Gruppe sind 3 Vorderseiten - 2 Rückseitenstempel verwendet worden.

Der Rückseitenstempel der ersten Drachme (Nr. 18) der Gruppe VIII ist genau so bearbeitet wie Nr. 16, 17 der vorigen Gruppe und darum scheint das Werk desselben Stempelschneiders vorzuliegen. Aber ihr Vorderseitenstempel mit den beiden Seiten der folgenden Drachmen sind von einem anderen Künstler gearbeitet, weil der Thron bei diesen anders gebildet ist. Bei dieser Gruppe finden wir wieder das alte Monogram "Α". Ob derselbe Beamte wie bei den Gruppen I, II, IV dahintersteckt, wissen wir nicht.

Mit den Prägungen von 317 v. Chr., dem Todesjahr Philipps III., hören in Side die Silberprägungen im attischen Münzfuss auf. Die Silberstatere im persischen Münzsystem, welche seit Anfang des 5. Jahrhunderts v. Chr. geprägt wurden, verschwanden mit der Eroberung der Stadt durch Alexander den Grossen, die kleinen Silbermünzen aber sind noch eine Weile parallel den Alexandermünzen geprägt worden. Ab 317 v. Chr. wurden in Side, ausser Nr. 22, bis zum Ende des 3. Jahrhunderts v. Chr., wo ihre autonome Tetrachmenprägung beginnt, nur Kupfermünzen geprägt.

22. Tetradrachmon : Vs. Herakleskopf nach rechts, im Löwenfell. Perlkreis.

Rs. Zeus mit entblösstem Oberkörper, nach links auf einem Thron sitzend, mit Adler und Szepter; im linken Feld ein Granatapfel, oberhalb dessen die Spuren von zwei Buchstaben, rechts : ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ
unter der Bodenlinie : ΑΦ

- a- New York, ANS 17,03 g. Seyrig, *Extrait de la Revue Numis.* 6. Serie - Tome V - 1963, s. 57, pl. VI. 6.

Taf. II.

Dieses Unikum befindet sich in der American Numismatic Society und ist von H. Seyrig publiziert worden. Es gehört der Gruppe der Posthumus Alexandermünzen an, welche in hellenistischer Zeit überall im ehemaligen Alexanderreich geprägt wurden³³. H. Seyrig nimmt an³⁴, dass Nr. 22 zusammen mit den Alexandertetradrachmen von Phaselis, Perge, Sillyon und Aspendos, welche die Jahreszahlen von 1 bis 33 tragen, in dieselbe Zeit gehört. Seyrig datiert sie in die Jahre zwischen 221 und 188 v. Chr.³⁵, und stellt fest, dass diese pamphyllische Aera, zu der die Zahlen jener Tetradrachmen gehören sollen, nach dem Tode des ägyptischen Königs Ptolemaios III. im Jahre 222 v. Chr. anfängt. Diese vier Städte haben die Befreiung des Landes vom ägyptischen Joch als ein wichtiges Ereignis betrachtet und bei dieser Gelegenheit eine neue Aera übernommen. Seit dieser Zeit ist Pamphylien unter die Herrschaft der Seleukiden gekommen, und diese 4 Städte haben ihre Alexandertetradrachmen mit dieser neuen Aera bis in das Jahr 188 v. Chr. weitergeprägt.

Side, das auch in dieser Zeit ein wichtiger Hafen Pamphyliens war, lässt sich durch die Ereignisse im westlichen Pamphylien nicht beeindrucken und prägt undatierte Alexandertetradrachmen. Das obengenannte sidetische Tetradrachmon muss jedoch in derselben Zeit geprägt worden sein, weil es in Stil und Fabrikation genau wie jene Tetradrachmen gearbeitet ist. Vielleicht hat Side dieses Stück als Erinnerungsmünze des Jahres 221 v. Chr. geprägt. Dies wird dadurch bestätigt, dass wir davon nur ein einziges Exemplar haben³⁶.

Die Buchstaben AΦ sind die Anfangsbuchstaben eines Beamtennamens. Wir finden dieselben auch auf den autonomen Tetradrachmen und Drachmen von Side, welche nach Seyrig seit etwa 205 v. Chr.

³³ Vgl. Head, HN, London 1911, S. 228; H. Seyrig, Centennial Vol. of the ANS, New York, S. 603 f.

³⁴ Seyrig, *Extrait de la Rev. Numis.* 6. Serie, Tome V, 1963, S. 57.

³⁵ Seyrig, a. a. O. S. 40/41.

³⁶ Die zweite Gruppe der autonomen Tetradrachmen von Perge, welche aus nur einem einzigen Tetradrachmon besteht, ist auch als Commemorativ in diesem Jahr geprägt worden. Seyrig, a. a. O. S. 45, 47.

geprägt wurden. Diese Beamten sind die Eponymen von Side gewesen und hier wurden die Jahre also nicht nach der pamphyliischen Aera, sondern nach den Namen dieser Eponymen gezählt³⁷.

Zum Schluss sei festgestellt, dass Side, ebenso wie die Alexander-münzstätten Westkleinasiens, wenige Tetradrachmen, etwas mehr Statere und Drachmen geprägt hat. Es wurden bei der Prägung, wie in syrisch - phönikischen Münzstätten, bei vielen Münzen fixe, bei einigen aber lose Stempel verwendet.

³⁷ Vgl. Seyrig, a. a. O., S. 57.

LIBASYON KAPLARI “GAGA AĞIZLI DESTİ” İLE “KOL BİÇİMLİ ALET” VE HİTİT METİNLERİNDEKİ KARŞILIKLARI¹

SEDAT ALP

F. Fischer'in "Die Hethitische Keramik von Boğazköy" adlı önemli eserinde² libasyon kabı diye adlandırılan bir sıra kap nevi de incelenmiştir. Diğer araştırmacıların da ve bunlar arasında özellikle K. Bittel'in araştırmalarına dayanarak arkeolojik buluntular arasında aşağıdaki kaplar ya libasyon kabı olarak tespit edilmişler veya muhtemelen libasyon kabı oldukları ileri sürülmüştür :

- 1) Gaga ağızlı desti³.
- 2) Mercimek biçimli desti⁴.
- 3) Kol biçimli kap⁵.
- 4) Ayak kabı biçimli kap⁶.
- 5) Hayvan biçimli kaplar⁷.

Ayrıca bir kısım kadeh veya bardağın votif kaplar oldukları düşünülmüştür⁸.

Çivi yazılı Boğazköy metinlerinde ise aşağıdaki sözler en önemli libasyon kaplarının adları olarak görülmektedir :

¹ Bu makalenin bir az kısaltılmış İngilizce bir metni "Beak spouted and arm-shaped libation vessels and their Hittite designations" başlığı altında Birleşik Amerika'da Ann Arbor'da Michigan Üniversitesinde toplanan XXVII. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresinde 16 Ağustos 1967 tarihinde okunmuştur.

² 75. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient - Gesellschaft, Berlin 1963.

³ F. Fischer a. g. y.'de S. 38.

⁴ Aynı müellif, a. g. y.'de S. 52. Fischer'e göre bu kapların libasyon kabı olduklarını kesinlikle söylemek şimdilik mümkün değildir.

⁵ Aynı müellif, a. g. y.'de S. 72 v. d.

⁶ Aynı müellif, a. g. y.'de S. 79.

⁷ Hayvan biçimli içme kaplarının en büyük kısmı Kültepe'de bulunmuştur. Bk. N. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1949 S. 88 v. d. Bu kategori'nin en güzel iki örneği, yaklaşık olarak 90'ar cm. yüksekliğinde iki boğa ritonu Boğazköy'de elde edilmiştir. Bk. P. Newe, Mitteilungen der Deutschen Orient - Gesellschaft 95, S. 48.

⁸ Fischer, a. g. y.'de S. 69.

- 1) *işpantuıa* - (= *şipantuıa*-), *işpantuzzi* ve *işpantuzzieşsar*
- 2) *KUKUBU*
- 3) *tapişana/i*-
- 4) *kattakurant*-
- 5) *zalıai*-
- 6) ^{DUG} GAL
- 7) *BIBRU*
- 8) *ZA.HUM* = *aşşuzeri*

Bayram ritüellerinde sık sık anılan bu kaplardan ilk beşi tanrı-
lara içki sunmaya yarayan kaplar olup gerçek libasyon kaplarıdır.
Geriye kalan üçü ise içki içmiye yarayan kaplardır. Bunlarla Tanrı-
ların içildiği bildirilmekte ve bu suretle dinî inançlara göre her halde
Tanrı ile birleşildiği düşünölmekte idi. ^{DUG} GAL'ın bazen Tanrılara
içki sunmaya yaradığı da görölmektedir. Dinî maksatlar için olduğu
gibi bunların dışında günlük ihtiyaçlar için de kullanıldığı anlaşıl-
maktadır. Buna karşılık *BIBRU* yalnız dinî maksatlar için kullanıl-
makta idi. Bu kap Tanrının kendisini veya onun hayvanını ifade et-
tiği için onu doldurmak Tanrıya içki sunmak veya libasyon yapmak
anlamına geliyordu ⁹.

^{DUG} GAL ¹⁰ ve *BIBRU* ¹¹ ve kısmen de *tapişana/i*- ¹² için yapıldığı gibi geriye kalan kap isimlerinin de arkeolojik buluntulardan tanınan kaplarla idantifiye edilebilmeleri gerekmektedir.

Libasyon için kullanılan veya onunla ilgili görölen kap isimleri talebem Yaşar Coşkun tarafından hazırlanmış olan bir doktora tezinde bütün ayrıntıları ile işlenmişlerdir. Ben burada yalnız "gaga ağızlı desti" ile "kol biçimli kabın" Hititçe karşılıklarını bulmaya çalışacağım. Gözlemlerim ve elde ettiğim sonuçlar kişisel çalışma-

⁹ Krş. Goetze, *Kleinasien* ² S. 168.

¹⁰ von Brandenstein, *Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen* (MVAeG 46,2) S. 27-29.

Ideogram'ın Hititçesi kısa zaman önce Güterbock tarafından, R(vue) H(ititte et) A(sianique) fasc. 74 S. 97, *zeri* olarak tespit edilmiştir. *aşşuzeri* "iyi (veya güzel) kadeh veya kupa" nın arkeolojik buluntular arasındaki karşılığını belki de form bakımından içki kaplarının en güzeli olan iki kulplu kupa yani "kantharos" ta aramak gerekecektir.

¹¹ Ehelolf, *Z(eitischrift für) A(assyriologie) N(eue) F(olge)* 11 (1939) S. 61 v. d.; von Brandenstein a. g. y.'de S. 23 v. d.

¹² Bossert, *M(itteilungen des) I(nstitut für) O(rientforschung)* III (1955) S. 58 v. d.

larımın ürünü olduğu için onları burada ayrı bir makale halinde sunuyorum. Diğer kaplar için okuyucuya Yaşar Coşkun'un kitabının yayımını beklemesini tavsiye ederim.

I

Arkeolojik eserlerde libasyon motifinin işlenmesine İmparatorluk çağından önce başlanmıştır. İmparatorluk çağından öncesine tarihlenmesi gereken bir sıra mühürde¹³ bu, açıkça görülmektedir. Bütün bu mühürlerde "gaga ağızlı desti" biricik libasyon kabı olarak tasvir ediliyor :

British Museum'da muhafaza edilen bir damga mühürünün bir yanında : Hogarth, H(ittite) S(eals) S. 74 Fig. 77 c = Bossert, Janus und der Mann mit der Adler - oder Greifenmaske Taf. 2, Abb. 6 b (Resim 1).

Dresden Müzesinde muhafaza edilen bir damga mühürünün çerçeve kısmında : Messerschmidt, Corpus Inscriptionum Hethiticarum I Taf. XLIII 4 = Bossert aynı yerde Taf. 3 Abb. 8 (Resim 2).

Yozgad'da (?) bulunan ve British Museum'da muhafaza edilen çekiç biçimli bir mühürün damga kısmında : Hogarth, HS S. 75 Fig. 78.

Oxford'da Ashmolean Museum'da muhafaza edilen bir damga mühürünün bir yanında : Hogarth, HS Pl. VII 106 c = Bossert, aynı yerde Taf. 4 Abb. 11 b = Ekrem Akurgal, Die K(unst der) H(ethiter) Taf. 52 (Resim 3).

Boğazköy'de Yazılıkaya civarında bulunan damga mühüründe : Güterbock, Siegel aus Boğazköy II 221 = Beran, Die Hethitische Glyptik von Boğazköy Taf. III 134 (Resim 4).

İmparatorluk çağından öncesine ait olan Tyskiewicz ve Aydın mühürlerinde gaga ağızlı kap Tanrının önünde elde tutulmakta ise de ondan Tanrı için içki akıtılmamaktadır. Bu sahneler de muhtemelen libasyon sahneleriyle akrabadır ve belki de libasyon motifinin işlenişinin başlangıç safhasını teşkil etmektedir¹⁴:

¹³ Krş. Alp, "Eski Anadolu yazısının Menşeleri", Türk Tarih Kurumu, Atatürk Konferansları, Ankara 1964 S. 66 v. d.

¹⁴ Yerli Anadolu üslubunda bazı Kültepe silindir mühürlerinde gaga ağızlı desti, tanrıya takdim edilmekte veya ondan tanrının kadehine içki dökülmektedir (N. Özgüç, Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu, Ankara 1965 S. 14). Bu sahneler de herhalde libasyon motifinin işlenişinin ön safhasını teşkil etmektedir.

Tyskiewicz Mührü : H. Frankfort, Cylinder Seals Pl. XLIII
o = A. Parrot, Syria 28 Pl. XIV 2.

Aydın Mührü : A. Parrot, aynı yerde Pl. XIV 3.

Louvre mührü AO 20138 (A. Parrot, aynı yerde S. 180 v. d. Pl. XIII 1-XIV 1) de ise Fırtına Tanrısının arkasında elinde libasyon pozisyonunda gaga ağızlı kabı tutan bir kuş adam görülmektedir. Burada da kaptan kurban içkisinin akışı tasvir edilmemiştir.

Kısa bir zaman önce Ankara-Çankırı yolu üzerinde Çankırı'ya 35 kilometre mesafede kara yolları çalışmaları esnasında İnanlık mevkiinde bulunan kabartmalı bir kült vazosunda¹⁵ da gaga ağızlı desti libasyon jestinde elde tutulmakta, fakat kurban içkisinin akıtıldığı gösterilmemektedir.

Benzer bir şekilde fakat gaga ağızlı desti daha alttan ve biraz daha meyilli olarak Elbistan civarındaki Karahöyük'te bulunan kabartmalı bir seramik parçası üzerinde : T. Özgüç - N. Özgüç, Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947, S. 38 v. d. Levha XLVII, 2 (bu parçanın bir deseni : T. Özgüç, Anatolia II S. 70 v. d. Fig. 3).

İmparatorluk çağı anıtlarında da gaga ağızlı desti biricik libasyon kabı olarak görülmektedir :

Bir Alaca Hüyük kabartmasında bir Hitit büyük kralı, oturan bir kadın Tanrı önünde bir gaga ağızlı destiden içki sunmaktadır : Bossert, Altanatolien Abb. 503 = 505 (Resim 5).

Fraktin'deki kaya kabartmasında da solda büyük kral III. Hatuşili, Fırtına Tanrısı ve bir altar önünde bir gaga ağızlı destiden, sağda ise kraliçe Puduhepa kadın Tanrı Hepat ile bir altar önünde yine bir gaga ağızlı kaptan içki sunmaktadır : Bossert, a. g. y.'de 550 - 552 : Akurgal, KH Levha 100 - 101 (Resim 6).

Buna karşılık geç Hitit anıtları üzerinde, Malatya¹⁶, Darende¹⁷ ve Karkemiş¹⁸ kabartmalarında normal bir destiden içki sunulmaktadır.

¹⁵ Bitik'te bulunmuş olan kült vazosuna çok benzemekte, fakat hemen hemen tamam durumunda.

¹⁶ Delaporte, Malatya Pl. 19-24 = Bossert, Altanatolien Abb. 768, 770-772 ve 775 = Akurgal, Späthethitische Bildkunst Levha II a ve III a = Aynı müellif, KH Levha 104-105.

¹⁷ Gelb, Hittite Hieroglyphic Monuments Pl. 34 = Bossert, Altanatolien Abb. 780-782.

¹⁸ Woolley, Charchemish I Pl. B 30.

Arkeolojik tasvirlerle göre gaga ağızlı desti gerek Eski Hitit gerekse İmparatorluk Çağlarında libasyon için akla gelen ilk kaptır.

Hitit metinlerinde libasyon kapları için kullanılan sözlerden acaba hangisi gaga ağızlı kabın karşılığını vermektedir?:

Götze bundan 37 yıl önce *Kleinasiatische Forschung* I S. 199 v. d.'nda *işpantuṽa-*, *işpantuzzi*, *işpantuzziešsar* ve *işpantuziala-* sözlerini *šipant-* “içki sunmak, kurban sunmak” verb'i ile münasebet halinde görmüş ve *işpantuzzi*'nin tanrılara içki sunmaya yarayan bir alet olduğunu söylemişti. Aynı müellife göre bu söz “içki sunma'yı” da ifade ediyordu. Götze ihtiyatlı bir dille *işpantuzzi*'yi “libasyon kabı, libasyon” olarak çevirmeyi teklif etmişti.

Buna karşılık yazıda *šip* : *išp* değişikliğinin Hititçede mevcut olmadığını dikkate alan F. Sommer¹⁹, *Die hethitisch-akkadische Bilingue des Ḫattušili I.* adlı eserinin S. 171 ve devamında söz konusu olan sözlerin *šipant-* “içki sunmak” verb'inden geldiği hakkındaki görüşü reddetmiştir. *işpantuzzi*'yi Sommer “(şarap) kabı, şarap tayını” (?) olarak çevirmiştir. Friedrich ise sözlüğüne Sommer'in tercümesini “şarap kabı (?), şarap tayını (?)” olarak geçirmektedir.

Otten tarafından Sommer, *Orientalistische Literaturzeitung* 1953 S. 12 not 2'de *šipant-* verb'i ile aynı anlamda bir *išpant-* verb'inin varlığı gösterilmiş olduğundan artık *işpantuṽa-*, *işpantuzzi-*, *işpantuziešsar* ve *işpantuziala-* sözlerinin *šipant-* gövdesinden üretildiği görüşüne karşı ileri sürülebilecek bir engel kalmamaktadır²⁰.

işpantuṽa- (= *šipantuṽa-*) :

işpantuṽa-'nın bir libasyon kabı olduğu aşağıdaki metinlerden kesinlikle anlaşılmaktadır :

Bo 181 Öy. II (Otten, *ZA NF* 19 (1959), S. 175 v. d.)²¹

13 LÜ SİLA.ŠU.DU₈.A LUGAL-*i*

14 *iš-pa-an-tu-ṽa-an* KUBABBAR [*p*]*a-a-i*

15 LUGAL-*uš* A.NA PA.NI ^D[*Iš?-ta?-*]nu

16 *la-a-ḫu-u-ṽa-[i]*

¹⁹ Bu cihete Götze de a. g. y.'de S. 203 not 1'de dikkati çekmişti.

²⁰ Buna rağmen bilim adamlarının bir kısmı son zamanlara kadar Sommer'in tercümesini muhafaza etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise bu tercümeyle katılmamıştır. *işpantuṽa-*'nın “çömlek, küp” olarak tefsirine karşı bk. Otten, *ZA NF* 19 S.183 v.d. Krş. aynı zamanda Carruba, (*Das Beschwörungstritual für die Göttin*) Wişuri-*janza*, 1966 S. 22 not 35. Carruba *işpantuzzi*'yi “libasyon kabı” olarak çeviriyor.

²¹ Götze tarafından, a. g. y.'de S. 201'de de anılmıştır.

- 13 "Sâkî Kırالا
 14 gümüş *işpantuğa*-yı verir.
 15 Kırال tanrı [*Išta?*]nu'nun
 16 önünde döker".

2393 c + I (Otten, aynı yerde S. 183)
 59 v.d. [GAL LÜ.]^{MES} MUḪALDIM *iş-pa-an-du-ya-an* KUBAB-
 BAR GESTIN *udai nu* ^{GİŞ} BANSUR-i [*pira*]n III-ŠU *šipanti*
 "Aşçıbaşı şarap (dolmuş) gümüşten *işpantuğa*- kabını getirir ve so-
 franın [önün]e üç defa içki sunar.²²"

Benzer bir şekilde KBo XV 33 III (Duplikat Bo 4014 ay.,
 Otten, aynı yerde S. 183).

- 31 nu ^{LÜEN É}^{TIM} *iş-ḫa-ni-i*
 32 EGIR-an-da PA.NI ZAG.GAR.RA [^{PİŞ}]KUR ^{URU}*Ku-li-*
ú-iš-na ^{DUG}*iş-pa-an-du-az*
 33 III-ŠU *ši-pa-an-ti*

"Ve evin beyi (kurban hayvanının?) kanının arkasında Kuli-
 vişna şehrinin Fırtına tanrısının Altar'ının önünde *işpanduğa*- kabın-
 dan üç defa içki sunar."

2393/c + IV (Otten, aynı yerde S. 183 not 52) 9 v. d. *IŠTU*
BIBRI GUŠKIN [*e-ku-zi?*] *iş-pa-an-du-it* KUBABBAR
 [*šipa*]nti

"Altın *BIBRU*'dan [içer?] (ve) gümüş *işpanduğa*- ile içki sunar".

işpanduğa'nın libasyon kabı için genel anlamda kullanılan bir
 söz olmadığını ve belli bir libasyon kabını ifade ettiğini aşağıdaki
 metin açıkça göstermektedir :

KUB VII 60 III

7 *nu-za* LUGAL-uš LUGAL-u-e-iz-na-aš *i-ya-ar*

8 *ya-aš-ši-ia-zi na-aš pa-iz-zi nu-kán* URU^{LIM} LÜKÜR

9 *na-aš-šu ta-pt-ša-ni-it* GEŠTIN

10 *na-aš-ma* ^{DUG} *iş-pa-an-du-ya-az* IŠ.TU GEŠTIN

²² Hititlerde içkiler konusunda bk. şimdi G. Steiner, Reallexikon der Assyri-
 ologie III/IV (1966) S. 306 v. d.

11 *ši-ip-ḫa-an-ti*

7 “Ve kiral, kiralılık kıyafetini²³

8 giyer. Sonra gider ve düşman şehrine

9 ya gök taşı (?) ile

10 veya *išpanduḫa-* kabından şarap

11 sunar.”²⁴

Aşağıdaki metin şarabın *išpanduḫa-* kabı ile kullanılan yegâne içki olmadığını da gösteriyor :

KBo XV 33 II

29 *lu-uk-kat-ta-ma-kán ma-aḫ-ḫa-an* LÜ [EN É^{TIM} *tu-un-na-ki?*]-*e?-eš-na-az ḫa-ra-a*

30 *ú-iz-zi nu* DUG*iš-ḫa-an-du-ḫa-a*[z DUG*i*]*š-nu-u-ra-aš ḫi-ra-an*
DİŞKUR URU *Ku-li-ú-iš-n* [a]

31 ^D*Hal-ki-in-na ma-a-an KAŠ-i*[t m]*a-a-an GEŠTIN-it ši-ḫa-an-ti*

29 “Ertesi gün [evin beyi hare]mden (?) dışarı

30 çıkınca, *išpanduḫa-* kabından *išnura-* kabı önünde Kulivişna şehrinin Fırtına tanrısı

31 ile Hububat tanrısına ister bira ile ister şarap [ile] içki sunar.”

Bu münasebetle 430/c+II (Ottan aynı yerde S. 184) de dikkate alınmalıdır :

4 v. d. XXX DUG*ga-an-gur*²⁵ TUR XXX DUG*NAM. MA. AN. DU* TUR XXX DUG*iš-ḫa-an-du-ḫa-aš* TUR XXX DUG*tuḫ-ga-ḫi-ša*
İŞTU KAŠ GEŠTIN *taḫalaz ḫalahḫiiaz šu-un<-na>-an-zi*

KUB XXV 36 V 5’de *šipantu[ḫa]*- diye bir söz geçmektedir. Bu söz de *išpantuḫa*’nın *šipant-* verb’inden teşkil edildiğini teyit etmektedir. Fakat bu metinde *šipanduḫa-* ile *išpanduzziešar*’ın “kurban içkisi” anlamında kullanıldıklarını sanıyorum²⁶ :

3 LÜ GUDÚ *ta-ḫi-ša-na-an LUGAL-i ḫa-ra-a*

4 *e-ip-zi LUGAL-uš tu-az QA.TAM III-ŠU d* [a-a-i]

²³ Söz olarak : “Kiral gibi”.

²⁴ Her halde tahrip edilen düşman şehrinin Tanrılarını yatıştırmak için.

²⁵ DUG*gangur, gang-* “asmak” verb’inden üretilmiştir. Buna göre *gangur* asmaya mahsus bir kabin adıdır.

²⁶ *šipantuḫa-* sıfat olarak : KBo IV 13 III 33 *ši-ḫa-an-du-ḫa-an MĀŠ.GAL* “kurbanlık teke’yi”.

- 5 LÚ GUDÚ A.NA D ZA.BA₄.BA₄ *ši-pa-an-du-ya-a*[z]
 6 III-ŠU QA.TAM.MA *ir-ḫa-a-iz-zi* LÚ DİŠKUR-aš
 7 *iš-pa-an-du-uz-zi-ia-aš-ša-ri-it*
 8 *ša-ra-a* III. ŠU QA.TAM.MA *šu-un-na-i*

Nihayet Sommer'e göre (Archiv Orientální XVII S. 374; krş. aynı zamanda Kammenhuber, MIO II (1954) S. 54; Rost, MIO VIII (1961) S. 179) içki sunmaya mahsus bir alet olan BAL-u-ya-aš'ta (tapınak envanteri KUB XXXVIII 1 Vs. 31)²⁷ *išpanduuaš* veya *šipanduuaš*'ın ideografik yazılışını aramak gerekecektir. Carruba da, Wişurijanıza S. 22 v.d. not 35, *išpanduua*-y'ı verbalsubstantif *išpanduuaš*'tan "das (Gefäss) des Libierens" diye izah etmektedir.

išpantuzzi ve *išpantuzziešar*:²⁸

išpantuzzi'nin²⁹ anlamını tespit ederken ondan üretilmiş olan *išpantuziala*-³⁰ sözünden hareket etmek gerekecektir. Bu söz II. Murşili'nin salgına karşı dualarına göre kesinlikle "kurban içkisi sunan" anlamına gelmektedir³¹.

Sözün geçtiği metin yerlerinin bir daha gözden geçirilmesi onun için iki anlam ortaya çıkarmaktadır.

1) *išpantuzzi*'nin NINDA KUR.₄RA (= NINDA *ḫarši*) "kurban ekmeği" ve diğer kurban malzemesi ile yan yana geçtiği metin yerlerinde, ister DUG ile determine edilsin ister edilmesin, anlamı, "kurban içkisi" dir.³²⁻³³ Bu gibi yerlerde de bazen determinatif

²⁷ Burada genel anlamda bir libasyon kabının değil, belli bir libasyon kabının söz konusu olduğu kabın yapılmış olduğu malzemenin (AN.BAR "demir") bildirilmesinden de anlaşılmalıdır.

²⁸ Bu sözlerin geçtiği metin yerlerinin önemli kısmı Götze'de a. g. y.'de ve Sommer'de a. g. y.'de bulunabilir.

²⁹ -uzzi eki ile üretilmiş sözler için bk. son olarak H. Kronasser, Etymologie der hethitischen Sprache, 1966, § 134 ve Carruba, Wişurijanıza S. 22 not 35. KUŠ *annauzzi* her halde "dizgin" anlamına (*annanu-* "chlileştirmek" verb'inden üretilmiştir), *išgaḫuzzi* ise "merhem kutusu (?)" veya "makyaj kutusu (?)" anlamına gelmektedir (*išk-* "sürmek" verb'inden -*uzzi* (*uzzi*'nin diğer bir şekli) eki ile üretilmiştir).

³⁰ -ala ile üretilen sözler için bk. Alp, Belleten XIII (1949) S. 264 v.d. not 98-99, Nadia van Brock RHA XX fase. 71 S. 87 v.d., Kronasser, a. g. y.'de § 99.

³¹ Bk. Götze, Kf I S. 161 v. d. ve S. 203.

³² Aynı anlamda şimdi aynı zamanda, Carruba a. g. y.'de S. 51.

³³ II. Murşili'nin salgına karşı dualarından başka Arnuvanda ile Ašmunikal'ın

DUG'un kullanılışı Sommer'in adı geçen yer S. 177 not 1'de dediği gibi bir içkinin kapsız düşünülemediğinden ileri gelmektedir.

2) *išpantuzzi* ile bir kabın kastedildiği metin yerlerinde ise söz olarak anlamı "libasyon kabı" dır.³¹ Bununla genel anlamda bir li-

duasında geçen yerler ile (von Schuler, Die Kaškäer, Berlin 1965 S. 152 v. d. ve S. 165), KUB I 16 III 50 (Sommer, a. g. y.'de S. 14-15) ve KUB XIII 4 I 65 (Sturtevant, Journal of the American Oriental Society 54 S. 371) buraya aittirler. Ayrıca KUB XXXIII 103 II 5 (Güterbock, Kumarbi, S. 21):

[NINDA KUR₄.R]A-ja-aš-ma <-aš> *iš-pa-an-tu-uz-zi nam-ma UL ku-iš-ki ši-pa-an-ti* "K[urban ekmeği] ile kurban içkisi artık kimse size sunmayacak".

išpantuzzi "kurban içkisi" anlamında her halde aşağıdaki metinlerde de :

KBo IV 9 I

¹⁶ II *hu-up-pár* KUBABBAR *iš-pa-an-tu-uz-zi-aš*

¹⁷ GEŠTIN-it *šu-u-ya-an-te-eš* *šu-up-pa-aš* ZAG-na-az GÜB-la-az-zi-ja

¹⁸ *ti-an-zi*

16-18 "Kurban içkisi şarabı ile dolu gümüşten iki çömleği (kült bakımından) temiz (etin) sağına ve soluna koyarlar".

KUB XXV 31 Vs.

¹⁴ [nu I (?) DU]Gpal-*hi* *iš-pa-an-du-zi ka-ru-ú-i-li* LÜ GUDÚ *da-a-i* EGIR-*pa-ma* [I (?) DUG pal-*hi*]

¹⁵ [*iš*]-*pa-an-du-zi ne-mu-uš* LÜZABAR.DIB *pa-a-i*

14-15 "Ve merhemli (rahip) eski kurban içkisi (ile dolu) bir (?) geniş kabı alır. Yeni kurban içkisi (ile dolu) [bir (?) geniş kabı] kadeh tutucusu(na ?) geri verir." Krş. aynı zamanda KUB X 56, 4 v. d. ve XX 43, 10 v. d.

Bu metinlere uygun olarak *išpantuzi*'nin geçtiği kanun maddesini şöyle tercüme ediyorum (J. Friedrich, Die Hethitischen Gesetze, Leiden 1959, § 49* S. 74-75 = Fiorella Imperati, Le Leggi Ittite § 164 S. 152-155) :

²⁸ *ták-ku a-ap-pa-at-ri-ya-an-zi ku-is-k[i p]a-iz-zi*

²⁹ *ta šu-ul-la-tar i-e-iz-z[i na]-aš-šu* NINDA *har-ši-in*

³⁰ *na-aš-ma* GIŠ GEŠTIN *iš-pa-an-du-zi k[i-n]u-zi*

²⁸ "Eğer bir kimse haciz için giderse ve

²⁹ kötülük yapar, (ve bu arada) ya kurban ekmeğine (dokunur)

³⁰ veya kurban içkisi (olan) şarabı zorla açarsa"

(Benzer bir şekilde Götze, Ancient Near Eastern Texts S. 195).

Friedrich a. g. y.'de S. 75 not 6 da bu paragrafı günlük ekmek ve şaraba dokunulamıyacağı şeklinde anlamak istemektedir. Krş. aynı zamanda Sommer, HAB S. 171. NINDA KUR₄.RA ve *išpantuzi*'nin dünya ihtiyaçları için kullanıldığını gösteren bir metin tanımıyorum. Kanun paragrafının kurban ekmeğine ve kurban içkisine (burada şarap) haciz esnasında bile dokunulamıyacağını anlatmak istediğini sanıyorum.

³⁴ Krş. aynı zamanda Carruba a. g. y.'de S. 22 not 25.

basyon kabının mı yoksa belli bir libasyon kabının mı kastedildiği sorusunun cevabını şimdilik ancak *işpantuzzi*'nin *işpantuşa-* ile aynı anlamda olup olmadığını bulmakla cevaplandırabiliriz.

Götze'nin düşüncesine göre, a. g. y.'de S. 201, *işpantuşa-*, *işpantuzzi*'nin diğer bir şeklidir. O, *işpantuzziešsar*'ı da anlam bakımından diğer ikisi ile bir tutmaktadır. Buna karşılık Sommer, a. g. y. de S. 171, *işpantuşa-*, *işpantuzzi* ve *işpantuzziešsar*'ın aynı anlamı taşıyıp taşımadığını bilmediğimizi söylemektedir. Friedrich sözlüğünde S. 89'da bu konuda Götze'yi takip etmekte ve bu üç sözü birbirinin aynı anlamda göstermektedir.

Morfolojik bakımdan ayrılık göstermelerine rağmen bu üç sözün aynı anlamı taşımış olmaları mümkündür. Her üç sözün de gerek "içki sunma kabı"ni gerekse "kurban içkisi"ni ifade etmeleri ihtimali bu düşüncüyü güçlendirmektedir. *işpantuzzi* ile *işpantuzziešsar* aynı metinde birbiriyle değişik olarak kullanılmaktadır :

KUB II 13 IV

- 9 LÚ SĪLA.ŠU.DU₈.A *iš-pa-an-tu-uz-zi* GIBIL
10 GEŠTIN-aš da-a-i nu GĪS BANŠUR-i pi-ra-an
11 III-ŠU ši-pa-an-ti

- 17 ...LÚ SĪLA.ŠU.DU₈.A *iš-pa-an-tu-uz-zi-aš-šar*
18 GEŠTIN-aš da-a-i na-aš-ta GĪS AB-az
19 [a] r-ḫa A.NA D^{VII}.VII.BI XII. ŠU ši-pa-an-ti
Benzer bir şekilde satır 23 v. d.

işpanduzzi ile *işpanduzziešsar*, kap adı olarak muhtemelen aşağıdaki metinlerde görülmektedirler :

KUB X 11 V

- 5 [D]UG GĪR. KÁN.ma LÚ ZABAR.DIB
6 [A.N]A PA.NI DUG *iš-pa-an-tu-zi-ia*
7 [k]a-r[u]-ú ḫa-an-da-a-an-zi
8 na-aš-t[a] GAL DUMU.MEŠ É.GAL
9 DUG *iš-pa-a[n-t]u-uz-zi-az* GEŠTIN-an
10 ša-ra-a [IV?-ŠU n] a-aš-ma V-ŠU
11 ḫa-a-ni nu [a]n-da
12 DUG GĪR.KÁN [-]iz-zi
13 nu DUG *iš-pa[-an-tu-uz-zi ūa]-aḫ-nu-zi*

KBo IV 9 II (= KUB XI 29 III 12 v. d.)

51 UGULA LÜ·MEŞ MUḪALDIM *iš-pa-an-tu-uz-zi-šar* GEŠTIN

52 LUGAL-*i pa-ra-a e-ip-zi* LUGAL-uš QA.TAM *da-a-i*

III 1 UGULA LÜ·MEŞ MUḪALDIM ^D DAG-ti *pi-ra-an*

2 III-ŠU Ū A.NA ^DZA.BA₄. BA₄

3 III - ŠU *ši-pa-an-ti*

KUB X 23 III

9 [UGULA LÜ·MEŞMUḪAL]DIM

10 [*iš-pa-an-tu-u*]z-zi-aš-šar GEŠTIN

11 [LUGAL-*i pa-ra-a*] e-ip-zi

12 [LUGAL-uš QA.TAM] *da-a-i*

13 [UGULA LÜ·MEŞMUḪALDIM] GUNNI III.ŠU

14 [*ši-pa-a*]n-ti LÜ ALAM.KA × UD ³⁵

15 [*me-ma-*]i LÜ *pal-ya-tal-la-aš*

16 [*pal*]-*ya-a-iz-zi*

KUB X 23 IV

11 [UGULA LÜ·ME]Š MUḪALDIM

12 [*iš-pa-a*]n-tu-uz-zi-aš-šar GUŠKIN

13 [LUGAL-*i p*]a-ra-a e-ip-zi

14 [LUGAL-uš] QA.TAM *da-a-i*

15 [UGULA LÜ·MEŞ MU]ḪALDIM GUNNI III-ŠU

16 [*ši-pa-an-t*]i LÜ ALAM.KA × UD

17 [*me-ma-i*] LÜ *pal-ya-tal-aš*

18 [*pal-ya-i*]z-zi

KUB XXV 18 V

14 UGULA LÜ·MEŞMUḪALDIM GEŠTIN-aš *iš-pa-an-du-u*[z-zi-eš-šar]

15 LUGAL-*i pa-ra-a e-ip-zi* L[UGAL-uš QA.TAM]

16 *da-a-i*

17 UGULA LÜ·MEŞMUḪALDIM *iš-ta-na-ni pi-ra-a*[n III-ŠU *ši-pa-a*]n-ti

18 *ha-aš-ši-i* III-ŠU *ši-p* [a]-a [n-ti]

19 ^{KUŠ} *kur-ši* III-ŠU *ši-pa-an-t*[i]

³⁵ Ideogram'ın anlamı için bk. şimdi Güterbock, RHA XXII fasc. 74 S. 95 v. d.

- 20 ^{GİŞ} DAG-ti III-ŠU *ši-pa-an-ti*
 21 ^{GİŞ} AB-ia III-ŠU *ši-pa-an-ti*
 22 ^D Ħa-ša-mi-li-ia-aš ^{GİŞ}-i III-ŠU *ši-pa-an-ti*
 23 TÚL-i III-ŠU *ši-pa-an-ti*
 25 ^{DUG} Ħar-ši-ia-al-li [I]II-ŠU *ši-pa-an-ti*

KUB XX 87 I

- 10 Ū ^{LÜ} GUDŪ *iš-pa-an-tu-uz-zi-eš-šar*
 11 A.NA ^{LÜ} SANGA *pa-a-i* ^{LÜ} SANGA-ša GUD.MAĦ
 12 *ši-pa-an-ti ta-an AN.BAR-aš* ^{GİŞ} PA-it GUL-aĦ-zi
 13 *na-aš i-ia-an-na-i a-pí-e* EGIR. ŠU
 14 *i-ia-an-ni-ia-an-zi nu KAS-an pa-ra-a*
 15 SĪR ^{RU}
 10 “Ve merhemli (rahip), i. (kabını)
 11 rahibe verir. Rahip de boğaya
 12 içki sunar ve ona demirden bir asa ile vurur
 13 ve o (boğa), koşar. Onlar (da)
 14 onun arkasından koşarlar ve yol boyunca
 15 şarkı söylerler.

išpantuzzieššar KUB XXV 36 V 5 'den başka (yukarıda S. 519 v.d. 'na bakınız) aşağıdaki metinde de her halde “kurban içkisi” anlamına gelmektedir :

KUB VII 8 II

- 11 *nu-ut-ta* SISKUR. ĦI.A^{IM} NINDA *Ħar-ša-ú-uš*
 12 *me-ma-al* ^{DUG}*iš-pa-an-du-uz-zi-ia-aš-šar*
 13 *a-pí-e pí-eš-kán-zi*

Şimdi “gaga ağızlı desti” nin Hitit metinlerindeki karşılığının tespitine dönelim :

“Gaga ağızlı desti”, bugünkü bilgimize göre Eski Hitit mühürleriyle İmparatorluk çağı anıtlarında tasvir edilen yegâne libasyon kabı olduğuna göre onda Hititlerin en önemli libasyon kabını görmek doğru olacaktır. Bu bakımdan onun karşılığını *šipant-* “içki sunmak” verb'inden üretilmiş bir sözde aramaktan daha makul bir düşünce olamaz.

Yukarıdaki açıklamamıza göre (S. 518 v.d.), *išpantu*ya-, genel anlamda “libasyon kabı” olmayıp belli bir libasyon kabının adı olduğu

gözönünde tutulursa, bildiğimiz libasyon kapları arasında “gaga ağızlı desti” nin Hititçe karşılığı olmak için en büyük şansa sahiptir.

işpantuzzi ile *ipantuzziešsar*’ın bir yandan birbirleriyle aynı anlamda kullanıldıkları diğer yandan da *işpanduua-* ile aynı anlamı taşıyabilecekleri düşünülürse bu iki sözde de “gaga ağızlı desti” yi aramak gerekecektir. Eğer bu düşünce doğru değilse, o zaman *işpantuua-* tek başına “gaga ağızlı desti” yi, *işpantuzzi* ile *işpantuzziešsar* ise hem “kurban içkisi”ni hem de genel anlamda “içki sunma kabı”ni ifade etmiş olacaktırlar.

II

Yüksek kaliteli ve pişmiş topraktan, kırmızı veya kahve rengi cilalı, kol biçimli kaplar, Anadolu’da, Suriye’de, Kıbrıs’ta ve diğer yakın doğu ülkelerinde bulunmuşlardır. Anadolu’da bunlar için en önemli buluntu yeri Boğazköy’dür. Fakat Alaca Hüyük, Alişar, Tarsus ve Tel Atçana’da da gün ışığına çıkmışlardır.

Bittel, Boğazköy III S. 33-42’de bu kaplar üzerinde önemli bir araştırma yapmış ve onları bütün ayrıntılarıyla incelemiştir³⁶ :

Bu eserlerin hem uzun hem de kısa örnekleri vardır. En uzununu 70 cm. boyundadır. Bittel’e göre bu aletler M. ö. 15.-13. yüzyıllara aittirler. Çıkış ülkeleri olarak Bittel kuzey Suriye’yi düşünmektedir.

Alet, dirsekten kesilmiş bir sağ kola benzemekte ve el, avuc içinde küçük bir tas biçimli bir kap tutmaktadır (Resim 7-8). Aletin geniş tarafı kapalıdır. Huni biçimli kısmın içindeki boşluk avucun içindeki tasan doldurulabilmektedir. Tasın içindeki delikten içki, kabın içindeki geniş boşluğa akabilmekte ve boşaltırken içki, aynı tasan dışarı akmaktadır.

Bittel’e göre, S. 33, aletin geniş tarafında normal olarak konveks bir ucu ve bunun ortasında çok defa düğme biçimli bir çıkıntısı ile etrafında bir halkası veya yeterli bir istinat kaidesi vardır (krş. Bittel S. 40). Denemeler, sarsılmamak şartıyla, kaidenin, uzun boylu olan bu kapların ayakta durmasına yettiğini göstermişlerdir.

Bittel, pişmiş topraktan olan bu kapların madenden yapılmış örneklerin kopyaları olabileceğini de ileri sürmüştür.

³⁶ Bk. aynı zamanda Fischer’in önemli izahları için a. g. y.’de S. 72-73. Ak-raba malzeme ve prototipi için krş. Ruth Amiran, The “Armshaped” vessel and its family, Journal of Near Eastern Studies XXI (1962) S. 161-174.

Bu eserlerin günlük ihtiyaçlar için düşünülemediğini ve onların rituel maksatlara hizmet etmiş olduklarını aynı müellif haklı olarak ifade etmiştir.

Eskiden bazı bilim adamları tarafından ileri sürülen, bu aletlerin “buhurdan” olabileceği hakkındaki görüşe Sjöqvist karşı koymuş³⁷ ve Bittel de bu görüşe katılmıştır. Çünkü söz konusu olan aletlerin hiç birinde duman izine rastlanmamıştır.

Biçimlerini ve geniş hacimlerini gözönünde tutan Bittel bu aletlerin içki kabı olduklarını göstermekte ve kendisinden önce Woolley³⁸ ve Sjöqvist³⁹’in de düşündükleri gibi onları libasyon kapları olarak nitelendirmektedir. Şimdiye kadar ne mühürler ne de anıtlar üzerinde bu aletleri gösteren herhangi bir tasvire rastlanmamıştır.

Metinlerden tanıdığımız ve makalemizin başında andığımız libasyon kaplarından acaba hangisi bu önemli kült aletinin Hititçe karşılığını vermektedir ? :

Bittel, a. g. y. de S. 41 ve devamında ve Fischer, a. g. y. de S. 72’de bu aletlerin karşılığı olarak *işpantuzzi*’yi düşünmüşlerdir. Yukarıda bu sözün karşılığı olarak başka bir kabı teklif ettiğimizden burada bunun üzerinde ayrıca durmayacağım.

Kol biçimli kabın Hititçe karşılığı olarak en ön plânda *kattakurant*-ı düşünüyorum. Aynı eserlerin Hititçe karşılığı olarak ilk bakışta *tapişana/i-* da akla gelebilir. Çünkü bu söz, Bossert’in MIO III S. 58 v. d. ında ileriye sürdüğü gibi *-na-* ekinin eklenmesi ile her halde **tapişa* sözünden üretilmiş ve **tapişa* hiyeroglif metinlerinde geçen *taşas* “gök, gök taşı” ile aynı olabilir. Fakat kol biçimli kaptaki dikkati çeken kısım, avuç içinde tutulan küçük tas değil, dirsekten kesilmiş olan kolun tümüdür.

kattakurant- üzerinde Güterbock tarafından “Zu einigen hethitischen Komposita” adlı makalesinde, Corolla Linguistica’da (Festschrift F. Sommer) S. 63 ve devamında durulmuştur. Güterbock haklı olarak *kattakurant*-’in bir libasyon kabı olduğunu söylemekte ve *katta* ile *kurant*- elemanlarından bir araya getirilen bir kompositum olduğunu göstermektedir⁴⁰. Güterbock’un izahına göre *kattakurant*-, söz

³⁷ Sjöqvist, Problems of late Cypriote Bronze Age S. 51.

³⁸ Woolley, The Antiquaries Journal 18, 1938, S. 12.

³⁹ Sjöqvist, a. g. y.’de S. 52 v. d.

⁴⁰ Sözün teşkili için krş. aynı zamanda H. Hoffner, Orientalia 35 (1966) S.

olarak “alttan kesik” anlamına gelmektedir. *kattakurant*’ın en önemli libasyon kaplarından biri olduğu aşağıdaki metinlerden anlaşılmaktadır. Bu metinlerin büyük bir kısmı bizden önce Güterbock tarafından transkripsiyon halinde bildirilmişlerdir :

KUB X 90 Rs.

- 1 ^DUTU-aš ^{GİS}hu-u-ya-ši *pi-ra-an*
- 2 II ^{DUG} kat-ta-ku-ra-an<-du-> uš ta-ya-l[a-aš ar-ta-ri?]
- 3 GAL DUMU.MEŠ É.GAL ^{DUG}kat-ta-k[u-ra-an-da-an]
- 4 LUGAL<-i> pa-a-i LUGAL-uš pa-i[z-zi]
- 5 ^{NA4} hu-u-ya-a-ši [*pi-ra-an ši-pa-an-ti?*]
- 1 “Güneş tanrısının *huyaši* aleti önünde
- 2 *taçal* içkisi ile (dolu) iki *kattakurant*- kabı [durur].
- 3 Saraylıların başı *kattakurant*- kabını
- 4 kiralaya verir. Kiralaya gi[der],
- 5 *huyaši* taşının [önünde içki sunar].”

KUB X 10 I

- 2 UGULA ^{LÜ}.^{MES} MUḪALDIM kat-ta-ku-r[a-an-da-an]
- 3 [ta-ya]a-la-aš LUGAL-i pa-r[a-a e-ip-zi]
- 4 [LUGAL-u]š-ša-an tu-u-ya-az [*QA.TAM da-a-i*]
- 5 [UGULA ^{LÜ}.^M]ES MUḪALDIM GUNNI-i
- 6 [kat-ta-ku-ra-an-da-a]z III-ŠU ši-pa-[an-ti]
- 7 [^{LÜ} AL]AM. KA × UD a-ḫa-a [ḫal-za-a-i]
- 8 [^{LÜ} pa]l-ya-tal-la-aš [pal-ya-a-iz-zi]

KUB II 6 IV

- 19 [UGULA ^{LÜ}] ^UMUḪALDIM kat-ta-ku-ra-an-ta-an GUŠKIN
- 20 [LUGAL-i pa-r]a-a e-ip-zi
- 21 [LUGAL-uš *QA.TAM d*] a-a-i
- 22 [UGULA ^{LÜ}MUḪALDIM II]I?-Š[U]? ši-pa-an-t [i]
- 23 [^{LÜ} ALAM.K]A × UD a-ḫa-a ḫal-za-a-[i]
- 24 [^{LÜ} pa]l-ya-tal-la-aš pal-u-ya-a-[iz-zi]

KUB XI 19 IV

- 8 [UGULA ^{LÜ}.^{MES}MUḪAL]DIM ^{DUG}kat-ta-ku-ra-an-da-an ta-ya-la-aš
- 9 [LUGAL-i pa-r]a-a e-ip-zi

- 10 [LUGAL-uš-k] *án QA.TAM da-a-i*
 11 [UGULA LÚ.MEŠ MUḪALD]IM ZAG.GAR.RA-ni III-ŠU
 BAL-ti
 12 [LÚAL]AM. KA×UD *me-ma-i*
 13 [LÚpa] l-*ya-tal-la-aš pal-ya-iz-zi*
 14 [LÚk] i-i-ta-aš *ḫal-za-a-i*

KUB XI 35 II

- 26 UGULA LÚ.MEŠ MUḪALDIM GESTIN-aš DUG *kat-ta-ku-
 ra-an-da-an*
 27 LUGAL-i *pa-ra-a e-ip-zi* LUGAL-uš *QA.TAM da-a-i*
 28 UGULA L[Ú.MEŠM]UḪALDIM ZAG.GAR.RA-ni III-ŠU
ši-pa-an-ti
 29 [LÚALAM]. K [A×UD] *me-ma-i*
 30 [LÚpal-ya-at-tal-la-aš pal-ya-i] *z-zi*
 31 [LÚki-i-ta-aš ḫal-za-a-i]

KUB XXX 41 IV

- 6 UGULA LÚ.MEŠ MUḪALDIM DUG *kat-ta-ku-r[a-an-da-an]*
 7 LUGAL-i *pa-ra-a e-ip-zi*
 8 LUGAL-uš *QA.TAM da-a-i*

 9 UGULA LÚ.MEŠ MUḪALDIM NA⁴*ḫu-ya-ši-ia [pt-ra-an?]*
 10 *ši-pa-an-ti*

KUB X 28 II

- 6 *ma-a-an* UDU.HI.A *ta-ru-up-ta-ri*
 7 *nu* UGULA LÚ.MEŠ MUḪALDIM *kat-ta-ku-ra-an-t[e-]i[t]*
 8 GEŠTIN EGIR-*an-da ši-pa-an-[ti]*

Aşağıdaki metinde *kattakurant*-’tan diğer bir kaba şarap dökül-
 mektedir. Kol biçimli kap, dış görünüşüne göre büyük bir kepeçye de
 benzediğinden *kattakurant*-’ın buradaki fonksiyonu ona çok iyi uymak-
 tadır :

KUB X 15 IV

- 14 LÚ GUDÚ *iš-qa-ru-uh ḫar-zi-pát*
 15 UGULA LÚ.MEŠ GIŠBANŠUR DUG *kat-ta-ku-[ra-an]-da-an*
 16 *da-a-i na-aš-ta* GEŠTIN
 17 *iš-qa-ru-ḫi an-da l[a-ḫu-ya-i]*

 18 *nu* LÚ GUDÚ *iš-q[a-ru-ḫi-it ?]*
 19 [II]I. ŠU *ši-p[a-an-ti]*

Güterbock'a göre *kattakurant-* kabının adı onun biçiminden alınmıştır. Müellif, bu sözün arkeolojik buluntulardaki karşılığı olarak ya altı kesik ve kaidesi düz olan bir kap veya aşağısı bir huni teşkil edecek şekilde kesilmiş bir kap, yani bir Rhyton, düşünmektedir.

Birçok desti nevelerinin veya içki kaplarının kaideleri düz olduğundan Güterbock'un düşündüğü birinci şık bizi pek ileriye götürmemektedir. *kattakurant-* ile özel bir biçimi olan bir kap adlandırılmış olmalıdır ⁴¹.

Kol biçimli libasyon kabının özelliklerini bir daha gözden geçirelim : Dirsekten kesilmiş olan bir kola benzetilmiştir. Dik olarak durması mümkündür. Dik durduğu zaman kabın alt kısmı, kesik olan tarafıdır.

⁴¹ Danimarkalı Hititolog Holt, Bibliotheca Orientalis XV (1958) S. 151 v. d.'nda *kattakurant-*'ın *KUKUBU*'nun Hititçesi olduğunu ileri sürmüştür. Holt teklifini KUB XI 18 II 14 v. d. ile XI 19 IV 8 v. d.'nın karşılaştırılmasına dayamaktadır. Bu karşılaştırmanın aldatıcı olduğunu şimdi Carruba, Wişurijanze S. 10'da göstermektedir. Carruba'nın kaydettiği metin 803/v III 7'de *DUGKUKUB* ile *kattakuran* [-iki ayrı kabın adları olarak yan yana görülmektedir. Holt tarafından bildirilen metinler duplikat değildirler. Benzer ve paralel bir şekilde yazılmış metinlere *işpan-tuzzieššar* ile olduğu gibi (bk. S. 523) örneğin *tapišana-* ve *zalhai-* ile de rastlıyoruz:

KUB XI 21 IV

- 22 UGULA LÜ·MEŠ MUḪALDIM *ta-pi-ša-na-an*
 23 *ta-ya-la-aš* LUGAL-i *pa-ra-a e-i[pa-zi]*
 24 LUGAL-uš-ša-an QA.TAM *da-a-i*
 25 [UGULA LÜ·MEŠ MUḪALDI]M *iš-ta-na-ni*
 26 [III-ŠU *ši-pa-an-ti*]

KUB XXX 41 II

- 16 UGULA LÜ[·MEŠ MUḪALD]IM *ta-ya-la-aš t[a-pi-ša-n]a-an*
 17 LUGAL-i [pa]-ra-a *e-ip-zi* [LUGAL-u]š
 18 QA.TAM *d[a]-a-i ta NA₄ hu-ya-ši-ja*
 19 *pi-ra-an* []I? - ŠU *ši-pa-an-ti*

KUB II 6 II

- 10 UGULA LÜ·MEŠ MUḪALDIM GEŠTIN-[a]n *za-al-ḫa-a-it*
 11 LUGAL-i *pa-ra-a e-ip-zi*
 12 LUGAL-uš QA.TAM *da-a-i*
 13 [UGULA] LÜMUḪALDIM G[UNNI] (?) -]i (?) I-ŠU *ši-pa-an-ti*
 14 [*na-aš-ta* GEŠTI]N *iš-qa-ru-uḫ*
 15 [*an-da la-ḫu-ya-*]i

kattakurant-, makalemizin başında andığımız libasyon kapları için kullanılan sözler arasında, kol biçimli kabın burada yapılan tarifine en çok uyduğundan, onda, büyük bir ihtimalle söz konusu olan aletin Hitit metinlerindeki karşılığını bulmak gerekecektir.

Ek :

S. 520 not 28'e ilâve ediniz :

išpantuzziešsar için bazı metin yerleri Kammenhuber tarafından da MIO II S. 440 not 99'da anılmıştır.

S. 525 ve devamına ilâve ediniz :

Kol biçimli âletin bir libasyon kabı olduğunu "içki sunmak" anlamına gelen hiyeroglifin (Meriggi, Hieroglyphisch-Hethitisches Glossar, Wiesbaden 1962, S. 181 No. 6 ve S. 109) şekli de teyid etmektedir. İşaret kol biçimli kap gibi elde bir kadeh veya bir tas tutan bir kolu gösteriyor.

Kol biçimli âletin belki de kısa şeklinin ideografik karşılığı G1ŞU.NAG.NAG'da "el biçimli içme âleti" (son olarak A Salonen, Die Hausgeräte der Alten Mesopotamier, Teil II : Gefässe, 1966, S. 113) aranabilir. İdeogram'ın *kattakurant-*'in karşılığı olduğunu söylemek şimdilik mümkün değildir.

zalhai-'nin, kendisi ile şarap doldurulabilen desti gibi bir kap olduğu IBoT II 14 Öy. 7. v. d. 'ından anlaşılmaktadır. KUB X 11 V 8. v. d.'ında da bir kaptan her halde *išpantuzzi* kabı ile şarap alınmaktadır (krş. yukarıda S. 522). Belki de *zalhai*'de *KUKUBU*'nun Hititçesi aranabilir.

IBoT II 14 Öy.

- 1 [ú-i]z-zi
- 2 [-a]n hu-ya-a-i
- 3 [DU]MU.MEŠ É.GAL ar-ḫa
- 4 [nu ?-u]š-ši za-al-ḫa-i KUBABBAR
- 5 [pa-a-i n]u a-ḫi-iz-zi-ja QA.TAM.MA
- 6 [i?-ja?-z]i ta-aš-ši ar-ḫa da-a-i

- 7 [nam-m]a GAL DUMU. MEŠ É.GAL QA.TAM.MA i-ja-zi
- 8 [GAL ?] LÜ·MEŠ ME.ŠE.DI LÜ GUDÚ TUGše-ik-nu-un
- 9 e-ḫi-zi ta-an ḫi-e-ḫu-te-iz-zi
- 10 [n]a-aš-ta za-al-ḫa-ḫit GUSKIN
- 11 GESTIN ḫa-a-ni

- 12 na-at LUGAL-i ḫ[a]-r[a-a e-ḫi-zi]
- 13 LUGAL-uš Q[A.TAM da-a-i]

1

2

3

4

S. Alp

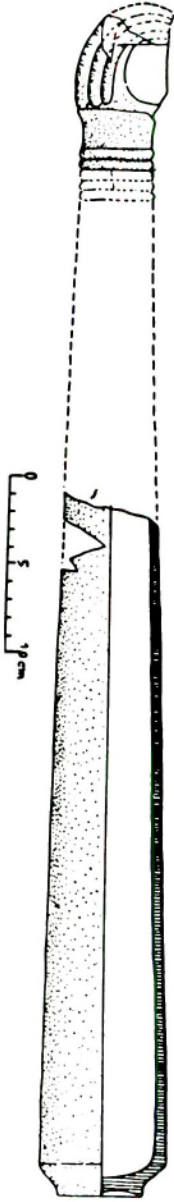

5

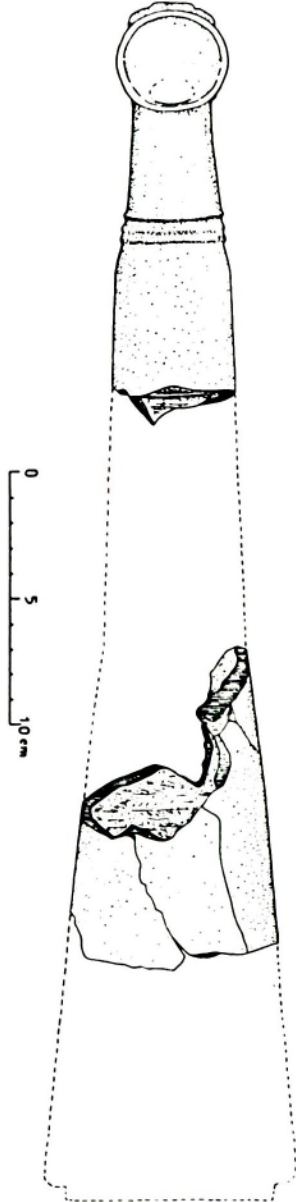

6

S. Alp

7

8

DIE LIBATIONSGEFÄSSE "SCHNABELKANNE" UND "ARMFÖRMIGES GERÄT" UND IHRE HETHITISCHEN BEZEICHNUNGEN

SEDAT ALP

In der grundlegenden Publikation von F. Fischer "Die Hethitische Keramik von Boğazköy"², wurde auch eine Reihe von Gefässen behandelt, die als Libationsgefässe bezeichnet worden sind. Im Anschluss an die früheren Arbeiten, und besonders an die Arbeiten von K. Bittel, konnten unter den archäologischen Funden folgende Gefässe als Libationsgefässe bestimmt oder wahrscheinlich gemacht werden :

- 1) Die Schnabelkanne³.
- 2) Die linsenförmige Kanne⁴.
- 3) Das armförmige Gefäss⁵.
- 4) Das schuhförmige Gefäss⁶.
- 5) Gefässe in Tierform⁷.

Ferner wurden eine Reihe von Bechern als Votivgefässe bezeichnet⁸.

¹ Eine etwas gekürzte englische Fassung dieser Arbeit wurde am 16. August 1967 unter dem Titel "Beak spouted and armshaped libation vessels and their Hittite designations" vor dem XXVII. Internationalen Orientalistenkongress in Ann Arbor, U. S. A., gelesen.

² 75. Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft, Berlin 1963.

³ F. Fischer, a. a. O. S. 38.

⁴ Derselbe, a. a. O. S. 52. Nach Fischer, ob man sie geradezu Libationsgefässe nennen darf, lässt sich augenblicklich nicht sicher entscheiden.

⁵ Derselbe, a. a. O. S. 72 f.

⁶ Derselbe, a. a. O. S. 79.

⁷ Die grösste Anzahl der tierförmigen Trinkgefässe wurden in Kültepe gefunden. Siehe N. Özgüç, Ausgrabungen in Kültepe 1949 S. 219 ff. Zwei Prachtexemplare dieser Kategorie, Stiere in Höhe von fast 90 cm, kamen in Boğazköy ans Tageslicht. Siehe P. Newe, MDOG 95 S. 48.

⁸ Fischer, a. a. O. S. 69.

Aus den Texten können folgende Wörter als Namen der wichtigsten Libationsgefäße nachgewiesen werden :

- 1) *išpantuṽa-*, (= *šipantuṽa-*), *išpantuzzi* und *išpantuzzieššar*
- 2) *KUKUBU*
- 3) *tapišana/i-*
- 4) *kattakurant-*
- 5) *zalḫai-*
- 6) ^{DUG} GAL
- 7) *BIBRU*
- 8) *ZA.HUM* = *aššuzeri*

Von diesen sind die ersten fünf die eigentlichen Libationsgefäße. Die drei letzteren sind Trinkgefäße, aus denen man die Gottheit oder die Götter trinkt, damit man sie wohl in sich aufnimmt. ^{DUG} GAL wird gelegentlich auch als Spendegefäß verwendet. Es gehört sowohl zur profanen als auch zur religiös - kultischen Sphäre, während *BIBRU* nur dem kultischen Zweck diene. Weil jenes Gefäß entweder die Gottheit selbst oder ihr Tier darstellt, wird seine Füllung als eine Libation⁹ an die betreffende Gottheit betrachtet.

Wie im Falle von ^{DUG} GAL¹⁰ und *BIBRU*¹¹ und zum Teil von *tapišana/i-*¹² bereits geschehen ist, müsste es möglich sein, auch die übrigen Gefäßnamen mit den aus dem archäologischen Bereich bekannten Libationsgefäßen zu identifizieren.

Die für die Libation benutzten oder mit ihr im Zusammenhang stehenden Gefäße wurden von meinem Schüler Yaşar Coşkun in einer Dissertationsarbeit ausführlich behandelt.

Ich werde hier lediglich versuchen, die hethitischen Entsprechungen der beiden Gefäße, der "Schnabelkanne" und des "Armförmigen Gefäßes" festzustellen. Da die hier gemachten Vorschläge und

⁹ Vgl. Goetze, Kleinasien * S. 168.

¹⁰ von Brandenstein, Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten (MVAeG 46, 2) S. 27-29.

Die hethitische Lesung des Ideogrammes wurde vor kurzem von Güterbock, RHA XXII fasc. 74 S. 97, als *zeri* festgestellt. Die archäologische Entsprechung von *aššuzeri* "guter (oder schöner) Becher" könnte vielleicht in dem doppelhenkigen Becher, dem "Kantharos", der seiner Form nach einen der schönsten hethitischen Becher darstellt, gesucht werden.

¹¹ Ehelof, ZA NF 11 S. (1939) 71 ff.; von Brandenstein, a. a. O. S. 23 f.

¹² Bossert, MIO III (1955) S. 58 ff.

erzielten Ergebnisse mein geistiges Eigentum darstellen, bringe ich sie in einem separaten Aufsatz vor. Für die übrigen Gefäße empfehle ich dem Leser, die Publikation jener Arbeit abzuwarten.

I

Das Motiv der Libation hat seine bildliche Gestaltung bereits vor der Grossreichszeit erfahren. Einige Stempelsiegel, die meiner Meinung nach unbedingt vor die Grossreichszeit datiert werden müssen¹³, zeigen dies ganz deutlich. Auf allen diesen Darstellungen erscheint die Schnabelkanne als das einzige Libationsgefäß :

Auf der einen Seitenwand eines im British Museum aufbewahrten Stempelsiegels : Hogarth, H(ittite) S(eals) S. 74 Fig. 77 e = Bossert, Janus und der Mann mit der Adler - oder Greifenmaske Taf. 2, Abb. 6 b (Abb. 1).

In der Umrahmung auf einem im Museum von Dresden aufbewahrten Stempelsiegel: Messerschmidt, Corpus Inscriptionum Hethiticarum I Taf. XLIII 4 = Bossert, a. a. O. Taf. 3 Abb. 8 (Abb. 2).

In der Umrahmung der Stempelbasis eines hammerförmigen Siegels aus Yozgat (?), das sich jetzt im British Museum befindet : Hogarth, HS. S. 75 Fig. 78.

Auf der einen Seitenwand eines im Ashmolean Museum in Oxford aufbewahrten Stempelsiegels : Hogarth, a. a. O. Pl. VII 106 c = Bossert, a. a. O. Taf. 4 Abb. 11 b. = Ekrem Akurgal, Die K(unst der) H(ethiter) Taf. 52 (Abb. 3).

Auf dem Siegel von Yazılıkaya, Güterbock, Siegel aus Boğazköy II 221 = Beran, Die hethitische Glyptik von Boğazköy Taf. III 134 (Abb. 4).

Auf den vorgrossreichszeitlichen Siegeln von Tyskiewicz und Aydın wird die Schnabelkanne vor dem Gott in der Hand getragen, ohne dass daraus libiert wird. Diese Szenen sind wahrscheinlich auch mit den Libationszenen verwandt. Sie gehören vielleicht zum Beginn der Entwicklung bei der bildlichen Gestaltung der Libation¹⁴:

¹³ Vgl. Alp, "Eski Anadolu Yazısının Menşeleri", Türk Tarih Kurumu Atatürk Konferansları, Ankara 1964, S. 66 f.

¹⁴ Als Vorstufe der Entwicklung könnte man auch die Szenen auf einigen einheimischen Zylindersiegeln aus Kültepe ansehen, bei denen entweder die Schnabelkanne der Gottheit angeboten oder Getränk aus ihr in einen von der Gottheit gehaltenen Becher gegossen wird : N. Özgüç, The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe, Ankara 1965, S. 57 f.

Auf dem Tyskiewicz - Siegel : H. Frankfort, Cylinder Seals Pl. XLIII o = A. Parrot, Syria 28 Pl. XIV 2.

Auf dem Siegel von Aydın : = A. Parrot, a. a. O. Pl. XIV 3.

Auf dem Louvre -Siegel, AO 20138 (A. Parrot, a. a. O. S. 180 Pl. XIII 1 - XIV 1) erscheint hinter dem Wettergott ein Vogel-mensch, der die Schnabelkanne in der Haltung der Libation in der Hand hält. Auch hier ist das Fliessen des Opfertrankes nicht dargestellt.

Auf einer kürzlich während der Strassenbauarbeiten gefundenen Reliefvase aus Inandık¹⁵, einem an der Strasse zwischen Ankara and Çankırı, 35 km von dem letzteren liegenden Orte, wird die Schnabelkanne in Libationsgeste in der Hand gehalten, ohne dass ein Fliessen des Opfertrankes zur Darstellung kommt.

Ähnlich, aber in einer etwas schrägeren Haltung der Schnabelkanne, auf einem Reliefscherben aus Karahöyük bei Elbistan : T. Özgüç - N. Özgüç, Ausgrabungen in Karahöyük 1947 S. 87, Taf. XLVII, 2 (Zeichnung bei T. Özgüç, Anatolia II S. 7 f. Fig. 3).

Auch auf den grossreichszeitlichen Monumenten erscheint die Schnabelkanne als das einzige Libationsgefäss :

Auf einem Relief aus Alacahöyük libiert ein hethitischer Grosskönig vor einer sitzenden Göttin aus einer Schnabelkanne: Bossert, Altanatolien Abb. 503 = 505 (Abb. 5).

Auf dem Felsrelief von Fraktin links libiert der Grosskönig Hattušili III. vor dem Wettergott und einem Altar aus einer Schnabelkanne, rechts libiert die Grosskönigin Puduhepa vor der Göttin Hepat und einem Altar ebenfalls aus einer Schnabelkanne : Bossert, a.a.O. Abb. 550 - 552 = Akurgal, KH Taf. 100-101 (Abb. 6).

Dagegen wird auf den späthethitischen Monumenten von Malatya¹⁶, Darendе¹⁷ und Karkemiş¹⁸ aus einer einfachen Kanne libiert.

Nach den bildlichen Darstellungen ist die Schnabelkanne sowohl in der althethitischen Periode als auch in der Grossreichszeit

¹⁵ Sehr ähnlich der Vase aus Bitik, aber fast komplett.

¹⁶ Delaporte, Malatya Pl. 19-24, = Bossert, Altanatolien Abb. 768, 770-772 und 775 = E. Akurgal, Spätheth. Bildkunst Taf. II a und III a = Derselbe, KH Taf. 104-105.

¹⁷ Gelb, Hittite Hieroglyphic Monuments Pl. 34 = Bossert, Altanatolien Abb. 780-782.

¹⁸ Woolley, Charchemish I Pl. B 30.

das erste für die Libation in Frage kommende Gefäß. Mit anderen Worten : sie ist das Libationsgefäß par excellence.

Welches Wort ist nun die hethitische Entsprechung der Schnabelkanne unter den in den Texten erwähnten Bezeichnungen für Libationsgefäße?

Götze hat vor 37 Jahren in K1F I 199 ff. die Wörter *išpantuṽa-*, *išpantuzzi*, *išpantuzziēššar* und *išpantuzziala-* mit dem Verbum *šipant-* "libieren, spenden" in Zusammenhang gebracht. Er sah in *išpantuzzi* ein Gerät, aus dem Flüssigkeiten gespendet wurden. Seiner Auffassung nach bezeichnete es auch die "Libationsspende." Mit einem gewissen Vorbehalt übersetzte er *išpantuzzi* mit "Libationsgefäß, Libation."

Da der graphische Austausch *išp* : *šip* im Hethitischen nicht bekannt war,¹⁹ lehnte es Sommer, Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I. S. 171 f., ab, jene Wörter von *šipant-* "libieren" abzuleiten. Er übersetzte *išpantuzzi-* mit "Fass (für Wein), Weinration" (?). Friedrich übernahm diese Übersetzung in sein Wörterbuch als "Weinfass (?), Weinration (?)".

Da aber von Otten bei Sommer, Orientalistische Literaturzeitung 1953 S. 12 mit Anm. 2 ein Verbum *išpant-* in der gleichen Bedeutung mit *šipant-* nachgewiesen wurde, besteht nunmehr kein Hindernis, in *išpantuṽa-*, *išpantuzzi*, *išpantuzziēššar* und *išpantuzziala-* Ableitungen von *šipant-* "libieren" zu sehen²⁰.

išpantuṽa- (= *šipantuṽa-*):

Dass *išpantuṽa-* ein Libationsgefäß ist, ergibt sich aus folgenden Stellen :

Bo 181 Vs. II (Otten, ZA NF 19 (1959), S. 175 f.)²¹

13 LÜ ŠILA. ŠU.DU₈.A LUGAL-*i*

14 *iš-ša-an-tu-ṽa-an* KUBABBAR [*p*]*a-a-i*

¹⁹ Darauf wies auch Götze, a. a. O. S. 203 mit Anm. 1 hin.

²⁰ Trotzdem hat eine Reihe von Gelehrten den Übersetzungsvorschlag von F. Sommer bis in die jüngste Zeit beibehalten. Gegen die Deutung von *išpantuṽa-* als Aufbewahrungsgefäß "Fass, Pithos" siehe Otten, ZA NF 19 S. 183 f. Vgl. auch Carruba, (Das Beschwörungsritual für die Göttin) Wišurijanča, 1966 S. 22 Anm. 35, der *išpantuzzi* als "Libationsgefäß" wiedergibt.

²¹ Erwähnt auch schon von Götze, a. a. O. S. 201.

15 LUGAL-uš A.NA PA.NI ^D[Iš?-ta?]- nu

16 la-a-ḫu-u-ya-[i]

13-14 "Der Mundschenk gibt dem König das silberne *išpantuya*-.

15-16 Der König giesst es vor dem Gott [Išta?]nu aus."

2393/c + I (Otten, a. a. O. S. 183)

59 f. [GAL^{LÚ}].MESMUḪALDIM *iš-pa-an-du-ya-an* KUBABBAR

GEŠTIN *udai nu* ^{G1S} BANŠUR-i [pira]n III-ŠU *šipanti*

"Der Oberkoch bringt ein silbernes *išpantuya*- (mit) Wein herbei und libiert [vo]r dem Tisch dreimal."²²

Ähnlich KBo XV 33 III (Dupl. Bo 4014 Rs. Otten, a. a. O. S. 183)

31 nu ^{LÚ} EN É^{TIM} *iš-ḫa-ni-i*

32 EGIR-an-da PA.NI ZAG.GAR.RA [^DIŠ]KUR ^{URU} *Ku-li-ú-iš-na*
^{DUG} *iš-pa-an-du-az*

33 III-ŠU *ši-pa-an-ti*

"Und der Hausherr libiert hinter dem "Blut (?)" (des Opfertieres (?)) vor dem Altar des Wettergottes von Kulivišna aus dem *išpanduya*-Gefäß dreimal"

2393/c + II (Otten, a. a. O. S. 183Anm. 52) 9 ff. *IŠTU BIBRI*
GUŠKIN [*e-ku-zi?*] *iš-pa-an-du-it* KUBABBAR [*šipa*]nti

"Er [trinkt?] aus dem goldenen *BIBRU* (und) libiert mit dem silbernen *išpantuya*-"

Dass *išpantuya*- nicht eine allgemeine Bezeichnung für das "Libationsgefäß" ist, sondern ein bestimmtes Libationsgefäß darstellt, zeigt die folgende Stelle :

KUB VII 60 III

7 *nu-za* LUGAL-uš LUGAL-u-e-iz-na-aš *i-ya-ar*

8 *ya-aš-ši-ia-zi na-aš pa-iz-zi nu-kán* URU^{LIM} LÚKÜR

9 *na-aš-šu ta-pi-ša-ni-it* GEŠTIN

10 *na-aš-ma* ^{DUG}*iš-pa-an-du-ya-az* *IŠ.TU* GEŠTIN

11 *ši-ip-pa-an-ti*

²² Zu den Getränken der Hethiter siehe jetzt G. Steiner, Reallexikon der Assyriologie III/4 (1966) S. 306 ff.

- 7 "Und der König zieht sich die königliche Tracht²³ an.
 8 Danach geht er. Und er libiert der feindlichen Stadt²⁴
 9 entweder mit einer Himmelschale (?) Wein
 10-11 oder aus (mit) einem *išpanduya*- Gefäß mit Wein."

Die folgende Stelle zeigt deutlich, dass Wein nicht der einzige Opfertrank war, der mit *išpanduya*- benutzt wurde :

KBo XV 33 II

29 *lu-uk-kat-ta-ma-kán ma-aḥ-ḥa-an* LÜ [EN É^{TIM} *tu-un-na-ki*?]-e ?-
eš-na-az pa-ra-a

30 *ú-iz-zi nu* DUG *iš-pa-an-du-ya-a*[z DUG_i]*š-nu-u-ra-aš pi-ra-an*
 D IŠKUR URU *Ku-li-ú-iš-n[a]*

31 ^D*Ḥal-ki-in-na ma-a-an KAŠ-i* [t m]*a-a-an GEŠTIN-it šī-pa-an-ti*

29 "Am nächsten Morgen, sobald der [Hausherr?] aus dem
 [Harem?] herauskommt,

31 libiert er aus dem *išpanduya*-Gefäß vor dem *išnura*-[Gefäß]
 dem Wettergott von Kuliwišna-

30 und dem Getreidegott, sei es m[it] Bier, sei es mit Wein."

Im diesem Zusammenhang vergleiche man auch 430/c + II
 (Otten, a. a. O. S. 184)

4 ff. XXX DUG *ga-an-gur*²⁵ TUR XXX DUG *NAM.MA. AN.DU*
 TUR XXX DUG *iš-pa-an-du-ya-aš* TUR XXX DUG *tuḥ-ga-pi-ša IŠTU*
 KAŠ GEŠTIN *taḥlaz ṽalahḥiḥaz šu-un-<na>-an-zi*

In KUB XXV 36 V 5 können wir sogar ein Wort *šipantu*[*ya*]-
 belegen, das die Zugehörigkeit von *išpantuya*- und *šipant*- zur gleichen
 Wortsippe weiter erhärtet. Hier scheinen aber *šipantuya*- und *išpan-*
tuzziešsar in der Bedeutung "Opfertrank" benutzt worden zu sein²⁶ :

3 LUGUDÚ *ta-pi-ša-na-an LUGAL-i pa-ra-a*

4 *e-ip-zi LUGAL-uš tu-az QA.TAM III-ŠU d[a-a-i]*

5 LUGUDÚ *A.NA* ^D *ZA.BA₄.BA₄ šī-pa-an-an-du-ya-a*[z]

²³ Wörtlich : "Wie ein König".

²⁴ Wohl um die Götter der verwüsteten feindlichen Stadt zu besänftigen.

²⁵ DUG *gangur* ist eine Ableitung von *gang*- "hängen, aufhängen". Danach ist *gangur* ein Gefäß zum Aufhängen.

²⁶ *šipantuya*- wohl als Adjektiv in KBo IV 13 III 33 *šī-pa-an-du-ya-an MĀŠ. GAL* "den zum Opfer bestimmten Ziegenbock".

- 6 III-ŠU QA.TAM.MA ir-ḥa-a-iz-zi LÚ D¹ŠKUR-aš
 7 iš-pa-an-du-uz-zi-ia-aš-ša-ri-it
 8 ša-ra-a III-ŠU QA.TAM.MA šu-un-na-i

Schliesslich dürfte in BAL-u-ya-aš (Tempelinventar KUB XXXVIII 1 Vs. I 31), das nach Sommer, AOr XVII 374, ein Gerät des Libierens ist, (vgl. auch Kammenhuber, MIO II (1954) S. 54; Rost, MIO VIII (1961) S. 179), die ideographische Schreibung von *išpantuṽaš* oder *šipantuṽaš* vorliegen²⁷. Ebenso erklärt O. Carruba, Wišurijanža S. 22 f. Anm. 35, *išpanduṽa-* aus dem Verbalsubstantiv *išpanduṽaš* "das (Gefäss) des Libierens."

išpantuzzi und *išpantuzziššar*²⁸:

Bei der Feststellung der Bedeutung von *išpantuzzi*²⁹ muss man meines Erachtens von dem davon abgeleiteten Nomen actoris *išpantuzziāla*-³⁰ ausgehen, das nach den Pestgebeten Mursilis II. unmissverständlich "Opfertrankdarbringer" bedeutet³¹.

Durch eine Sichtung der Belegstellen für *išpantuzzi* können dafür zwei Bedeutungen festgelegt werden:

1) In zahlreichen Stellen, wo *išpantuzzi* neben NINDA KUR₄. RA (= NINDA ḥaršī) "Opferbrot" und anderen Opfergegenständen erscheint, bedeutet es, gleichgültig ob es durch DUG determiniert ist oder nicht, "Opfertrank"³²⁻³³. In solchen Stellen ist der Gebrauch

²⁷ Dass es sich hier nicht allgemein um irgendein Libationsgerät, sondern um ein bestimmtes Libationsgefäss handelt, ergibt sich wohl aus dem zusammen erwähnten Material AN.BAR "Eisen".

²⁸ Eine Reihe von Belegstellen ist bei Götze, a. a. O. und Sommer, a. a. O. zu finden.

²⁹ Zu den Wörtern auf -uzzi vgl. zuletzt, H. Kronasser, Etymologie der heitischen Sprache, 1966, § 134 und Carruba, Wišurijanža S. 22 Anm. 35. KUŠ_{annanuzzi} bedeutet wohl "Zügel" (abgeleitet von *annanu-* "zähmen, dressieren") und *išgaṽuzzi* "Salbdose (?), Schminke (?)" (abgeleitet von *išk-* "salben, bestreichen" + *puzzi*, entstanden aus -*uuzzi* ?).

³⁰ Zu den Bildungen auf -*ala* siehe Alp, JKF I (1950-51) S. 124 f. Anm. 98-99, Nadia van Brock, RHA XX fasc. 71 S. 87 ff. und Kronasser, a. a. O. § 99.

³¹ Siehe, Götze, KIF I S. 161 ff. und S. 203.

³² In demselben Sinne jetzt auch Carruba, a. a. O. S. 51.

³³ Ausser den Pestgebeten des Mursili des II. gehören hierher auch die Stellen in dem Gebet von Arnvanda und Ašmunikal. (E. von Schuler, die Kaš-käer, Berlin 1965, S. 152 ff. und S. 165), KUB I 16 III 50 (Sommer, HAB

von dem Determinativ ^{DUG} im Anschluss an Sommer, a.a.O. S. 171 Anm. 1, dadurch zu erklären, dass ein Getränk ohne ein Gefäß unvorstellbar ist.

2) In den Stellen, wo es sich bei *išpantuzzi* um ein Gefäß handelt, bedeutet es wörtlich "Libationsgefäß"³⁴. Die Beantwortung der

S. 14-15) und KUB XIII 4 I 65 (Sturtevant, Journal of the American Oriental Society S. 371). Ferner KUB XXXIII 103 II 5 (Güterbock, Kumarbi S. 21) [NINDA KUR₄. R] A-ja-aš-ma <aš> iš-pa-an-tu-uz-zi nam-ma UL ku-iš-ki ši-pa-an-ti "O[pferbrot] und Opfertrank wird euch auch niemand mehr spenden."

išpantuzzi in der Bedeutung "Opfertrank" wohl auch in folgenden Stellen :

KBo IV 9 I

16 II *hu-up-pár* KUBABBAR iš-pa-an-tu-uz-zi-aš

17 GEŠTIN-it šu-u-ya-en-te-eš šu-up-pa-aš ZAG-na-az GÜB-la-az-zi-ja

18 ti-an-zi

16-18 "Zwei silberne Fässer gefüllt mit dem Wein des Opfertrankes stellen sie rechts und links von dem kultisch Reinen (Fleisch)".

KUB XXV 31 Vs.

14 [nu I (?) ^{DUG}]pal-*hi* iš-pa-an-du-zi ka-ru-ú-i-li LÚ GUDÚ da-a-i EGIR-pa-ma
[I (?) ^{DUG}]pal-*hi*]

15 [iš-]pa-an-du-zi ne-mu-uš LÚ ZABAR.DIB pa-a-i

14 "[Und] der Gesalbte nimmt [ein ?] breites Gefäß (mit) "alt(em) Opfertrank". Zurück gibt er [ein (?) breites Gefäß]

15 (mit) frisch(em) Opfertrank dem (?) Weinschalenhalter."

Vgl. ferner KUB X 56, 4 ff. und XX 43, 10 ff.

Entsprechend übersetze ich den Gesetzesparagrafen (Friedrich, Die Hethitischen Gesetze, Leiden 1959, § 49* S. 74-75 (= Fiorella Imparati, Le Leggi Ittite, Roma 1964, § 164 S. 152-155):

28 *ták-ku a-ap-pa-at-ri-ya-an-zi ku-iš-k[i p]a-iz-zi*

29 *ta šu-ul-la-tar i-e-iz-z [i na]-aš-šu* NINDA *har-ši-in*

30 *na-aš-ma* GIŠ GEŠTIN iš-pa-an-du-zi k[i-n]u-zi

28 "Wenn jeman [d g]eht, um zu pfänden,

29 und Streit entfacht, (indem) er entweder das Opferbrot (bricht)

30 oder (als) Opfertrank (bestimmten) Wein gewaltsam öffnet,"

(Ähnlich auch Goetze, Ancient Near Eastern Texts S. 195).

Friedrich, a. a. O. S. 75 Anm. 6, möchte diesen Paragraphen so verstehen, dass das tägliche Brot und der Wein nicht gepfändet werden können. Vgl. auch Sommer HAB S. 171. Ich kenne keine Stelle, wonach NINDA KUR₄.RA und *išpantuzzi* auch zur profanen Sphäre gehören können. Der Sinn des Paragraphen ist meiner Meinung nach wohl der, dass Opferbrot und Opfertrank (in diesem Falle Wein) selbst beim Pfänden unangetastet bleiben müssen.

³⁴ Vgl. auch Carruba, a. a. O. S. 22 Anm. 35.

Frage, ob es eine allgemeine Bezeichnung dafür ist oder ein bestimmtes Libationsgefäß darstellt, ist vorläufig davon abhängig, ob *išpantuzzi* mit *išpantuṽa*- bedeutungsgleich ist.

Nach der Meinung von Götze, a. a. O. S. 201, ist *išpantuṽa*- eine andere Form von *išpantuzzi*. Er hält auch *išpantuzziēššar* für bedeutungsgleich mit *išpantuzzi*. Dagegen ist Sommer, a. a. O. S. 171, der Ansicht, dass man nicht wisse, ob *išpantuṽa*-, *išpantuzzi* und *išpantuzziēššar* dasselbe sind. Friedrich schliesst sich in seinem Wörterbuch S. 89 in diesem Punkt Götze an, indem er alle drei Wörter miteinander gleichstellt.

Trotz der morphologischen Verschiedenheit scheinen diese drei Wörter doch miteinander bedeutungsgleich zu sein. Dafür spricht, dass wohl alle drei sowohl das Libationsgefäß als auch den Opfertrank zum Ausdruck bringen. Im Falle von *išpantuzzi* und *išpantuzziēššar* werden sie in demselben Text abwechselnd in der gleichen Bedeutung gebraucht :

KUB II 13 IV

9 LÜ SĪLA.ŠU.DU₈.A *iš-pa-an-tu-uz-zi* GIBIL

10 GEŠTIN-aš da-a-i nu G^{IS}BANŠUR-i *pi-ra-an*

11 III-ŠU *ši-pa-an-ti*

17 ... LÜ SĪLA.ŠU.DU₈.A *iš-pa-an-tu-uz-zi-aš-šar*

18 GEŠTIN-aš da-a-i na-aš-ta G^{IS}AB-az

19 [a]r-ḫa A.NA ^DVII.VII.B1 XII.ŠU *ši-pa-an-ti*

Ähnlich Zeile 23 ff.

išpantuzzi und *išpantuzziēššar* sind als Name eines Gefäßes in den folgenden Textstellen bezeugt :

KUB X 11 V

5 ^[D]UG GĪR. KÁN-ma LÜZABAR.DIB

6 [A.N]A PA.NI ^{DUG}*iš-pa-an-tu-zi-ia*

7 [k]a-r[u]-ú ḫa-an-da-a-an-zi

8 na-aš-t[a] GAL DUMU.MEŠ É.GAL

9 ^{DUG}*iš-pa-a[n-t]u-uz-zi-az* GEŠTIN-an

10 ša-ra-a [IV?-ŠU n]a-aš-ma V-ŠU

11 ḫa-a-ni nu [a]n-da

12 ^{DUG}GĪR. KÁN [-] iz-zi

13 nu ^{DUG}*iš-pa [-an-tu-uz-zi ṽa]-aḫ-nu-zi*

KBo IV 9 II (= KUB XI 29 III 12 ff.)

51 UGULA LÜ·MES MUḪALDIM *iš-pa-an-tu-uz-zi-šar* GEŠTIN

52 LUGAL-*i pa-ra-a e-ip-zi* LUGAL-uš QA.TAM *da-a-i*

III 1 UGULA LÜ·MES MUḪALDIM D DAG-*ti pi-ra-an*

2 III-ŠU Ū A.NA DZA.BA4. BA4

3 III-ŠU *ši-pa-an-ti*

KUB X 23 III

9 [UGULA LÜ·MES MUḪAL]DIM

10 [*iš-pa-an-tu-u*]z-*zi-aš-šar* GEŠTIN

11 [LUGAL-*i pa-ra-a*] *e-ip-zi*

12 [LUGAL-uš QA.TAM] *da-a-i*

13 [UGULA LÜ·MES MUḪALDIM] GUNNI III-ŠU

14 [*ši-pa-a*]n-*ti* LÜ ALAM. KA × UD ³⁵

15 [*me-ma-i*] LÜ *pal-ya-tal-la-aš*

16 [*pal*]-*ya-a-iz-zi*

KUB X 23 IV

11 [UGULA LÜ·MES] MUḪALDIM

12 [*iš-pa-a*]n-*tu-uz-zi-aš-šar* GUŠKIN

13 [LUGAL-*i p*]a-*ra-a e-ip-zi*

14 [LUGAL-uš] QA.TAM *da-a-i*

15 [UGULA LÜ·MES MUḪALDIM] GUNNI III-ŠU

16 [*ši-pa-an-ti*] LÜ ALAM. KA × UD

17 [*me-ma-i*] LÜ *pal-ya-tal-aš*

18 [*pal-ya-i*]z-*zi*

KUB XXV 18 V

14 UGULA LÜ·MES MUḪALDIM GEŠTIN-*aš iš-pa-an-du-u*[z-
z-*eš-šar*]

15 LUGAL-*i pa-ra-a e-ip-zi* L[UGAL-uš QA.TAM]

16 *da-a-i*

17 UGULA LÜ·MES MUḪALDIM *iš-ta-na-ni pi-ra-a*[n III-ŠU
ši-pa-a]n-*ti*

18 *ha-aš-ši-i* III-ŠU *ši-p*[a]-*a*[n-*ti*]

³⁵ Für die Bedeutung des Ideogrammes siehe jetzt Güterbock, RHA XXII fasc. 74 S. 95 ff.

- 19 ^{KUŠ}kur-ši III-ŠU ši-pa-an-t[i]
 20 ^{GIŠ}DAG-ti III-ŠU ši-pa-an-ti
 21 ^{GIŠ}AB-ia III-ŠU ši-pa-an-ti
 22 ^DHa-ša-mi-li-ia-aš ^{GIŠ}-i III-ŠU ši-pa-an-ti
 23 TÚL-i III-ŠU ši-pa-an-ti
 25 ^{DUG}har-ši-ia-al-li [I]II-ŠU ši-pa-an-ti

KUB XX 87 I

- 10 Ū ^{LÚ}GUDŪ iš-pa-an-tu-uz-zi-eš-šar
 11 A.NA ^{LÚ}SANGA pa-a-i ^{LÚ}SANGA-ša GUD.MAḪ
 12 ši-pa-an-ti ta-an AN.BAR-aš ^{GIŠ} PA-it GUL-aḫ-zi
 13 na-aš i-ia-an-na-i a-pi-e EGIR.ŠU
 14 i-ia-an-ni-ia-an-zi nu KAS-an pa-ra-a
 15 ŠĪR^{RU}
 10 "Und der Gesalbte gibt das i.- (Gefäss)
 11 dem Priester. Und der Priester libiert
 12 dem Stier. Und er schlägt ihn mit einem Stab aus Eisen.
 13 Er (der Stier) läuft. Jene laufen
 14 (auch) hinter ihm her. Und entlang der Strasse
 15 singen sie."

išpanduzzieššar, abgesehen von KUB XXV 36 V 5 (siehe oben S. 537 f.), auch in der Bedeutung von Opfertrank wohl auch in der folgenden Stelle:

KUB VII 8 II

- 11 nu-ut-ta SISKUR. ḪI.A^{TJM} NINDA har-ša-ú-uš
 12 me-ma-al ^{DUG} iš-pa-an-du-uz-zi-ia-aš-šar
 13 a-pi-e pi-eš-kán-zi

Ich komme nun auf die hethitischen Bezeichnung der Schnabelkanne zurück:

Da die Schnabelkanne auf den althethitischen Siegeln und den Denkmälern der Grossreichzeit nach unserem bisherigen Wissen das einzige zur Darstellung gebrachte Libationsgefäss gewesen ist, ist die Annahme berechtigt, in ihm das wichtigste Libationsgefäss zu sehen. Es wäre nichts logischer als seine Entstprechung in einem mit dem Verbum *šipant*- "libieren" zur selben Wortsippe gehörenden Gefässnamen zu suchen.

Da *išpanduua-* nach dem Vorausgehenden ein bestimmtes Libationsgefäß gewesen ist, so hat es unter den vorhandenen Gefäßnamen die grösste Chance, die hethitische Bezeichnung für die Schnabelkanne wiederzugeben.

Angesichts der Sachlage, dass *išpantuzzi* und *išpantuzzieššar* einerseits miteinander, andererseits mit *išpanduua-* wohl bedeutungsgleich sein können, wird man vielleicht auch in ihnen die hethitischen Entsprechungen des Libationsgefässes "Schnabelkanne" sehen dürfen.

Sollte dies aber nicht zutreffen, so wird *išpantuua-* die "Schnabelkanne" und *išpantuzzi* und *išpanduzzieššar* sowohl den Opfertrank als auch das Libationsgefäß im allgemeinen zum Ausdruck gebracht haben.

II

Armförmige Gefässe aus feinem Ton mit rot- oder braunpoliertem Überzug sind in Anatolien, Syrien, Zypern und den anderen nahöstlichen Ländern gefunden worden. In Anatolien ist der Hauptfundort dafür Boğazköy. Sie kamen aber auch in Alaca Hüyük, Ališar, Tarsus und Tell Atçana ans Tageslicht.

Bittel hat ihnen in Boğazköy III S. 33-42 eine grundlegende Arbeit gewidmet und sie bis in alle Einzelheiten untersucht³⁶ :

Es gibt sowohl lange als auch kurze Beispiele davon. Das längste Stück beträgt 70 cm. Nach Bittel gehören diese Geräte ins 15.-13. Jahrhundert vor Christus. Als Ursprungsgebiet denkt er an Nordsyrien.

Das Gerät sieht wie ein am Ellbogen abgeschnittener rechter Unterarm aus, dessen Hand ein kleines schalenförmiges Gefäß mit den Fingern umfasst hält (Abb. 7-8). Es ist am breiteren Ende verschlossen. Der röhren- oder trichterförmige hohle Raum im Inneren des Gefässes wird von der Seite her gefüllt, wo sich die Schale in der Hand befindet. Durch eine Öffnung in der Schale fliesst die Flüssigkeit in das voluminöse Innere des Gefässes. Beim

³⁶ Vgl. auch die wichtigen Ausführungen von F. Fischer, a. a. O. S. 72-73. Für Verwandtes und zum Prototyp vgl. Ruth Amiran, The "Armshaped" Vessel and its Family, JNES XXI (1962) S. 161-174.

Ausgiessen der Flüssigkeit kommt sie wieder aus derselben Schale heraus.

Nach Bittel, a. a. O. S. 33, hat das Gerät am breiteren Ende gewöhnlich einen leicht konvexen Abschluss, oft mit einer knopfartigen Erhöhung im Zentrum, einem kleinen Standing, oder einer ausreichenden Standfläche (vgl. Bittel, S. 40), die aber, wie Versuche zeigten, gerade noch zum senkrechten Aufstellen der überschlanken Geräte ausreichten, wobei freilich jegliche Erschütterung vermieden werden muss.

Bittel vermutet, dass diese Tongeräte auf Vorbilder aus Metall zurückgehen.

Mit Recht hat er ausgeführt, dass mit ihnen kaum Geräte täglichen Gebrauches in Frage kommen können. Es handelt sich vielmehr um Geräte rituellen Charakters.

Die früher von manchen Gelehrten vertretene Meinung, dass sie Räuchergeräte seien, stiess bei E. Sjöqvist auf Widerstand³⁷, dem sich Bittel angeschlossen hat, da auf keinem dieser Gefässe Rauchspuren beobachtet werden konnten.

Nach ihrer Form und ihrem grossem inneren Volumen zeigt Bittel, dass sie Gefässe für Flüssigkeiten waren. Wie vor ihm Woolley³⁸ und Sjöqvist³⁹ dachten, bestimmt er sie als Libationsgefässe. Leider ist bis jetzt keine Darstellung bekannt geworden, die dieses Gerät in Funktion zeigt.

Welches der aus den Texten bekannten und eingangs zitierten Libationsgefässen ist nun die hethitische Entsprechung dieses wichtigen Kultgerätes? :

Bittel, a. a. O. S. 41 f., und Fischer, a. a. O. S. 72, haben dafür *išpantuzzi* erwogen. Da wir für jenes Wort oben ein anderes Gefäss vorgeschlagen haben, brauchen wir hier darüber kein Wort zu verlieren.

Für die hethitische Entsprechung des armförmigen Libationsgefässes denke ich in erster Linie an *kattakurant-*.

Zwar könnte man dafür auch an das Libationsgefäss *tapišana/i-* denken, da jenes Wort wohl eine *-na-* Erweiterung ist und dessen

³⁷ Sjöqvist, Problems of late Cypriote Bronze Age S. 51.

³⁸ Woolley, The Antiquaries Journal 18, 1938, S. 12.

³⁹ Sjöqvist, a. a. O. S. 52 ff.

Grundwort **taḫša-* nach Bossert, MIO III S. 58 ff., mit dem hieroglyphischen Wort *taḫas* "Himmel, Himmelschale" identisch sein könnte. Bei dem armförmigen Gerät ist aber der hervortretende Teil nicht die in der Hand gehaltene kleine Schale, sondern der am Ellbogen abgeschnittene Unterarm.

kattakurant- wurde von Güterbock in seinem Aufsatz "Zu einigen hethitischen Komposita" in Corolla Linguistica (Festschrift F. Sommer) S. 63 f. behandelt. Mit Recht erklärt er das Wort als Namen für ein Libationsgefäß und sieht darin ein Kompositum, das aus den Elementen *katta* und *kurant-* zusammengesetzt ist.⁴⁰ Danach heisst das Gefäß im Hethitischen "Unten - Abgeschnittenes".

Dass es eines der wichtigsten Libationsgefässe gewesen ist, ergibt sich aus den folgenden Stellen (ein grosser Teil dieser Stellen ist schon von Güterbock in Transkription mitgeteilt) :

KUB X 90 Rs.

- 1 DUTU-aš^{GIS} ḫu-u-ya-ši ḫi-ra-an
- 2 II DUG^{kat-ta-ku-ra-an} <-du->uš ta-ya-l[a-aš ar-ta-ri?]
- 3 GAL DUMU.MEŠ É.GAL DUG^{kat-ta-k[u-ra-an-da-an]}
- 4 LUGAL<-i> pa-a-i LUGAL-uš pa-i[z-zi]
- 5 NA⁴ ḫu-u-ya-a-ši [ḫi-ra-an ši-pa-an-ti?]
- 1 "Vor dem ḫuyaši - Gerät des Sonnengottes
- 2 [stehen] zwei *kattakurant-* Gefässe mit *taḫal* - Getränk.
- 3 Der Oberste der Pagen gibt
- 4 dem König das *kattakurant-* Gefäss. Der König ge[ht.]
- 5 [Er libiert vor dem] ḫuyaši- Stein.

KUB X 10 I

- 2 UGULA LÜ.MEŠ MUḪALDIM kat-ta-ku-r[a-an-da-an]
- 3 [ta-ḫ]a-la-aš LUGAL-i pa-r[a-a e-ip-zi]
- 4 [LUGAL-u]š-ša-an tu-u-ya-az [QA.TAM da-a-i]
- 5 [UGULA LÜ.M]EŠ MUḪALDIM GUNNI-i
- 6 [kat-ta-ku-ra-an-da-a]z III-ŠU ši-pa-[an-ti]
- 7 [LÜ]AL]AM. KA × UD a-ḫa-a [ḫal-za-a-i]
- 8 [LÜ]pa]l-ya-tal-la-aš [pal-ya-a-iz-zi]

⁴⁰ Zur Bildung des Wortes vgl. auch H. Hoffner, *Orientalia* 35 (1966) S. 394.

KUB II 6 IV

- 19 [UGULA] LÚ·MUḪALDIM *kat-ta-ku-ra-an-ta-an* GUŠKIN
 20 [LUGAL-*i pa-r*]a-a e-*ip-zi*
 21 [LUGAL-*uš QA.TAM d*]a-a-i
 22 [UGULA LÚ·MUḪALDIM II]I?- Š[U] *ši-pa-an-t[i]*
 23 [LÚ·ALAM. KA×UD a-*ḫa-a ḫal-za-a-[i]*
 24 [LÚ·*pal-*]u-a-tal-la-aš *pal-u-ḫa-a-[iz-zi]*

KUB XI 19 IV

- 8 [UGULA LÚ·MES·MUḪAL]DIM DUG*kat-ta-ku-ra-an-da-an*
ta-ḫa-la-aš
 9 [LUGAL-*i pa-r*]a-a e-*ip-zi*
 10 [LUGAL-*uš-k*]án QA.TAM *da-a-i*
 11 [UGULA LÚ·MES·MUḪAL]IM ZAG.GAR.RA-ni III-ŠU
 BAL-ti
 12 [LÚ·AL]AM. KA×UD *me-ma-i*
 13 [LÚ·*pa*]l-*ḫa-tal-la-aš pal-ḫa-iz-zi*
 14 [LÚ·*k*] i-i-ta-aš *ḫal-za-a-i*

KUB XI 35 II

- 26 UGULA LÚ·MES·MUḪALDIM GEŠTIN-aš DUG*kat-ta-*
ku-ra-an-da-an
 27 LUGAL-*i pa-ra-a e-ip-zi* LUGAL-*uš QA.TAM da-a-i*
 28 UGULA [LÚ·MES·MU]ḪALDIM ZAG.GAR.RA-ni III-ŠU
ši-pa-an-ti
 29 [LÚ·ALAM]. K[A×UD] *me-ma-i*
 30 [LÚ·*pal-ḫa-at-tal-la-aš pal-ḫa-i*]z-zi
 31 [LÚ·*ki-i-ta-aš ḫal-za-a-i*]

KUB XXX 41 IV

- 6 UGULA LÚ·MES·MUḪALDIM DUG*kat-ta-ku-r[a-an-da-an]*
 7 LUGAL-*i pa-ra-a e-ip-zi*
 8 LUGAL-*uš QA.TAM da-a-i*
 9 UGULA LÚ·MES·MUḪALDIM NA⁴*ḫu-ua-ši-ia [pi-ra-an?]*
 10 *ši-pa-an-ti*

KUB X 28 II

- 6 *ma-a-an* UDU.ḪI.A *ta-ru-up-ta-ri*

- 7 nu UGULA LÜ.MEŠ MUḪALDIM *kat-ta-ku-ra-an-t[e]-i[t]*
 8 GEŠTIN EGIR-*an-da ši-pa-an-[ti]*

Im Folgenden wird aus *kattakurant-* in ein anderes Gefäss Wein gegossen. Da das armförmige Gefäss seiner Form nach mit einem grossen Schöpflöffel verglichen werden kann, passt die hier erwähnte Funktion von *kattakurant-* sehr gut dazu :

KUB X 15 IV

- 14 LUGUDŪ *iš-qa-ru-uḫ ḫar-zi-pát*
 15 UGULA LÜ.MEŠ GISBANŠUR DUG*kat-ta-ku-ra[-an-da]-an*
 16 *da-a-i na-aš-ta GEŠTIN*
 17 *iš-qa-ru-ḫi an-da l[a-ḫu-ya-i]*
 18 nu LUGUDŪ *iš-q [a-ru-ḫi-it ?]*
 19 [II]I. ŠU *ši-p[a-an-ti]*

Nach Güterbock ist der Name des Gefässes von seiner Gestalt hergeleitet. Er stellt sich darunter ein Gefäss vor, das entweder einen abgeschnittenen, flachen Boden hat, oder so abgeschnitten ist, dass es unten einen Trichter bildet, also ein Rhyton ist.

Da viele hethitische Krüge oder Kannen einen unten abgeschnittenen, flachen Boden haben, führt uns m. E. die erste von Güterbock ins Auge gefasste Möglichkeit nicht weiter. Mit *kattakurant-* muss vielmehr ein Gefäss gemeint sein, das eine Sonderform hatte ⁴¹.

⁴¹ Der dänische Hethitologe Holt hat in Bi Or XV (1958) S. 151 f. die Identifikation von *kattakurant-* mit *KUKUBU* "Kanne" vorgeschlagen. Als Basis für seinen Vorschlag vergleicht er die Textstellen KUB XI 18 II 4 ff. und XI 19 IV 8 ff. miteinander, die er im Wortlaut mitteilt. Dass dies trügerisch ist, zeigt jetzt Caruba, Wišurijanža S. 10. Er zitiert 803/v III 7, wo DUG *KUKUB* und *kata'uran[-* als Namen von zwei verschiedenen Gefässen nebeneinander erwähnt werden. Die von Holt erwähnten Texte sind keine Duplikate. Ähnlich parallel laufende Textstellen können wir auch ausser mit *ispantuzzeššar* (siehe S. 541) zum Beispiel auch mit *tapišana-* und *zalḫai-* zitieren :

KUB XI 21 IV

- 22 UGULA LÜ.MEŠ MUḪALDIM *ta-pi-ša-na-an*
 23 *ta-ya-la-aš LUGAL-i pa-ra-a e-i [p-zi]*
 24 LUGAL-uš-ša-an QA.TAM *da-a-i*
 25 [UGULA LÜ.MEŠMUḪALDI]M *iš-ta-na-ni*
 26 [III-ŠU *ši-pa-an-ti]*

Vergegenwärtigen wir uns noch einmal die Form des armförmigen Libationsgefäßes :

Es sieht wie ein am Ellbogen abgeschnittener Unterarm aus; es konnte aufgestellt werden. Wenn es aufgestellt war, war sein abgeschnittenes Ende sein unterer Teil.

Da *kattakurant-* unter den zu Beginn dieses Aufsatzes zitierten Wörtern für Libationsgefäße zu der hier beschriebenen Form des armförmigen Gefäßes am besten passt, wird man in ihm mit einer gewissen Wahrscheinlichkeit die hethitische Bezeichnung für das armförmige Gerät sehen dürfen.

XXX 41 II

- 16 [UGULA LÜ.MEŠ MUḪALD]IM *ta-ya-la-aš t[a-pt-ša-n]a-an*
 17 LUGAL-i [pa]-ra-a e-ip-zi [LUGAL-u]š
 18 QA.TAM d[a]-a-i ta^{NA4} hu-ya-ši-ja
 19 pi-ra-an [] I?-ŠU ši-pa-an-ti

KUB II 6 II

- 10 UGULA LÜ.MEŠMUḪALDIM GEŠTIN-[a]n *za-al-ḫa-a-it*
 11 LUGAL-i pa-ra-a e-ip-zi
 12 LUGAL-uš QA.TAM da-a-i
-
- 13 [UGUA] LÜ MUḪADIM G[UNNI (?)]-i (?) I-ŠU ši-pa-an-ti
 14 [na-aš-ta GEŠTI]N iš-qa-ru-uḫ
 15 [an-da la-ḫu-ya-]i

Dass *zalḫai-* ein kannenartiges Gefäß ist, mit dem Wein geschöpft werden kann, ergibt sich aus IBoT II 14 Vs. 7 ff. In KUB X 11 V 8 ff. schöpft man aus einem Gefäß Wein wohl mit dem *išpantuzzi-* Gefäß (vgl. oben S. 540).

Man könnte vielleicht in *zalḫai-* das hethitische Wort für *KUKUBU* suchen. IBoT II 14 öy.

- 1 []ú-iz-zi
 2 []-a]n hu-ya-a-i
 3 [DU] MUMEŠ É. GAL ar-ḫa
 4 [nu?-u]š-ši za-al-ḫa-i KUBABBAR
 5 [pa-a-i n]u a-pt-iz-zi-ja QA.TAM.MA
 6 [i ?-ja?-z]i ta-aš-ši ar-ḫa da-a-i
-
- 7 [nam - m]a GAL DUMU.MEŠ É. GAL QA.TAM.MA i-ja-zi
 8 [GAL ?] LÜME.ŠE.DI LÜ GUDÚ TUG še-ik-nu-un
 9 [e]-ip-zi ta-an pi-e-ḫu-te-iz-zi
 10 [n]a-aš-ta za-al-ḫa-it GUŠKIN
 11 GEŠTIN ḫa-a-ni
-
- 12 na-at LUGAL-i p[a]-r[a-a e-ip-zi]
 13 LUGAL-uš Q[A. TAM da-a-i]

Nachtrag :

Zu Punkt I S. 538 Anm. 28 ist noch hinzuzufügen :

Belegstellen für *išpantuzziešar* finden sich auch bei Kammenhuber, MIO II S. 440 Anm. 99.

Zu Punkt II S. 543 ff. füge man noch hinzu :

Dass das armförmige Gerät ein Libationsgefäß ist, ergibt sich auch aus einem Vergleich der Form dieses Gerätes mit der Hieroglyphe für "libieren" (Meriggi, Hieroglyphisch-Hethitisches Glossar, Wiesbaden 1962, S. 181 Nr. 6, und S. 109), die aus einem Arm besteht, der einen Becher oder ein schalenförmiges Gefäß auf den Fingern hält.

Die ideographische Entsprechung dieses Kultgerätes - vielleicht seiner kürzeren Form - könnte in dem Sumerogramm ^{G18}ŠU.NAG. NAG "handförmiges Trinkgerät" (vgl. zuletzt A. Salonen, Die Hausgeräte der Alten Mesopotamier, Teil II: Gefäße, 1966, S. 113) vorliegen. Ob *kattakurant-* die hethitische Lesung von ^{G18}ŠU.NAG. NAG ist, bleibe vorläufig dahingestellt.

VARNA İLE BALÇIK ARASINDA
AKYAZILI SULTAN TEKKESİ

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

Evliya Çelebi, H. 1062 (= 1652) yılında yaptığı bir seyahatin hikâyesini anlatırken “Der sitayiş-i Âsıtane-i Akyazılı” başlığı altında, Karadeniz kıyısında, Varna'nın kuzeyinde bir mevkide bulunan Akyazılı Sultan tekkesinden bahseder. İkinci Dünya harbine kadar Dobruca'nın Romanya'ya ait güney-doğu ucunda Karadeniz sahilinde bulunan *Tekke* mevkii, 1939-1945 harbi içinde Bulgaristan'a geçmiş ve 1945'den sonra da Bulgaristan sınırları içinde kalmıştır. Rumeli'de Türk fütuhatının güzel ve değerli bir eseri olan bu tekke binasını bazı sathî bilgiler, pek açık ve inandırıcı olmıyan kısa tasvirler ve birkaç fotoğraf sayesinde tanıyorduk. Rumeli'nin Türk olduğu devirde, canlı bir faaliyet merkezi olan bu muhteşem tekkenin, Türk sanatı tarihi bakımından çok büyük önemi hâiz olabileceğini tahmin ediyor, fakat bu hususda bizi aydınlatabilecek bir bilgi elde edemiyorduk. Akyazılı tekkesi, Osmanlı devri Türk sanatının klâsik çağında inşa edildiğinden Türk tekke mimarisinin oldukça eski örneklerinden biri idi. Yapı olarak iyice tanınması muhakkak ki, Türk sanat tarihinin şimdiye kadar pek üzerinde durulmamış bir bahsine ışık tutacak idi. Güzel bir tesadüf, bu değerli eseri bizzat görmemizi mümkün kıldı¹. Osmanlı devri Türk tarihinin Rumeli fütuhatının, ve bilhassa tarikatlar tarihi ile tasavvuf sahalarında etraflı araştırmalar yapılmaksızın bu eserin tam bir tarihçesini derlemenin çok güç olacağını bil-

¹ Bu geziyi yapmamıza imkân vermiş olan Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'na ve IV. Daire ilgililerine burada şükranlarımı ifade etmek isterim. Bulgaristan'daki incelemelerimi kolaylaştıran Bulgaristan Kültür münasebetleri Baş müşaviri I. Kosturkof ile mihmandarım St. Boyacıyef'e de teşekkürlerimi tekrarlarım. Bu makalemi yazarken bazı metinlerin ve vesikaların okunmasında yardımını esirgemiyen dostum Prof. M. Aktepe ile çalışmalarına bazı notların aranıp bulunmasında yardımcı olan sayın Emekli Gl. Cevdet Çulpan'a, asistanım Bayan Yıldız Demiriz ile, bu binanın restitüsyonunda bana bazı denemeler veren Prof. Dr. Mustafa İnan ve asistanları ile yüksek mimar Erdoğan Akpak'a ve Güzel Sanatlar Akademisi asistanlarından Ali Muslubaş'a kıymetli yardımlarından dolayı ayrıca teşekkür ederim. Bu yazımızı hazırladığımız sırada Prof. İnan, büyük ilgi

mekle beraber hiç değilse toplayabildiğimiz kadarı ile bu unutulmuş tarihî âbideyi hatırlatmağı uygun bulduk. Bu küçük araştırmamızın Akyazılı Sultan âsitanesini, şimdiye kadar olduğundan daha iyi ve etraflı surette tarihî ve mimarî hüviyeti ile tanıtaçağını umarım².

I.

EVLİYA ÇELEBİ'YE GÖRE AKYAZILI TEKKESİ

Evliya Çelebi 1062 yılı Rebiü'l-evvelinde (=1652) Silistre'den çıkarak Özi eyaletine nasıl gittiğini anlatırken, yol üzerindeki Batova sahrasında konakladıklarında ziyaret ettiği Akyazılı Sultan tekkesini de etraflı surette tasvir eder³. *Der sitayış-i âsitane-i Akyazılı* başlığı ile Evliya Çelebi evvelâ Akyazılı'nın hüviyetini verir : "*Belh ve Buhara ve Horasan'da ecdâd-ı izâmımızdan Türk-ü türkân*^{3a} *Hoca Ahmed Yesevî halifelerindendir. Bu Akyazılı Bursa'ya Hacı Bektaş-ı Velî ile birlikte gelüp ba'd-el feth izin ile Rum diyarında post sahibi oldu*". Arkasından da Akyazılı'ya dâir iki *menakıb* anlatır. Bunlardan birincisinde şu hikâye anlatılır. Akyazılı Pravadi'de müslüman olan Dobruca kralından izin alarak Batova vâdisinde yerleşmiş ve burada birgün kebab pişirip yedikten sonra ağaç dalından yapılmış kebab şişini yere sapladığında "*be emr-ü Hüda bir kestane ağacı hâsıl olup ol an meyva verir*" bunun üzerine Aziz hazretleri buyururlar ki "*bu ağacın meyvesi kendi yurdumuzun koruğudur, bunun sâyesi (gölgesi) de mekânımızdır*" ve bu ağacın dibinde kırk yıl ibadet eder. Evliya Çelebi, hâlâ duran bu ağacın yumurta iriliğinde at kestanesi verdiğini ve sancısı olan, kızıl kurt arız olan atlara bu

göstererek, tekke binasının örtü sistemine dair araştırmalar yapmağı teklif etmişti. Rahatsızlanması yüzünden bu işi karşılıklı görüşemedik ve vaktisiz ölümü ile de bu proje ne yazık ki tasarı halinde kaldı.

² Evvelce bir yazımızda, gördüğümüz resimlere göre Akyazılı tekkesinin mimarî bakımından değerli bir eser olabileceğine işaret ile, şimdi yıkılmış olduğunu belirtmiştik, kşl. S. Eyice, *İlk Osmanlı devrinin dinî içtimâî bir müessesesi, Zâviyeler ve zâviyeli camiler*, "*İst. Üniv. İktisat Fak. Mecmuası*" XXIII (1962/63) s. 27, not 52. Eseri bizzat görmemiz, bu son düşüncemizde aldandığımızı gösterdi, fakat değeri hususundaki takdirimizi de destekledi.

³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, s. 349-352.

^{3a} Burada *türkân* herhalde *türk*'ün cemi olarak bulunmaktadır. Eski Türk boylarında prenselere verilen benzeri ünvanın ise *terken* şeklinde okunması gerektiği ileri sürülmüştür, bk. O. Turan, *Terken ünvanı*, "*Türkân*" değil "*Terken*", "*Türk Hukuk Tarihi Dergisi*" I (1941/42) s. 67-73.

kestaneden yedirildiğinde derhal iyi olduklarını sözlerine ekler. Diğer hikâye ise daha tarihî bir hüviyete sahiptir. Çelebi'nin anlattığına göre, Akyazılı Orhan Gazi asrından Sultan II. Murad devrine kadar, yâni ortalama yüz yıl kadar yaşamış ve kendisine büyük bir sadakatle bağlı Gazi Mihal oğullarından Arslan Bey'in devamlı olarak yanında bulunmuştur. O kadar ki etrafındakiler Arslan Bey'in elde ettiği mânevî kuvvetle yorulmak bilmeksizin at koşturmasını hayretle karşılamışlardır. Nihayet II. Murad devrinde Akyazılı Sultan vefat ettiğinde, Arslan Bey kestane ağacının alt tarafında defnettirerek üzerine kubbeli bir türbe ve yakınına da eşsiz bir tekke inşa ettirmiştir (*mezkûr Arslan Bey azizi kestanesi altında defnederek, üzerine bir kubbe-i pür envar, mukabelesine bir âsitane inşa ettirmiş ki rub-u meskûnda bi-nâzirdir*).

Evliya Çelebi türbe ve âsitane binaları hakkında da pek değerli bilgiler verir. İçinde Akyazılı Sultanın kabrinin bulunduğu türbe kurşun örtülü kubbelidir. Ortadaki sandukanın etrafında çok sayıda yazılar, gülâbdan, şamdan, buhurdan ile horasankârî چراغدانlar bulunmaktadır. İçeride misk ve "amber-i ham" kokmakta, türbedar ayrıca ziyaretçilere gül suyu serpmekte, buhur yakmaktadır. Türbenin çepeçevre etrafı gül, nesrin, sümbül ve yasemin bahçesidir ve bu bahçe sesleri ile ziyaretçilere taze hayat veren bülbüller ile doludur. Evliya Çelebi Akyazılı Sultan tekkesine bir sıtma nöbeti içinde gelmiş, fakat burada sandukanın yeşil örtüsü altında uyuduktan sonra sıtmadan kurtulmuştur. Bu münasebet ile aklına gelen şu beyti :

*Humma elemin çekdim yok zerrece dermanım
Himmet et bana şimdi Akyazılı Sultanım*

duvara celî hat ile kayd ettiğini de bildirir.

Fakat Evliya Çelebi esas âsitane yani tekke binası hakkında *Tekke sitayişi* başlığı ile çok etraflı ve değerli müşahedeler ortaya koymaktadır :

Leb-i deryada Varna şehri ile Balçık iskelesi arasında bir vâsi ova içerisinde, hyâban bir koru kenarında evc-i semâya ser çekmiş şekl-i müsebbâda kârgir bir kule-i âlidir ki güya İstanbul'daki Galata kulesidir. Amma kurşun örtülü, sivri külâhu zirvesindeki alem-i ebr-i kebut içre şa'saa vurur. Sivri külâhu ahşaptandır, aslâ kârgir kubbe değildir. Böyle seramet kubbe-i sernügûnun içi münakkaş levha ve tavanıdır. Garaib anda ki öyle bir kubbe-i azîmin içinde asla sütun yoktur. Heman vâsi bir kaza üzre nakş-ı bukalemundan bir tavanıdır, ta vasatında üçyüz kandilli bir چراغدان-ı sakil asılıdır. Bu da kubbe içi

bir bağr-ı ahendir. Her şeb dervişleri bu kandilleri çerağan edüp kubbe-i enver nûr-u âlâ nûr olup âşikan-ı sadıkan işgal-i mârifet ile meşgul olup can sohbetleri iderler. Bütün seyyahan ve bî-han bu âsitanenin böyle sütunsuz sâbit olduğuna ağızları açık kalmış şekilde hayran olurlar. Kapıdan ta ocağa varınca yüz ayaktır. Serâpa beyaz mermer-i ham ile mefruş bir meydandır. Ortada bir şadırvan revan olmadadır. Cümle âşikan andan içüp def-i ateş iderler. Bu âsitanen ortasında nice yüz adet sarı piriçden ma'mûl her biri bir Padişahın yadigârı çirağdanlar vardır. Hakîr bu kubbe tavanının berkarar olmasına hayran kalub âhir tekkenişîn Arslan Dede'nin izniyle kubbe tavanı üstüne çıkup temâşa ettim. Üstad-ı nacarran bu kubbe içre tâ aleminden tavan yüzüne kadar bir amut haşep diran vaz idüp nice yüzbin haşebleri ona rapt etmiş ki güya bir ağaç ormanı olmuş. Adamın aklı ihata etmeyüp dide-i pür nem hayrelendiği bir sanattır. Bu meydanın dört tarafı demir pencerelerdir ki etrafında olan bahçe gülîstâna nâzırdır. Her revzenin arasında kat ender kat dervîşhane dolapları vardır. Bu meydanın dairen medar etrafında nezrattan gelen kurban postları dâşelidir.

Binanın eski durumu hakkında çok değerli ipuçları veren bu açıklamadan sonra Evliya Çelebi buradaki dervişlerin yaşayışları hakkında da etraflı bilgiler verir. Her postta oturan dervişlerin herbirinin bir marifeti vardır. Çoğu kara çalı kökünden kaşık, keşkül, çevgân, arka kaşağısı, hançer kabzası vs. gibi şeyler yaparak bunları gelenlere hediye verip, "hurka baha edinirler". Fakat gerek nezirlerden ve gerek evkafdan gelirleri çok olduğundan ocakları Pir hazretleri zamanındanberi sönmemiş ve gelenleri doyurmuşlardır. Ayrıca değirmenleri, koruları, tarla ve çeşitli hayvan sürüleri de vardır. Kışın, korularından meşe ağaçları kesip, arabalar ile bunları meydan kapısından içeri sokup "ocağa iki araba odunu dağlar gibi yığıp meydan içini kermekâr iderler". Kışın meydan kapısı perdelidir. Dervişlerin muhtelif vazifeleri de vardır. Kimi kayyum, kimi meydancı, kimi türbedar, kimi çavuş, kimi ustabaşı, kimi ferraşbaz, kimi misafirhanecidir. Ayrıca âsitanenin bir misafirhanesi de vardır. Dervişlerin sayısını Evliya Çelebi yüz olarak gösterir. Her gün iki yüz misafirin burada barındığını da sözlerine ekliyen seyyah, misafirlerin burada isterse üç gün kalabildiğini, fakat üç günden sonra dervişlerin, "safa geldin imanım" diyerek papuçlarını çevirip yol gösterdiklerini de yazar. Akyazılı âsitanesi hakkındaki zengin ve etraflı görüşlerini, Evliya Çelebi şu cümle ile bağlar : "Bir acip ve garip matbahı vardır. Hâsılı rum ve acemde böyle bir ulu âsitanen görmedim, meğer Bağdad'daki İmam-ı Ali ve İmam-ı Hüseyin âsitanesi ola".

Evliya Çelebi'nin anlattıklarından, âsitanenin tarihçesi, halk inanışlarındaki yeri ve mimarisi hakkında şu hususlar tesbit edilebilmektedir :

A — Tarih ve halk inanışlarında Akyazılı :

1. Akyazılı Sultan (veya Baba) a dâir o devirde iki menakıb bilinmektedir.
2. Akyazılı, Horasan Erenlerinden olup, Hacı Bektaş-ı Velî'ye mensuptur.
3. Pîr bu yeri seçtiğinde, sonra kudsallaşan bir atkestanesi ağacı dikmiştir.
4. Akyazılı üzerindeki türbe ile Âsıtane, Gazi Mihaloğlu Arslan Bey tarafından yaptırılmıştır.
5. Tarifinden anlaşıldığına göre o sırada burası bir Bektaşî tekkesidir.
6. Evliya Çelebi sıtmasından, Pîr'in sandukasının yeşil örtüsü altında uyumak suretiyle kurtulmuştur.

B — Tekkenin mimarisi hakkındaki bilgiler :

7. Bir gül bahçesinin ortasında bulunan tekke binası yedi köşelidir ve kurşun kaplı sivri külâhı ile Galata kulesine benzer.
8. Meydan denilen tekke binasının içinde zengin ve renkli nakışlar ile bezenmiş bir tavan bulunmakta ve bu bir sütun dizisine değil, doğrudan doğruya çevre duvarlarına dayanmaktadır.
9. Tavanın ortasında üçyüz kandilli bir topkandil asılı bulunmaktadır.
10. Meydan'ın zemini mermer döşeli olup tam ortada bir şadırvan vardır.
11. Sivri külâhın içinde ortada, en yukarıdaki alemden tavanın ortasına kadar inen pek büyük bir seren direği bulunmakta ve külâhın ahşap inşaatı çok girift bir bağlantı sistemi ile takviye edilmiş olmaktadır.
12. Evliya Çelebi çatı arasına girip burada âdeta bir ormanı andıran giriş direklerini görebildiğine göre külâhın muayyen yerlerinde bu çatı arasını aydınlatan pencereler de olmalıdır.
13. Meydanın içinde duvar diplerinde üstleri koyun postu döşeli sekiler bulunmaktadır.
14. En tepede yaldızlı büyük bir alem vardır.
15. İki araba yükü odunun bir anda yakılabildiği muazzam bir ocağı vardır.

Yukarıda 15 madde halinde sıraladığımız hususlar Evliya Çelebi'nin bu âsıtane hakkında verdiği uzun ve etraflı notlardan sarıh olarak anlaşılmaktadır. Çok dolaşmış, o devrin Osmanlı İmparatorluğu'nu pek az istisna ile gezmiş olan seyyahın bu Bektaşî tekkesinin bir benzerinin başka yerde olmadığını bilhassa belirtilmesi, pek istisnai bir ölçüde ve mimaride olduğunu açıkca ifade etmektedir. Şimdi bu bilgileri tarih ve sanat tarihi bakımından değerlendirmeğe çalışabiliriz.

II.

AKYAZILI TEKKESİNİN TARİHİ HÜVİYETİ

Anadolu'nun sonra da Rumeli'nin Türkleşmesinde Horasan Erenlerinin ne derecede büyük rolleri olduğu uzun zamandır bilinen bir gerçektir⁴. Akyazılı Sultan (veya Baba) nın aslında hangi tarikat Eren'i, daha doğrusu herhangi bir tarikata mensup bulunup bulunmadığını katî olarak bilmiyoruz. Evliya Çelebi bu hususda ancak geç bir rivayeti aksettirir. Akyazılı belki de hiçbir tarikate mensup olmayıp Fetihler devrinin sayıları pek çok Horasan Eren'i, Gazileri veya Ahilerinden biri idi. Mezarı etrafında kurulan ilk tesis, bir zâviye, Bektaşiler tarafından benimsenmiş olabilir. Nisbeten geç sayılabilecek bir devirde, Orta-Asya şamanizminden alınmış gelenekleri ve liberal görüşleri yüzünden müsait bir zemin teşkil etmeleri bakımından Bektaşilik, Kızılbaş - Alevî sızmalarına kolaylıklar sağlamıştır. Bunda, 16. yüzyıldaki Safevî - Osmanlı rekabetinin payı büyüktür. Bu yüzden de bu tarikatın zaman zaman Sünniler tarafından hoş karşılanmayışı olayı doğmuş, Bektaşilik şiddetli takibata uğramıştır. Balçık yakınındaki Akyazılı tekkesinin mimarisi açıkca şunu gösterir ki, bu bina şimdi görülen şekli ile en erken 15. yüzyılın sonları veya 16. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Her aksamının yedili olmasına itina edilmesi, bu tesisin bu şekli ile bir Bektaşî âsitanesi olarak düşünüldüğünü ve bu gaye ile yapıldığını gösterir. Diğer taraftan Orta-Asya Türk inanç ve geleneklerine en fazla bağlı olduğu anlaşılan Hacı Bek-

⁴ Osmanlı devletinin kuruluşundan Gazi Erenlerin, Horasan Erenlerinin veya Türkmenlerin büyük rolleri olmuştur; kşl. P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, "Byzantion" XI (1936) s. 302 vd.; Ö. Lutfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler, I, İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler*, "Vakıflar Dergisi" II (1942) s. 279 vd.

taş-ı Velî tarikatının⁵ ise bilhassa Rumeli'nin Türkleşmesinde gösterdiği büyük faaliyet bugün artık büyük bir kısmının hiç bir izi kalmamakla beraber, hiç değilse kaynaklardan adları öğrenilebilen birçok tekkeden anlaşılmaktadır.

Akyazılı Sultan'ın hayatı ve şahsiyeti hakkında Evliya Çelebi hayli izahat vermekte ve ona dair iki menakıb anlatmaktadır. Âdeti olduğu üzere Evliya Çelebi'nin bu sahifeleri yazarken Akyazılı hakkında o sırada mevcut *menakıb*'dan istifade ettiği tahmin edilebilir. Nitekim başka vesileler ile de seyyahın birçok *menakıbnâme* ve *velâyetnâme*'lerden istifade etmiş olduğu tesbit olunmuştur. Ahmed Yesevî, Sarı Saltuk ve Emîr Sultan *menakıbnâme*'leri ile muhtelif Bektaşî *velâyetnâme*'lerini gördüğüne muhakkak nazarı ile bakılmaktadır⁶. Bu hususda derin bir araştırma yapılması ayrı bir ihtisas işi olduğundan Akyazılı Sultan *menakıbnâme* veya *velâyetnâmeleri*'nin günümüze kadar

⁵ Bektaşî tarikatı hakkında çok kitap ve makale yazılmıştır. *İslâm Ansiklopedisi*'nde bir *Bektaşilik* maddesinin olmayışı büyük bir noksanıdır. Aynı Ansiklopedide F. Köprülü'nün *Bektaş, İsl. Ans.* II, s. 461-464 ve *Ahmed Yesevî*, I, s. 210-215 maddeleri faydalı olabilir. Batı'da bu tarikat hakkında basılmış kitapların başında, G. Jacob'un, *Die Bektaschijje* (München 1909) i gelir ise de bir çok hataları bakımından ciddi tenkidlere uğramıştır. J. P. Brown, *The Dervishes*, İstanbul 1868, ise H. A. Rose tarafından ilâveler ve notlar ile (Oxford 1927) tekrar basılmıştır. F. W. Hasluck'un çeşitli makaleler halinde tanıttığı Bektaşilik hakkındaki incelemeleri ölümünden sonra *Christianity and Islam under the Sultans*. Oxford 1929 (2 cilt) adlı kitabında tekrar basılmıştır. Bektaşiliğe dair makaleler ilk şekilleri ile Ragıp Hulusî tarafından çevrilerek, *Bektaşilik tetkikleri*, İstanbul 1928 adı ile yayınlanmıştır. Hasluck'un araştırmaları tamamen objektif olmamakla beraber, imkân nisbetinde Bektaşilik yayılışının coğrafyasını tesbite çalışması bakımından çok istifadelidir. John Kinsley Birge (öl. 1952) nin *The Bektashi order of dervishes* (London 1937), bu tarikat hakkında çok değerli ve zengin malzeme dolu bir araştırmadır. Tek eksik tarafı Bektaşiliğin coğrafyası hakkında bir bölüme sahip olmayışıdır. Son yıllarda üstüste beş baskı yapan, M. Tefik Oytan'ın *Bektaşiliğin iç yüzü*. . . , adlı kitabı (İstanbul tz., 2 cilt) bu tarikat hakkında genel bilgiler ihtiva etmekte, ve pek çok sayıda manzum parça vermekte ise de, tarikatın tarihçesinden bahis geçmemektedir. Kitabın içinde pek net olmıyan bir kaç klişe, bazı Bektaşî tekkelerini tanıtmaktadır. Müslüman tarikatlerin mahiyetleri hakkında toplu bilgi veren araştırmaların eksikliği duyulmaktadır. Bu konu çok eskiden *Assomptioniste*'ler teşkilâtından bir misyoner tarafından ele alınarak, L. Petit (1868-1927) yayın hayatına, bu konudaki çok sathî ve hatalı olmakla beraber bir özet denemesi olarak ilgi çekici ufak bir kitabı ile atılmıştır, bk. L. Petit, *Les confreries musulmanes* (Col. Science et religion), Paris 1899.

⁶ C. Baysun, *Evliya Çelebi* mad. *İslâm Ansikl.*, IV, s. 409.

gelmiş yazma nüshaları olup olmadığı hakkında bir bilgimiz olmadığını itiraf ederiz. Ancak, rahmetli Fuad Köprülü, kendi hususî kütüphanesinde Akyazılı Sultan'a dair bir *Tercüman* bulunduğunu bildirmekte⁷, ayrıca Haşim Paşa kütüphanesinde bir Bektaşî risalesinde Akyazılı adına bir ayrı *Tercüman* ile bir *Gülbang*'a rastlandığını da kaydetmektedir⁸. Alevî - Kızılbaşların tanıdığı yedi büyük şair (Nesimî, Fuzulî, Hatayî, Pîr Sultan Abdal, Kul Himmet, Yeminî, Virânî) arasında adı sayılan, *Faziletname* sahibi Yeminî'nin Kalenderî Babalarından Osman Baba Halifesi Akyazılı Sultan'ın dervişlerinden olduğu ileri sürülmüştür. H. 925 (= 1519) a doğru yazıldığı kabul edilen *Faziletname*'de :

Sekiz yüz seksen üç olunca hicret
Dem-i fâniden o Şah etti rihlet
Hüsam Şah idi ismiyle o Sultan
Ganî Baba der idi bazı insan
Nişan-u kisveti seb'al mesânî
Yerine Kutb İbrahim-i sâni
Resulün hicretinden anla âhir
Dokuz yüz bir içinde oldu zâhir
Adı Akyazılı Sultan'dır Kutb
Ki şimdi âleme ol cândır Kutb

denilmektedir⁹. Bu parçadan anlaşıldığına göre, bazılarının Gani Baba da dedikleri Hüsam Şah H. 883 (= 1478/79) da Halife olmuş ve onun da H. 901 (= 1495/96) de vefatı üzerine Hilâfet "İbrahim-i sâni" denilen Akyazılı Sultan'a geçmiştir ki, bu şiirin yazıldığı sırada, 1519'a doğru "Kutb" odur. Burada Akyazılı'ya verilen İbrahim-i

⁷ F. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, 2 basım, Ankara 1966, s. 38 ve not 43, bu ilk baskısı 1919'da yapılan bu mühim kitabın çok etraflı bir tahlili için bk. Th. Menzel, *Köprülüade Mehmed Fuad's Werk über die ersten Mystiker...*, "Körösi Csoma - Archiv", II (Budapest 1927) s. 281-310, Bektaşî *Tercüman* ve *Gülbang*'ları hakkında bk. J. K. Birge, *The Bektashi order of Dervishes*, London 1937, s. 166.

⁸ Hacı Selim Ağa kütüphanesinde bulunan ve aslında Haşim Paşa'nın kardeşi Ali Haydar Bey'e ait olan bu yazmalar 1955'de Süleymaniye kütüphanesine nakledilmiştir. bk. H. Dener, *Süleymaniye umumî kütüphanesi*, İstanbul 1957, s. 67-68.

⁹ A. Gölpınarlı - P. N. Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Ankara 1943, s. 17, 18. *Faziletname*'nin H. 979 (= 1571) tarihli güzel bir yazma nüshası Birge'nin özel kütüphanesinde bulunuyordu (kşl. Birge, *The Bektashi order*, s. 135, not 4, 280), bu kitap *Faziletname-i cenab-ı Şah-ı velâyet*, başlığı ile İstanbul 1325 ve 1327'de basılmıştır.

sâni adı herhalde onun Peygamber İbrahim'a benzetilmesi yüzünden yakıştırılmış bir lâkabdır ve esas adı değildir. Eğer bu şiirde bahsi geçen Akyazılı, Balçık yakınındaki tekkenin kurucusu ile aynı şahıs ise, bu takdirde hakkında Evliya Çelebi tarafından anlatılanların bir kısmını ihtiyatla karşılamak icap eder. Meselâ, II. Murad devrine kadar yaşadığı hususundaki bilgi çürümektedir, fakat diğer taraftan başka bilgiler ile de hayret verici surette birleşmekte ve bağlanmaktadır. Bu hususda da misâl olarak, Mihaloğullarının aynı tarihlerde Seyyid Gazi tekkesine gösterdikleri ilgiye işaret edebiliriz.

Akyazılı'ya mensup şairler tarafından nefeslerinde ondan bahsedildiği görülür¹⁰ :

Akdenizi seyr eyledik yalıdan
 Böyle aldık nasihati Uludan
 Tanrıdağı kurbu Kızıl Veli'den
 Görünür İmam evleri görünür
 Senin âşıkların geçti râhından
 Korkmaz mısın âşıkların âhından
 Akyazılı Sultan'ın dergâhından
 Görünür İmam evleri görünür.

Bu şiirde Kızıl Veli, Otman Baba, Akyazılı Sultan, Hacı Bektaş-ı Veli tekkeleri ayrı ayrı sayılmaktadır. Yanlış olarak Pîr Sultan Abdal'a izafe olunan aslında Aşık Mihmânî'e âit başka bir şiirde de Akyazılı önemli bir Eren olarak anılır :

Niyaz eyledim ben gülbeng urana
 Mürşid huzurunda darda durana
 Oniki İmamın yolun sürene
 Arzulayup size geldim Erenler
 Pîr Sultan sıdk ile açtı meydanı
 Pest ettiler Akyazılı Sultanı
 Nüş eylesin gelsin Âşık Mihmânî
 Arzulayıp size geldim Erenler

Burada adı geçen Pîr Sultan, Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Birge tarafından İngilizce tercümesi verilen bir *Gülbang*'de Allah'dan itibaren

¹⁰ S. Nüzhet (Ergun), *XVII inci asır Şairleri, Pîr Sultan Abdal*, İstanbul 1929, s. 48, no. 51, s. 58, no. 73, bu son şiir hak. kşl. Gölpinarlı - Boratav, *Pîr Sultan Abdal*, s. 26.

din ve tarikat büyükleri sayılırken¹¹, Peygamberlerin arkasından Hacı Bektaş anılmakta, bunu da Balım Sultan, Sarı İsmail Sultan, Cemaleddin Sultan, Hacım Sultan, Abdal Musa Sultan, Seyyid Ali Sultan, *Akyazılı Sultan*, Sarı Saltuk Sultan, Kaygusuz Sultan'ın adlarının takip edişi, Bektaşî tarikatinde Akyazılı'nın önemine bir işaret sayılabilir.

Evliya Çelebi, Akyazılı Sultan'ı Ahmed Yesevî'ye bağlamakta, onun Hacı Bektaş-ı Velî halifelerinden olduğunu söylemekte, önce Bursa'ya oradan da Rumeli'ye geçtiğini bildirmektedir. İlk Osmanlı devrinin¹² tanınmış Erenlerinden Geyikli Baba'nın sonradan Bektaşî Ereni olduğu, Bursa civarındaki zâviyesinden bilinmektedir. Rume- li'nin Karadeniz kıyılarında, Bulgaristan ve Dobruca arazisinde biri- birlerine çok yakın yerlerde daha başka Hacı Bektaş-ı Velî'ye mensup Erenlerin zâviyeler kurdukları bilinmektedir. Nitekim Varna yakını- nda bir burun üzerinde Kaliakra mevkiinde sonraları Kılğara Sul- tan adı ile şöhret bulan bir zâviye daha kurulmuştu. Kuruluşu Hacı Bektaş-ı Velî *Velâyetnâmesi*'ne göre Gazi - Erenlerden Sarı Saltuk'a izafe edilen bu Kılğara Sultan tekke veya zâviyesi¹³, Evliya Çelebi zamanında bir Bektaşî tekkesi olarak mâmur idi. Hattâ seyyah, Kı- rım'da Balıklava'dan dönerken gemisi battığında günlerce Karade- niz'de dalgalar ile boğuştuktan sonra, işte bu Kılğara - Sarı Saltuk tekkesi dibindeki sahile çıkmış ve kendisine verilen höcrede barına- rak, müezzinlik, imamlık yaparak sekiz ay bu zâviyede yaşamıştır¹⁴.

¹¹ Birge, *The Bektashi order*, s. 198; Y. Ziya tarafından evvelce, Bulgaristan'dan göç etmiş Alevîlerden elde edilen bir mecmuada İlkbahar ve Güzün yapılan âyin- lerde mahsuller ve bereket için okunan bir gülbenkde de şu adlar sayılmaktadır : Hazret-i Pir-i Civan, Şah-ı Horasan, Kızıl Deli Sultan, *Akyazılı Sultan*, Sarı Saltuk Sultan, Balım Sultan, Kaygusuz Sultan, Budala Sultan, Abdal Musa Sultan... , bk. Y. Ziya, *Tahtacılar - Dini ve sırrî hayat : Dernek*, "Darülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası", V, sayı 20 (1931) s. 66.

¹² Kendisi de tarikat erbabından olan Aşık Paşazâde'nin, Osman oğulları ile Hacı Bektaş arasında pek dostane bir münasebet olmadığını belirtmesi de pek dik- kat çekicidir, Aşık paşazâde, bölüm 158; Atsız nşr. (*Osmanlı tarihleri*, İstanbul 1949; s. 237). Kitabının 157 bölümünde saydığı Erenleri (Dursun Fakih, Aşık Paşa, Geyikli Baba, Yunus Emre, Ahi Evren, Karaca Ahmed vs.) Hacı Bektaş-ı Velî'den ayırır.

¹³ *Vilâyeti- nâme*, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, nşr. A. Gölpınarlı, İstan- bul 1958, s. 45 vd.

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* İstanbul 1314, II, s. 132 vd. Bu zaviye hakkında 1022 tarihli bir vesika'da çok tafsilâtlı olarak burada bulunan derviş ve hizmetkâr-

Büyük bir mağara ile birleşen ve *menakıb*'a göre bir ejder efsanesi ile bağlantılı olduğuna göre eski mahallî bir takım inanışların belki devamcısı olan bu tekke, 1913'de artık ortadan kalkmıştı. Diğer bir Sarı Saltuk türbesi ve zâviyesi ise bugünkü Romanya sınırları içinde, Babadağı kasabasında bulunmaktadır¹⁵. Şehrin ortasında, Sultan II. Bayazıd camiiinin karşısında olan zâviyeden, cami gibi artık hiçbir iz kalmamıştır. Fakat Sarı Saltuk'un kubbeli küçük türbesi, 1966 ağustosunda gördüğümüzde pek yakın bir gelecekte yıkılmağa mahkûm, çok harap bir halde duruyordu¹⁶ (Res. 27.). Varna batısında Pravadi (şimdi : Provadija) de Evliya Çelebi, "*eskiden şehrin kuzeyinde bahçeler kenarında bir Bektaşî tekkesi varmış, görenler dünyada naziri yok diye hikâye ederler, Yenişeri Piri Efendi tekkesi Ulu âstanedir*" diyerek kaydeder¹⁷.

ların adları bildirilmektedir. Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk dervişleri*, "*Vakıflar Dergisi*" II (1942) s. 348, no. 561.

¹⁵ A. Refik, *Osmanlı devrinde Rafızilik ve Bektaşilik (1558-1591)*, "*Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*", VIII (1932) s. 59, no. 54; 1334 yılında Kıpçak diyarındaki seyahatinden sonra, Dobruca üzerinden Bizans'a inen Arap seyyahı İbn-i Batuta, Bizans sınırının başladığı yerde, bir Baba Saltuk ziyaretgâhı bulunduğu bildirir, kşl. C. Defremery - B. R. Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah*, Paris 1877, II, s. 416. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) 1538 de yaptığı Karabuğdan seferi sırasında, Babadağı'ndaki Sarı Saltuk makamını ziyaret etmiştir (kşl. Hammer, *Hist. de l'Emp. Ot.* V, s. 290; I. H. Danişmend, *Osmanlı tarihi kronolojisi*, II, s. 207). Diğer taraftan daha 15. yüzyıldan itibaren Sarı Saltuk, Bektaşiliğin büyük velilerinden biri olarak kabul edilmiştir, bk. F. Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, "*Belleter*" VII (1943) s. 430-441, bilhassa s. 430, not 1. Sarı Saltuk'un tarihî hüviyeti ile hakkındaki yazılara (*menakıp*) dair etraflı bilgi bu makalede mevcuttur. Sarı Saltuk hakkında, onu hor gören garip ve kaynağı da karanlık bir fetva sureti bulunmuş (kşl. T. Okiç, *Sarı Saltuk'a ait bir fetva*, "*A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, I, 1952, s. 48-58, başlıca Saltuk makamları s. 52/53 dedir), fakat bu hususda oldukça şiddetli bir tenkid yapılmış (kşl. Y. Z. Yörükân, *Bir fetva münasebetiyle fetva müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk*, *ay. dergi*, I, 1952, s. 137-160), ve nihayet bu fikir çatışması üçüncü bir yazının yayınlanmasına yol açmıştır, T. Okiç, *Bir tenkidin tenkidi*, *ay. dergi*, II (1953) 219-290. İşkodradaki bir Sarı Saltuk türbesi hak. bk. T. Ippen, *Skutari und die Nordalbanische Küstenebene*, Sarajevo 1907, s. 22.

¹⁶ H. Stanesco, *Monuments d'art turc en Dobroudja*, "*Studia et acta Orientalia*", III (1960, baskı 1961) s. 178-179, bu memleketlerde yaptığımız inceleme seyahatine dâir hazırlamakta olduğumuz makalede bu türbeden etraflı olarak bahsedilecektir. Sarı Saltuk, Rumeli'de Türk fetihlerinin âdeta sembolüdür. İznik'de şehrin dışındaki mezarlıkta bulunan eski bir açık türbe'nin de Sarı Saltuk'a âit olduğu söylenir. bk. S. Ülgen, *İznik'de Türk eserleri*, "*Vakıflar Dergisi*" I (1938) s. 60-61, res. 39, 40; K. Otto - Dorn, *Das islamische İznik*, Berlin 1941, s. 79. res. 34 ve lev. 33, 1.

¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s 307, Bir Timur Baba zâviyesi hak. bk. Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, "*Vakıflar Dergisi*" II (1942) s. 340, no. 174.

Daha Batıda Hezargrad (şimdi : Razgrad) ile Tutrokan arasında ise güzel bir vâdi içinde evvelce Demir Baba türbesi ile tekkesi bulunuyordu¹⁸. Nihayet, daha güneyde Hasköy (= Haskovo) ile Harmanlı arasında Uzuncaova yakınında klâsik üslûpda büyük, kubbeli türbesi hâlâ duran Osman Baba veya Otman Baba tekkesi vardır¹⁹ (Res. 20). Türk Trakya'sında çok eski bir Bektaşî tekkesinin hâtırası olan muhteşem bir türbe Pınarhisar ile Kırklareli arasında Tekke köyünde görülmektedir. Burada evvelce bir zâviye veya tekke bulunduğu dair tek işaretin köyün adı olmasına karşılık, yine bir Bektaşî Ereni olan Binbiroklu Ahmed Baba'nın onaltıncı yüzyıl Türk mimarisini özellikleri gösteren kubbeli büyük türbesi sağlam bir halde durmaktadır²⁰ (Res. 21). Rumeli'nin Türk fütuhatının âdeti merhale taşları olan bu tesislerin tam bir coğrafî yayılışı araştırılmış değildir. Bunların bugünkü Yugoslavya'da da hayli çok sayıda oldukları bilinir. Fakat feth edilen toprakların türkleşmesine hizmet, korkulu ve tehlikeli geçitleri korumak, din farkı gözetmeksizin yolculara, "ayende ve revende" ye yardım etmek ve metrûk yerleri, harab manastırları "şenlendirmek" gibi gayeler ile tamamen sosyal bir hizmet görmek

¹⁸ F. Kanitz, *Donau - Bulgarien und der Balkan, historisch - geographische - ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860-1879*, 2. baskı, Leipzig 1882; III, s. 327 vd. s. 330-331 arasında bir gravürü vardır, F. Babinger, *Das Bektaschi - Kloster Demir Baba, "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen"* XXXIV, 2. Abt. (Berlin 1931) s. 84-93, aynı yazı şu eserde tekrar basılmıştır, *Rumelische Streifen*, Berlin 1938, s. 43-52. Bulgaristan'da Bektaşîlik ve bu Demir Baba tekkesi hakkında ayrıca bk. T. Kowalski, *Kuzey - Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili "I. Ü. Edebiyat Fak.- Türk Dili ve Edeb. Dergisi"*, III, sayı 3/4 (1949) s. 484-485.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1928, VIII, s. 766 vd. Hasköy (= Haskovo) yakınında Otman Baba tekkesi'nin 16. asra ait kadrosu hak. bk. Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri, "Vakyflar Dergisi"* II (1942) s. 340, No. 178. Bu vesikada ayrı ayrı 5 derviş'den başka, 69 hizmetkâr gösterilmiş. Diğer taraftan 16 kazan, 30 sahan, 37 tepsi, 16 bakraç, 7 tava, 10 kepçe, 30 çerağ, 2 şamdan vs. olarak zâviyenin eşyası da sayılmıştır. Romanya Babâileri ile Bulgaristan'daki Alevilerin bir kısmının nazarında merkez bu Otman Baba tekkesi olduğu söylenmiştir, Y. Ziya, *Tahtacılar - Dinî ve sırrî hayat- Âyine hazırlık*, *Darülfunun İllâhiyat Fakültesi Mecmuası*, V, sayı 19 (1931) s. 78.

²⁰ G. Sayger - A Desarnod, *Album d'un voyage en Turquie fait par ordre de S. M. l'Empereur Nikolae Ie en 1828 et en 1829* (Bs. yeri ve tarihi yok) da bu türbenin bir gravürü vardır. 1961'de bu türbeyi çevrenin diğer eski eserleri ile etraflı surette inceledik. Elimizdeki notları yayınlamağı düşünüyoruz; Hasluck, *Christianity and Islam*, II, s. 519, 579'da bu tekke ile türbeden kısaca bahsetmektedir.

üzere kurulan bu çeşit tesislerin en fazla yaygın oldukları çevre Arnavutluk idi²¹. Bugün Yugoslavya sınırları içinde olan İştîp (= Ştip), Üsküp (Skopje), Kalkandelen, Prizren'de Balkan savaşına kadar Bektaşî tekkeleri vardı. Bunları 1905-1912 yılları arasında dolaşan fransız Choublier, bu tekkelerde hâkim olan refah, huzur, emniyet ve temizlikten hayranlık ile bahseder. Bu müstahkem tekkelerde derişler ufak el sanatları yapıyorlar ve her yabancıya büyük misafirperverlik gösteriyorlardı. Choublier, Balkan savaşında Kalkandelen tekkesinin tamamen tahrib edildiğini de sözlerine ilâve eder. Bugünkü Yunanistan'ın sınırları içinde de birçok yerlerde evvelce böyle Bektaşî zâviye ve tekkeleri olduğu bilinir. Bunların arasında çok önemli bir yol ve geçidi korumak üzere Tempe vâdisinde, aynı Demir Baba tekkesi gibi dar bir boğaz içinde inşa edilen Hasan Baba tekkesi, minareli camii, türbesi ve çeşitli binaları ile bir manzume teşkil ediyordu²² (Res. 22, 23). Nihayet Avrupa'da Türk yayılışının en uzak ve en Batı'da iki hâtırası olan Macaristan'da, Budin'de Gül Baba türbesi ile tekkesi ve Peç'de İdris Baba türbesi burada hatıra gelmektedir. Sokollu tarafından yaptırılan Gül Baba türbesi etrafındaki Bektaşî tekkesinden bugün hiçbir iz yoktur²³. Peç şehrine hâkim bir

²¹ Arnavutluk'daki Bektaşîler hakkında Birge'nin kitabında etraflı bilgi vardır. Bu güzel eserin bibliyografyasında şu yazı noksandır : M. Choublier, *Les Bek-tachis et la Roumelie*, "Revue des Etudes Islamiques" (1927) s. 427-453; 1904-1912 yılları arasında gördüğü bu tekkelerde bir yabancı ve hıristiyan olmasına rağmen kendisinin de misafir edildiğini anlatır. Bu makale ile birlikte, Kalkandelen tekkesinin mamur hâlini gösteren birkaç fotoğraf da yayınlanmıştır.

²² Yunan kültürünü iyi bilen ve bu memleketi iyi tanıyan Hasluck, *Christianity and Islam*, II, s. 525 vd. da Yunanistan'daki bilinen tekkelerin bir listesini verir; Tempe vadisindeki Hasan Baba tekkesinin eski resimleri için bk. E. Reisinger, *Griechenland, Landschaft und Reisender*, Leipzig 1916 lev. 81 ile, H. Hold ve H. von Hofmannstahl, *Griechenland, Baukunst - Landschaft - Volksleben*, Berlin tz. res. 143. Burası hak. etraflı bibl. için bk. Hasluck, *Christianity and Islam*, II, s. 533, Sadece Baba denilen bu tekke ve köyün etrafında henüz 1910'da bile halkı Türk olan Balamutlu (= Palamutlu), Dereli gibi adlarda köyler vardı, kşl. K. Baedeker, *Grèce*, Leipzig - Paris 1910, s. 220. Bu tekkenin resimlerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre, kubbeli esas tekke binasından başka hemen yakınında bir minare vardı ki bu, binası tamamen yıkılmış bir camie aitti, ayrıca karşıda müstemilât binaları da bulunuyordu.

²³ Erödi Béla, *A Török küldötség látogatásának emlék - könyve*, Budapest 1877, s. 42 vd.; Rum Beyoğlu Fahreddin, *Gül Baba*, TOEM, III (1328-1912) s. 962-965; O. Köprülü, *Gül Baba* mad. *İsl. Ansiklopedisi*, IV, s. 832-834; L. Fekete, *Gül Baba et le Bektâşî derk'âh de Buda*, "Acta Orientalia" IV (1955) s. 1-3.

tepe üzerinde olan daha mütevazî İdris Baba türbesinin de yanındaki tekeden de bir şey kalmamış ise de, son yıllarda içinde yapılan araştırmada, İdris Baba'nın iskeletinin bulunması, bu türbenin anonim bir makam-türbe olmadığını isbat etmektedir²⁴. Bektaşiliğin Osmanlı İmparatorluğu içinde Rumeli'de olduğu gibi kuvvetli bir şekilde yerleştiği diğer bir çevre de Mısır'dır²⁵ (Res. 26).

Başlangıçta büyük bir kısmı belki herhangi bir tarikat mensubu olmayan Gazi Erenleri sonraları tarikatlerin benimsediğine ihtimal verilebilir. Bu arada birçok tasavvuf erbabı da tarikatlerce benimsenmiş olmalıdır. Bunlar arasında bilhassa teşkilâtı benimsenmeğe çok müsait olan Bektaşilik, en eskilerini ve bilhassa askerî olanları almış görünmektedir. Hiç değilse Rumeli'de durum böyledir. Zaten Bektaşilik içindeki askerî taraf, Yeniçeri teşkilâtının Hacı Bektaş ocağını benimsemesini olayı ile de açığa vurulmuş, Yeniçeriler de, Bektaşiler gibi aş ve ocağı kutsal sembol görmüşlerdir. İçinde zaten Şamanizm kalıntıları olan Bektaşilik, herbiri teker teker incelenmesi gereken sebepler ile, yayıldığı her yerdeki daha eski ve yabancı inançlara da kayıtsız ve kapalı kalmamıştır. Anadolu ve Rumeli'nin 14-16. yüzyıllardaki kültür tarihi bakımından tanınabilmesi için bu tarikatın coğrafyası, kolları, içine giren dış tesirler ilmî olarak araştırılmalıdır.

Akyazılı Sultan âsitanesi 15-16. yüzyıllardaki Rumeli'de Türk yayılışının bir hâtırasıdır ve yukarıda kısaca andığımız birkaç misalden görüldüğü gibi çok zengin bir benzer tesis zincirinin sadece bir halkası ve en muhteşemlerinden biridir. Evliya Çelebi, burada bir kutsal kestane ağacından bahseder ki, eski Türk boylarındaki ağaç kültürünün böylece bir örneğini daha vermiş olur. Seyyahımız Pravadi'de Yediler ziyaretgâhında, Rumeli'nin fethi sırasında "kılıç ura ura" Pravadi'ye kadar gelerek burada şehid düşen yedi şehidin kabirleri üzerinde yeşeren ve hastaları iyi edici vasıfları olan ulu ağaçlardan

²⁴ Foerk Ernő, *Török emlékek Magyarországon*, Budapest 1918 lev. 18, 19; Gerő Gyözö, *Pecs Török müemlékei*, Budapest, 1960, s. 34, res. 28; Gerő Gyözö, *Pecs Törökkori emlékei*, Pecs 1962, s. 71 res. 29, 30.

²⁵ Evliya Çelebi, Mısır'da Kahire'deki Bektaşî tekkeleri hakkında hayli tafsilât verir, Lunlardan Kasr'ül-ayn tekkesi muazzam kubbeli bir bina olup "mermer döşeli meydan" na bin insan sığabilir, kşl. *Seyahatnâme*. İstanbul 1938, X, s. 246-249; F. Köprülü, *Mısır'da Bektaşilik*, "Türkiyat Mec." VI (1936-39) s. 14-39.

bahseder²⁶. Kızılcahamam'da nezir olarak paçavra ve ip bağlanan bir ağaç, Dört Yol ile Çay arasında hasta çocukları tedavi eden *Cennet Ana* denilen bir ağaç bilinir²⁷. Bursa yakınında Geyikli Baba'da da *Devletlü Kaba Ağaç* adı verilen bir kavak ağacı ile, Hacı Bektaş tekkesinde *Ulu kara dut ağacı* kayda değer²⁸. Akyazılı âsitanesinin nüvesini teşkil eden ve şifalı hassaları olan at kestanesi ağacı da eski Türklerde, Kırgızlarda, Başkurlarda ötedenberi bilinen bir ağaç kültürünün âlâmetinden başka birşey değildir.

Evliya Çelebi, Akyazılı Sultan'ı Hacı Bektaş-ı Velî devrine kadar indirmekle beraber, onun yüz yıldan fazla yaşadığını ve Sultan II. Murad (1421-1451) zamanında öldüğünü bildirmektedir. A. Gölpinarlı ise 1519'a doğru henüz sağ bir Akyazılı'dan bahsetmektedir. Her ne hal ise, Akyazılı tekkesi yerinde 15. y. yıl sonlarında artık bir müessese teşekkül etmiştir. Evliya Çelebi tekkenin ve türbenin kurucusu olarak Gazi Mihal oğullarından Arslan Bey'i gösterir. Fakat şimdiye kadar bilinen Gazi Mihal oğulları arasında bu adda bir kimse tesbit olunamamıştır²⁹. Mihal oğullarının, "Mihalli akıncılar" adı altında Rumeli fütuhatında çok büyük rolleri olduğu bilinir. Gazi Mihal oğlu Gazi Ali Bey'in Rumeli'deki faaliyetleri ilk Osmanlı devri kaynaklarında görülür. Bu ailenin bilhassa Plevne, Niğbolu, Sofya ve Semendire bölgesinde akınları idare ettikleri; ailenin Plevne, Tırnovo ve İhtiman kolları olmak üzere üç ayrı kol halinde devam ettiği ayrıca Anadolu'da da Amasya ve Bursa'da da iki kolu bulunduğu tesbit edilmiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısında akınları ile dehşet saçan Gazi Ali Bey³⁰ tahminlere göre belki 906 (1500) e doğru ölmüş ve Plevne'deki camii yanındaki türbeye gömülmüştür. Edirne'de bu

²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s. 306-308.

²⁷ Abdülkadir İnan, *Türk boylarında dağ, ağaç ve pınar kültürü*, "Reşid Rahmetî Arat için" Ankara 1966, s. 272-277. Ağaç kültürü ile ilgili olarak ayrıca bk. Ş. Ülkütaşır, *Türk halk bilgisine ait araştırmalar*, İstanbul 1938, s. 36-38; A. İnan, *Tarihte ve bugün Şamanizm*, Ankara 1954, s. 62-65; böyle bir kudsul ulu ağaç hakkında şu yayında da bilgi vardır, Ş. Aziz Kansu, *Bir tahtacı mezarlığı*, "Belleten" XXIX (1965) s. 485-490, res. 7-9.

²⁸ H. Baki Kunter, *Kırkbudak - Hacıbektaş incelemelerine giriş*, Ankara 1951, s. 5.

²⁹ T. Gökbilgin, *Mihal- oğulları* mad. *İsl. Ansiklopedisi*, VIII, s. 285-292; İstanbul Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde Yaşar Gökçek tarafından *Gazi Mihal - oğulları* adı ile 1950 yılında bir lisans tezi verilmiştir.

³⁰ A. Sırrı Levend, *Gazavat - nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat- nemesi*, Ankara 1956.

ailenin H. 825 (= 1421/22) tarihli sonraları cami haline getirilmiş bir zâviyesi bulunmaktadır³¹. Bunun yanında âile mensuplarından bazı-
larının mezarları vardır. Gazi Mihal oğullarının Bektaşî tarikatı ile
yakın bağları vardır. Nitekim Eskişehir yakınındaki Seyyid Battal
Gazi³² tekkesi de, bu âile mensupları tarafından imar edilmiştir.
Mihal Bey oğlu Ali Bey H. 899 (= 1493/4) de türbeyi yaptırmış,
Ali Bey oğlu Ahmed Bey ile kardeşi Mehmed Bey H. 917 (= 1511) de
II. Bayazıd zamanında tekkeye yeni binalar eklemişler, Hızır Bey
H. 906 (= 1500/01) de bir kısım ilâve ettirmiştir³³. Seyyid Gazi
tekkesinin, Hacı Bektaş'dan sonra Anadolu'da ikinci büyük Bektaşîlik
merkezi olması kayda değer bir hususdur. Mihal - oğulları ailesinin
Anadolu ve Rumeli'de diğer Bektaşî Erenleri için de zâviye ve tekke-
leri imar ettirmeleri tabiidir. Şu halde Akyazılı zâviye, tekke veya
âsitanesinin³⁴ kuruluşu hususunda ileri sürülen düşünce, belki bir

³¹ T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livâsı*, İstanbul 1952, s. 57, not 108; 244 vd
not 203; S. Eyice, *Zâviyeler ve zâviyeli camiler*, "İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası"
XXIII (1962-63) s. 38.

³² Battal kelimesi aslında *Abdal*'ın bozulmuş şeklidir. Abdal, Ebdal, Badal
(= Battal) şekilleri hakkında bk. F. Köprülü, *Abdal* mad. *Türk Halk edebiyatı Ansiklo-
pedisi*, İstanbul 1935, 1, s. 23-56; *İslâm Ansiklopedisi*'nde *Ebdal* mad. IV, s. 3 ise ön-
ceki yazıya kıyasla bir değer ifade etmez. Muayyen tarikat erbabına ve Bektaşîlere,
derişlere *Abdal* denildiği anlaşılmaktadır. Bektaşîlik, nisbeten geç bir devirde
(XVII. asır?) Abdal zümrelerini ve geleneklerini kendi içine çekmiştir; öyle ki
Abdal, *Bektaşî* yerine kullanılır olmuştur.

³³ K. Wulzinger, *Drei Bektaschi - Klöser Phrygiens*, Berlin 1913, s. 8, 78 (no
II, III, IV); Th. Menzell, *Das Bektaschi - Kloster Seyyid-i Ghazi* "Mitteilungen des
Seminars für Orient. Sprachen", XXVIII (1925) s. 92 vd.; Şükrü, *Seyyid Battal Gazi
tarihçesi ve divanı*, İstanbul 1334; Muhiddin Aslanbay, *Seyidgazi'nin tarihçesi ve Seyyid
Battal Gazi'nin hayatı ve bazı menkıbeleri*, Eskişehir tz, mimarisi bakımından vaktiyle
Wulzinger tarafından ortaya atılmış bazı hatalı görüşler Erdmann'ın bir yazısında
düzeltmiştir, kşl. K. Erdmann, *Zur türkischen Baukunst seldschukischer und osmanischer
Zeit* "Istanbuler Mitteilungen", VIII (1958) s. 11-16.

³⁴ Aslında ıssız bir yeri şenlendiren, "ayende ve revendeyi" misafir ederek
onlara yemek yediren, tehlikeli geçitlerin emniyetini sağlayan ve içinde derişlerin
yaşadığı müesseseler, Batının benzeri manastırları (*hospitaliers*) gibi sosyal tesislerdi
ve bunlar umumî olarak imaret adı ile tanınıyordu. Daha dar bir terim, zâviye keli-
mesidir. Kaynaklar ve vesikalarda Anadolu ve Rumeli'de yüzlerce zâviyenin mev-
cut olduğunu gösterir. Zâviye ile tekke ve hanıkah aynı tesisler için kullanılmakta-
dır. Yakın çağlarda birincisinin unutulmasına ve ufak tekkeler için kullanılmasına
karşılık, ikincisi daha yaygın bir mahiyet almış üçüncüsü, ise unutulmuştur. Âsitane
kelimesi ise Bektaşî Tekkelerinin en büyüğünü ifade için kullanılmıştır.

tarihî esasa dayanmaktadır. Fakat hangi Gazi Mihal - oğlunun bu tesisi kurdurduğu belki bir gün bir vakfiyenin ortaya çıkması ile aydınlanacaktır. İleride görüleceği gibi bazı rivayetler kuruluşu Kanunî Sultan Süleyman devrine indirmektedir. Bir vesika ise I. Selim zamanında mevcudiyetini ima eder gibidir³⁵.

İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'nde *Tapu defterleri* adı altında toplanan eski *Defter-i Hakani*'ler arasında eski 300, yeni 542 numaralı Silistre livası Evkaf defterinde 53. sıra numarasında, Akyazılı zâviyesi (veya tekkesi) ne dâir bir kayıt bulunmaktadır³⁶. Bu vesikayı ilk tanıtan Prof. Ö. Lûtfi Barkan'a göre bu kayıt Kanunî Sultan Süleyman devrine âittir. *Evkaf-ı zâviye-i zeynü'l-meczûbîn merhum Akyazılı Baba . . . der nâhiye-i Varna der livâ-i Silistre* başlığından sonra, bu zâviyeye mensup beş "nefer" dervişin adları verilmektedir. Bunlar zâviyedâr yani Şeyh, Abdi Dede, türbedâr Mustafa Dede, ile hizmetkâr-ı zâviye : Hızır Dede, Süleyman Dede ve Yusuf Dede'dir. Ayrıca, *zâviye-i mezburede oturub yine rüsûmların kadimden viregeldikleri üzere mîrîye viren, cema'ati kıbtıyân'dan*³⁷ Evrenos Kasım, Kara Kasım, Hasan Kasım, Yahşi Kasım adlarındaki kıptiler de burada yaşamaktadır. Evvelce post sahibi dervişlerden Abdal, Akyazılı Baba tekkesine ve dervişlerine vakıf olarak Batova nehri üzerinde iki değirmen yap-

³⁵ Akyazılı'nın Adapazarı doğusundaki Akyazı kasabası ile bir münasebeti olup olmadığını araştıramadık. İsim, bir bağlantı olabileceğini göstermektedir.

Akyazı kasabası hakkında, *Türk Ansiklopedisi*, I, s. 395 de kısa notta, buradaki tek eski eserin Şahzade Süleyman camii olduğu bildirilmektedir. Kocaeli vilâyetine dair bir broşürün tarihçe bölümünde (s. 77, 84), kasabanın adı hakkında herhangi bir bilgi verilmemekte, Bulgaristan'daki tekkenin ise bahsi dahi geçmemektedir. Bu da, kasabada bu hususda günümüze kadar gelen bir rivayet veya efsanenin yaşamadığına delil olsa gerektir. Anadolu'da Bolu, Amasya, Çankırı ve Ordu'da aynı adda yerler vardır.

³⁶ Ö. Lûtfi Barkan, *Kolonizatör Türk dervişleri*, "Vakıflar Dergisi" II (1942) s. 347-348; ve faksimilesi, s. 384.

³⁷ Herhalde bu muazzam bina, beş - on derviş için yapılmış değildir. Bu vesikada belirtilmemiş gelip geçen daha birçok dervişin burada barındığına ihtimal verilebilir. Nitekim, Hasköy (= Haskovo) de Osman Baba tekkesinde esas dervişlerden başka, 69 *hizmetkâr-ı dervişan* bulunduğu bildirilmiştir; bk. yukarıda not 19. Bu vesika iki şekilde tefsir edilebilir. Ya bu kayıt yazıldığında bugün harabesi duran muazzam tesis henüz yapılmamıştı —ki biz buna pek ihtimal vermiyoruz—, veya tekkenin tam mevcudu bu defterde gösterilmemiş, sadece devamlı idare eden dervişlerin sayısı bildirilmiştir. Zaten bir ana yol üzerinde olduğundan gelip geçen misafiri "âyende ve revende"si herhalde pek çoktu.

tırmış, sonraları dervişler bu değirmenleri dört göz olarak büyüttükten başka, etraflarını da bağ ve bahçe haline getirmişlerdir. Eski defterde (Defter-i köhne) de kayd edildiğine göre, merhum Sultan Selim (1512-1520) bu değirmenlerin resim alınmaması ve bağ ile bahçelerden öşür alınmamasına dair dervişlerin ellerine hükm-i şerif vermiştir. O zamandan beri dervişler bağ bahçelerini daha da genişletmişler, kendilerine devrin Padişahı da öşürden muaf tutulmaları için hüküm vermiş ve bu da yeni deftere (defter-i cedid) geçirilmiş ise de, eski defterde yazılı olduğu gibi, diğer değirmenlerin resimleri ile Batova nehri ile Varna etrafında olan bağ ve bahçelerin herhangi bir bahane ile öşrünü vermemek câiz görülmemiştir. Bu kayıd yazıldığı sırada esası Derviş Abdal tarafından vakfedilen dört değirmenden başka, zâviye'nin sınırı içinde Bâli Bey ile Çıraklu derviş nâm Abdal iki göz daha yaparak zâviyeye vakf etmişlerdir. Bunlardan, bağ ve bahçeler ile kovanların öşürleri ile kurbandan, sadakalardan ve koyunlardan toplanan gelirlere resim alınmaması için kendilerine hükm-i şerif verilmiş ve bu da yeni deftere geçirilmiştir. Ayrıca hâlî ve harap Bozdoğan ve Düze Basan mezre'alarının da idaresinin Akyazılı dervişlerine bırakıldığı da eski defterde yazılıdır. Bundan başka Petre karyesinde tekkeye ait bir çayırdan başka, dervişlerden Süleyman Dede tarafından satın alınıp vakfedilmiş ikinci, yine Dervişlerden İne Beği bin Mustafa tarafından vakfedilmiş üçüncü bir çayır vardır. Nihayet tekkenin Ekerte karyesinde bir sazlığı da bulunmaktadır. Bu çayırların ve sazlığın zâviye için zaptedilerek mukata'aların *Sultan Selim evkafına verilmesi* de ayrıca işaret edilmiştir. Bu vesikadan anlaşıldığına göre Akyazılı zâviyesinin kuruluşu ile en yakından alâkalı olan Padişah Sultan Selim'dir. Bugün görülen binanın da onun zamanında yapılmış olabileceğine ihtimal verilebilir. Başbakanlık ve Ankara'da Tapu - Kadastro ile Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde etraflı araştırma yapıldığında Akyazılı tekkesinin tarihçesine dair daha başka vesikaların bulunabileceği muhakkaktır. Aşağıda görüleceği gibi burası ile alâkalı başka bir vesika da Topkapı sarayı arşivinde bulunmuştur. Seyyid Battal Gazi türbe ve tekkesinin 16. asır başlarında Gazi Mihal ailesi mensupları tarafından imar ve ihya edildikleri düşünülecek olursa, Evliya Çelebi'deki kaydı, yukarıdaki vesikanın verdiği bilgiler ile bağdaştırmak, ve ekser zâviyeler gibi önce basit ve ahşap bir yapı halinde tesis edilen zâviyenin, II. Bayazıd veya daha yakın bir ihtimal ile I. Selim zamanında

şimdiki şekli ile kurulduğuna ihtimal vermek mümkündür. Aşağıda da işaret edileceği gibi, mevcut yapıların mimarisi 15. sonu 16. yüzyılların mimarî üslûbundadır. Âsitanenin kapısı üstünde bir kitabenin yeri tesirini bırakan muntazam bir boşluk görülür. Herhalde burada, Akyazılı tekkesinin inşa tarihini ve yaptıranın adını veren bir kitabe bulunuyordu. Muhtelif Türk - Rus savaşları sırasında Rus ordusu tarafından işgal edilen Türk topraklarındaki eserlerin kitâbelerinin sökülerek Rusya'ya götürüldükleri yolunda ötedenberi yerleşmiş bir rivayet vardır³⁸. Doğu Anadolu'dan böyle bazı kitâbeler gibi Rumeli'den de kitâbelerin Rusya'ya götürüldükleri söylenir. Varna'da toplanmış bir miktar Türk kitabesinin 1879'da Rus Generali Vannovski'nin emri ile Petrograd (= Leningrad) a götürüldükleri Bulgar tarihçileri tarafından işaret edilmiştir³⁹. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılan Bender kalesinin manzum kitâbesi de yerinden indirilerek Rusya'ya taşınmıştır⁴⁰. Akyazılı Sultan tekkesinin kitabesi eğer hakikaten Rusya'da olup belki bir gün ortaya çıkacak olursa bu mühim eserin tarihi aydınlanabilir.

Gerek türbe, gerek tekke binalarının mevcut kısımları çok açık olarak klâsik Türk mimarisinin vasıflarına sahiptirler. Muntazam kesme taş inşaat, nisbetli kapı ve pencereler, cepheleri tezyin eden silme çerçeveler (kitâbelik) bu binaları, 16. yüzyılın yapıları ile akraba yapmaktadır. Yukarıda tanıttığımız vesikadan başka, bu müessesenin tarihçesine dâir bazı değerli bilgiler veren daha birkaç vesikaya tesadüf etmiş bulunuyoruz. Bunların başında, 16. yüzyılda Anadolu'da bazı tarikatlar içinde başgösteren Rafizilik ile alâkalı bir vesika gelmektedir. Nitekim aslında bir Bektaşî tekkesi iken, herhalde İran'-

³⁸ Ali Kemalî, *Erzincan*, İstanbul 1932, s. 234; A. Şerif Beygu, *Erzurum, tarihi, anıtları ve kitâbeleri*, İstanbul 1936, s. 124.

³⁹ H. K. Şkorpil, "Bulletin de la Société archéologique de Varna" (bulgarca) II (1909) s. 43'de ileri sürülen bu iddiayı kontrol edemedik, bu hususta bk. P. Mijatev, *Les monuments Osmanlis en Bulgarie*, "Roscnik Orientalistyeczny", XXIII (Warsawa 1959) s. 11.

Bulgaristan'daki türkçe kitâbelere dâir olduğu söylenen şu iki makaleyi elde edemedik : C. M. A. Kazembek, *Bulgar kitabeleri* (rusca), "Zapiski Imp. Akad. Nauk. Petrograd (= Leningrad) 1855; G. V. Jusupov, *Vvedenie v Bulgaro - Tatarskuyu epigrafiku*, "Mosk. - Leningrad. Akad. Nauk. SSSR" (1960).

⁴⁰ M. Goboğlu, *L'inscription turque de Bender relative à l'expédition de Soliman le Magnifique en Moldavie*, "Studia et Acta Orientalia" I (1958) s. 175-187, bilhassa s. 181.

dan sızan tesirler ile Kızılbaş Abdal'ların merkezi haline gelmekte bulunan Seyyid Gazi tekkesinin, İran seferinden dönen Padişah tarafından H. 963-965 (= 1555/6-1557/8) tarihlerinde temizlendiği, dervişlerin dağıldığı, hattâ bazılarının Kütahya kalesine hapsedildikleri bilinmektedir⁴¹. Bu takibat neticesinde Seyyid Gazi tekkesi medrese haline getirilmiş, ayrıca buraya bir de Nakşibendî şeyhi tayin edilmiştir. Bu takibat yalnız iç Anadolu'ya inhisar etmemiş, Rumeliye de yayılmıştır. Işıklar denilen tarikat erbabının takibi için Varna kadısına iki yazı yazılarak, Kaliakra'daki Sarı Saltuk ve Akyazılı Baba tekkelerindeki Işıkların teftişi istenmiştir :⁴²

Varna kadısına hüküm ki: Hâliyâ zaim Mehmed ile mektub gönderüb Varna kazasına ta'bi سبق nam mevzide Akyazılı Baba tekyesinde sakin olan ışıkların ahvali emr-i şerif mucibince teftiş olundukta zikr olunan tekyeye karib olan kura ahâlisinden nice müslümanlar tekye-i mezbureye serhad beyleri hizmet için vâfir kullar gönderüb zikrolunan kullar tekyenin etrafında bağlar diküb ve üzüm sıkub hamir idüb fisk-u fucurdan hâli olmadıklarından gayri gelân levendata hamir deyüb satub nice fesada sebep olur deyu haber verdiklerinden maada tekye-i mezburede ehl-i sünnet ve cemaat vaz'ı üzre olan dervişler dahi vech-i meşruh üzre hamir verüb alelhusus içlerinden Mevvac Ali nam ışık haram zâde olub cemii zemanda fesaddan hâli olmayub ehl-i fesad olmağın te'dib olunub bir kaç gündün sonra Pervane ve bir kaç ışık tekyenin işi kul tâifesinde gerek deyu yad kullar ile ittifak idüb ahaliyi tekye-i mezbure ortasına velvele bırakub külli fesada bais olmuşdur deyu arz olunduğu ecilden buyurdum ki mezburları yarar âdemlere koşub südde-i saadetime gönderesin, Rebiü'l-evvel 967 (= 1559), Mezbur Mehmed Haseki'ye verildi. Bu vesika sayesinde 1559 yılında bu tekkenin mevcud olduğu, ve diğer emsalinde de cereyan ettiği gibi burada da teftiş ve takibat yapıldığı öğrenilmektedir. 1558-59 yıllarında İmparatorluğun birçok yerinde Bektaşî tekkeleri ışıklar denilen rafizilerin bulunup yakalanması için kontrolden geçirilmiş, Seyyid Gazi tekkesi şiddetli tedbirler ile dağıtılmış, Varna yakınındaki Kılğara (= Kaliakra) daki Sarı Saltuk tekkesinde de dervişler arasında beliren Işıklar'a karşı tedbirler alınmıştır. Bu vesikadan öğrenilen diğer bir husus da, burada üzümden içki yapıldığı yolundaki ihbardır. Bektaşiliğe rakıyı Akyazılı'nın soktuğu, hattâ

⁴¹ F. Köprülü, *Abdal* mad. *Türk Halk edebiyatı Ansiklopedisi*, I, s. 32.

⁴² A. Refik, *Osmanlı devrinde Rafizilik ve Bektaşilik*, "*Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*" VIII (1932) s. 34, 35 (Sarı Saltuk zâviyesi hak.) 37 (Akyazılı hak.).

mecazî olarak içkinin *Akyazılı* adıyla ifade edildiği hakkındaki rivayet ile belki bu bilgi arasında da bir bağlantı kurulabilir⁴³.

Muhakkak surette bir Bektaşî Âsitanesi olarak kurulan, 1558-59 yılların da diğer benzerleri gibi, Alevî ve Işıklar sızmaları yüzünden belki bir sarsıntı geçiren Akyazılı, sonraki devirlerde yine bir Bektaşî tekkesi olarak faaliyetine devam etmiştir. Evliya Çelebi 1652'de buradan geçtiğinde tekke bu tarikatın elinde bulunuyordu. İstanbul Başbakanlık arşivinde 20176 numaralı ve H. 1123 (= 1711) tarihli bir Evkaf defterinde Varna kadısı Mehmed imzası ile, "*Balçık kazasında Akyazılı Baba dimekle ma'ruf tekke meşihatının tevcihi*" kaydına rastlanır.

Topkapı Sarayı arşivinde bulunan H. 1179 (= 1765) tarihli bir vesika ile ekleri, Akyazılı tekkesinin 18. yüzyıl sonlarına doğru geçirdiği büyük bir buhran hakkında etraflı bilgi vermektedir. Yukarıda bahisleri geçen vesika ve kaynaklarda gelirinin çokluğu ve zenginliği anlaşılan tekke bu durumunu kabiliyetsiz ellerde kaybetmeğe yüz tutmuş, bu arada binası da zarar görmüştür⁴⁴. Bunlardan 6725/a numaralı vesika bir istida olup, tekke mütevellisi Hacı Mehmed tarafından Padişah III. Mustafa (1757-1774) ya sunulmuştur. Bu istidada, "*Bâbüssaade Ağası nezaretinde âsude evkafdan Balçık ve Varna'da vâki merhum Akyazılı zâviyesi ba-berat bu kullarının berveç-i teyid üzerinde*" iken, bazı kimseler "*bize şarttır deyü*", bu zâviyeyi zapt ve tasarruf etmişlerdir. İstida sahibi, kadim vakf şartlarına aykırı bu taarruzun önlenmesini, devrin Sultan'ından rica etmektedir. Bu yazıya yapılan bir *derkenar*'da tekkenin idaresi hakkında bir tarihçe yapılmaktadır : Babüssaade Ağası nezaretinde olan Balçık kazasına tabi Batova'da vaki Akyazılı zâviyesinin, zâviyedar ve tevliyeti 64 akçe hazine ulûfesi Derviş Halil'in üzerinde iken, nazır-ı vakf Ahmed Ağa'nın arzı üzerine, 24 Rebi-ül ahir 1154 (= 1741) de Derviş Süleyman Halifeye tevcih edilmiş, yine aynı vakıf nazırının teklifi üzerine aynı yılın 19 Zilkadesinde (= 1742) Galatasaray'ı teberdarlarından Mustafa Halifeye tevcih olunarak, 11 Muharrem 1155 (= 1742) de ferman ile

⁴³ Birge, *The Bektashi Order*, s. 252; A. Gölpınarlı - P. N. Boratav, *Pir Sultan Abdal*, s. 146. Bazen beyaz şaraba da *Akyazılı* denildiği rivayet edilir. Zaten Kanunî devrinin takibat yazısında da açıkca burada içki yapıldığından bahsedilmektedir. Akyazılı'nın velî olarak Bektaşî tarikatı içindeki durumu hakkında bilgi, tekkeden tek kelime ile bahsedilmeksizin, *Türk Ansiklopedisi*, I, s. 395 deki uzunca madde de bulunmaktadır. Bu madde herhalde A. Gölpınarlı'nın kaleminden çıkmıştır.

⁴⁴ *Topkapı Sarayı Müzesi, Arşiv kılavuzu*, İstanbul 1938, I, s. 29.

üzerine kaydı yapılmıştır. Fakat yine vakıf nazırının istidası ile 14 Muharrem 1164 (= 1750) de Veli Halifeye tevcih olunmuş, 1168 (= 1754/5) de yeni Padişah (III. Osman olmalı) tarafından da hukuku tasdik edildikten sonra Veli Halife öldüğünden, zâviyenin idaresi Hacı Mehmed Halifeye intikal etmiştir. “*Nazır-ı vakf*” Babüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın dilekçesi üzerine, zamanla harap olan kısımların Elhaç Mehmed'in kendi malından tamir ve termim etmesi şartı ile 8 Muharrem 1176 (= 1762) de ona tevcihi yapılmıştır. Bu vesika derkenar'ının yazıldığı 1179 (= 1765) yılında da hâlâ onun üzerinde görülmektedir. Bu esas vesikaya ve üzerindeki derkenarına ilişik 6725/b numaralı vesika ise yirmi imzalı bir arzuhaldir. Bunda tekkenin durumu biraz daha farklı olarak aksettirilmektedir. Tekke Balçık kasabasından Mustafa adındaki bir şahsın idaresinde iken, Kavarna Voyvodası Hasan Ağa'ya gelen bir yazı üzerine, Hasan Ağa vekil tayin edilmiş ve Tekke'ye bir derviş seçilmesi istenmiştir. Bunun üzerine tekkeyi ihya için, Hasan Ağa, Derviş Mustafa'yı ihraç ile Derviş Kalender'i tekkeye nasb ve tayin etmiştir. “*Lâkin Derviş Kalender nam kimesne tekkeyi zabt ve rabtedelidenberu bil külliye harab ve perişan ve üzerinde olan kurşunları fûruht ve hayvanatlarının fûruht olunanları fûruht ve olunmayanlar aç ve perişan her biri bir yerde imate olmuşlardır deyû etraf kariyeleri ihbar*” etmişlerdir. Bu arada Derviş Kalender hesap vermeğe davet edildiğinde, değirmenlerden, dolaplardan vs. yerlerden 400 kuruş aldığı halde, tekkeye hiçbir masraf yapmadığı görülmüş ayrıca, köy halkının ifadesine göre tekkenin hiçbir hayvanı kalmadıktan başka, tekkeye ait eşyanın dahi satıldığı öğrenilmiştir. Bu dilekçeyi veren yirmi imza sahibi, Padişah'dan tekkenin ihyası için, Vekil-i harç Ömer Ağa'nın Tekke idaresine tayinini teklif etmektedirler. Bu vesikalar böylece evkafının zenginliği Evliya Çelebi'nin hayretini çeken Akyazılı tekkesinin, 18. yüzyıl sonlarına doğru kötü idare edildiğinden ciddi buhranlar geçirdiğini ve hattâ harap olduğunu, üstünün kurşunlarının bile satıldığını isbat etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde gerileme ve çöküntünün başlaması ile Akyazılı etrafında huzurun tamamen ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Daha 1773'de Rus ordusu bu bölgeyi ciddi olarak tehdit etmiş, Varna istikametinde ilerlemişti. 19. asır başlarında “Rumeli Âyanı” (Yıllık oğlu, Tirsinikli, Alemdar vs.) aralarında cereyan eden bitip tükenmez kavgaları, bu bölgede huzursuzluğu 1812'e kadar

sürdürmüştür⁴⁵. Nihayet II. Mahmud tarafından 1826'da Yeniçeriler ve ona bağlı olarak da Bektaşiliğın kaldırılmasının, herhalde Akyazılı'da da bir takım akisleri olduğu muhakkaktır. Lağv edilen Bektaşı tekkelerinin idaresinin Nakşibendî şeyhlerine bırakıldığı bilinir. Akyazılı'da bu hususda ne gibi bir muamele cereyan ettiğini şimdiki halde öğrenmek mümkün olmamıştır. Diğer taraftan Rus ordusunun 19. yüzyıl içinde birkaç defa Akyazılı tekkesinin bulunduğu araziden geçtiği bilinmektedir⁴⁶. 1828 seferi sırasında Rus ordusunun bu bölgedeki bazı kasabaları tahrib ettiği yabancı müellifler tarafından ifade edilmektedir. Bu arada Akyazılı tekkesinin de yakıldığı söylenmektedir. Veya hiç değilse 19. asrın ikinci yarısında bu yolda yerleşmiş bir rivayet vardır⁴⁷. Yedi köşeli âsıtane binası ihya edilmiş, fakat türbe etrafında tek katlı basit evlerden ibaret bir tekke yaşamaya devam etmiştir. Ancak bunun hangi tarikata ait olduğunu bilmiyoruz. Kırım harbinden sonra oradan göç eden 180 kadar insan, Akyazılı yakınına iskân edilmiştir. Buradan geçen yüzyılın ikinci yarısında bahseden yabancılar vardır. Bunların başında 1860-1879 yılları arasında bütün Bulgaristan'ı en ücra köşesine kadar dolaşarak 1877'de Rus ordusunun Rumeli'nin büyük bir kısmını istilâ etmesinde faydalı olacak büyük kitabı yazan F. Kanitz gelmektedir. 1872'de Akyazılı âsitanesini gördüğünde Kanitz hayretini şu cümle ile ifade eder⁴⁸: "Köyün doğusunda o derece büyük bir tekke ile karşılaştım ki, İstanbul dışında Rumeli'de buna ihtimal vermezdim" Adını *Akiasli* şeklinde yazdığı tekkenin şeyhi, devasa büyüklükteki kitabının hemen her sahifesi Türklere karşı açık bir düşmanlık gösteren

⁴⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık-oğlu Süleyman ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Ankara 1942, s. 35-39.

⁴⁶ Anonim (Muhtar Paşa), *Aperçu critique des passages du Danube pendant les guerres turco - russes depuis 1828* İstanbul - Leipzig 1896.

⁴⁷ Bunu yabancı müellifler bildirmektedir; F. Kanitz, *Donau - Bulgarien*, Leipzig 1882, III, s. 219. 1846'da Varna civarında dolaşan fransız Xavier Hommaire de Hell'in ölümünden sonra basılan seyahatnâmesinde, *Voyage en Turquie et en Perse*, Paris 1854, I, 1, s. 169 Ruslar tarafından 1828'de Balçık ile Varna arasında Kavarna'nın tahrip edilmesi acı bir şekilde tenkid edilmektedir.

⁴⁸ F. Kanitz, *Donau - Bulgarien und der Balkan, historisch - geographische - ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860-1879*, 2. baskı, Leipzig 1882; III, s. 219-223, Kanitz, bu uzun sahifelerde daha fazla islâmiyetin ve dervişlerin tenkidini yapmıştır. Kitabının Rumeli'yi istilâ eden Rus ordusuna rehber vazifesi gördüğü hususunda bk. III. cildin önsözü. Bu kitabın bir de fransızca baskısı vardır.

F. Kanitz'i o gece misafir etmiştir. Müellif, tekke ve şeyhin adı ile ünvanını : *Akiasli Derwisch Sultan Tekkesi Kadiriden Istanbuli Schech Hafus Halil Baba (= Akyazılı Derviş Sultan tekkesi, Kaadiri'den İstanbuli Şeyh Hafız Halil Baba)* şeklinde yazar. Her neden ise, bu cümle yanlış anlaşılabilir, Âsitanenin adının Halil Baba tekkesi olduğu zannedilmiş ve birçok kitaba böylece geçmiştir. Yalnız burada dikkati çeken husus şudur ki, 1872 yılına doğru başındaki Şeyhi kendisini Kaadiri'den gösterdiğine göre artık bu devirde Akyazılı tekkesi belki başka bir tarikat tarafından idare edilmekte idi. Kanitz, türbenin etrafında dervişlerin binalarının bulunduğunu (esas âsitaneye artık harabe halinde idi), ve herhalde şeyhin anlattığına dayanarak bu tesisin 316 yıl önce Sultan Süleyman tarafından Hafız Halil Baba için yaptırıldığını bildirir. Bu tekkeden bahsedilen beş büyük sahifede Kanitz İslâmiyetin, tarikatlerin, dervişlerin uzun uzadıya tenkidlerini sıralamağı tercih etmiş, böylece bina hakkında pek az işe yarar bilgi vermiştir. Tekke 1829'da yakılırken, Şeyhin ifadesine göre eşyası kaçırılmış ise de seyyah bu söze pek inanmaz. Onun kanaatine göre parlak devrinde burada kırk kadar derviş barınıyordu, halbuki o sırada ancak 18 devamlı, 8 tane de misafir bulunuyordu. Şeyh ona dilenerek dolaşan dervişlerden şikâyet etmiştir. Kanitz'in kaldığı oda sade ve basittir, duvarlarda yazılar görülmekte bir köşede en tepesinde şeyhin kedisinin yattığı bir elyazma kitaplar yığını durmaktadır. Şeyh, Kanitz vasıtası ile Mithat Paşa'ya da selâm yollamış ise de Avusturyalı seyyah Paşa'ya sonraları Londra'da rastladığı halde bu selâmı bildirmek lüzûmunu hissetmemiştir. Kanitz kitabının ikinci baskısında, 1877 harbinden sonra kaydedilen Rumeli'deki Türk vakıflarının durumuna da bu vesile ile temas etmiştir. Ona göre Berlin muahedesinin XII. maddesi Türk vakıflarının mahvına ve perişanlığına sebep olmaktadır. Hatta bu meselenin halli için 1879 da Cankoff İstanbul'a gelmiş, 1880 de de Nihad Paşa ile Fazıl Bey Sofya'ya gitmişler ise de bir neticeye varılamamıştır.

Az sonra ve Akyazılı çevresindeki toprakların Türk idaresinden tamamen çıkmasını takip eden yıllarda, herhalde 1883'e doğru buralara gelen Çek tarihçi C. Jireček (öl. 1918) ise Akyazılı tekkesinde sadece bir tek derviş görebilmiştir⁴⁹. Bu arada tekkeye gelir temin

⁴⁹ C. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Prag - Wien, Leipzig 1891, s. 533, s. 535-6'da Kaliakra'da Sarı Saltuk tekkesini anlatır. Aynı müellifin "*Archaeologisch -*

edebilmek için bir rivayetin de doğmasına imkân verilmiştir. Güya Akyazılı Sultan, Hıristiyanların azizi Athanasius'dan başkası değildir. Civar köylüler kaybolan hayvanlarını onun kerameti ile bulmaktadırlar. Fakat Jireçek'in alay ederek belirttiğine göre önceleri sadece islâmların hayvanlarını bulan aziz artık hıristiyanlarınkinde de kerametini göstermektedir. Müslüman ve Hıristiyan köylüler buraya hediyeler, nezirler vermekte ise de kilise bunu önlemiş, ve hıristiyanların hediyelerinin parası ile Balçık'da bir Hıristiyan okulu inşası tercih edilmiştir. Böylece Akyazılı Sultan'ın müslüman tarafı gerilerken, Aziz Athanasius olarak geliştiği görülüyordu. Jireçek gördüğü sırada türbe'de sandukanın yeşil örtüsü, Kur'anı, şamdan ve kandilleri henüz duruyor, ve humma'dan kurtulmak için şifa umanlar etrafını dolaşıyorlar idi. Fakat esas âsıtane binası harabe halinde idi. İçinde otlar ve dikenler çıkmış, "uzun bacalı ocağında ise baykuşlar yuva yapmıştı".

Akyazılı tekkesinin geçen yüzyılın sonlarında artık tamamen hıristiyanlaştırıldığı⁵⁰ ve bunun için de yayınlar yapıldığı dikkati çeker. Nikolaos adında bir Rum⁵¹, bu bölge hakkında 1894'de yazdığı rehber mahiyetindeki bir kitapta, bu tekkenin "... hiç şüphesiz aslında

Epigraphische Mittheilungen aus Österreich - Ungarn", 1886, s. 182'de burası ile ilgili notunu bu derginin bu cildini bulamadığımızdan kontrol edemedik.

⁵⁰ Ötedenberi, bazı müslüman yatırların hıristiyan azizlerinin kültlerini aldıkları iddia edilmiştir. Hattâ o kadar ileri gidilmiştir ki, Hacı Bektaş'ın Aziz Charalambos olduğu, Sarı Saltuk'un Aziz Nikolaos ile aynı olduğu iddia edilmiştir. Böylece Akyazılı da Athanasios (Sveti Tanaş) olmuştur. Belki bazı hallerde, bilhassa şahsiyeti meçhul yatırlarda mümkün olan bu kült devamının, birçok hallerde vâki olmadığını katiyetle iddia edebiliriz Akyazılı'yı hıristiyanlaştırmak gayretinin benzeri başka yerlerde de görülür. Üsküp yakınındaki Tekke köyünde Bektaşî tekkesi (Hasluck, *Christianity and Islam*, I, 92) ve Tesalya'da Farsala yakınında Ayvalı köyünde Turbali tekkesi (*ay. esr.*, I, s. 93) de Hagios Georgios (= Aya Yorgi) izafe edilmiştir. Kalkandelen'deki Sersem Ali tekkesi ise Ali=Elias arasındaki zahirî benzerlik (halbuki Elias'ın karşılığı İlyas'dır) den istifade edilerek Elias kilisesi olmuştur, Hasluck, *ay. esr.*, I. s. 93.

⁵¹ J. Nikolaos, *He Odessos* (rumca), Varna 1894, s. 248-250. Bu rumca kitabın Akyazılı ile ilgili kısmı Hasluck, *Christianity and Islam*, II, s. 764-5'de ingilizceye çevrilmiş olarak mevcuttur. Nikolaos gülünç bir eda ile, "... Tekke köyünde, Tekke denilen bir kilise görüldüğünü, bunun evvelce bir hıristiyan yapısı olduğunu ve Athanasios'a ithaf edildiğini, halbuki aslında bir hıristiyan yapısı olduğunda hiç şüphe edilemeyeceğini (!) şimdi ise müslüman dervişlerin işgalinde kaldığını..." söyler. Arkasından da türbede yatan Athanasios'un kerametine dair iki uydurma hikâye anlatır.

bir kilise olduğunu ve dervişlerin işgalinde (!) bulunduğunu” ifade etmekten çekinmez. Bu sırada aziz Athanasius’un ziyaret yortusu 2 Mayıs günüdür. Hastalar kiliseyi (!) ziyaret edip burada türbede gece kalırlar ve hasta uzuvlarını türbenin içindeki bir deliğe sokarak şifa beklerler imiş. Nikolaos buranın şifa verici hassaları hususunda yeni uydurulmuş iki hikâyeyi ve mucizeleri de uzun uzadıya anlatır.

Bektaşiler hakkında etraflı araştırmalar yapan İngiliz F. W. Hasluck (1878-1920) Bulgar arkeoloğu ve Varna müzesi müdürü Şkorpil’den 1913’de öğrendiğine göre tekke artık metrük ve harap bir halde bulunuyordu. 1914’de Varna’da İngiliz konsolosunun tesbit ettiğine göre, köy tamamen Bulgarlar tarafından iskân edilmiş ve köyün papazı, Balkan harbi sırasında tekkeyi ve türbeyi tamamen hıristiyanlaştırmak için türbenin tepesine bir haç dikmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1914-18 harbi sırasında Rumenler tarafından Akyazılı işgal edilince yine hilâl dikilmiştir. Hıristiyan medeniyeti hakkında çok etraflı bilgisi olan Hasluck, başka yerlerde bir hıristiyan menşei kabul etmesine karşılık Akyazılı tekkesi için böyle bir ihtimali reddetmektedir ve delillerini de dört madde halinde ortaya koymaktadır⁵² :

1. Bu yerde daha önceki bir kültürün mevcudiyetini gösterecek mantıkî bir ipucu yoktur.
2. Mevcut binalar tamamen Türk bir karakter göstermektedir.
3. Athanasius’a izafe edilen mezar açıkça bellidir ki hakikî değildir.
4. Athanasius’un hakikî yortusu 18 Ocak günüdür, 2 Mayıs ikinci derecede bir yortu günüdür.

İlk Dünya harbinden sonra Romanya devletinin sınırları içinde kalan Akyazılı Sultan tekkesi, Yaş (Jassy) Üniversitesi profesörlerinden O. Tafrali (1876-1937) tarafından 1920’de incelenerek, üç fotoğraf ile birlikte kısa bir not halinde tanıtılmıştır⁵³. Bu sırada civardaki Tekke köyü halkı tekrar ekseriyetle müslüman olmuştur. Tafrali âsıtane binasını bir aşhane - imaret zannetmiş olmakla beraber iyi bir tarifini yapar ve bazı ölçülerini bildirir. Resimlerden bir tanesi türbe

⁵² F. W. Hasluck. *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, I, s. 90-92.

⁵³ O. Tafrali, *La cité pontique de Dionysopolis, Kali - Acra, Cavarna, Téké et Ecréné...*, Paris 1927, s. 44-47, lev. XI-XII, ilk resimde türbe yakınında tek katlı bir bina görülmektedir.

avlusundaki müştemilât binalarından birini göstermekte (Res. 5), diğer iki fotoğraf ise, 1920'de âsitanenin giriş cephesi ile esas "meydan" ın zarif kapısını tasvir etmektedir. Bu resimler eserin 45 yıl önceki halini belirten vesikalar olarak değerlidir. Tafrali tetkiklerini, şu cümle ile bitirir : "Bütün yapı çok temiz bir işçiliğe sahip muntazam kesme taşlardan yapılmıştır ve onu meydana getirmiş olan mimar ile ustalar için takdir duyguları uyandırır. Bildiğimiz kadarı, bu bina, Rumen topraklarında mevcut müslüman yapılarının en önemlisidir". Tafrali çok mahdut bir persone- lin türbeye hizmete devam ettiklerini, türbe yanındaki küçük evin ise Rumen jandarma karakolu olarak kullanıldığına işaret eder.

Tanınmış Rumen tarihçi N. Iorga, bir makalesinde biri tekke- nin mefruşatını tamam bir halde gösteren üç fotoğrafını yayınlıyarak (Res. 8) buraya dair kısa bir not yazmış⁵⁴, aynı tarihlerde J. Deny, Evliya Çelebi'nin Romanya'daki seyahatlerinden bahsederken bu tekkeyi zikr ettiğini ancak bir cümle ile kaydetmiştir⁵⁵. Akyazılı tekkesi hakkında Dobruca ve Romanya ile ilgili kitaplarda da bazı fotoğraflara rastlanır. Bunlardan Hielscher'in kitabındaki, türbenin kapısında şimdi mevcut olmıyan sundurmayı gösterdikten başka, şimdiki haline nazaran hiç değilse dış görünüş itibariyle daha bakımsız olduğunu ortaya koyar⁵⁶. Bu fotoğrafta türbenin kubbesinde kurşun yoktur ve üstünü ot kaplamıştır (Res. 4). Bazı seyyah rehberi⁵⁷ veya siyasi mahiyette kitaplarda da tekkeye dair bir iki kelimedenden ibaret notlara veya bir resmine rastlanır⁵⁸. İkinci Dünya harbi içinde 1940 da içinde Akyazılı'nın da bulunduğu Güney Dobruca tekrar Bulgar idaresine geçmiş ve yerin adı Obroşişte olarak değiştirilmiştir. 1966 da ziyaretimizde, kısmen ağaçlı kısmen ise yeni ağaçlandırılan boş bir arazinin ortasında ve esas yolun az yukarısında türbe sağlam, âsitane

⁵⁴ N. Iorga, *Quelques notes sur la Scythie mineure*, "Mélanges Gustave Glotz", Paris 1932, I, s. 458-459, koca bir Osmanlı tarihi yazmış olan N. Iorga'nın bu yazısında Akyazılı'yı Eski Yunan'a bağlaması hayret vericidir.

⁵⁵ J. Deny, *Les Pérégrinations du Muezzin Evliyâ Tchelebi en Roumanie*, "Mélanges Nicolas Iorga", Paris 1933, s. 215.

⁵⁶ *Dobragea, Cincizeci de ani de viata Românesca, 1878-1928*, Bucureşti 1928, s. 618; K. Hielscher, *Roumanie, son paysage, ses monuments, son peuple*, Leipzig 1933, res. 143.

⁵⁷ A. Cicio Pop - Z. Németh, *Reiseführer durch Rumaenien*, Bucureşti 1932, s. 270, sadece adı verilmiştir, tekke hakkında bir bilgi yoktur.

⁵⁸ R. Vulpe, *La Dobroudja à travers les siècles, évolution historique et considérations géopolitiques*, Bucureşti 1939, en son levha.

ise harabe halinde bulunuyordu. Eski fotoğraflar ile yapılan karşılaştırmalardan anlaşıldığına göre, Âsitanenin kapısı önündeki toprak yığını kaldırılmıştır. Yol kenarında herhalde eski bir Türk çeşmesinin yerinde modern bir çeşme yapılmış, tekke ile çeşme arasında kalan yamacın ortasına tezyini bir gaye ile kubbeli yeni bir kameriye inşa olunmuştur. Türbe temiz durumda olmakla beraber açık ve çıplak bir halde idi. İçinde hiçbir mefruşat olmadığı gibi, sanduka dahi yoktur. Âsitaneye ise hiç değilse yüz yıldır görüldüğü gibi, üstü açık ve içerisini ot bürümüş bir halde idi. Türbe kapısı önünde bulunan turistik bir levhada, “İlerlemiş Bulgar Ortaçağı eseri” olduğu ifade ediliyor, “bir Türk senyörü tarafından inşa edildiği” de bildirildikten sonra, geçen yüzyılda ortaya çıkan efsane tekrarlanarak burasının “Hayvanların ve çobanların koruyucusu” Aziz Athanasius (Sveti Tanaş) un makamı olduğu da belirtiliyordu. Son yıllarda bu eski eserin çeşitli vesileler ile yapılan yayınlarda adı görülmektedir. Nitekim armalar hakkındaki bir makalede Akyazılı'nın buradaki ağaç vesilesi ile halk inancındaki yerine kısaca temas edilmiştir⁵⁹. Bulgar İlimler Akademisi tarafından muhtelif ilim adamlarına hazırlatılan büyük bir Bulgar sanatı kitabında bu tekke manzûmesi hakkında tek cümleden ibaret kısa bir not ile türbenin bir fotoğrafının ve manzumenin genel durumunu aksettiren çok basit bir krokinin basılmış olduğuna ve böylece burasının artık korunması gerekli eski eserlerden sayıldığına da burada işaret edebiliriz⁶⁰.

Akyazılı âsitanesi hakkında dilimizde de bazı yazılar yayınlanmıştır. Prof. Fuad Köprülü muhtelif yazılarında Akyazılı tekkesinin önemine işaret etmiş⁶¹, R. E. Koçu, Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'nin yeni harflerle bastırıldığı kısaltılmış baskısında bu tesise genişçe bir yer ayırmıştır⁶². Romanya türklerinden F. Müstecip Ülküsal da bir

⁵⁹ Rumen Sanat tarihi müzesi mensuplarından Bayan Corina Nicolescu tarafından lütfedilen bir nota göre şu makalelerde Akyazılı türbesi önündeki ağaç kültü ve bina hakkında izahat verilmektedir: I. D. Stefanescu, *Cu privire la stema Tatii Româneşti, Arborele din pecetile şi bulele sigilare de aur* (= Eflâk armaları hakkında, mühürlerde ağaç motifi), *Studii şi Cercetări de Numismatică*, I (1957). P. H. Stahl, *La dendrolatrie chez les turcs et les tatares de la Dobroudja*, “*Rev. d. Etudes Sud - Est Europ.*” III (1965) s. 297 - 303.

⁶⁰ Bulgarska Akademia na navkite, *Kratka istoria na Bulgarskata arkitektyra*, Sofia 1965, s. 191, res. 194.

⁶¹ F. Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar*, İstanbul 1919, 2. baskı, Ankara 1966, s. 38; ay. mlf., *Abdal mad. Türk Halk edebiyatı Ansıkl.*, s. 32.

⁶² R. E. Koçu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul tz. (1944), s. 100.

kitabında buraya kısaca dokunmuştur⁶³. Dobruca'da çıkan çeşitli türkçe gazete ve dergilerde bu tekke ile ilgili bir yazının basılıp basılmadığını kontrol edemedik. Yalnız 1946 Ekim - 1947 Mart ayları içinde İstanbul'da yayınlanan küçük bir dergide de Akyazılı tekkesinden bahseden bir makale bulunmaktadır. Esas itibariyle bu makale Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nin verdiği bilgilerin bir özetinden ibarettir. Ancak türbe ve tekkenin 543 yıl önce (yani 1403'de) yapıldığı kaydedilmektedir ki, kaynak gösterilmediğinden bunun neye istinaden ileri sürüldüğü anlaşılmamaktadır. Ayrıca türbenin bir resmi ile birlikte, yayınlanan bu makalede, Rumen idaresi sırasında tekkenin korunması gerekli eski eser ilân edilmiş olduğu da işaret edilmiştir⁶⁴.

III.

AKYAZILI TEKKESİNİN MİMARİSİ

Akyazılı âsitanesi manzumesi şimdiki hali ile başlıca iki yapıdan meydana gelmiştir (Res. 1, 3). Bunlardan birincisi türbe diğeri ise harabe halinde olan kârgir tekke binasıdır. Evvelce bu ikisinin etrafını bir duvarın sınırladığı ve bu duvarın içinde bir takım tek katlı müstemilât binalarının olduğu eski resimler, krokiler ve kalan izlerden anlaşılmaktadır. Bu duvar türbe etrafında muntazam bir halde durmaktadır. Herhalde bu sahanın bir köşesinde bütün Türk devri boyunca teşekkül etmiş bir de mezarlık olmalı idi. Bugün türbenin giriş mekânında duvara dayalı olarak kırık ve eksik bir kaç mezartaşı, bu mezarlıktan kalabilen son hâtıralar olmalıdır.

1. Türbe: (Res. 2-9) Etrafı ağaçlar ile çevrili olan türbe çok temiz işçilik ile muntazam kesme taşlardan inşa edilmiş heybetli bir yapıdır. Tepesinde bir alem bulunmamakla beraber, kubbesi kurşun kaplıdır. Türbe binası daha alçak bir giriş mekânı ile esas türbe kıs-

⁶³ Fazıl Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Köstence 1940, s. 202; şimdi İstanbul'da yaşamakta olan yazar, hiçbir kütüphanede bulunmayan bu kitabın kendisindeki nüshayı ariyet olarak istediğimizde maalesef bu isteğimizi yerine getirmemiştir. Aynı kitabın zannımıza göre biraz farklı olan ikinci baskısı (Ankara 1966) s. 145'de tekkenin sadece adı bildirilmektedir.

⁶⁴ Necati Deliorman, *Rumeli ve Balkanlarda Türk izleri*, "Anavatan" dergisi, I, sayı 1 (26 Ekim 1946, İstanbul).

mından yani birbirine bitişik iki kısımdan ibarettir. Giriş mekânı kare plânlı olup alçak ve dış tarafında köşeli bir kasnağa oturan alçak bir kubbe ile örtülmüştür. İçeriye zengin bir silme şeridi ile çerçeveslenmiş, sivri bir tahfif kemeri içinde açılmış kemerli bir kapıdan geçilir (Res. 9). Bu kapının yan söveleri mermerden işlenmiş, kemer ise beyaz mermer ve kırmızı taşlardan⁶⁵ yontulmuş unsurların alternatif olarak tertiplenmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Bu taşların yan kenarları çıkıntılı yapılmış ve böylece kemer taşlarının birbirlerine kenetlenmesi sağlanmıştır. Tahfif kemeri ile kapı kemeri arasında kalan sahada etrafında iç içe iki kırmızı taş kuşağı ile çerçeveslenmiş beyaz mermerden bir taş bulunmaktadır. Normal olarak bunun bir kitabe olması icap etmekte ise de taşın sathı tamamen düzdür, burada bazı hallerde görüldüğü gibi boya ile de bir yazı olduğuna dair bir iz yoktur. Tahfif kemerinin kilit taşı ile iki yanında yuvarlak üç boşluk evvelce bu yuvalarda tezyinî birer rozetin bulunduğu delildir⁶⁶. Türbenin bu dış kapısı nisbetli ve ahenkli sade tezyinatı ile 15-16. yüzyılların Türk sanat üslûbunun özelliklerini mükemmel surette aksettirmektedir. Kapının üstünde eskiden duran ve Hielscher'in kitabındaki fotoda görülen (Res. 4) bir ahşap saçağı tutan kirişin oturduğu kuvvetli üç demir çengel ise çift sıra halindeki silme kuşağının dışında ve yukarısında bir taş dizisi aşırı olarak duvara saplanmıştır. Kare plânlı olan giriş mekânı pandantifli küçük bir kubbe ile örtülüdür. İçeride sağ duvarda 70 santim kadar derinliğinde bir dolap bulunmakta, bunun karşısında ise mermer söveli bir pencere içerisini aydınlatmaktadır. Bu mekândan türbeye geçişi sağlayan kapı dışarıdakinden daha da zengin bir şekilde işlenmiştir. Burada ileriye taşan silmelerden başka, esas kapı söveleri de cilâlı kırmızı taşdan olarak yapılmıştır (Res. 8).

⁶⁵ Bu taşlar renkleri bakımından Gülümbe taşı denilen Olitli kalker'e benzerdir, kşl. M. Sayar - K. Erguvanlı, *Türkiye mermerleri ve inşaat taşları*, 2. baskı, İstanbul 1962, lev. XIV.

⁶⁶ Renkli taşlardan rozetler Hacı Bektaş tekkesi'nde ve İstanbul'da Merdivenköyü Âsitanesinde de görülmektedir. Bektaşî babalarının kıyafetlerinde de böyle taşların önemli bir yeri olduğu bilinir. Nitekim eski fotoğraflarda, Bektaşî babalarının göğüsleri üzerinde kenarları oniki uç halinde yontulmuş renkli taşlardan *teslim taşı* denilen madalyonlar görülür, kşl. Hamdi Bey ve M. de Launay, *Les costumes populaires de la Turquie en 1873*, İstanbul 1873, lev. III. 2, s. 21, bu taşın mahiyeti hakkındaki hurafe için bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, İstanbul tz. III, s. 476.

Esas türbe plân bakımından bir istisna teşkil etmektedir. Burada türbe yediköşeli olarak inşa olunmuştur ki şimdiki halde bildiğimize göre Türk sanatında tekdir (Res. 2). İç çapı sekiz metre kadar olan türbenin zemininde bugün sandukanın sadece mermerden çerçevesi durmaktadır⁶⁷. Bu sanduka temeli, 4 m. 48 uzunluğunda ve 2 m. 10 genişliğindedir. İki yan duvarda karşılıklı birer pencere açılmış, bunların iç söveleri yine kırmızı cilâlı taştan yontulmuştur. Kapının iki yanındaki duvarlarda ise birer dolap nişi mevcuttur. Bugün türbenin içi tamamen çıplaktır. Kubbenin iç sathında çok ağır ve fazla renkli bir kalem işi tezyinat bulunmaktadır. Rumeli'nin birçok yerinde mevcut olan ve geç bir devirde moda olan ağır kalem işi tezyinatın buraya kadar tesir gösterdiği anlaşılmaktadır⁶⁸. Duvarların alt kısımları düz beyaz badanalı olduğundan Evliya Çelebi'nin celî hat ile sandukanın baş ucunda duvara yazdığını söylediği beyti bulmak mümkün olmamaktadır⁶⁹. Türbenin duvarlarının üst kısmında dar ufak pen-

⁶⁷ N. Iorga'nın *not 54'deki* makalesinde, lev. III. de türbenin içerisi mefruşatı ile görülmektedir.

⁶⁸ Rumeli'nin birçok yerlerinde bilhassa camilerde ağır kalem işi nakışlar görülür. Bunların en kalabalık örnekleri Arnavutluk'da mevcuttur. Yugoslavya'da bazı eserlerde de aynı sanat zevki kendisini gösterir. Bulgaristan'da muhtelif camilerde de böyle aşırı derecede kalabalık nakışlar ile karşılaştık. Nitekim Şumnu'da meşhur Şerif Halil camii'nde böyle bir süsleme kendisini gösterir. Fakat bu çeşit tezyinatın en hayret verici örneği Samokov'daki camidir. Böylece camiler ve diğer dinî binaların kalemîşi iç süslemesinde Rumeli'nin muayyen bir bölgesine has ayrı bir sanat zevkinin hâkim olduğu söylenebilir.

⁶⁹ Evliya Çelebi, seyahatleri sırasında bazı eski eserlerin duvarlarına beyitler ve kısa hâtıra yazıları yazmıştır. Bunların bazılarını *Seyahatnâme*'sinde de kaydetmiştir. Akşehir'de Hasan Paşa camii son cemaat yeri sütunlarından birinde H. 1048 (= 1638/39) tarihli yazının Evliya Çelebi'ye ait olduğu ileri sürülmüştür. Konya ile Ereğli arasında Sultaniye (= Karapınar) camiindeki bir şamdan üzerinde de H. 1091 (= 1680) tarihli yazı Evliya Çelebi ile ilgili görülmüştür, kşl. İ. H. Konyalı, *Akşehir tarihi - turistik kılavuz*, İstanbul 1945, s. 325-6; bu hususta daha inandırıcı bir kayıd Adana'da Hasan Ağa camiinde bir sütun üzerinde bulunmuştur ki, bunda: "Melek Ahmed Paşalı seyyah-ı âlem Evliya ruhiyçün Allah rızasına Fatıha, sene 1083" denilmiştir, kşl. C. Baysun, *Evliya Çelebi'ye dair notlar*, "*Türkiyat Mecmuası*" XII (1955) s. 257. Evliya Çelebi, İstanköy adasında muazzam çınarın bir dalına celî hat ile elifleri bir arşın boyunda olarak "*Seyyah-ı âlem Evliya ruhiyçün fatıha, sene 1082*" cümlesini yazmıştır (*Seyahatnâme*, IX, s. 218); Medine'de de Ravza-i Mutahhara'da da yazılar vardır (*ay yerde*, s. 620); Güney Bulgaristan'da Köstendil'de Ahmed Bey camii duvarında, bugün hâlâ, "*Melek Ahmed Paşa hazretlerinin müezzini Evliya Gülşent (?) ruhu için fatıha sene 1071*" (= 1660)", cümlesi okunur. Bu kayıtları ilerde görenlerin kendisine bir rahmet okumaları için Evliya bizzat yazmıştır.

cereler de vardır. Fakat bunlardan üç tanesi diğerlerine nazaran daha yukarıda ve daha ufaktır. Türbe sade bir mimaride inşa olunmuş, sadece kapılar devrin üslûbuna uygun olarak mimarî tezyinatla zenginleştirilmiştir. Muntazam taş dizileri kubbe başlangıcındaki kuvvetli çıkıntılı bir kornij şeridine kadar yükselmektedir. Bu sert ifadeli mimarî, yan cephelerde sadece sivri Türk tahfif kemerli pencereler ile bir parça, yumuşatılmıştır. Fakat bu kesme taş cephelerin yeknesaklığı giderecek ve Türk mimarisinde “kitâbelik” denilen çerçeveler mevcut değildir. Halbuki bu çeşit bir mimarî tezyinatı Seyyid Gazi’deki büyük türbede, yine Eskişehir civarında Şucaeddün tekkesindeki Yavuz Sultan Selim devrine ait bir türbede ve nihayet yine aynı çevredeki Uryan Baba türbesinde de bulmak kabildir ⁷⁰. Trakya’da aynı devre ait Binbirokluk Ahmed Baba türbesi (Res. 21) de Akyazılı türbesine bilhassa yüksekliği bakımından çok benzemekle beraber, dış cepheleri çerçeveli olması itibariyle ona nazaran daha tezyinî bir ifadeye sahiptir. Halbuki Akyazılı türbesinin dış sadeliğini, Haskovo’daki Otman Baba türbesinde de (Res. 20) aynen bulmak kabildir. Akyazılı türbesinin bakımdan kayda değer iki özelliği vardır. Bunlardan birincisi, girişinde kubbeli bir mekânın olmasıdır. Bunu velî’lere âit türbelerin bazılarında bulmak kabildir. Nitekim Şucaeddün ve Uryan Baba türbelerinin de önlerinde böyle kubbeli giriş mekânları vardır ⁷¹. Hacı Bektaş manzumesinde de 1516’da vefat eden Balım Sultan türbesi önünde bir giriş mekânı ile karşılaşılır ⁷². Hacı Bektaş ve Seyyid Gazi’nin esas türbeleri ise binalar ile sarılmış olduklarından hakikî hüviyetleri anlaşılamamaktadır. Akyazılı türbesinin ikinci ve kanaatimizce çok daha önemli olan özelliği, yedi köşeli bir plâna göre inşa edilmiş olmasıdır ki, şimdiki halde bildiğimize göre tekdir. Burada böylece bilhassa Bektaşiler arasında çok yaygın olan üç, beş, yedi, on iki, kırk sembolünün mimariye aksettirilmiş bir belirtisi ile karşılaşılıyor ⁷³. Böylece Akyazılı âsitanesinin

⁷⁰ Bunlar hak. bk. K. Wulzinger, *Drei Bektaschi - Klöster Phrygiens*, Berlin 1913 (Diss. - Tech. Hochschule Dresden).

⁷¹ *Ay. eser*, res. 62, 67.

⁷² Bu külliyeinin plânı için bk. M. Önder, *Hacıbektaş müzesi*, İstanbul 1965 (Müzeler Genel Md. lüğü depliyarı).

⁷³ Pek eski çağlardan itibaren rakkamların bazılarını özel bir değer verilerek bunlar birer sembol mahiyeti almıştır. W. H. Roscher, *Die Heiligkeit der 7-Zahl in Kultus und Mythos des Apollon*, “*Philologus*”, (1901) s. 360 vd., ay. yz. *Die Sieben und*

esasını Athanasius adına bir kilise olması efsanesinin bütün esassızlığı da ortaya çıkmaktadır. Akyazılı türbesi yedi köşeli yapılmak suretiyle, Bektaşî sembolünün mimarî bir âbide halinde tecelli etmesi de sağlanmıştır. Kısacası Akyazılı türbesi temelinden itibaren bir Bektaşî Eren'i için inşa edilmiş bir Türk eseridir.

2. Âsıtane: (Res. 10-17) Türbenin az ilerisinde ve uzun zamandır sadece duvarlardan ibaret bir harabe halinde duran Âsıtane veya tekke binası ise, türbe gibi muntazam ve temiz bir işçilik gösteren malzeme ile inşa edilmiştir. Plân bakımından âsıtane, türbenin daha büyük ölçüde bir benzeridir (Res. 17). Ön cephesinde kare bir giriş mekânı bulunmakta, binanın esası ise türbe gibi yedi köşeli bir şekil göstermektedir. Kapının tam karşısındaki köşede çok büyük bir ocak bulunmakta, bunun taşdan inşa edilmiş bacası, bir minare gövdesi gibi göğe yükselmektedir (Res. 14-16).

Giriş mekânının dış cephesi ortada bir kapı, yanlarda da birer pencereye sahiptir (Res. 13). Böylece tam cephede üçlü bir taksimat kendisini belli eder. Belki başka bir binada bu husus dikkati çekmiyebilir, fakat burada bu üçlü açıklıklı cephenin istenerek yapıldığına ihtimal vermek yerinde olur. Giriş mekânının yan duvarları da içeriden ortada birer dolap yanlarında pencereler olmak üzere taksim edilmiştir. Bu kısmın esas bina inşa edildikten sonra ek olarak eklendiği, bağlantı yerinin ayrı olmasından anlaşılmaktadır. Fakat iki bina arasındaki üslûp farkı olmadığından bu ekin fazla bir zaman farkı ile yapılmadığı tahmin edilebilir. Sâde fakat çok nisbetli küfeki taşından güzel bir cümle kapısı esas meydana geçişi sağlar. Silmeler ile çerçe-

Neunzahl im Kultus und Mythos der Griechen..., "Abh. d. Kgl. Sächsischen Ges. d. Wiss." XXIV, 1 (1904); F. X. Kugler, *Die Symbolik der Neunzahl bei den Babyloniern*, şu eserde: *Hilprecht Anniversary Volume*, Leipzig 1909, s. 304-309 (bu kısa yazıda 7 nin önemi üzerinde de durulmaktadır, bk. s. 308); kırk rakkamı hakkında ise bk. A. Karahan, *İslâmiyette 40 adedi hakkında*, "I. Ü. Edebiyat Fakültesi - Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", IV (1950), s. 265-273 (bibliyografya ile). İslâmiyet yedi rakkamına diğerlerinden çok fazla önem vermiştir, 7 kat gök, 7 iklim, 7 deniz, 7 kat cehennem, 7 kapı vs. gibi. Bu hususda ayrıca bk. E. Westermarck, *Survivances paiennes dans la civilisation mahometane*, Paris 1935, s. 146 vd. Yedi sembolizmi ile ilgili olarak şu yayınlara da burada işaret edebiliriz: T. Wain, *The Wonderful Number 7*, Tunstall 1888; F. von Andrian, *Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker*, "Mitteil. d. Anthropologischen Ges. in Wien" XXXI (1901). Bektaşîlikdeki oniki sembolünün ise hristiyanlığının oniki Havvari'si ile ilgili olduğu yolundaki hipotezi biz pek inandırıcı bulmuyoruz.

velenmiş sivri bir kemer ileri taşmakta ve bir kapı nişi meydana getirmektedir. Bunun içinde aynen türbede olduğu gibi yayvan kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Alınlıkta tam ortadaki boşluk, evvelce, muhakkak surette mevcut olan kitâbenin yuvasıdır. Burada da üç rozet yuvası dikkati çeker (Res. 12).

Elimizde gerekli vasıtalar olmadığından ancak iki metrelik bir şeritle alabildiğimiz ve muhakkak ki sıhhatlı olmıyan ölçülere göre, *meydan* denilen büyük salonun çapı 20 metreye yakındır. Evliya Çelebi burayı yüz adım olarak ölçmüştür ki kanaatimizce fazladır. Fakat daha geniş imkânlar ile doğru bir rölövesi yapıldığında binanın hakikî ölçüleri elde edilebilir. Kapının iç tarafında birer dolap nişi vardır. Böylece giriş duvarı da içeriden üçlü bir taksimata sahiptir. Kapının tam karşısında tuğladan sivri kemerli büyük bir ocak, duvar kalınlığı içine oyulmuştur⁷⁴. Bunun da iki yanında birer dolap vardır. Ocağın bir yanında 27 sm. derinliğinde ve bir o kadar genişlikde, yerden itibaren başlayan ve yekpare bir taşdan oyulmuş zarif bir taç halinde küçük bir kemerle biten ince uzun bir yuva vardır (Res. 14). Bunun Bektaşilerde aş ve kazan ile birlikte âdeta kutsal bir sembol mahiyetinde olan kepeç'e mahsus bir yuva olduğuna ihtimal vermek mümkündür. Ancak, Meydanevinin ortasında hâkim bir yeri olan ocağın sol tarafında "Çırağ-ı Ali" denilen büyük bir mumun da bulunduğu düşünülecek olursa, bu ince uzun yuvanın böyle bir mum yeri olduğuna daha fazla ihtimal verilebilir⁷⁵. Meydan, dört pencere sayesinde aydınlanıyordu. Evliya Çelebi'nin bahsettiği, mermer döşeme, çepeçevre meydanı çeviren seki ile ortadaki şadırvandan ise bugün hiçbir iz kalmamıştır. Fazla külfetli olmıyacak basit bir kazı kolaylıkla bu elemanların ölçülerini hattâ belki de izlerini ve kalıntılarını ortaya koyabilir.

Âsitane dıştan aynı muntazam kesme taş inşaata sahip olmakla beraber, temelden itibaren duvarlarda taş renklerinin değişik olarak

⁷⁴ Bir Bektaşi tekkesinin en önemli yeri olan ocağın burada pek büyük bir ölçüde inşa edildiği görülür. Herhalde bunun üzerinde Seyyid Gazi tekkesindekiler gibi bir davlumbaz vardı, kşl. Wulzinger, *Drei Bektaschi Klöster*, res. 36, 37, 42, 44.

⁷⁵ Baha Said, *Kızılbaş meydanı*, "Türk Yurdu" IV (1926) sayı 22, s. 326 ve 327 deki krokilerde "meydan" da ocağın yanında 2 numara ile *nur-u dâim (çırağ-ı Ali)* in yeri gösterilmiştir. Seyyid Gazi tekkesinde, Halife meydanı'nda büyük ocağın iki yanında ince uzun birer yuva mevcuttur, kşl. Wulzinger, *Drei Bektaschi Klöster*, res. 42, 44. Akyazılı'da bu yuva tek, Seyyid Gazi'de ise çifttir, ayrıca bk. aşağıda not 92.

kullanıldığı, böylece alt seviyede renkli bir kuşak elde edildiği dikkati çeker. Ayrıca pencere olan cephelerde, sivri tahfif kemeri içinde açılmış olan bu pencereler, Osmanlı devri Türk mimarisinde âdet olduğu üzere sade silme çerçeveler içine alınarak, yeknesaklık giderilmiştir (Res. 10, 11). Âsitanenin mahya hattı, türbede olduğu gibi, sert profilli bir kornij ile belirtilmişti. Bugün tamamen yıkılan bu kornij sadece baca dibinde mevcuttur (Res. 16). Binanın duvarlarından kornij ile birlikte 2-3 sıra taşın alındığı anlaşılmaktadır. Zaten bu diziler araları boşluklu olarak eski resimlerde görülür (Res. 10). Böylece Âsitanenin muntazam bir dış görünüş kazanması sağlanmış fakat bu bir kaç sıra taşın eksilmesi ile dış nisbetlerde yanıltıcı bir değişme de olmuştur. Tabiatıyla içeride çatının ve tavanın bağlanma tarzı hakkında bilgi verebilecek bazı ipuçları da bu surette ortadan kalkmıştır. Bu yediköşeli bir poligon şeklinde yapılmış meydanevinin en dikkati çeken tarafı hiç şüphesiz çok uzaklardan görülen taş bacasıdır. Külâhı ve üst kısmı yıkılan ve yukarı ucundaki tehlikeli çatlaklar acele tamir edilmesi gerektiğini gösteren bu baca kısmen duvar üzerine kısmen ise, poligonun sivri ucundaki bir yarım yuvarlak üzerine oturmaktadır (Res. 15-16). Bu dışarı taşkın kaide de pahlı olarak yapılmış ve pah sayısı yine yedidir. Aynen minarelerde olduğu gibi kesik piramid şeklindeki bir pabuç kısmı kalın bir bilezik ile bitmekte ve buradan yedi cepheli gövde başlamaktadır. Bu bacanın evvelce sivri bir taş külâh ile bittiğine ve külâhın dibinde bir sıra duman menfezi olduğuna ihtimal verilebilir⁷⁶.

Burada bir mesele zihne takılmaktadır : İnşası hiç de kolay olmayan yedi köşeli bir poligon biçimindeki bu binanın duvarları ancak 1 m. 10 kadar kalınlıktadır ki bu, kârgir bir kubbeyi taşımak için

⁷⁶ Bektaşî tekkelerinde ocak ve buna bağlı olarak aş başlıbaşına bir semboldür. Buna göre baca da önem kazanmıştır. Hacı Bektaş Tekkesinde bacanın gövdesinde bir kitabe dahi vardır, kşl. R. Gürses, *Hacı Bektaş rehberi*, Ankara 1964, s. 31; Seyyid Gazi tekkesinin de âbidevî bacaları mevcuttur, kşl. Wulzinger, *Drei Bektaşchi Klöster*, s. 41, res. 35. Türk mimarisinde bacalar hakkında genel bir derleme olarak ayrıca bk. T. Baytın, *Bacalar tekniği, yapısı ve mimarisi ve Türk yapıcılığında baca*, (İstanbul Teknik Üniv. tez) İstanbul 1951, Bektaşîlikteki derecede olmamakla beraber, Mevlevilikte de ocak, aş ve kazana büyük değer verilmektedir, bu hususda bk. Veled Çelebi İzbudak, *Hâtralarım*, şu eserde : *Canlı Tarihler*, İstanbul 1946, s. 64. Mısır'daki bir Bektaşî tekkesinin içini gösteren bir resmi bu yazımın fotoğraflarına ekledik (kşl. res. 26). Bu resim, aş, ocak ve bunlar ile ilgili eşyaya ne derecede büyük önem verildiğini gayet iyi göstermektedir.

kâfi değildir. Kaldı ki, iç çapı 20 m. ye yakın olan bu mekân, aşağı yukarı İstanbul'daki Davud Paşa camii kubbesi ölçüsünde bir örtüye ihtiyaç gösterir⁷⁷. Evliya Çelebi, Akyazılı Âsitanesi meydanının üstünün kârgir kubbe değil ahşap sivri bir külâh ile örtülü olduğunu ifade eder. Zaten bu ahşap külâhın izleri, baca gövdesi üzerinde de mevcuttur. İmparatorluk devrinde İstanbul'un odununu temin eden bu ormanlık bölgede ahşap bir külâh için gerekli ağaç malzemenin tedarikinde hiç bir güçlük yoktur. Evliya Çelebi, meydanın tavanının kubbe biçiminde nakışlı, boyalı ahşap tavan olduğunu, ortada yine Bektaşilerce mukaddes bilinen bir sayıda üçyüz kandilli bir topkandilin asılı olduğunu, külâhın içinde tavanın içinden alemin dibine kadar bir seren bulunduğunu, ve nihayet bu seren etrafında âdeta bir orman gibi ağaç bağlantıların uzandığını bildirir.

Bütün bu bilgileri biraraya getirerek, ve bilhassa bu âsitanе binasında sembollerin yapının mimarisinde hâkim bir rol oynadıklarını da hesaba katarak, biz bu muazzam mekânın örtü sistemi hakkında bazı tahminlerde bulunmaktayız. Evliya Çelebi, meydan'ın içinde hiçbir direk bulunmadığını açık olarak söylediğine göre, ahşap tavan duvarlardan başka bir yere dayanmamaktadır. Bu duruma göre, ortadaki külâh serenin, bütün külâh iç iskeleti ile birlikte ve üçyüz kandilli top kandili de dahil ederek, düz bir ahşap tavana binmesi gerekir ki, imkânsızdır. Meydanın üstünü kapatan çatının duvarların üstünde, boydan boya binayı dolanan bir dişin üzerine oturtulmuş olması tek çaredir. Bu diş, dışarıdan profilli bir mahya silmesi ile sınırlanmıştı. Maalesef son yıllarda binanın bu silmesi ile iki - üç taş dizisi söküldüğünden, buradaki sistemi takip edebilmek imkânı ortadan kalkmıştır. Sadece baca dibinde kalan unsurlar, burada böyle bir şeyin mevcudiyetini gösterir. Ricamız üzerine İstanbul Teknik Üniversite'den Prof. Mustafa İnan, asistanlarına bazı denemeler yaptırmıştır. Biz bunlardan bir tanesini Türk sanatına fazla yabancı buluyor ve bu yüzden burada tatbik edilmiş olabileceğine ihtimal vermiyoruz^{77a}. Güzel Sanatlar Akademisi'nden Yük. Mim. Ali

⁷⁷ Davud Paşa camii ölçüleri hak. bk. E. H. Ayverdi, *Fatih devri mimarisi*, İstanbul 1953, s. 114.

^{77a} Prof. Mustafa İnan'ın vakitsiz ölümü, bu restitüsyon taslakları üzerinde görüşerek bir karara varmamıza imkân vermedi. Bu yüzden makalemizin resimleri arasına bu taslakları katmamağı tercih ettik.

Muslubaş tarafından çizilen başka bir deneme Akyazılı tekkesinin çatısı hakkında belki bir fikir verebilir. Elimizdeki ölçü ve bilgiler ile bu denemenin, tam bir restitüsyon olamayacağını, sadece bu başka benzeri olmıyan değerli yapının aslı şekli hakkında bir fikir edinmeğe yarayacak bu taslak mahiyetinde olduğunu da belirtmek isteriz (Lev. I).

Burada ikinci bir problem de meydanaevinin “nakışlı” tavanının nasıl bir görünüşe sahip olduğudur. Bu büyük mekânın tavanının bindirme tekniğinde veya, bu tekniği andıran bir sistemde tertipleterek süslenmiş olabileceğini tahmin etmekteyiz. Böylece bir dereceye kadar tavanın ortasının bir *kubbe* gibi yükselmesi temin edilebilirdi. Bu tekniğin bir de mânevî tarafı vardır ki, mimarisinin her tarafında sembolik bir hüviyete sahip böyle bir binada, tavanın inşasında pek âlâ bir rol oynayabilirdi. Orta-Asya’da pek eski devirlerden başlayarak hemen hemen günümüze kadar yaşamış olan bindirme tekniği⁷⁸, ahşap örtülerde çok kullanılmış, hattâ boyalı tavan nakışlarında taklid edilmiş ve Türkler ile Anadolu’ya gelerek burada da zaman zaman sivil veya umumî binalarda kullanılmıştır. Aynı teknik ayrı olarak İlkçağda bazı mezar binalarında da kullanılıyordu⁷⁹. Fakat Anadolu’da Türk devrindeki tatbikini⁸⁰ menşe itibariyle bu İlkçağ

⁷⁸ A. Grünwedel, *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch - Turkistan*, Berlin 1912, S. 129, 130, 323, res. 536, 634, sondaki renkli lev. Buradaki örnekler hep mağaraların tavanlarında boya ile yapılmış, bindirme tekniğini taklit eden tezyinattır. Fakat aynı tekniğin mimaride tatbikini gösteren örnekler vardır, bu hususta bk. A. von Le Coq, *Auf Hellas Spuren in Ostturkestan*, Leipzig 1926, s. 80, lev. 27, 39, 46; İngilizcesi, *Buried treasures of Chinese Turkestan*, London 1928; E. Diez, *Die Kunst der islamischen Völker*, Berlin 1917, s. 67, res. 89; A. von le Coq, *Die buddhistische Spätantike in Mittelasien*, III, Berlin 1929, s. 17, res. 10 11, 17; VII, Berlin 1933, s. 21, res. 15; bu sistem Hindistanda da kullanılmıştır, bk. J. Fergusson, *History of Indian and Eastern architecture*, London 1910. c. I, s. 314-315, res. 172-175; ayrıca bk. J. Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier und Europa*, Wien 1918, II, s. 621, res. 625-26.

⁷⁹ Bindirme tekniğinin Akdeniz çevresinde müstakil bir gelişmesi olduğu tesbit edilmektedir, bk. A. Müfid Mansel, *Trakya - Kırklareli kubbeli mezarları ve sahte kubbe ve kemer problemi*, Ankara 1943, s. 33; bu teknikde kârgirden mezar odalarının M. S. IV. yüzyılda Marmara bölgesinde yaygın oldukları tesbit edilmiştir, Mudanya mezar odasından (bk. A. M. Mansel, *Mudanya mezar binası*, “*Belleten*”, XIV, 1946, s. 1-12; ay. yz. *Das Grabmal von Mudanya*, “*Atti del I. Congresso di Preistoria e protostoria Mediterranea*, 1950, s. 472-478) başka son yıllarda böyle bir eser daha Gemlik de bulunmuştur, kşl. N. Fıratlı, *Kısa arkeolojik haberler, İstanbul Arkeoloji Müzeleri yillığı*, XIII-XIV, 1966, s. 224, lev. LXVIII.

⁸⁰ Milas’da H. 794 tarihli Firuz Bey zâviyeli - camii’nde bu teknik kâgire tat-

örneklerine değil doğrudan doğruya Orta-Asya'ya bağlamak daha yerinde olur. Nitekim, Orta-Asya geleneklerine pek bağlı bir tarikat olan Bektaşiler, Kırşehir yakınındaki meşhur merkezlerinde, Hacı Bektaş-ı Veli türbesi etrafındaki tekkelerinde bu tavan şeklini iki mekânın örtülmesinde kullanmışlardır (Res. 18). Hacı Bektaş tekkesinin meydana getirdiği tavanı mükemmel bir bindirme tekniği örneğidir⁸¹. İznik yakınında Osmaneli (= Lefke)'nde H. 972 (= 1564/65) tarihli Rüstem Paşa camii de nakışlı, zarif bir ahşap tavanın (Res. 19), bindirme tekniğine göre tezyini olarak tertiplenmiş olduğu tesbit edilmiştir⁸². Evliya Çelebi'nin methini yaptığı Akyazılı Sultan âsitanesinin "nakışlı" ve kubbe biçimli tavanının hemen hemen böyle bir görünüşü olduğuna ihtimal verilebilir. Herhalde Anadolu'da eserler daha iyi tanındıkça bu biçim başka tavanlara rastlanacaktır. Sayın E. Gl. Cevdet Çulpan tarafından verilen bir nota göre, Edremit'de Baba Burnu'nda Behramkale'deki Hüdavendigâr camii kubbeli tonozlarda, tuğla dizilerinin de şeklen bu görünüşe uyacak surette yerleştirildikleri görülmüştür.

Anadolu'da daha birçok yerlerde ve bilhassa sivil mimarîde taşıyıcı olmaktan ziyade tezyini mahiyette de bu çeşit tavanların bulunacağı muhakkaktır. Nitekim, bazı eski Erzurum evlerinde ortasında aydınlık feneri bulunan, böylece tamamen Orta-Asya mimarî geleneğine bağlı bindirme tavanlı mekânlar tesbit olunmuştur⁸³. Bazı köylerde ise bu teknikte yapılan odaların ortasında bir duman menfezi açık bırakılmıştır. Kırşehir'de 1864'e doğru yapıldığı tesbit edilmiş

bik edilerek tezyini gaye ile kullanılmıştır, bk. Wulzinger, *Die Piruz Bey Moschee zu Milas*, "Festschrift der Tech. Hochschule - Karlsruhe", 1925, res. 10; ve K. Wulzinger, P. Wittek, F. Sarre, *Das islamische Milet*, Berlin - Leipzig 1935, s. 67, res. 40.

⁸¹ Burada 7 kat olması, 7 kat göğün sembolü olduğu iddia edilir, kşl. Baha Said, *Kızılbaş meydanları*, "Türk Yurdu" IV (1926) s. 328, res. 3., Hâmid Zübeyr (Koşay), *Hacı Bektaş tekkesi*, "Türkiyat Mecmuası" II (1926) s. 365-382, ve 9 foto; s. 372 de meydana getirilen bindirme tekniğindeki tavanı.

⁸² C. Esat Arseven, *Türk sanatı tarihi*, İstanbul tz, s. 725, res. 1622'de rahmetli A. Sâim Ülgen tarafından çekilmiş bir fotoğrafı bulunmaktadır. Bu güzel caminin, bindirme tekniği özellikleri gösteren tavanının yeni resimleri asistanım Bayan Y. Demiriz tarafından çekilmiştir. Aynı kasabada yakın tarihlerde yapılan Hamide Hatun camii de aynı tavan şekline sahip oluşu, Orta Asyadanberi yaşaya gelen bir geleneğin, çok yakın bir devre kadar tatbikini göstermesi bakımından değerlidir.

⁸³ H. Hotan, *Erzurum evleri*, "Arkitekt", Seri IV, XVI, (1947), sayı 1-2, s. 27-28, res. 2.

bulunan Çarşı camii'nde ise, 13 m. uzunlukdaki bir mekânın üstü 15 tabakalı ve kare değil çok köşeli esasa göre düzenlenmiş bindirmeli bir tavan ile örtülmüştür. Böylece tavanın iç görünüşü âdeta kademeli bir kubbeyi andırır. Kırşehir'deki bu cami, çok yeni tarihli olmakla beraber, bindirme tekniğinin, yalnız karede değil çok köşeli olarak da tatbikinin güzel bir örneğidir⁸⁴. Kanaatimizce Akyazılı âsitanesinin tavanı Kırşehir Çarşı camii'ninkine benzer bir görünüşe sahip idi. Herhalde Akyazılı'da bindirme tekniği giriş holünde kolaylıkla tatbik edilmiş ve bu tavan dışarıdan dört meyilli bir çatı içine alınmış idi. Esas meydanaevinde ise çok daha ustalıklı ve çapraşık bir sistem kullanılmış olmalıdır. Bunun neticesinde de Evliya Çelebi'nin yazdığı gibi seyirciyi hayrete düşüren görünüş elde edilmiş ve sivri külâhın altında, çatı arasında insanı şaşırtan kiriş ve makaslar yerleştirilmiştir. Bütün bunları mimar gözü ile hesaplamak meraklı bir araştırma konusu olabilir. Bu vesile ile 16. yüzyılda İstanbul kadısına gönderilen 22 Zilkade 975 (= 1567) tarihli bir hüküm üzerine de dikkati çekmek faydalı olur. Bunda, kerestenin eskidenberi usulden olduğu ölçülerde biçilmesi istenerek, inşaatta kullanılan ahşap malzemenin ölçüleri bildirilir ki, iyi cins direkler 8 zirâ (6 m. 064), taban tahtaları iyisi onbeş zirâ (11 m. 37) yassılığı 7 parmak (0 m. 221), kalınlığı 5 parmak (0 m. 158), orta taban cinsi kerestenin Karadeniz çubuğu cinsinin uzunluğu 12-18 zirâ (9. m. 096-13 m. 644) dır. İstanbul kadısı ile Mimar başına gönderilen 10 Sefer 990 (= 1582) tarihli diğer bir hüküm ise yine kereste ölçüleri hakkında etraflı bilgiler vermektedir. Buna göre Verdinar direklerinin en uzununu 10 zirâ (7 m. 58) kalınlığı 12 parmak (0 m. 379) dır. Dolma ve havli direklerinin en uzununu 6 zirâ (4 m. 548), Verdinar tabanlarının iyi cinsinin en uzununu 16 zirâ (12 m. 128) vs. Bu uzun vesikada sayılan kereste ve ağaç cinslerinin inşaattaki kullanılış yerlerini tâyin etmek güç olmakla beraber, 8-16 zirâ (6 m. 064 - 12 m. 128) uzunluğunda ahşap malzemenin bu devirde mevcut olduğunu açıkça göstermektedir⁸⁵. Şu halde, Akyazılı tekkesinin çatı ve külâh restitüsyonu çizilirken, en mükemmel

⁸⁴ W. Ruben, *Kırşehir'in dikkatimizi çeken abideleri*, "Belleten", XI, 1947, s. 638-9, lev. CXIV, res. 11.

⁸⁵ Ahmet Refik, *Onaltıncı asırda İstanbul hayatı*, İstanbul 1935 (2 baskı), s. 60, 64, aynı vesikalar şu kitapda da aynen mevcuttur, Halil Kutluk, *Türkiye Ormancılığı ile ilgili tariht vesikalar 893-1339 (1487-1923)*, İstanbul 1948, s. 39, 43.

aşşap malzemenin temin edildiği bir arazide olan bu binada iyi evsafda malzemenin kolaylıkla kullanılmış olabileceğini göz önünde tutmak icap eder. Kısacası biz, Akyazılı tekkesi tavanının kurşun kaplı aşşap sivri külâhın içinde, bindirme tekniğinde bir tavan biçiminde olduğunu muhtemel görmekteyiz.

NETİCE

Güney Dobruca'da Akyazılı Sultan tekkesi kendi nev'i içinde şimdiki halde bildiğimize göre başlıbaşına özelliklere sahip tek eserdir. Burada Bektaşiliğin kutsal sayılarından biri olan yedi'nin mimariye hâkim olduğu görülür. Şu halde bina 16. Yüzyıl ilk yarısında, belki de başlarına doğru yapılırken bu simbolizm göz önünde tutulmuştur. Burada yatan Eren'in Rumeli'nin "açılmasına", boş yerlerin "şenlenmesine" katılanlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu Eren'in mezarının şifa verici hassaları ise hiç değilse Evliye Çelebi devrin-denberi bilinmektedir. Akyazılı âsitanesi, herhalde Bektaşiliğe çok meyilleri olan Mihaloğulları tarafından 16. Yüzyıl başlarına doğru, II. Bayazid veya I. Selim devirlerinde, Rumeli'nin bir işlek yolu üzerinde âbidevi bir eser olarak kurulmuştur^{85a}. Bir tekke etrafında bulunması gereken birçok müstemilât binası zaman ile ortadan kalkmıştır. Fakat kalanı dahi, bu eseri Türk sanat tarihi içinde şimdiki halde tek örnek yapmaktadır. Bilinen tekkeler içinde yedi sembolüne bu derecede değer veren başka bir bina şimdiki halde tanımıyoruz. Hacı Bektaş'ı Veli tekkesi bütün önemine rağmen, bu büyüklükte değildir, ve manzumenin içindeki birçok aksam geç devirlerde yenilenmiş, veya yeni olarak yapılmıştır. Çok büyük ve muhteşem bir tesis olan Seyyid Gazi tekkesinde de kârgir, kubbeli çeşitli mekânlar sıralanmakta fakat aralarında başlıbaşına âbidevi bir mimari ile bir "meydanevi" ayrılmamaktadır. Aynı şey, Şucaeddün⁸⁶ ve daha ufak olan Uryan Baba

^{85a} Kanunî Sultan Süleyman başlangıçta Osmanlı toprakları üzerindeki üç büyük tarikatı hoş davranışlar ile taraftar yapmıştır. Kaadiri'ler, Mevlevi'ler ve Bektaşîlerin Bağdad, Konya ve Seyyid Gazi'deki tekkelerini imar ettirmiştir. (Hammer, *Hist. de l'emp. Ot.*, VI, s. 242-3). Sonraları Bektaşî'lere karşı olan emirleri, herhalde 16. yüzyılın ortalarına doğru bu tarikate Şii'lerin sızmasından dolayı olmuştur. Sarı Saltuk hakkındaki garip tutumun da bu sebepten olduğunu zannediyoruz.

⁸⁶ Romanya'daki Babaîlerin bir kısmının evvelce Şucaeddin ocağını merkez saydıkları tesbit olunmuştur, kşl. Y. Ziya, *Tahtacılar - dînt ve sırrî hayat : Âyine hazırlık* "Darülfunun İlähiyat Fakültesi Mecmuası" V, sayı 19 (1931), s. 78.

tekkesi için de söylenebilir. İstanbul'da Sultan II. Mahmud devrinde çok şiddetli takibat sonunda dağılan, sonraları bazıları tekrar açılan Bektaşî tekkeleri içinde en önemlileri Rumeli hisarı'ndaki ile Göztepe civarında Merdivenköyü'ndeki Âsitanedir. Bunlardan Merdivenköyü Âsitanesi (Şahkulu) poligonal "meydanı" ve bunu örten sivri çatısı ile dikkate değer. İstanbul'un en önemli Bektaşî tekkesi olan bu tesis, çok harap bir duruma girmiş iken, son yıllarda tamir edilerek kısmen kurtarılmış, fakat meydanı'nın dış örtüsü kubbe olarak ihya edilmiştir. İçinde ve etrafındaki bazı kalıntılardan esaslı eski olduğu anlaşılan bu tekkenin şimdiki binası oldukça yeni bir tarihte inşa edilmiştir, fakat burada da rakkam sembolizminin mimaride gözönünde tutulduğu dikkati çekmektedir (Res. 24, 25). Nitekim oniki köşeli olan meydanı'nın tam ortasında mermerden pek müzeyyen bir sütun bulunmakta ve bu direk başlığında kubbenin muhteşem şekilde süslü on iki dilimi âdeta yelpaze gibi açılmaktadır. Aynı direğin kaidesinde de taşa işlenmiş, Bektaşîlerin kutsal sembollerinden olan oniki imamı temsilen mumlu on iki şamdan kabartması vardır. Yâni bu bakımdan Akyazılı tekkesi tek kalmamakta, Merdivenköyü Âsitanesi değişik bir rakkamın sembolü olmakla beraber, bir sayı sembolünün mimariye aksettirilişinin diğer bir örneğini ortaya koymaktadır (Res. 24). Çeşitli tarikatlerin tekke mimarileri, ilk şekillerine göre henüz araştırılmamıştır. Tekke mimarisi hakkında C. Esad Arseven tarafından verilen kısa izahat ise tatmin edici olmaktan çok uzaktır⁸⁷. Anadolu'da birçok tekke ve zâviye veya hanıkah'ın harabeleri ve kalıntıları vardır. Bunlar dikkat ile araştırılıp, resim ve plânları çıkarıldığında, Türk medeniyet tarihi bakımından değerli bir bahse ışık tutulacağı açıktır. Fakat bu çalışmanın çok dikkat istediği de muhakkaktır. Evvelce Batı Anadolu'da Miletos (=Balat) şehri harabeleri arasında, Humma tepe'de görülen çifte kubbeli bir harabenin bir tekke olması ihtimali ileri sürülmüş⁸⁸, ve sonraları İznik'de görülen bir bina da bu benzerlik yüzünden bir tekke olarak teşhis edilmiştir⁸⁹. Halbuki İznik'deki binanın bir tekke değil, fakat mükellef bir çifte hamam olduğu tarafımızdan isbat edilmiştir⁹⁰. Şu

⁸⁷ C. Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul tz. s. 446-447 de verilen bilgiler tatmin edici değildir.

⁸⁸ K. Wulzinger, P. Wittek, F. Sarre, *Das islamische Milet*, Berlin - Leipzig 1935, s. 39-40; lev. 11-13, lev. 35 de plânı var. Bunun tekke olması sadece tahmindir.

⁸⁹ K. Otto - Dorn, *Das islamische İznik*, Berlin 1941, s. 73-75.

⁹⁰ S. Eyice, *İznik'de Büyük hamam*, "Tarih Dergisi", XI (1960) s. 99-120.

halde mevcut binaların iyice mahiyetleri araştırılarak birçok eski tekkeyi tesbit etmek mümkün olabilir. Yalnız bu arada bir hususa da dikkat etmek yerinde olur. Tekkeler esas fonksiyonlarını kaybederek bilhassa geçen asır içlerinde farklı bir müessese halini aldıktan sonra büyük şehirlerde inşa edilen veya eski tekkelerin yerinde ihya suretiyle yapılan yeni tekke binalarının, göz kamaştırıcı zengin tezyinatlarından başka kayda değer tarafları azdır. Bunlardan bir kısmı belki sadece 19. Yüzyıl Osmanlı-Türk iç süslemesi bakımından dikkati çekebilirler. Fakat çok eski kuruluşa sahip olan bazı tekkelerin Türk sanat tarihi içinde özel bir bahis teşkil edecek kadar değerli oldukları tesbit olunmaktadır⁹¹. İşte Akyazılı Sultan âsitanesi de, bunların arasında belki de en fazla dikkati çekenlerden biridir. Anadolu'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun evvelce yayıldığı yerlerdeki tekkelerin tesbiti ve incelenmesi muhakkak ki sanat tarihi bakımından faydalı olacaktır.⁹² Fakat ilk temennimiz, tarikat mimarisinin en önemli örneklerinden biri olan Akyazılı Sultan âsitanesinin ve türbesinin korunması ve hattâ içi ile etrafındaki kalın toprak tabakasının kaldırılarak kalıntıların ortaya çıkarılmasıdır. Bu eser kanaatimizce artık sanat tarihinin malı olmuştur.

İstanbul, 1967 Şubat.

⁹¹ İki katlı ve dört eyvanlı bir yapı şeklinde olan Manisa'daki bir Mevlevî tekkesinin plânı için bk. yukarıdaki not 2'deki yazımız. s. 21, not. 43^a ve s. 65, res. 4.

⁹² İstanbul'un dışında, Anadolu yakasında Sahra-yı Cedid'de Gözcü Baba haziresi vardır ki, bu da etrafındaki diğer mezarlık ve hazire ile Rumelihisarı şehidliği gibi, Fetih gazileri ve şehidleri ile yakından ilgili hatıralardır. Güzel ağaçlar ile kaplı ufak koruluklar içinde olan bu tarihî merkezlerde bugün bir tekke kalıntısı yoktur. Fakat, içinde muhteşem mezar taşları bulunan Gözcü Baba haziresinin yanında mihrablı bir açık namazgâh vardır. Hazirenin sofa setinin, muntazam aralıklı mermer payeler ile süslü olduğu dikkati çeker. Bunların herbirinin yüzü, ince uzun dar bir niş içinde bir şamdanlı mum yâni Çırağ-ı Ali kabartması ile süslenmiştir. Böylece burada da Fetih gazi ve şehidleri ile ilgili geleneğin, Bektaşilik tarafından benimsendiği açıkça görülür. Tabiat güzelliği bakımından olduğu kadar tarih ve sanat bakımından da çok değerli olan bu hazireler ve etrafındaki mezar ile ağaçlar, son yıllarda "İstanbul Öğretmenler ve Memurlar yapı kooperatifi" adlı bir teşekkül tarafından tahribe başlanmıştır.

THE TEKKE OF AKYAZILI SULTAN
BETWEEN VARNA AND BALCHIK (BULGARIA)
(SUMMARY)

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

In the travels of Evliya Çelebi while he is telling one of his journeys in 1652, he mentioned the tekke of Akyazılı Sultan which is in the north of Varna. This tekke being considered as one of the important works of Turkish art and history of the Ottoman empire. I was glad to have the opportunity of going there in the summer of 1966. This survey about the tekke of Akyazılı Sultan is being presented with the purpose of bringing out its historical and architectural identity.

As Evliya Çelebi relates, this Turkish mystic named Akyazılı was one of the disciples of *Hoca Ahmed Yesevi* who was an important head of the Turks in Central Asia. Akyazılı came to Bursa with Hacı Bektaş and later, during the conquest of *Rumeli*, he settled there. Evliya Çelebi also tells two stories about his *vita* and miracles. The first story deals with his planting of a horse chestnut tree which was believed to contain the special quality of being curative. The second story is more historical in character. It was supposed that Akyazılı had lived from the reign of Orhan Gazi until the reign of Murat II. He was the moral support of *Gazi Mihaloğlu Arslan Bey* who was the leader of the great raids in *Rumeli*. When he died, Arslan Bey built a unique tekke and a tomb for him near this chestnut tree. After describing the architecture of the tomb, Evliya Çelebi also mentions that this place is known for curing sick people. Even, he himself got over his malaria here and for that reason he wrote a couplet on the wall.

His most important observation is about the *tekke*. The *tekke* which is a polygon of seven sides and which has a pointed cap like that of *Galata Tower* is situated near the woods. The outside of the cap is lead and its inside is wooden and it has a crest at the top. From inside it is decorated like a dome and it is not supported with any pouts. A chandelier with three hundred oil - lamps hangs down from the center of the ceiling. The inside is covered with marble and there is a

fountain for ablutions (*şadırvan*) in the center. Around the main pole, supporting the cap, there is a great number of girders carrying the wooden framework of the roof. Besides, the *tekke* is rich in its estates. The *Bektashi Dervishes*, here, were interested in handcrafts and when a guest came, they entertained him for three days and three nights.

The important deeds of the Saints of *Horasan*, during the foundation of the Ottoman Empire and also during the conquests of *Anadolu* and *Rumeli*, have been known for a long time. It is thought that Akyazılı, whose original name is unknown, was one of them. There is the possibility that this saint was not a member of an order, but that he was just a saint of Horasan, or a *Ghazi* or even that he might be an *Akhi*. May be, later, this basis that had been built for him was adopted by the *Bektashis*. This might be just a guess. However, in any case, the *tekke* of Akyazılı is known in history as the *tekke* of the *Bektashis* or even as an *âsitane* (head monastery). Like the *tekke*, the tomb was built with seven sides following the principle of the holy number of *Bektashis* which shows their power over their thoughts. It is also known that the *Bektashis* had brought with them some of the beliefs of the *Shamanists* of Central Asia. It is for this reason, that in the 16 th century, during the combat between the *Shiis* and the *Sunnis*, it was possible for *Kızılbaş* and *Alevi* to merge with the *Bektashi*. The great number of the *Bektashi* *tekkes* in *Rumeli* shows the importance of this order among the Turks of that area. It is certain, that *Evliya Çelebi*, while writing about this *tekke* made use of a *vita* concerning Akyazılı.

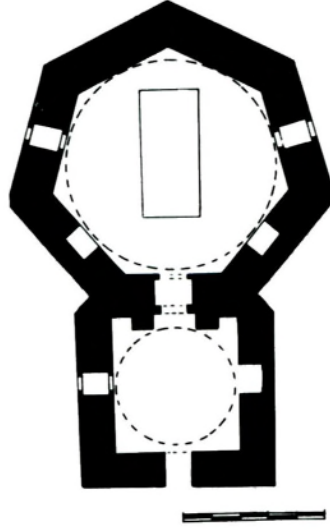
In previous years some poems about Akyazılı were found. *Yemini*, the writer of the "*Fazilet-nâme*" mentions that Akyazılı Sultan became the head of the order (*Pîr*) during the years of 1495-96. If he, and the saint of this *tekke* are the same person, then he might have lived during the late 15 th and early 16 th century and thus he was alive when the "*Fazilet-nâme*" was written in 1519. On the other hand, it is known that during the 15 th and the 16 th centuries the *Mihaloğlu* family, gave importance to other *Bektashi* centers. So, the *tekke* of *Seyyid Ghazi* near *Eskişehir* was enlarged and new sections were built by this family. One can read about their deeds in the inscriptions.

In some of the *Bektashi* poems the name of Akyazılı Sultan appears in the first line. (*Hacı Bektash*, *Balım Sultan*, *Sarı İsmail Sultan*,

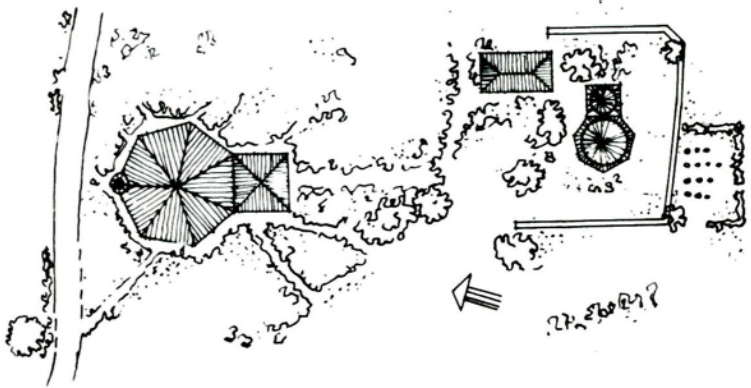

Res. 1 — Akyazlı Türbe ve şiiitanesinin genel görünüşü.

S. Eyice

Res. 2 — Akyazılı Türbesinin plânı.

Res. 3 — Türbe ve tekkenin vaziyet krokisi
(Bulgar mimarisi tarihi'ndeki plândan).

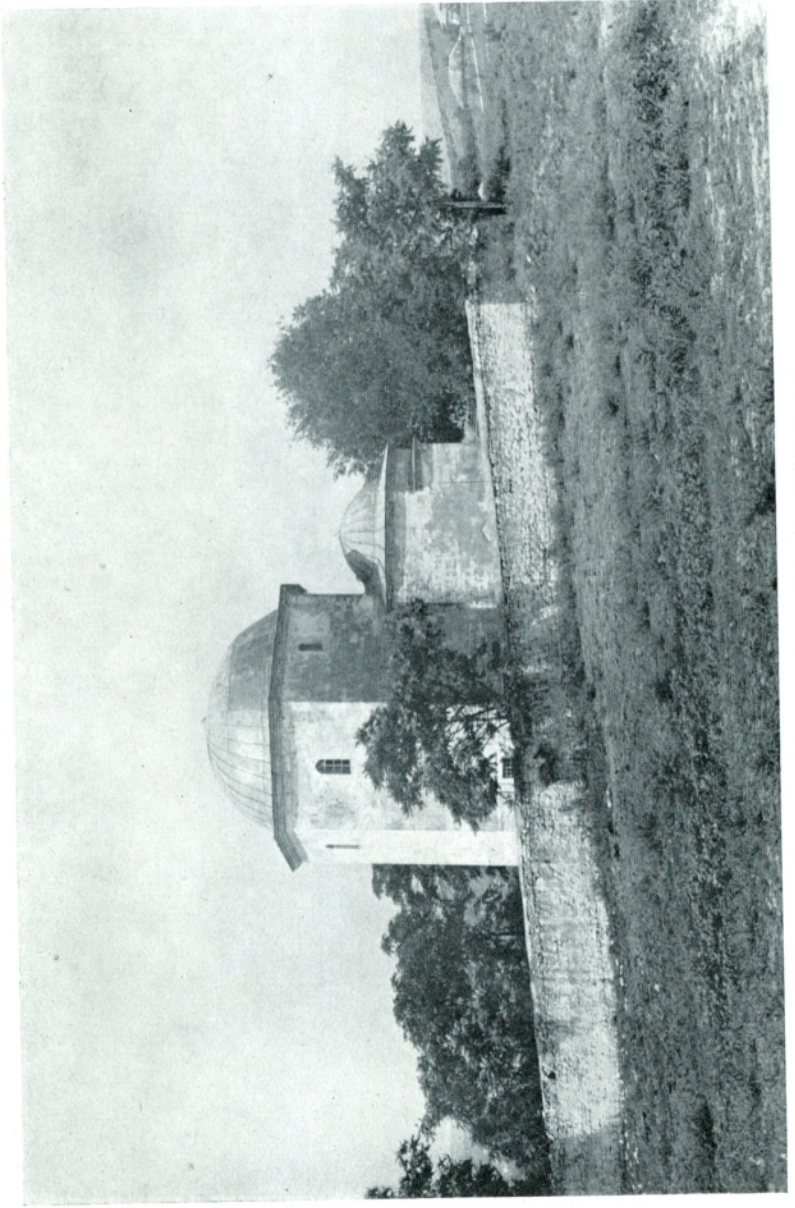

Res. 4 — Akyazılı Türbesinin eski bir fotosu (Hielscher'den).

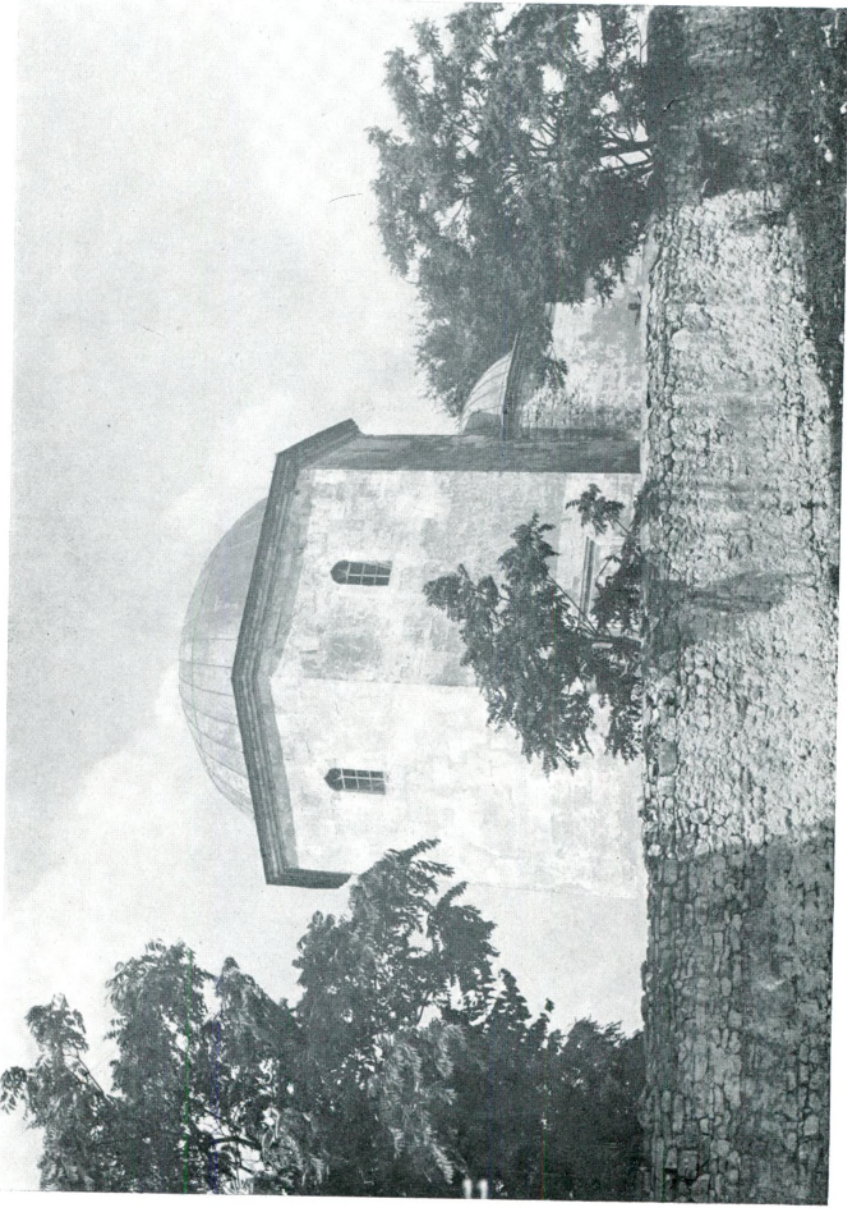
Res. 5 — Akyazılı Türbesinin 1920 deki durumu (Tafralı'den).

S. Eyice

Res. 6 — Akyazlı Türbesinin bugünkü durumu.

S. Eyice

Res. 7 — Akyazlı Türbesi.

S. Eyice

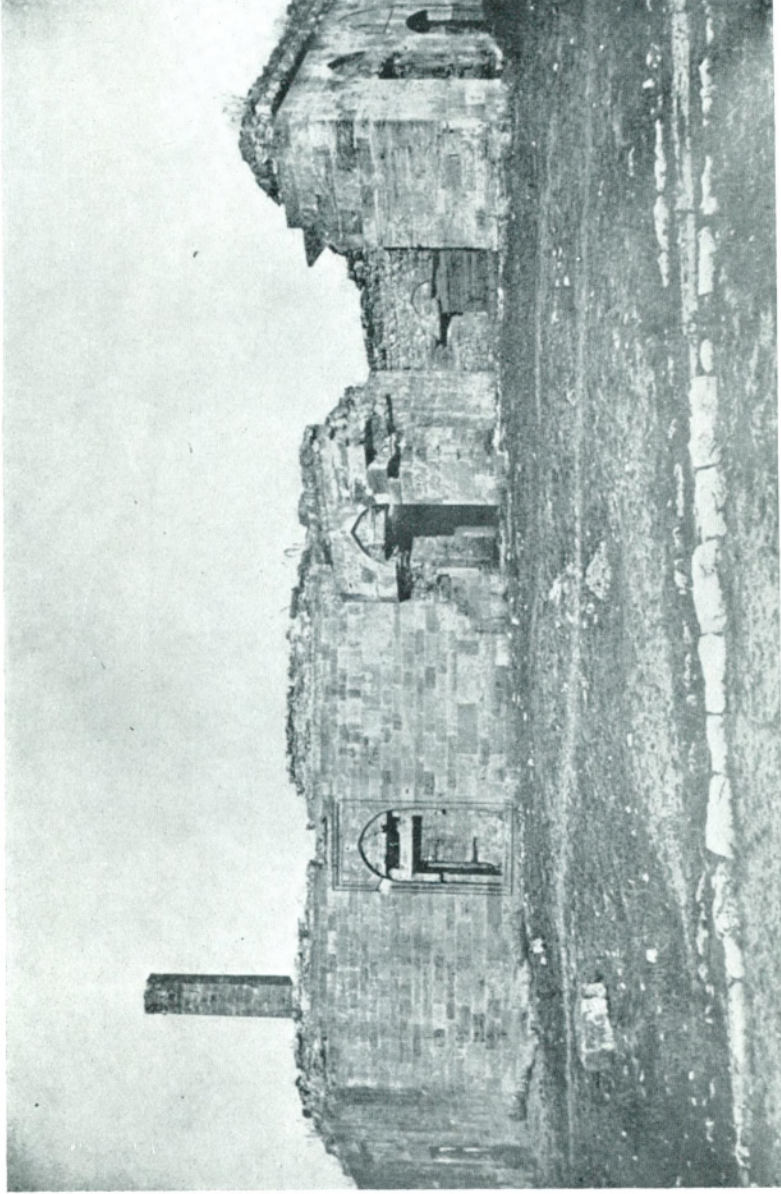

Res. 8 — Akyazılı Türbesinin iç kapısı ile iç görünüşü
1930 - 33 yıllarında (Iorga'dan).

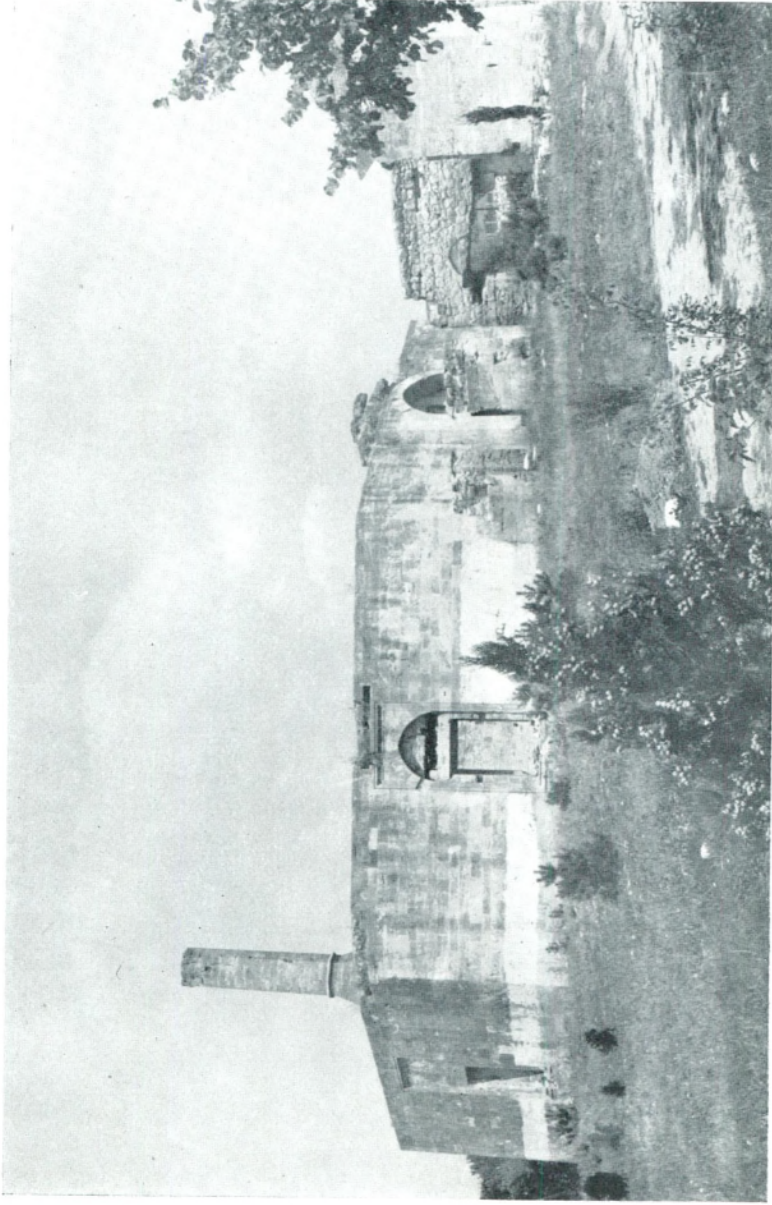

Res. 9 — Akyazılı Türbesi, medhal kısmının dış kapısının şimdiki görünüşü.

S. Eyice

Res. 10 — Akyazılı âsitanesinin eski bir fotosu. Duvarların üst kısımları ile medhal holünün pencereci duvarı henüz durmaktadır.

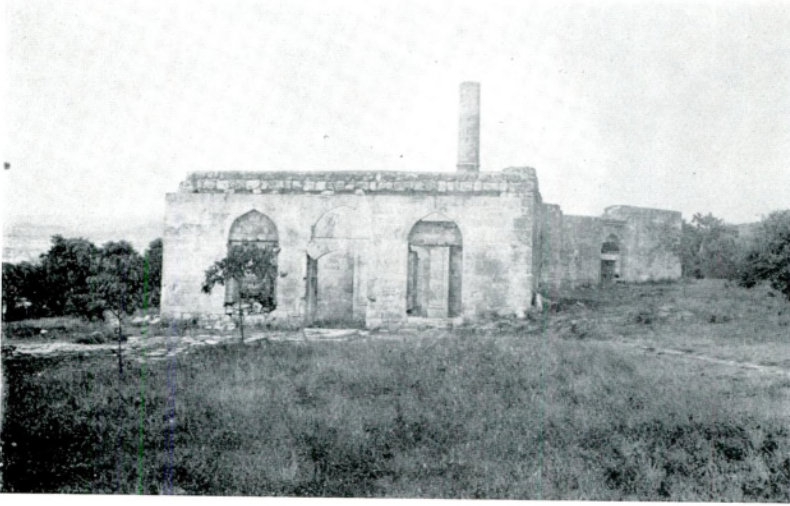

Res. 11 — Akyazılı asitanesi aynı noktadan şimdiki görünüşü.
Bazı kısımların ortadan kalktıkları farkedilmektedir.

S. Eyice

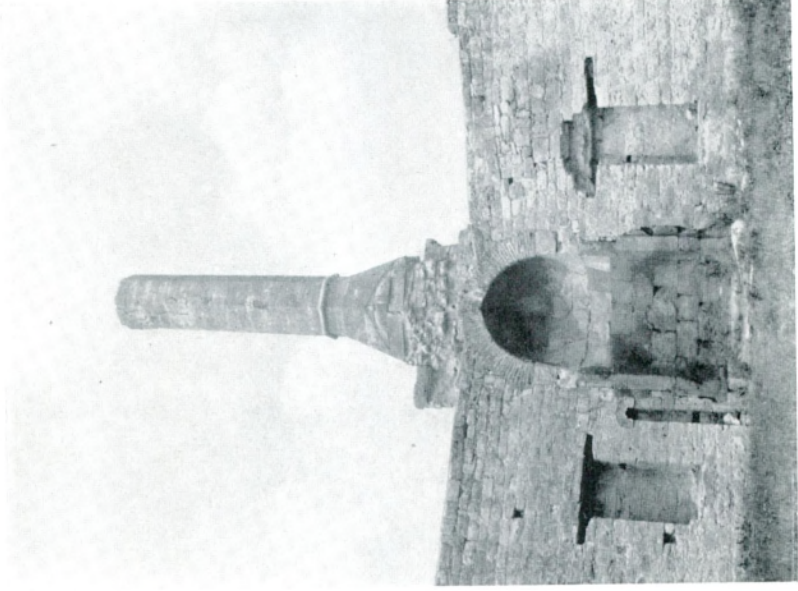
Res. 12 — Akyazılı âsitanesinin medhal holünden
meydanevine geçişi sağlayan kapısı.

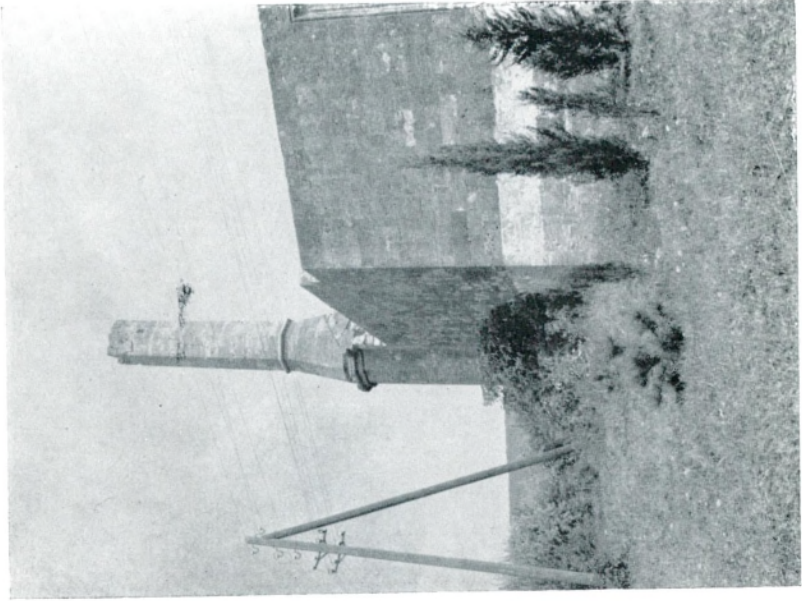
Res. 13 — Akyazılı âsitanesinin giriş cephesi.

Res. 14 — Akyazılı âsitanesinin meydanevi ocağı,
solda çırağ-ı Ali'nin özel yeri görülür.

Res. 15 — Āsitanenin ocağı ve bacası.

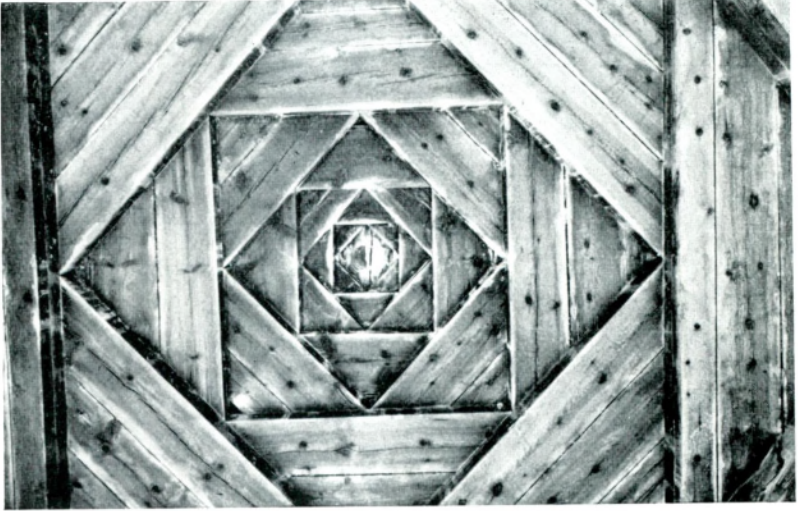
Res. 16 — Āsitanenin bacası.

S. Eyice

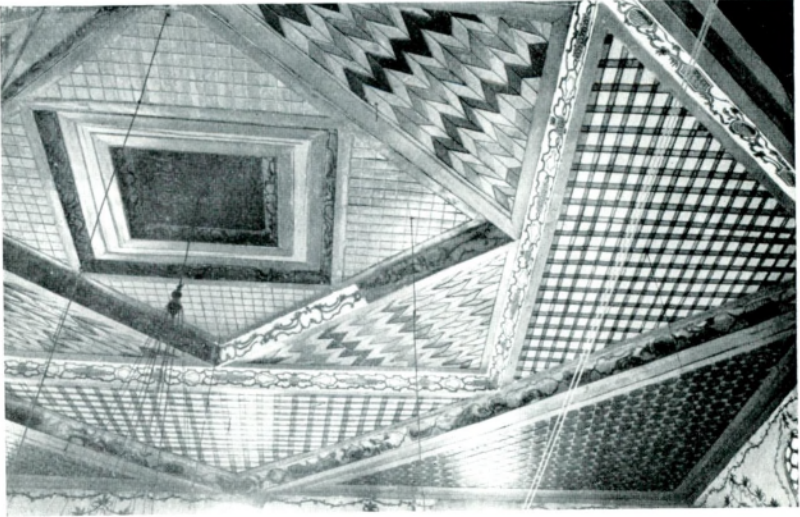

Res. 17 — Akyazılı âsitanesinin meydanevi'nin plân - krokisi.

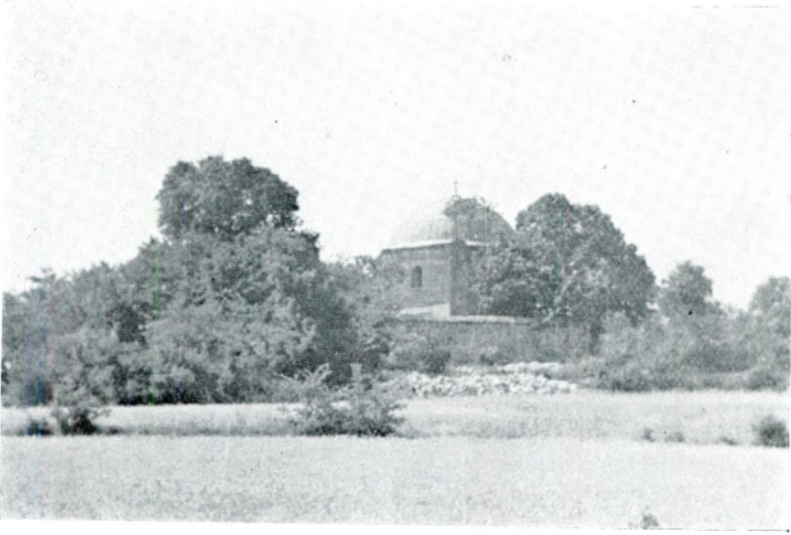
S. Eyice

Res. 18 — Hacı Bektaş tekkesinin ahşap tavanı (1965 - foto: Y. Demiriz).

Res. 19 — Lefke - Osmaneli'nde Rüstem Paşa camii'nin tavanı
(1967 - foto: Y. Demiriz).

Res. 20 — Haskova (Hasköy) yakınında Otman Baba tekkesinin türbesi.

Res. 21 — Pınarhisar yakınında Ahmed Baba türbesi (1961 - foto: I. Hattatoğlu).

S. Eyice

Res. 22 — Tempe vâdisinde Baba köyünde Hasan Baba tekkesi.

S. Eyice

Res. 23 — Hasan Baba tekkesi (Reisinger'den).

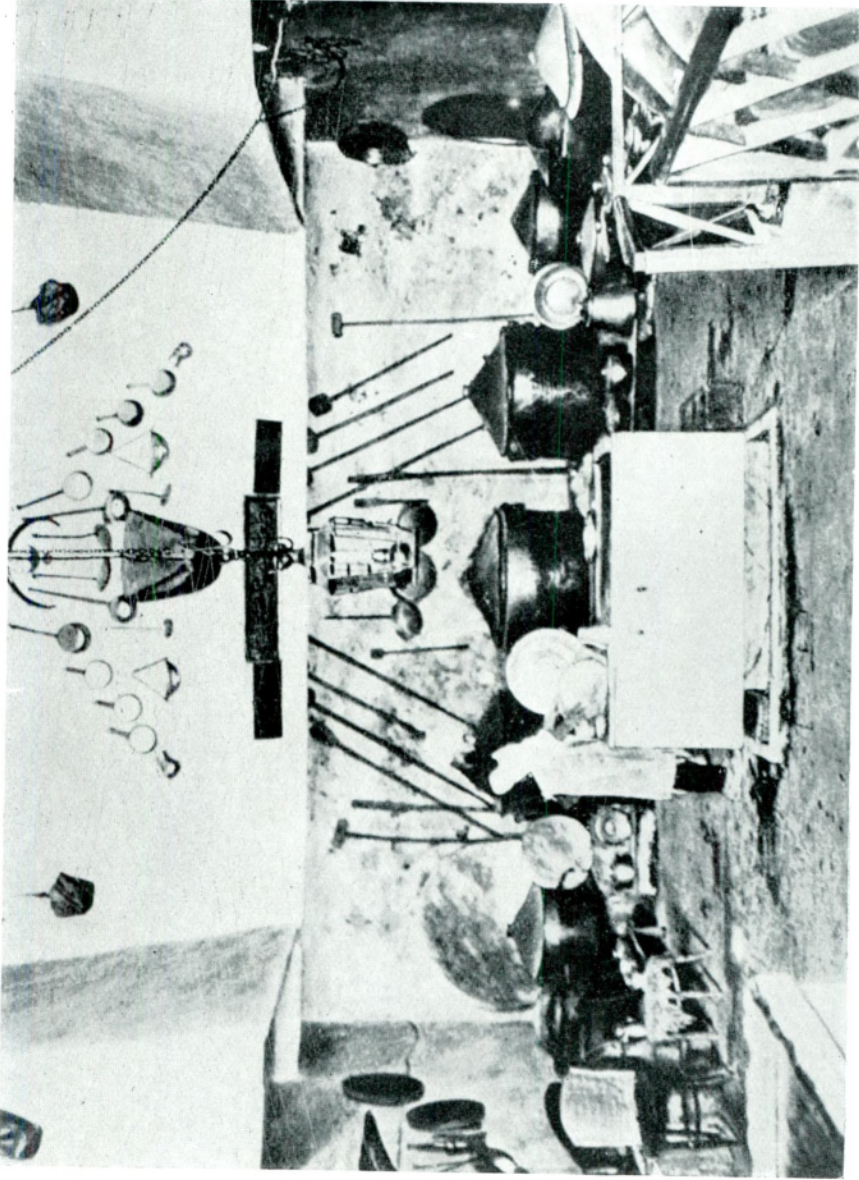

Res. 24 — İstanbul Merdivenköyü'nde tekkenin orta direği
kâidesinde oniki çırağ (foto: Y. Demiriz).

S. Eyice

Res. 25 — İstanbul - Merdivenköyü tekkesinin oniki dilimli kubbesi (foto: Y. Demiriz).

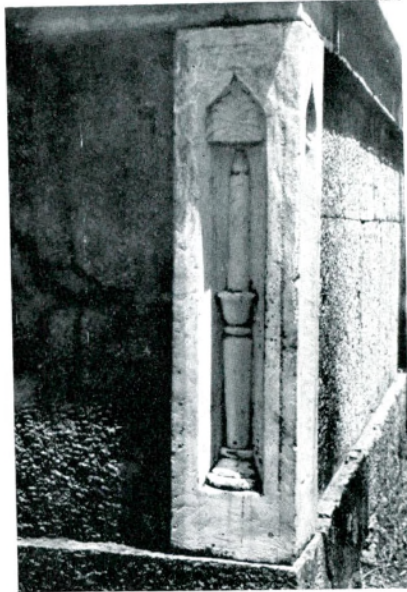

Res. 26 — Mısır'da bir Bektâşî tekkesinin mutfağı ve ocakları.

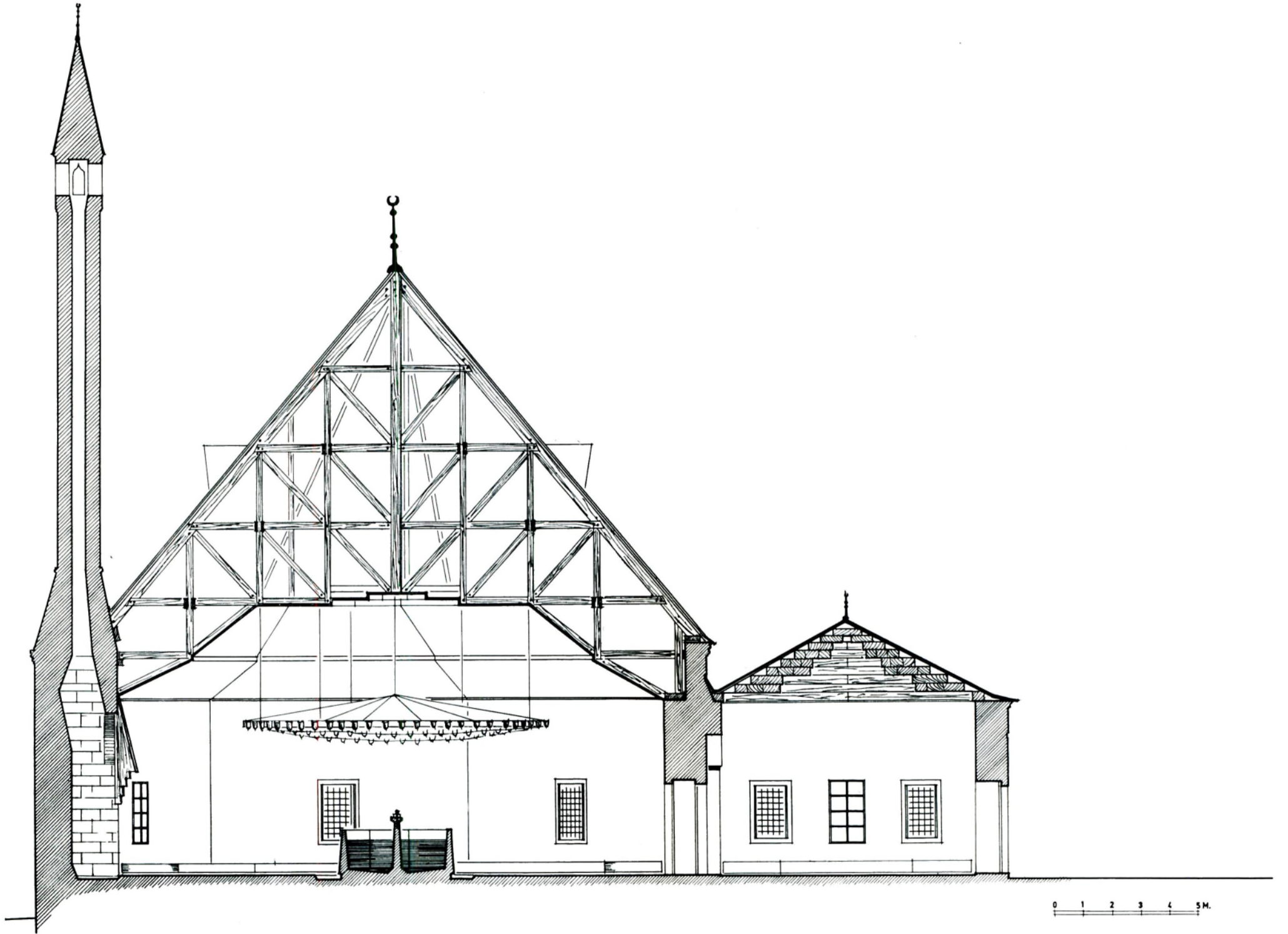
S. Eyice

Res. 27 — Romanya'da Babadağı'nda Sarı Saltuk türbesinin girişi (1966 da).

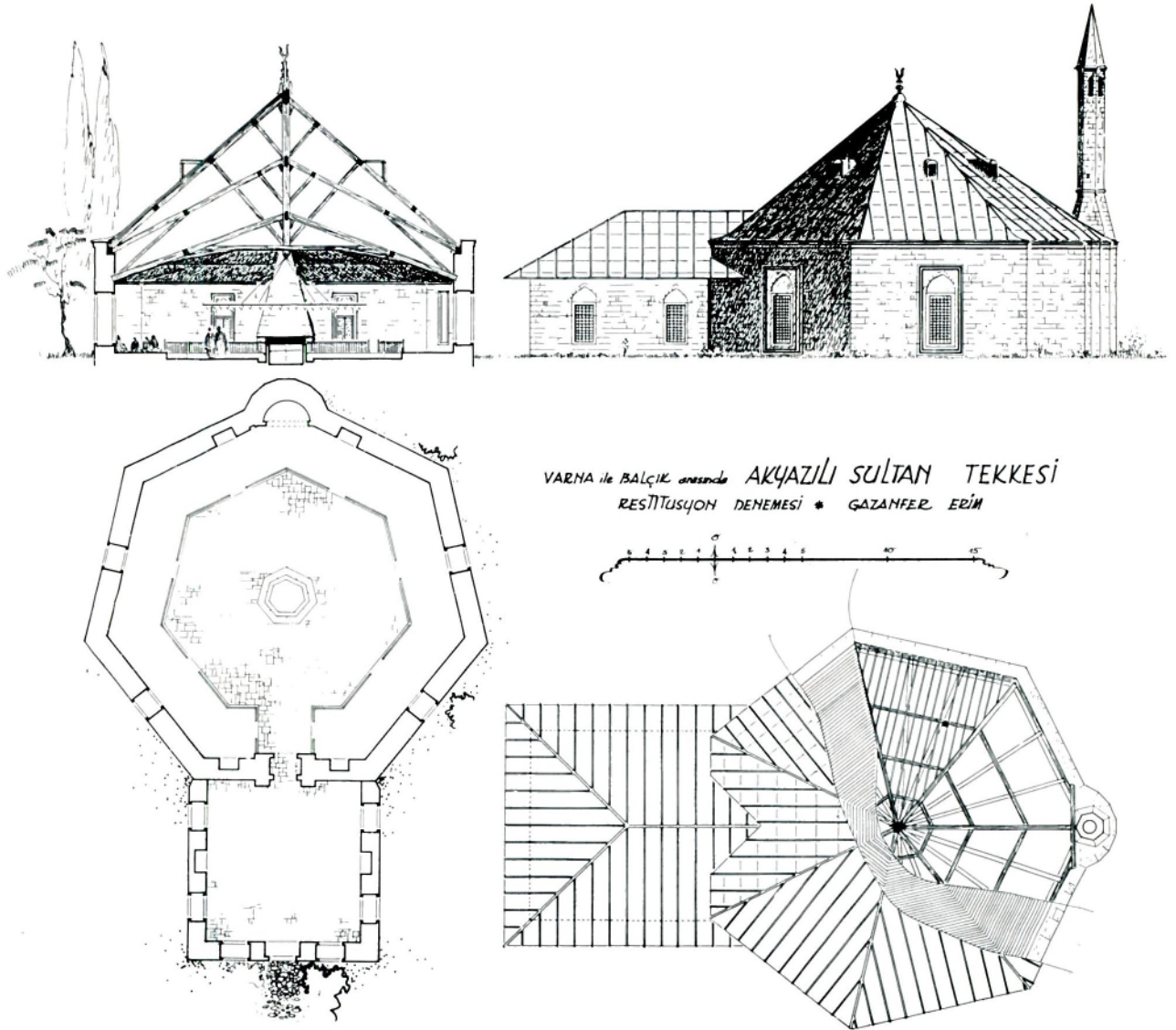

Res. 28 — İstanbul'da Göztepe'de Gözcü Baba haziresinde çırağ-ı Ali.

Lev. I. — Akyazılı Āsitanesinin restitüsyon kesiti denemesi (Yük. Mimār Ali Muslubāş tarafından çizilmiştir).

S. Eyice

Lev. II. — Akyazılı âsitanesinin diğeri bir restitüsyon denemesi
(Yük. Mimar Gazanfer Erim tarafından çizilmiştir).

Cemaleddin Sultan, Hacım Sultan, Abdal Musa Sultan, Seyid Ali Sultan, Akyazılı Sultan, Sarı Saltuk Sultan, Kaygusuz Sultan). We know quite a number of *ghazi* Saints concerned in some way with the conquests of the Early Ottoman Empire : Around their tombs, tekkes and also Bektashi tekkes were established. *Geyikli Baba* around Bursa and many others in *Rumeli* are the examples of this. Evliya Çelebi writes about the "zaviye" of Kılğara Sultan in Kaliagra near Varna. Another tekke of *Sarı Saltuk* is in Babadağ, Rumania. Only the tomb remains today. Evliya Çelebi also tells us about the magnificent tekke of the Bektashi which was built for janissary *Piri Efendi* in Pravadi (now Provadija), west of Varna. Further west, between Hezargrad (now Razgrad) and Tutrokan in the picturesque valley stands the tomb and the tekke of *Demir Baba* (or *Timur Baba*?). In the south, in Uzuncaova between Hasköy (today Haskovo) and Harmanlı there is another Bektashi tekke named the tekke of *Otman Baba* which still remains with its classical style. In the Turkish section of *Rumeli*, between *Pınarhisar* and *Kırklareli*, in the village *Tekke*, we can see the magnificent tomb of *Binbiroklı Ahmed Baba* but, unfortunately its *tekke* does not remain. The names of many other historical tekkes in Albania and Yugoslavia are also known. Such foundations in Ishtip (Ştip), Üsküp (Skopje), Kalkandelen and Prizren were destroyed during and after the Balkan war. In order to defend the dangerous gorges, to help travellers and to give them food and shelter without taking their religions into consideration, to revive the old and ruined buildings and to do other social services *tekkes* were being built in various places. We can also see tekkes of this kind in several parts of Greece. Here we may mention the tomb and the tekke of *Hasan Baba*, in the valley of Tempe which had been built to defend such an important gorge. For the farthest away examples we may mention the tekke of *Gül Baba* in Budin (Budapest) and the tekke of *İdris Baba* in Pecuy (Pecz), Hungary. We also know of the existance of such foundations in Egypt. Even though this is a typical sign of the spreading of Turks, a complete geographical study of these foundations has not yet been done. The head Monastery of Akyazılı is the largest one of these and from the architectural point of view, it is one of the most interesting tekkes among its kind. The cult of the holy tree which was widely spread among the Central Asian Turks, can also be seen here.

According to Evliya Çelebi the tekke of Akyazılı was built by *Arslan Bey*, a member of the *Ghazi Mihal oğulları* family. However, this family doesn't seem to have any relative by this name. It is also known that, during the conquests of *Rumeli*, *Mihal oğulları* who were known as the raiders of *Mihal* have attacked Plevne, Niğbolu, Sofia and Semendre. It has been discovered that this family developed and grew in Plevne, Tirnovo and Ihtiman and they also had relatives and members under the same name in Anatolia in Bursa, and Amasya. The close relationship and connection of *Mihal oğulları* with Bektashis is certain. The tekke of *Battal Ghazi* near Eskişehir was reconstructed with new additions by *Mihal oğlu Ali Bey*, *Hızır Bey*, and *Ahmed Bey* between 1493-4 and 1511. The inscriptions which still exist today verifies this reconstruction. Therefore, it is possible that what Evliya Çelebi stated can be placed upon a reliable basis. If one day any trust or deed can be found, then we will have exact knowledge about the reconstruction and will also learn which member of the *Mihaloğlu* family gave today's appearance to the *tekke*. However, both the characteristics of style and some later documents give us the early XVI th century (Period of Selim I. ?) as a foundation date.

Unfortunately the place of the inscription above the door of the *tekke* is empty today. The inscription which previously filled its place and which could have solved all the problems was taken out at an unknown date and for an unknown reason. If one day this inscription is found, then the history of this building may come to light.

A few documents connected with this foundation were found in the Istanbul archives. If a wider study were to be done then more documents could be found. A record about the foundations and the dervishes of the *tekke* of Akyazılı was found in a register in the Archive of the Prime Ministry (Defteri Hakanî - the Register Book, Silistre, No. 542, row 53). Since the rights that were given to this *tekke* are written in this record, it is obvious that this *tekke* was completed before the reign of Selim I (1512-1520) and in some respects it belonged to his religious foundations.

During the reign of Kanunî Süleyman (1520-1566) the *Kızılbash abdals* from Iran merged with the tekke of *Seyyid Ghazi* and many others. In order to prevent this, the Sultan took stern measures and later between the years of 1555/6 - 1557/8 he scattered the members of this tekke and even kept some of them in the prisons of Kütahya.

From this date on *Seyyid Ghazi* was made a *medrese* (religious school). At the same time (1559) the *cadi* (judge) of Varna was instructed to control the tekkes of *Sarı Saltuk* and *Akyazılı* and he was also instructed to prevent the manufacture of drinks being made at such places. After passing through this crisis, the tekke became a rich and well cared for foundation of the Bektashis in XVII th century, in the days of *Evliya Çelebi*. *Çelebi* had seen this place in a perfect state in 1652.

The document, with the date of 1711, which was found in the Archive of Prime Ministry (No. 20176, the Book of Estates), tells us only of the appointment of the *tekke* as being a Sheikhdome. However, another document found in *Topkapı Sarayı*, and dated 1765, tells us of the great crisis that this magnificent *tekke* has undergone in the late XVIII. th century. This rich foundation and its land were seized by various people. This document also gives us the names of the people who controlled the *tekke* of *Akyazılı* from 1741 on. During this time *Derwish Kalender* got control of the tekke in a very strange way. Even though he benefited from the income he didn't spend anything for it, he sold the pets and animals of the *tekke*. The ones that he couldn't sell, he let go. He tore down the lead parts of the *Tekke* and sold the lead and left the place in ruins.

From the late XVIII th century on, this area was in a state of constant crisis. Russian armies threatened this place in 1773 and between XVIII-XIX centuries, the struggles in Rumeli had probably some effects on the area too. When the Janisseries were abolished and when the Bektashis were being persecuted during the reign of *Mahmud II*, it is probable that the tekke of *Akyazılı* was also in disorder.

During the XIX th century the Russian armies passed through this region several times. It is said that during the battle of 1828 the tekke of *Akyazılı* was burned. After this event, although the Head Monastery was not built again, the simple one story tekke that had been built near the tomb, after 1829, continued to survive. About 180 immigrants from the Crimea settled around this *tekke* in the middle of the XIX th century. *Kanitz*, an Austrian, visited the *sheikh* in 1872. The *sheikh* told him that he was a *Kadiri*. This shows that, after this date the *tekke* was not in the hands of the Bektashies, but it was in the hands of the *Kadriés*. At this time there were 26 dervishes, 18 of whom were permanent and 8 of whom were temporary.

After the war of 1877, the *tekke* of Akyazılı was not in the hands of the Ottoman Empire. When Jireçek came here in 1883, he could only see one *derwish*. It is at this date, that the rumor was spread around about Akyazılı being Saint Athnasion. That is why later the Christians were interested in this place. Today, oil - lamps, candlesticks and Kurans still remain in the tomb but in the fire - place of the Head - Monastery there are the nests of owls. In a guide book written in 1894 by a Greek named Nikolaos, it is said that the place had originally been a church and later it was occupied (!) by the *derwishes*. However, Hasluck, although he had not seen the place, proved that this rumor was not true.

During the First World War (1914-1918), this region which was within the boundaries of Romania remained as a place to be visited, O. Tafralı had a survey about the same place and he published some of its photographs in 1920. Later, in Iorga, Hielscher's publication's there are some short notes and some pictures.

During the Second World War (1939-1945) Akyazılı and its surroundings passed into the hands of Bulgarians. Today the Head-Monastery and the tomb are preserved as ancient monuments. The ground plan and the pictures of this monuments are to be found in a Bulgarian history of art book and this shows the importance of the building. Short summaries of this building can be found in some of the Turkish publications and an article with a picture was also published in a periodical.

The building around the Head Monastery and the *türbe* (mausoleum) that could be seen in the old pictures, and the graveyard of the *tekke* do not remain today. There are only some tombstones in the hall of the *türbe*.

The *türbe* is build with evenly cut stones. With its classical style the building has a stately appearance. It has a square hall with a low dome. The main section of the tomb is seven sided. Only the base of the Saint's coffin is in its place, its main part is missing. One can enter the tomb through the doors that were placed inside the pointed arches. The arches belong to the art of the classical period of the Ottoman Empire. Even though the architecture of the mausoleum is very simple, its doors are very rich and elaborate. The Head Monastery also covered with evenly cut stone slabs and has a square hall in front of it. Like the tomb it is seven sided too. The dominant sections

of this Monastery is the fire place. The prominent part of the fire place and also the part that goes over the main building are also seven sided. Thus, in this building we see the importance of the holy number seven. When we compare the *türbe* with the Head Monastery, we can see that their plans are similar but the Head Monastery is larger than the mausoleum. There are no physical connections between the hall and the main part of the Head Monastery. This shows that the hall was added later. The main and the largest room of the monastery is 20 m. in diameter (this room is called "*Meydan*" by the Bektashis). The pointed arch surrounding the door of this room is in classical style like that of the tomb's. The place of the inscription above the door is empty. Since, some rows of stones have been taken down, the proportions of the exterior are spoiled and some of the elements which show the characteristics of the roof system are lost.

Food, a copper kettle and a fire place were among the symbols of Bektashis. A fire place, the most important symbol, is seen in this Head Monastery. On the left side, there is a long narrow niche with a graceful arch. This could have been the place where the big candle, called *Çerağ-ı Ali* stood. There are no signs of the marble floor, the pedestal and the *şadırvan* that Evliya Çelebi mentioned. The window of both *meydanevi* and of the hall were built with pointed arches on the outside and to give an animated appearance they were framed with mouldings. From the signs below the chimney we realise that a sharp profiled cornice surrounded the walls from the top.

We think that the top of this large place was covered with a wooden roof which was resting on the walls. It was supposedly in the shape of a pointed cap. Thinking of this, an architect, Ali Muslubaş, has drawn us the possible shape of the roof. Since, wood is not a problem in this region it is easy to find long and sturdy timber to build such a roof.

In a building where symbols take such an important place, the wooden and decorated ceilings of the *meydanevi* and hall were possibly built in the technique of the lantern roof which was widely used in Turkish architecture. As a matter of fact, the ceiling of two rooms of the tekke of Hacı Bektaş in Anadolu are in the same technique. This type of ceiling was widely used in Central Asia and it was carried to Anadolu by the Turks, and continued to live to the present day. This technique can be seen in the ceilings of the magnificent buildings

as well as in that of the simple village houses. Its parallels are seen on the Mediterraneanian coasts during III rd. century A. D.

Except the tekke of Hacı Bektaş, the tombs of the Bektashi Centers of Anadolu are not as monumental as the Head Monastery of Akyazılı, and most of them belong to a later date. In the very large foundation of *Seyyid Ghazi* even though many large rooms are placed one after another there is not a separate *meydanevi* by itself. Although the Merdivenköy Head Monastery of Istanbul seems to be made at a quite a later date, it is interesting to see the symbolic numbers in this building. Here, the *meydanevi* is twelve sided, it represents the twelve *imams*. The twelve sections of the dome are connected with a single column at the center. At the marble base of this column there are twelve candles in high relief.

The architecture of the religious orders of the Turkish art of the Ottoman Empire has not been known since we saw the *tekke* of Akyazılı. It is a very valuable example of this architecture. Even though there are many *tekkes* in various places, they are not important for us since they belong to a later period. However, the *tekke* of Akyazılı near Varna, being an example of the classical Period *tekke* architecture, has an important place and value amongst its kind.

EMİR ÇOBAN SOLDZOZ VE DEMİRTAŞ

I.

EMİR ÇOBAN SOLDZOZ

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Garp Moğolları yâni İlhanîler zamanında mühim rolü olan ve bir müddet saltanat Atabeği makamında bulunan Emîr Çoban Noyin'in Anadolu tarihinde de mühim nüfuz ve tesiri görülmüş oğullarından meşhur Demirtaş'ın Anadolu'daki faaliyetinde Emîr Çoban'ın müspet ve menfi hareketleri olmuştur.

Bu cihetlerden Anadolu'da İlhanîler devrinde ve ondördüncü asırdaki siyasî olayları gözden geçirmek için büyük kudret ve nüfuz sahibi Emîr Çoban'dan bahsetmek ve ondan sonra Anadolu valisi olan oğlu Demirtaş ile aynı kadroya dahil olan Eredna hükümeti olaylarını zikretmek icap etmektedir.

Yine bu yazımda evvelâ İlhanîlerin Beylerbeyi ve saltanat Atabeği olan Emîr Çoban'dan bahsetmek suretiyle bu ondördüncü asrın ilk yarısında onun kuvvetli otoritesinden ve sonra da fecî akibetinden bahsedeceğim.

Emîr Çoban, *Soldoz* kabilesine mensuptur. *Cami-üt-Tevarih*'te, Reşidüddin, Soldozları Moğollar arasında göstermekte ve diğer bir müdekkik de Soldozî'lerin Kırgızlardan olduğunu beyan etmektedir.

Emîr Çoban'ın en büyük cediti Sürgan Şira, Cengiz Han'ın, Nayçbut ile muharebesi esnasında Cengiz'in hayatını kurtarmasına mebni *Soldoz* reis ve kabilesinin nüfuz ve itibarı artmış¹ gerek Cengiz Han ve gerek ahfadı zamanında ehemmiyet kazanmışlardı. Tetkiklere göre Emîr Çoban'ın babası Melik, onun babası da Tudan'dır².

¹ جامع الدول *Cami-ud-düvel* ve *İslâm Ansiklopedisi* Soldoz maddesi.

² Çoban'ın babasının adını *Tarih-i Olcayto* Melik Tuzan, Nihayet-ül-ireb Çoban bin Melik bin Tedavun ve diğer bazı Arap tarihleri Tedavun diye yazıyorlar. *Muizz-ül-ensab* da (Çoban Püser-i Melik) diye babasının Melik olduğunu beyan ediyor. *İslâm Ansiklopedisi* ise Çoban'ın şeceresi olarak Çoban bin Melik bin Tu-

Argun Han zamanında (1284 - 1298) kendisini göstermeğe başlayan Emîr Çoban, İlhan hükümdarı Gazan Mahmud (1295 - 1304) ve Mehmed Hudabende zamanlarında (1304 - 1316) ikinci emîr olup fakat nüfuz ve idaresi, tedbir ve cesaretiyle emîrlerin hepsinin üstünde idi³.

Çoban, Hüdebende'nin sağlığında onun kızı Dolandı Hatunu alarak efendisine damat olmuştu⁴. Hudabende'nin son zamanlarında biraz mütehakkimâne tavır takınmakla beraber bu itimada hiç halel getirmedi. Olcayto Han'ın رحبه *Rahbe*'yi muhasarası esnasında oranın ahalisini katliâmdan kurtarmasından dolayı Arap tarihçileri kendisinden sitayişle bahsederler.

1313 senesinde Emîr Çoban'a büyük bir av tertibini emreden Olcayto Mehmed Hudabende'nin yanında Çoban'ın oğullarından meşhur binici olan Bayram Hoca ile Dımışk Hoca ve Demirtaş vardı⁵.

Emîr Çoban'ın Anadolu'ya gelmesi:

Mehmed Hudabende'nin son zamanlarında Anadolu beyleri yani Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Candar oğulları, İlhanîlerin tahakkümünden kurtulmak için durumu müsait görüp kafa tutmağa başlamışlardı; bilhassa Karaman oğulları İlhanîleri hiç tanıymıyordu.

Memalik-i Rum'un İlhanîlere karşı muhalif durum almasına sebep Olcayto'nun Anadolu valisi olarak gönderdiği Emîr İrençin'in

dan bin Sodonoyun ve yahut Sodon bin Cilavgan bin Sürgan isimlerini, ve silsilesini gösteriyor.

³ *Muizz-ül Ensab* da Argun Han emîriler arasında (چوبان پسر ملك امير معتبر و دلاور بود و هزارى دانست) از قوم سولدس با ان در زمان كيخاتوخان امير هزاره و معتبر بود در اين زمان معتبر تر شد وان مجموع جز از قوتلوق شاه براه كسى ازو بزرگتر نبود (Gazan Han Cetveli) (Muizz-ül-Ensab Topkapı Sarayı kitapları) ve Tarih-i Olcayto'da da (Ayasofya kütüphanesi kitapları numara 3019 s. 139) şu kayıt vardır: «دوم امير بزرگ مقدم: اريك و نزل و خسرو عادل چوبان نويان بن ملك توذان از قوم سلدوس كه تدبير و سياست و صلابت و مهابت و بهادری بر همه فائق است»

⁴ Dolandı Hatun'un vefatından sonra Emîr Çoban Ebu Said Bahadır Han zamanında 1321 tarihinde Olcayto'nun diğer kızı ve Ebu Said'in kız kardeşi Satıbey Hatun'u nikâhladı bu izdivacı İslâm Ansiklopedisi 719 h 1319 m tarihi olarak gösteriyor; fakat مطلع السعدین *Matla-us-sâden* de 1321 tarihidir.

⁵ *İkd-ül-Cüman* (Aynî) Veliyyeddin Efendi kitapları c. 22. s. 10.

mezalimi idi. Bu hâdise üzerine Beylerbeyi Emîr Çoban 714 Rebiulevvel ve 1314 Haziranında kuvvetli bir ordu ile Anadolu'ya geldi.

Karaman oğlundan maada diğer Anadolu beyleri kendisini istikbal ile Sivas ile *Erzincan* arasındaki *Karanbük* mevkiindeki⁶ ordugâhına geldiler⁷.

Karaman oğulları *Konya*'yı tahkim etmişlerdi. Derhal *Konya* üzerine giderek orasını şiddetle muhasara etti. İçeride açlık başgösterdi ve nihayet aynı sene Ramazan ayında (1314 Aralık) *Konya* elde edildi⁸.

Emîr Çoban, *Konya*'yı alıp Anadolu'da istikrarı temin için bir seneye yakın bir müddet kaldı ve dönüşünde oğlu Demirtaş'ı Anadolu kaymakamlığına bırakarak müşavirliğine de eski ve tecrübeli emirlerden (Seyfeddin ÂRIZI)'ı tayin eyledi. Demirtaş bu Anadolu vali kaymakamlığında *Kayseri*'yi merkez yapmıştı⁹.

716 h 1316 m de Hudabende vefat ettiğinden yerine küçük yaşta bulunan oğlu Ebu Said Bahâdır Han hükümdar olmuştu¹⁰. Ordu işlerinden başka hükümet idaresi büyük vezir Alişah'dan ziyade Emîr Çoban'ın elinde idi : Ebu Said ismen hükümdardı, işleri Çoban idare ediyordu. Ebu Said'e şeklen olsun sormadan buyruğunu yürütüyordu. Çoban, Ebu Said'in mütemed ve mukarriblerini merkezden uzaklaştırmıştı. Hattâ Ebu Said'in hükümdarlığını temin eden Serenbu? yu katlettirmişti¹¹.

⁶ *Aksarayî Tezkiresi*.

⁷ *Tarih-i Olcayto s. 207 ve Aksarayî Tezkiresi*.

⁸ Paris nüshası Selçukname'de Çoban'ın *Konya*'yı 715 h 1315 m de muhasara ettiği kaydedilmiştir. « آمدن چوبان بلك بروم و حصار كردن قونيه را سنه خمس عشر و سبعماية » Çoban *Anadolu*'da bir seneye yakın bir zaman kaldığı anlaşılıyor. Ebil Fida kendisinin de bizzat bulunduğu Malatya sefer ve fethinde (715 Muharrem 1315 Nisan) Harbende'nin yani Olcayto'nun naibi Çoban'ın maiyyetinde epi kuvvet olduğu halde *Bilâd-ı Rum*'da bulunduğunu ve Mısır ordusuna karşı gelmediğini yazıyor ki bundan Emîr Çoban'ın 714 Rebiulevvelinden itibaren 715 Saferinde bile *Anadolu*'da bulunduğu anlaşılıyor (*Ebi el Fida c. 4. s. 78*).

⁹ *Aksarayî tezkiresi*.

¹⁰ Emîr Çoban'ın Ebu Said'in maiyyeti olan Emîr Sevinç arasındaki rekabet dolayısıyla Çoban Ebu Said'i bir müddet cülüs ettirmemiş ve *Sultaniye* şehri haricinde beklettirmişti (Ebul fida c. 4. s. 84 sene 717 vekayii arasında).

¹¹ نهاية الارب *Nihayet-ül-ireb Köprülü kütüphanesi numara 1188 c. 4.*

Hükümdarın muvafakatiyle Emîr Çoban aleyhine ittifak :

Gün geçtikçe, Ebu Said Bahadır Han, bu şekl-i hükümetten sıkıldı; Çoban'dan memnun olmayan emîrler ve Ebu Said'in akrabaları bir fırsat arıyorlardı.

Ebu Said, bir gün durumu tümenlerin mukaddemlerinden olan ve babası Hudabende'nin dayısı bulunan Emîr İrençin ile Emîr قرمشی (Kurmişi)¹² ve Emîr Tokmak'a açtı, bunlar Kirayet kavminden olup İrençin Musul taraflarının emîri idi. Bu emîrler, Ebu Said emrederse Çoban'ı öldüreceklerini arzylediklerinden Ebu Said buna muvafakat etti; ittifaka dahil olan başka emîrler de vardı.

Emîr Çoban Noyin bu sırada *Hazer denizi* sahilindeki *Der-bend*'i zabt ile *İran*'a hücumla hazırlanan Özbek Han'ı çekilmeğe mecbur ettikten sonra avdetle, vazifelerini tamamen yapmayan Moğol kumandanlarını kamçı ile tedip ederek *Gürcistan* üzerine yürümeğe karar vermişti. İşte Çoban'ın aleyhine ittifak eden emîrler bu fırsattan istifadeyi düşündüler.

Bu müttelikler *Sör Mari* nahiyesinde¹³ Çoban'ı bir ziyafete davet ile öldürmeğe karar verdiler. Kurmişi, kendisinin idaresi altında bulunan *Gürcistan* yakınında *Sör Mari* nahiyesinde Çoban için bir ziyafet tertibi ile davet ettiği gibi bir takım hediyeler de gönderdi.

Çoban daveti kabul ile hareket etti, fakat yolda iken Kurmişinin adamlarından Aktay Ali ismindeki biri gizlice Çoban'a gelerek onu suikasddan haberdar etti ve derhal oralardan uzaklaşmasını söyledi; Çoban kimseye haber vermeden oğlu Emîr Hasan'ı yanına alarak bütün ağırlıklarını bırakarak sessizce kaçtı.

Bir müddet sonra Emîr Kurmişi, tatar, gürcü ve acemden mürekkep on bin kişilik bir süvari kuvvetiyle Çoban'ın çadırının kurulduğu yere geldi ve kendisini sordu. Çoban'ın adamları karargâhda olduğunu söylediler. Kurmişi kılıcını çekerek Çoban'ın çadırına hücum etti ise de işin farkına varmayan ve Çoban'ı karargâhında zanneden Çoban'ın adamları Kurmişi ile maiyyetine karşı koyarak müdafaaya başladılar. İki taraftan üçyüzden ziyade adam öldü. Nihayet Kurmişi, Çoban'ın çadırına girmeğe muvaffak oldu ve

¹² Bu isim Arap tarihlerinde قرمشی ve Tarih-i Güzide de قورمیشی diye yazılmıştır.

¹³ *Sör Mari*, *Aras nehri* kenarında *Ararat dağı*'na altı fersah mesafede olup pek eski müstahkem bir şehir idi. Sonradan Sürmeli denilmiştir.

Çoban'ın mal ve eşyalarını yağma ettirdi ve Çoban'ı takip için atlı gönderdi ise de bunlar Çoban'ı ele geçiremediler.

Emir Çoban kaçarak *Merend* kasabasına can attı. Buranın valisi Emir Nâsırüddin, Çoban'ı karşılayıp at ve silâh verdi ve birlikte *Tebriz*'e yakın *Sofular köyü*'ne geldiler. Babasına karşı yapılan suikast tertibatına muvaffak olamadıklarını haber alan *Memalik-i Rum* yani İlhanîlerin Anadolu valisi Demirtaş yüce bir kuvvet ile babasına yardıma koşmuştu.

Çoban'ın *Tebriz*'e geldiğini haber alan Ebu Said Han'ın veziri Tebrizli Tâcüdîdîn Alişah, bin atlı ile onu istikbal etti. Bundan başka Çoban'ın gelişinden memnun olduklarını anlatmak için *Tebriz* ahalisini de ona karşı çıkardı; Çoban için çadır kuruldu.

Çoban *Tebriz*'de bir gece yattı; yanına vezir Alişah'ı da beraber alarak devlet merkezi olan *Sultaniye*'ye geldiler. Vezir Alişah, Çoban'dan evvel şehre gelerek Ebu Said Han'la görüştü ve Çoban'ı müdafaa ile meth ve senasında bulundu. Aleyhdarlarının Çoban'ı kıskandıklarını söyledi ve Emir İrençin'in Hanlığa, oğlunun daha yakın olduğunu ve Han kemiğinden olduğunu söylediğini de sözlerine ilâve ederek Ebu Said'i yumuşattı ve bilhassa son söz, Ebu Said'i Emir İrençin aleyhine çevirdi.

Çoban'ın afvı ve hasımlarıyla muharebesi ve galebesi :

Ebu Said, Çoban'ın huzuruna getirtilmesini emretti. Çoban huzura çıkarak hüngür hüngür ağladı ve :

“Hânın hizmeti için intihap etmiş olduğum adamlarım, yaverlerim katledilmiş, Hanın himmetiyle topladığım mallarım yağmalanmış ve hürmetim kırılmıştır. Eğer Han Hazretleri benim katlimi istiyorsa işte ben huzurlarımdayım ve ben onun kölelerinden birisiyim” dedi.

Ebu Said, Çoban'ın katli için verdiği emri inkâr ile hakikati gizledi :

“Ben senin için bir fenalık kasetmedim, fakat bunlar senin düşmanlarıdır. Senin, benim yanımdaki derecene hased ediyorlar ve hem bana ve hem sana karşı huruç ediyorlar. Onları cezalandırmak için sana müsaade ettim; çünkü onlar bu işi benim emrim olmayarak yapmışlardır”.

Çoban, hasımları İrençin ve Kurmişi ile harbetmek üzere Ebu Said'den müsaade aldı. Ebu Said, Çoban'ın kuvvetine on bin kişi daha verdi ve Çoban'la beraber olduğunu göstermek için

bizzat kumandasına aldığı hassa askerleriyle birlikte İrençin ve Kurmişi kuvvetlerine karşı çıktı.

Çoban'ın, aleyhindeki suikastı haber alarak *Merend*'e kaçmasından sonra onu elde edemeyen Kurmişi durumu arkadaşlarına anlatmış ve kendisiyle beraber İrençin ve Tokmak kuvvetleri Çoban'ı takip ile *Tebriç*'e kadar gelmişlerse de *Tebriç* bunlara karşı kapılarını kapamıştır.

Nihayet Kurmişi ve İrençin ve arkadaşlarının kuvvetleri *Meyâne*, *Zenkân* ve en son *Minare köyü* denilen Çiftlik civarında Çoban kuvvetleriyle karşılaştılar. Emîr İrençin, Çoban kuvvetleri arasında Ebu Said Bahadır Han'ın sancaklarını görünce şaşırıldılar. Arkadaşlarıyla müzakere etti, Kurmişi harbetmek lâzımdır çünkü Han iç yüzünden bizimle beraberdir dedi. Pek şiddetli bir muharebeden sonra İrençin - Kurmişi ve arkadaşlarının kuvvetleri bozuldu.

Emîr Çoban'ın hasımlarından intiakm alması :

Ve bu iki emîr ve bir de Emîr Tokmak yakalandılar ve derhal *Sultaniye* şehrine getirilerek orada yargu akdedilerek Çoban aleyhine huruçlarının sebebi soruldu; onlar da bu işi Ebu Said Han'ın emriyle yaptıklarını söylediler. Hattâ Kurmişi, Çoban'a :

“Yusuf Bey ile Mehmed Herze seninle harbetmek ve seni öldürmek için bana Ebu Said Han'ın mektubunu getirdiler deyince meclise davet edilen Yusuf ile Mehmed evet dedilerse de Ebu Said bunu inkâr etti ve kendisine iftira atan emîrlerin cezalandırılmasını Çoban'a emretti.

Cengiz Han yasası mücibince bunların hepsi îdama mahkûm edildi. Bu hükmü öğrenen emîr İrençin hükümdarın kallesliğini görünce koynundan bir kâğıt çıkararak Ebu Said Han'a hitaben “Çoban'ın katli için verdiği emir senin yazındır, yanımda taşıyorum” dedikten sonra Ebu Said'e karşı ağız bozdu ve Ebu Said'in babasının dayısı olduğu için çok ağır söz söyledi.

Hükümdar, yazısını inkâr etti ve Çoban'a dönerek bunların hakkında yasanın icabını yap diye emir verdi. Çoban îdama, Emîr İrençin'den başladı ve îdamdan evvel kaburgalarından uzun demir şişlerle çivilediler. Bu azap içinde Han'a en ağır küfürler savurdu.

Dilini kesmek istedilerse de muvaffak olamadılar. Nihayet çenesinin altından bir demir şiş sapladılar beyninden çıktı ve öldü¹⁴.

İrençin'in cesedi iki gün böyle kaldı sonra başını kestiler, *Horasan, Azerbaycan Irakayn, Anadolu ve Diyarbekir*'de dolaştırdılar. Kurmuşu ile Tokmak da böyle çivilenmek suretiyle yasaya eriştirildi. Diğer bir haylı kişi bu suretle işkence ile katledildiler, çocuk ve kadına bakılmadı ve acınmadı (719 Cemaziyelâhır 1319 Temmuz).

Bu vakayı nakleyediğim نهاية الارب Nihayet-ül ireb, Berzalî tarihinden ve o da *Sultaniye* şehrine gelmiş olan Alaüddin Ali isminde bir zattan naklen bu îdam işini şöyle anlatıyor :

“*Sultaniye* şehrinde idim. Çoban kendisine karşı huruç edenleri tahkik etti, 719 Cemaziyelâhire ibtidasından Şevval sonuna kadar (20 Temmuz 1319 ilâ Aralık ayı ortaları) aleyhdarlarından otuz altı emîr tutturdu, bunların hepsini îdam etti mallarını aldı kendisinin kaybetmiş olduğu emvalin bir kaç mislini elde etti.

İrençin, üç gün çivili olarak kaldı. Onunla beraber o gün Tokmak ve Tokmak'ın kardeşi Örs ve Emîr Bektut da çivilendi. İkinci gün Yusuf Beka ile kardeşi ve Emîr Pomay çivilendi ve üçüncü gün Tokmak'ın her biri yedi yaşında iki oğlu da çivilendi, dördüncü günü İrençin'in Vefadar isminde on beş yaşındaki oğlunu îdam ettiler ve zaten Emîr Ali ismindeki oğlu¹⁵ vakada katledilmiş ve başını keserek annesi bulunan Sultan Ahmed bin Abaka'nın kızı Günceşk'in kucağına bırakmışlardı. Çünkü bu kadın muharebede hazır idi. Günceşk Hatun Ebu Said Hana götürüldü ve yere çalındı. Onların ayakları altında can verdi.

Yedinci günü Kurmuşu'yu getirdiler, sakalını yoldular, başına bir keçe külâh geçirdiler bir tahtaya çivilediler *Sultaniye* şehrinde do-

¹⁴ عقدا الحمان *Ikd-ül-cüman* (719 senesi vekayii arasında *Musul, Mardin* ve havali emiri İrençin'in merkezi hükümete celbedilmek istenilip onun Çoban'la arası iyi olmadığından gitmiyerek ve korkup asker toplayarak Çoban'a baskın etmiş ise de ele geçiremediği ve kendisinin ele geçerek katledildiğini yazdıktan sonra Kurmuşu hâdisesini yine o sene içinde ayrı bir hâdise olarak zikretmektedir (c. 22).

¹⁵ Emîr Ali, babası İrençin tarafından Ebu Said'e rakip olarak onun Ebu Said'ten ziyade saltanata lâıyk olduğunu babası ağzından işaa edilmişti. Yukarıda metinde görüldüğü üzere Vezir Alişah da İrençin'den duyduğu aynı sözü Ebu Said'e arzylemiştir.

laştırdılar, sonra Çoban'ın huzuruna getirdiler, oklar ile vura vura öldürdüler¹⁶.

İrençin'in Kutluşah Hatun ismindeki kızını da getirdiler; bu kadın Mehmed Hudabende'nin zevcelerindendi. Ebu Said Bahadır Han :

— Bu kadın benim babamı zehirlemiştir diye öldürmek istediyse de vezir Ali Şah, mâni oldu, şefaati etti, bu Hanım sonra Çoban'ın oğullarından Dımışk Hoca'ya tevziç edildi; katledilen Emîr Tokmak'ın zevcesi ümeradan Taz bin Kitboğa Noyin'e nikâhlandı ve Kurmişi'nin vazifesi de Taz bin Kitboğa'ya verildi.

İdam edilenlerin hepsi ateşe yakıldı ve hiç birisi gömülmedi¹⁷.

Emîr Çoban'ın tahakkümünün son derece artması :

Çoban'ın, hasımları olan emirlere galebesi, amansız, intikam alması onun mevkiini çok kuvvetlendirdi ve onu korkunç düşmanlarından kurtardı; Ebu Said Han Çoban'ın tahakkümü altına girdi, oğullarından her biri vali, ordu kumandanı ve sair en mühim hizmetlerde olduklarından hiç bir durum ondan gizli kalamıyordu. Hükümdarlarla muharebe ediyor ve haricî siyasette de kendisiyle mektuplaşıyordu. 721 h 1321 m de Altınordu hanlarından Özbek Han, tekrar İlhanîlerin arazisine taarruz etmek isteyerek Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed'e müracaat ile ittifak teklif etmişti. Memlûk hükümdarı bu müracaata red ile cevap verdiği gibi durumu da Emîr Çoban'a bildirerek kendisine dost olduğunu yazmış Çoban da bir elçi vasıtasıyla buna teşekkür ve Özbek Han üzerine hareket ettiğini cevaben bildirmiştir¹⁸.

Papa Yirmi ikinci Jan'ın 22 Kasım 1321'de Avinyon'dan gönderdiği mektup Emîr Çoban'a hitaben yazılmıştır ki¹⁹ bu, Çoban'ın tam bir saltanat Atabeği olduğunu gösterir.

722 h 1322 m de Emîr Çoban, Memlûk Sultanına bir elçi göndererek kendisine Memlûk topraklarından *Harran*'dan bir yer veril-

¹⁶ *İkd-ül-cüman*, sakalı traş edilip gözlerine mil çekildikten sonra *Sultaniye* şehrinde dolaştırıldığını yazar.

¹⁷ Nihayet-ül-ireb (c. 4 Köprülü kütüphanesi numara 1188).

¹⁸ *İkd-ül-cüman* (721 senesi vekayii) *Veliyüddin kütüphanesi numara 2394*, Makrizî *Kitab-üs-Sülûk*'te de bu olayı 721 senesi olayları arasında gösterir. Çoban'ın gönderdiği elçi Memlûk-üs-Silâki'dir.

¹⁹ İslâm Ansiklopedisi Soldoz maddesi.

mesini ve orada bir çiftlik tesis ederek Haremeyne vakfeyliyeceğini bildirmiş ve Memlûk Sultanı, normal dostluk durumunu bozmamak için bu isteğe zâhiren muvafakat ederek işi geçiştirmek istemiştir²⁰.

Emîr Çoban'ın ikinci defa Anadolu'ya hareketi :

Çoban'ın, Memalik-i Rum yani Anadolu valisi olan oğlu Demirtaş 1322 senesinde ısyan ile hükümdarlığa kalktığından dolayı Emîr Çoban'ın durumu güçleşmişti; Demirtaş, namına hutbe okutup sikke kestirdi; Memlûk sultanına ittifak teklif etti. Devlet merkezine davet edildiyse de özürler bahane ederek gelmedi.

Çoban oğlunun üzerine mühim kuvvetle bizzat gitmek isteyerek Ebu Said Han'dan müsaade talebinde bulunduysa da Ebu Said Bahadır Han, bu halin, saltanatı aleyhinde olmasından korktuğu için müsaade etmedi ise de Emîr Çoban pek ağır yeminlerle hükümdarı temin ettiğinden müsaade etti.

Emîr Çoban mühim bir kuvvetle *Anadolu'ya* hareket etti, Demirtaş, kat'î olarak harbe karar vermiş ve babasına karşı yürümüştü; Çoban'ın, Demirtaş'ın maiyyetindeki emîrleri gizlice elde etmesi ve iki ordu karşılaşınca Demirtaş tarafının muharebe etmek istememesi ve emîrlerinin durumun vahametini bildirmeleri üzerine Demirtaş harpten vazgeçerek babasını dostça karşıladı ve Çoban da oğlunu beraberine alarak devlet merkezine döndü. Demirtaş affolunarak tekrar Anadolu valiliğine tayin olundu²¹.

Vezir Alişah'ın vefatı :

1324 senesinde İlhan veziri *Tacüddin Ebu-l-Hasan Alişah bin Ebu Bekir Tebrizî* vefat ettiğinden²² Çoban bütün bütün Ebu Said'i eline aldı ve vezirliğe kendi adamı olan Sayın getirildi; işte bu tarih-

²⁰ عقدالجمان 1322 olayları arasında, aynı hâdiseyi Makrizî 1321 vekayii arasında gösteriyor ve şöyle diyor : "721 senesi içinde gelen Çoban'ın elçisi, kendisine Mısır'ın harap çiftliklerinden birinin Harem-i şerife vakfedilmek üzere verilmesini istedi, çiftliğin mektupları gönderilmek üzere elçi iade edildi".

²¹ Bu yazının ikinci bölümünde Demirtaş'tan ayrıca bahsedileceği için burada bu kadar işaret edildi.

²² Bu, Tacüddin Alişah bin Ebu Bekir, Tebrizli olup evvelce Tebriz sımarsı idi; sonra vezir Reşidüddin'e intisap ederek onun ve Emîr Çoban'ın teveccühünü kazanmış ve o sayede vezir olmuştu. Vefatı 724 senesi Cemaziyelâhırında olup (1321 Mayıs) Tebriz'de bir camii vardır (عقدالجمان Veliyüddin Efendi kitapları numara 2394).

ten az sonra Emîr Çoban'ın kızı Bağdad Hatun münasebetiyle Ebu Said ile Emîr Çoban'ın arası açıldı, Vezir Alişah mütedil ve düşünceli bir zat olduğundan Çoban'ın bazı ifrat hareketlerini önliyor ve muvazeneyi temin ediyor, Çoban da, Alişah'ın kendisine karşı hasımlarının faaliyeti zamanında onu Ebu Said'e methederek teveccühünü kazanmağa sebep olduğundan dolayı Vezir Alişah'a hürmet göstererek ağır başlı oluyordu.

Çoban'ın Ebu Said'le aralarının açılması :

1325 senesinde Emîr Çoban'ın kızı Bağdad Hatun münasebetiyle Ebu Said'le arası açıldı ve bu husumet binnetice Çoban'ın katline ve hanedanının izmihlâline sebep oldu.

Çoban'ın kızı Bağdad Hatun pek güzeldi. Çoban bunu 1323 senesinde İlhânilerden Emîr Şeyh Hasan bin Emîr Hüseyin Akboğa'ya vermişti²³. Ebu Said 723 h 1325 senesinde²⁴ henüz yirmi yaşında bulunduğu sırada Bağdad Hatun'a âşık olmuştu. Cengiz töresi mücibince hükümdarın beğendiği bir kadını zevcinin boşaması lâzım geliyordu. Bunun üzerine Ebu Said bir mahremi vasıtasıyla Çoban'a haber göndererek Bağdad Hatun'a olan alâkasını bildirdi ise de Emîr Çoban bunu şiddetle reddetti; Ebu Said bundan fevkalâde müteessir oldu ve mehazlarımızdan Ravza't-üs-Safa'nın mütalâasına göre düşünceden zayıfladı. Pek ender olarak dışarı çıkıyordu. Kendisini tebdil-i hava maksadiyle Çoban Bağdad'a götürdü; onu av ve sair eğlenceler ile oyalamak istiyordu. Çoban hayatta buldukça Ebu Said arzusuna nâil olamadı.

Ebu Said bir de Çoban'ın oğullarından ahlâksız bir şahıs olan Dımışk Hoca'dan şikâyet ederek onun, yanından kaldırılmasını söylemişti. Bu hususta vezir Nâsırüddin Sayın da Ebu Said'i tahrîk etmişti.

Vezir Sayın, Emîr Çoban'ın adamı olmakla beraber her fırsatta Çoban ve oğulları ve mensupları hakkında ve aleyhlerinde Ebu Said'e ilkaatta bulunuyordu. Hattâ memleketin ekser hasılatı Çoban'ların mesalihine sarfediliyor, mütebakisi de yine onların emîrleriyle gidiyor, ben ki Pâdişahın veziri hassıyım bir iki dinar ve bir bat-

²³ مطلع السعدين *Matla-us-sâdeyn* ve روضة الصفا *Ravzat-us-safa*.

²⁴ « پادشاه ابوسعید را در تاریخ سنه ۷۲۴ سنش به بیست رسیده بود الشباب شعبة من الجنون » مطلع السعدين *Matla-us-sadeyn*. (Esad Efendi kitapları 2098).

mandan başka bir şeye malik değilim diyerek Ebu Said'i Çoban aleyhine kışkırtıyordu.

Emir Çoban durumun aleyhine işlediğini anladı ve uzun bir sefere lüzum gösterdi ve ihtimal hareketinden şüphelendiği vezir Sayın'ı da beraberinde götürmeğe karar verdi. Ebu Said Han'a *Horasan* taraflarının ehemmiyetini anlatarak *Çağatay* şahzedeleri hücum etseler *Horasan*'ı kolayca ele geçirirler, orada muktedir bir emir ve aynı zamanda asker de yoktur diye hükümdarın muvafakatını aldı, aynı zamanda vezir Sayın ile beraber Emir İkrenc, Emir Mahmud Bey, Emir Mehmed Bey ve Ebu Said'in dayısı Emir Mehmed Ali'yi aldı. Çoban'ın maksadı fırsat zuhurunda vezir Sayın'ın hesabını görüp ve bir de kendi aleyhinde olabilecek emirleri eli altında bulundurmaktı. Kendisi *Horasan*'a giderken bütün işleri Ebu Said Han'ın şikâyet ettiği oğlu Dımışk Hoca'ya bıraktı.

Bu sırada yani 726 h 1326 m de *Çağatay* Hanlardan Duva Timuroğlu Termaşirin Han'ın *Gazne* ve *Kandehar*'da harbe hazırlandığını duyan Çoban, oğlu Emir Hasan kumandasiyle kuvvet gönderdi. İki kuvvet arasındaki kanlı muharebede Emir Hasan kuvvetleri galip gelerek askeriyle *Gazne*'ye girdi ve orada fevkalâde tahribat ve yağma ve katliâm yaptı²⁵.

Dımışk Hoca'nın katli vakası :

Dımışk Hoca, Çoban'ın üçüncü oğludur. Çoban, *Horasan*'a giderken vezir Sayın'ı beraberinde götürdüğünden devlet merkezindeki bütün işler Dımışk Hoca'nın elinde idi. Ebu Said'in hemen hiç nüfuz ve kudreti yoktu. Dımışk Hoca aynı zamanda on bin kişilik bir ordu kumandanı idi^{25a}. Mağrur ve dürüst bir adamdı; zaten evvelden beri Ebu Said Bahadır Han bundan memnun olmamış ve babasına da şikâyet etmiş ve Emir Çoban da oğlu Dımışk Hoca'ya uzun uzadıya nasihatte bulunmuştu^{25b}.

Bütün devlet işleri elinde olan Dımışk Hoca şımarıklığını arttırarak hükümdara karşı hürmetsiz hareketlere başlamıştı. Emirler,

²⁵ Emir Çoban'ın *Horasan*'a hareketini ve oradaki muharebeyi 727 h 1327 m de ve metinde gösterdiğimiz gibi *Ravza't-üs-safa* ile *Matla-us-sadeyn* 726'da gösteriyorlar. Çoban'ın *Horasan*'a hareketi 1326'da olup ihtimal ki *Çağatay* Han' kuvvetleriyle muharebesi 1327'dedir.

^{25a} Durer-i kâmine (Çoban Noyin maddesi).

^{25b} *Ravzat-us-safa* (Çoban'ın *Horasan*'a azimeti bahsi).

Dımışk Hoca'nın müsaadesi olmayınca hükümdarın yanına giremiyorlardı. Bu tahakküm ve istibdattan usanan Ebu Said, bir gün emirlerden bazılarını gizlice yanına çağırarak Dımışk Hoca'dan şikâyet etti. Emirlerden biri; Dımışk Hoca'nın *Sultaniye* kalesi civarında evi bulunan Olcayto Han'ın Kumasiyle (cariye, odalık) gayr-ı meşrû münasebatta bulunduğunu Ebu Said'e söyledi^{25c} ve ara sıra o kadının çadırına gittiğini de ilâve etti. Ebu Said, bunu tahkik ettirerek hakikat olduğunu anladı ve Dımışk Hoca'nın katlini emretti.

Bu emrin yerine getirilmesi çok zordu; Pâdişahın bu emrini Dımışk Hoca'ya duyurdular. Dımışk Hoca, ümerayı davet ederek onları Ebu Said aleyhine haylı tahrik ile vaidlerde buldu. Emirler Dımışk Hoca'nın hoşuna gidecek sözler söyliyerek yakalarını kurtarıp ertesi gün hiç bir kimse onun yanına gitmedi. Ebu Said kaleyi kuşattırdı.

Bu sırada tesadüfen bir takım eşkıyanın başları *Sultaniye* şehrine getirilmişti. Ebu Said bunlara haber gönderip bu başlar *Herat*'ta Çoban ve adamlarının başlarıdır diye bağırma emretti. Dımışk Hoca bunu duyunca şaşaladı, bunun hakikat olup olmadığını tâmik edemedi, maiyyetine mütemed adamlarından on kişi alarak geceleyin kalenin güneyinden dışarı fırlayıp kaleyi kuşatan askeri yarararak kaçtı. Ebu Said Dımışk Hoca'nın takibine bir miktar kuvvetle (Aka Lülü)'i gönderdi.

Bunlar Dımışk Hoca'ya yetiştiler. Mısır ismindeki emir Dımışk Hoca'yı katletmek istediye de Dımışk Hoca yalvarıp beni Sultanın huzuruna götürün dedi; Aka Lülü bu iş kolay değildir Hükümdarın muvafakatini almak lâzımdır dedi. Mısır Hoca'yı Ebu Said'in yanına gönderip katli hakkında muvafakatini aldı ve derhal öldürdü (727 Şevval 1327 Ağustos).

Dımışk Hoca'nın başı *Sultaniye* şehrine getirilip kale kapısına asıldı, hazineleri yağma edildi. Bunu müteakip Ebu Said Bahadır Han *Horasan* ümerasına emir göndererek, Dımışk Hoca'nın katledildiğini ve Çoban ile taraftarlarının derhal öldürülmelerini bildirdi ve ihtiyaten hudut ümerasını da yanına çağırıldı.

^{25c} Ebu Saide dediler ki (*Dımışk hoca seni öldürtecektir*) bu söz Ebu Said'in tahkikatıyla teyyüd etti. Olcayto Han'ın bazı kadınlarıyla Dımışk Hoca'nın münasebeti anlaşıldı (Nihayet-ül-ireb c. 4 No. 1188).

Ebu Said Han, Çoban'la harbetmek üzere *Sultaniye*'den çıktı, bir kaç gün *Kazvin*'de kalarak harp levazımâtını ikmal etti; vezirliği eski vezir Hoca Reşid'in oğlu Hoca Gıyasüddin Mehmed'e verdi.

Emir Çoban'ın durumu :

Çoban oğlunun katlinden haberdar olunca şaşaladı, Ebu Said'in, Çoban'ın katli için Horasan'a gönderdiği emirleri okuyan ümera, bu işin derhal kabil-i tatbik olmadığını anladılar. Çoban'ın yanında bulunan emirlerden Emir İkrenc, Emir Mahmud, Emir Nevruz, Emir Mehmed Bey ve Ebu Said'in dayısı Emir Çiçek (Mehmet Ali) Ebu Said'in mektuplarını aldıklarında keyfiyeti Çoban'a arz ile sadakatlerini teyid eylediler.

Emir Çoban'ın bu dehşetli durumdan mâneviyatı kırıldı; yanında bulunan oğlu Emir Hasan'la görüştü, oğlu, işin pek ciddi ve korkulu olduğunu ümeranın sözlerine aldanılmayarak onları derhal idam etmesini ve Ebu Said'e karşı isyan ederek Çağatay hükümdarından yardım istemesini ve *Horasan*'da kalmasınının muvafık olup bura halkının kendilerine muti bulunduğunu ve Mahmud'un *Gürcistan*'ı ve Demirtaş'ın da *Memalik-i Rumu* (Anadolu'yu) muhafaza edeceklerini söyledi.

Çoban, oğlu Emir Hasan'ın mütaleasını beğenmedi; bununla beraber oğlu Dımışk Hoca hakkında Ebu Said'e gammazlık yapan vezir Sayın'ı derhal katletti ve büyük bir ordu ile Ebu Said'ten intikam almak üzere *Irak*'a hareket eyledi, emri altında yetmiş bin kadar askeri vardı.

Çoban *Meşhed*'e gitti, maiyyetindeki ümeraya kendisine muhafet etmiyeceklerine dair orada yemin ettirdi. Ümeranın bir kısmı istemiyerek yemin etmişlerdi. Çoban *Meşhed*'den *Semnan*'a geldi ve orada Şeyh Rüküddin Alâüddevle Semnanî'nin hankahında emirlere tekrar yemin ettirdi ve Şeyh Alâüddin Semnanî'yi Ebu Said Han'a göndererek oğlunun katli için gammazlık edenlerin kendisine teslimi şartıyla hükümdara kılıç çekmek istemediğini bildirdi, Ebu Said, Şeyh Semnanî'ye çok hürmet etti, şeyh ona nasihatte bulundu; Çoban'ın sözlerini arzyletti.

Buna karşı Ebu Said Bahadır Han, Çoban zadelerin memleketine tasallutlarını, sayıp döktü ve eğer Çoban kendisi her şeyden

elini çekerek bir köşeye çekilip ibadetle meşgul olursa ne âlâ, yoksa ikimizin arasında hâkim-i âdl kılıçtır dedi.

Şeyh Alâüddevle Semnanî keyfiyeti Çoban'a bildirdi ve ona da nasihat ile muhalefetten vazgeçirmek istediye de muvaffak olamadı.

Emîr Çoban'ın firarı :

Çoban kuvvetleriyle *Kohar* mevkiine geldi, iki ordu arasında bir günlük bir mesafe kalmıştı. Çoban'ın yanında bulunan ümeradan Emîr Mehmed Bey ve Sultanın dayısı Emîr Çiçek, Emîr Mahmud, Emîr Nevruz ve diğer bazı emîrlere otuz bin kadar adamla geceleyin Çoban'ın ordugâhından kaçıp ertesi gün sabah vakti Ebu Said'in yanına geldiler, Ebu Said bunlara iltifat etti ve bu durum üzerine Emîr Çoban diğer askerlerle muharebeye cesaret edemiyerek kaçmağa karar verdi.

Oğlu Emîr Hasan'ın sözünü dinlemediğine nâdim olan Emîr Çoban kendi adamları ve zevceleriyle Çöl yolundan *Horasan*'a yöneldi, üç gün gittikten sonra zevceleri Satıbeğ'i ve diğer zevcesi Gerdun Çin'i kendi akıbetine iştirak ettirmek istemiyerek on yedi kişi ile Ebu Said Han'ın yanına gönderdi ve onlara :

“— Sizin Pâdişaha karabetiniz vardır, benim günahımla muaheze olunmayınız” dedi.

Çoban'ın maiyyetindeki adamlardan her biri bir tarafa savuşuyordu.

Ebu Said, Çoban'ı takip için arkasından kuvvet gönderdiyse de Togay kumandasında olan bu kuvvet *Sâve*'ye kadar gitti, Çoban'ın çöl tarikiyle gittiğini ve yetişemeyeceğini düşünerek geri döndü.

Çoban'ın oğlu Hasan, babasından ayrılarak *Harezmi* taraflarına gitti. Çoban ise Kaan'a müracaat ve ondan kuvvet alarak İran'a yürümek üzere o tarafa gitmeğe karar vermişti. *Mürg-i âb* suyuna kadar bu kararlar yürüdü; fakat buraya gelince Kaan'ın yanına gitmekten vazgeçerek kendi yetiştirmiş olduğu Melik-i Kert denilen Herat meliki Gıyasüddin'in yanına gitmeğe karar verdi.

Maiyyeti kendisine Herat meliklerinin vefasızlığından bahis ile onu bu fikrinden döndürmek için çalıştırlarsa da muvaffak olamadılar.

Çoban *Herat*'a geldi ve Gıyasüddin onu hürmetle karşılayıp hüsn-ü kabul gösterdi²⁶.

Emir Çoban'ın katli :

Bundan bir az müddet sonra Ebu Said, Herat Melikine bir ferman göndererek Çoban'ın katlini istedi; Gıyasüddin epi müşkil dakikalar geçirdi. Öldürmese kendi hükümetinin perişan olup onun yerine kendisinin katledileceğini, halbuki Çoban kendisinin velinemeti olduğunu düşünerek tereddütlü saatler geçirdi ve nihayet kendini kurtarmak için Çoban'ı öldürmeğe karar verdi ve Ebu Said'in fermanını Emir Çoban'a gönderdi.

Çoban bunu anlayınca ağladı ve aradaki hukuka güvenerek geldiğini söylediye de bunlar faide vermedi. Bir defa Gıyasüddin'le görüşmek istedi fakat ona da muvaffak olamadı.

Emir Çoban hayatından ümidini kesince Gıyasüddin'e haber göndererek üç vasiyette bulundu ve bunların ifasını rica etti.

Bunlardan biri başının bedeninden ayrılmaması idi, eğer öldüğüne dair nişan isterlerse iki tırnaklı olan baş parmağının nişan makamında gönderilmesi.

İkinci vasiyeti, Ebu Said'in hemşiresinden olan Cilav Han ismindeki küçük oğlunun diri olarak Sultana gönderilmesi idi. Çoban bu küçük oğlunun çocukluğuna binaen öldürülmeyeceğini zannediyordu.

Üçüncü vasiyeti cesedinin *Medine-i Münevvere*'ye gönderilerek oradaki imaret ve hayratının yanına defnedilmesi idi.

Çoban 727 Zilhicce ve 1327 Ekim'de yay kirişiyle boğuldu²⁷ ve iki tırnaklı baş parmağı nişan olarak Ebu Said'e gönderildi, adamları

²⁶ *Nihayet-ül-ireb*'de şöyledir : Horasan mülhakatından *Herat*'a vâsıl olunca karşısına oranın naibi (valisi) çıktı, bu adam cesur ve cüretkâr idi, bunun meşhur kanlı vekayii vardır. Bu adamı Çoban yetiştirmiş ve ilerletmişti. Bu zat Çoban'ı istikbal etti. Hürmette bulundu, *Herat*'a giderek kış geçinceye kadar orada ikametini ve sonra istediği gibi hareket etmesini teklif etti. Çoban bu sözlere itimad ile kabul eyledi. Rivayet edildiğine göre oğlu Hasan bu fikri beğenmedi ve babasını bu fikrinden vazgeçirmek istedi ve *Herat* melikinin vefasızlığını söyledi.

Emir Çoban'ın ayaklarında hastalık (nikris) vardı. Bu kendisinin hareketine manidi. Onun için *Herat*'a girmeğe mecbur oldu, oğlu Hasan kendisinden ayrıldı ve *Saray* ve Şimal beldeleri hükümdarı Özbek Han'ın yanına gitti ve ikram gördü; Çoban *Herat*'a girdi ve katlolundu. Herat meliki keyfiyeti Ebu Said'e yazdı (*Nihayet-ül-ireb* c. 4 s. 446'dan sonra).

²⁷ *Zübde't-üt-tevarih* (Hafız Ebru) *Fatih kütüphanesi*.

da eziyetle ifna edildiler. Çoban'ın parmağı 1328 Muharrem ve 1327 Kasım'da Orduya gönderilip teşhir edildi. Cesedi bir tabuta konularak *Bağdad*'a gönderildi. 728 Şevval 1328 Ağustos'da Medrese-i Mustansırıyyede namazı kılındı ve oradan da *Irak* hüccac kafilesi ile *Mekke*'ye gönderildi ve naaşı Kâbe'de tavaf ettirildi, arafata ve Mina'ya çıkarıldı ve *Medine*'ye gönderildi ise de orada evvelden yaptırmış olduğu türbesine defnedilmedi; çünkü *Memlûk Sultanı* Melik Nâsır Mehmed, Çoban'ın *Medine*'deki türbesine değil *بقع* Bakî'de gömülmesini *Medine* emirine hecinle gönderdiği emirle tebliğ ettiğinden o suretle Çoban'ın cesedi Bakî'deki umumî kabristana defnolunmuştur. Kabri Bakî'de Hazreti İmam Hasan'ın kabri civarında imiş²⁸.

Çoban'ın menkûb olarak katli üzerine cenazesine bu kadar ehemmiyet verilmesi, Ebu Said'in maşukası olan *Bağdad Hatun*'a kavuşması ve onun hatırına hürmeten babasına yapılan son riayet idi; hattâ Ebu Said, naaşın *Medine*'ye gönderilmesi için bin altın bile vermişti. Çoban vefatında altmış yaşlarında kadardı²⁹.

* * *

Emîr Çoban, Noyin lâkabiyle maruftur³⁰, kendisi *Gazan Mahmud Han*'ın zamanından itibaren yükselmiş, *Olçayto Mehmed Hudabende Han*'ın itimadını kazanmış ve *İbn-i Haldun*'a göre³¹ hattâ nüfuzu ve vaziyeti tahakküm derecesine yakın bir hal almış ve Ebu Said Bahadır Han zamanında ise teferrüd ederek bütün devlet işlerinin mercii olup hükümdarı açıkta bırakmıştır.

Kendisi hakkında görülen kaynaklar gözden geçirilince hüsn-i idare ve kiyaset ve tedbirli bir hükümet reisi olmakla beraber tagallüp, tahakküm ve hunharlığı göze çarpar. Cesur, şedid, şeci ve azim sahibi olduğunu tarihler yazarlar. Bazı Arap müverrihleri *İlhan Mehmed Hudabende* ile *Mısır Sultanı Melik Nâsır Mehmed* arasındaki münâfereti ortadan kaldırıp dostluğu takarrür ettiren şahsın Emîr

²⁸ *Nihayet-ül-ireb* (Nüveyrî) المتحجب في تكملة تاريخ حلب (*Elmüntehab fi tekmiilet-i tarih-i Haleb*, اعيان العصر *Ayan-ül-asr*, درر كامة *Dürer-i kâmine*, *Essülûk* السلوك (Makrizî) ve diğer bazı kaynaklar.

²⁹ اعيان العصر *Ayan-ül-asr*, Çoban'ın vefatında altmış yaşlarında olduğunu, *Gazan* zamanında *Dimışk*'a geldiği vakit büyük kumandanlardan bulunduğunu yazar.

³⁰ Noyin, Noyan, Nüveyn, Nunin gibi muhtelif imlâlarda yazılan *Noyin*, *Noyan* unvanı, şehzade, serdar, serasker, binikişi kumandanı demektir.

³¹ *İbn-i Haldun* c. 5 s 435.

Çoban olduğunu yazarlar³². Mısır müverrihleri samimî ve hakikî müslüman olduğunu da yazmaktadırlar. Hayatı müddetince Sünnî müslümanlığa sadık kalmış, hattâ Olcayto Mehmed Hudabende Şiîliğe temayül ettiği halde Çoban kanaat ve akidesini değiş-tirmemişti.

Emîr Çoban 726 Cemaziyelevvel 1326 Nisanda Mekke-i Mükkerreme'ye su getirtti. Bu suyun ismi (Ayn-ı bazan) dır³³. Bu su yalnız Mekke haricinde kalmayıp *Safa*, *Bab-ı İbrahim* ve *Medine* vadilerinde de çeşmelerle akıtıldı; o zamana kadar Mekke'de su para ile satılırken sırf bu mühim hayır sayesinde en müdhış ihtiyaç bertaraf edildi³⁴.

Mekke'deki su işinin hallini müteakip *Mısır*'a Çoban'ın elçisi gelerek bunu Memlûk Sultanına anlattı. Çoban'ın bu hayırlı işini Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed kıskandı ve ağrına gitti ve tercüman vasıtasıyla Çoban'ın elçisine sana bu hususta kim izin verdi, niçin benimle müşavere etmedin deyince elçi cevaben tercümanlık eden emîre dedi ki :

“— Sultana anlat, Çoban yaptığı hayratı yaptı, şimdi Sultana o hayratı ya harap etmek ve yahut icap ettikçe tamir etmek kalır; bu bir iştir ki bunu yapan yaptı, şimdi onun elinden çıktı, artık ferman sizindir³⁵”. Bittabi Melik Nâsır muvafakatten başka bir şey yapamadı.

Emîr Çoban'ın Gürcü kırıllariyle çok dost olup emanetlerinin kiralın yanında hıfzedilmekte olduğunu *Subh'ül-Âşa* isimli mehamızımız kaydeder³⁶.

³² *Âyan-ül-asr*, ve *Dürer-i kâmine*.

³³ *Siyer-ün-nübela*, *Zehebi*.

³⁴ *Kıtab-üs-Sülûk* ve *Dürer-i kâmine* de bu işi şöyle yazmıştır :

Her sene Irak'tan Mekke'ye kabile ile hac etmek için pek çok insan geliyordu; Mekke'de suyun azlığından pek ziyade sıkıntı çekiliyordu. Hac mevsiminde bir kırba su on mes'udî dirhem idi, hac mevsiminden gayrısında da altı, ilâ yedi dirhem idi. Ebu Said'in nâibi Çoban Mekke'de bir hayrat yapmak istedi bazıları bu su işini ileri sürdüler. Çoban 725 senesi hac mevsiminde emniyet ettiği bir adamına elli bin altın vererek gönderdi. Hacdân sonra Çoban'ın adamı orada kaldı ve dellâl çağırarak amele davet etti ve amele arzu ile çalıştılar. Yevmiye üç dirhem verilirdi, hattâ Arap kadınları bile çalıştılar. Nihayet 726 senesi Cemaziyelevvelinin yirmi sekizinde yani 2 Mayıs 1326'da *Safa* ile *Merve* arasında akıttı, bu iş dört ay sürdü.

³⁵ *Makrizi Kıtab-üs-Sülûk*.

³⁶ *Subh-ül-âşa* c. 9 Gürcü memleketi bahsi.

Çoban bu su işinden başka Medine-i Münevvere'de Harem-i Şerif civarında bir medrese inşa ve kendisinin defnolunması için yine orada güzel bir türbe de yaptırmıştı³⁷.

*Emîr Çoban'ın evlâdı*³⁸ :

Çoban Noyin'in dokuz oğlu vardı³⁹, bunların en büyükleri Hasan idi. Emîr Hasan, *Horasan* taraflarının emîri idi. Hasan'ın üç oğlu olup en büyüğü Taliş adındaki oğludur⁴⁰. Bu çocuk Çoban'dan ayrılan babasıyla beraber evvelâ *Mazenderan*'a ve oradan dostları vasıtasıyla *Harezmi*'e gitmişlerdi.

Harezmi'de Kutluk Han adında bir emîr, *Altınordu* hanlarından Özbek Han namına hükümet ediyordu. Kutluk Han Emîr Hasan ve oğluna hüsn-i muamele ederek onları Özbek Han'ının yanına gönderdi; Özbek Han, baba ile oğula iltifat etti ve onlara sancak verip Çerkeslerle harbe gönderdi, Emîr Hasan ve oğlu Taliş bu harpte fevkalâde yararlık gösterdiler, Emîr Hasan yaralandı ve bundan müteessiren vefat etti, oğlu Taliş bir müddet sonra eceliyle öldü^{40a}.

Emîr Hasan'ın diğer iki oğlundan biri Hacı Bey diğeri Koç Hüseyin'dir. Bunlardan Hacı Bey'i amcası Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan zehirletti. Koç Hüseyin'i ise Ebu Said'in vefatından sonra meydana çıkan rakip hanlardan Süleyman Han öldürdü.

Emîr Çoban'ın ikinci oğlu *Memalik-i Rum valisi* Demirtaş'tı. Bu ve evlâdı hakkında aşağıda tafsilât vereceğiz. Yalnız burada Demirtaş'ın tarihçe maruf ve yaşı itibariyle Küçük Şeyh Hasan'dan

³⁷ *Âyan-ül-asr* (Safedi) ve *Dürr-i kâmine* (İbn Hacer).

³⁸ *Âyan-ül-asr*'da Çoban'ın Demirtaş, Dımışk Hoca, Sargan, Şebber Yağbastı, Selçukşah, Bağdad isimlerindeki oğul ve kızları olduğu muharrerdir. (Çoban'ın tercümei hali kısmı, bunlardan Şebber Hasan adındaki oğlunun mahlasıdır. Malûm olduğu üzere Hazreti İmam-ı Ali'nin büyük oğlu Hasan'ın şöhreti Şebber olup İmam Hüseyin'in ise Şübbeyr'dir. *İkd-el-Cüman*'da Çoban'ın binicilikte mâhir, Bayram Hoca isminde bir oğlu görülüyor.)

³⁹ İslâm Ansiklopedisinde onsekiz evlâdı olduğu muharrer olup bunda tabii kızları da dahildir.

⁴⁰ Bu isim *Tarih-i Güzide*'nin Avrupa basmasında bir yerde Maliş ve aynı sahifede bir satır sonra Baliş diye yazılıdır (sahife 10).

^{40a} İbn Batuta, Baba oğuldan, katli mücib hal zuhuriyle Özbek han tarafından öldürüldüklerini yazar (Şerif Paşa tercümesi c 1. sahife 249, 250).

başlayarak sırasıyla Melik Eşref, Melik Eşter, Melik Mısır isimlerinde dört oğlu olduğunu yazmakla iktifa edeceğiz⁴¹.

Emir Çoban'ın üçüncü oğlu Dımışk Hoca'dır. Emir Çoban'ın Gazan Mahmud Han'la birlikte *Dımışk* (Şam) seferinde bulunduğu sırada doğan oğluna o sefer hâtırası olarak *Dımışk Hoca* adını koymuştu. Bu, babasının zamanında devlet merkezinde bulunup bütün ordu kuvveti elinde idi. Onbinler kumandanı bulunmuştu⁴².

Dımışk Hoca'nın dört kızı olup en büyüğünün adı Dilşad Akad idi. Pek vakur ve fâzıl olan bu hanımı evvelâ Ebu Said Han almıştı, Ebu Said'ten sonra Dilşad Hatunu, Büyük Şeyh Hasan aldı ve ondan Irak hükümdarı Sultan Üveys doğdu. Meşhur şair Süleyman Savecî'nin bu hanım hakkında kasidesi vardır.

Emir Çoban'ın dördüncü oğlu İlhanîlerin nüfuzu altında bulunan Gürcistan hâkimi Mahmud idi⁴³. Dımışk Hoca'nın katlinde sonra Ebu Said'in askeri kendisini tutup *Tebriç*'de öldürdüler⁴⁴. Bu Emir Mahmud'un da dört oğlu vardı. İki oğlunu amcazadeleri Küçük Şeyh Hasan zehirlettirdi; diğer oğulları da Emir İlkâ ve Emir Şeyh Hasan oğlu'nun gazezkârlıklarıyla katlolundular.

Emir Çoban'ın evlâdlarından Emir Hasan (Şebber) Demirtaş, Dımışk Hoca, Emir Mahmud ile Bağdad Hatun'un valideleri birdi.

Emir Çoban'ın beşinci oğlu Cilav Han'dır; Çoban bunun Ebu Said'e gönderilmesini vasiyyet etmişti; fakat Herat Meliki Gıyasüddin bu vasiyyeti yerine getirmiyerek Cilav Han'ı öldürmüştür. Cilav Han'ın validesi Olcayto Mehmed Hudabende'nin kızı Dolandı Hatun'dur⁴⁵.

⁴¹ *Âyan-ül-asır*'da (Ayasofya kitapları 2870) Demirtaş'ın, *Şeyh Hasan, Melik Mısır, Cemdoğan, Pir Hasan, Tudan, Şebdan, Melik Eşref, Eşter* isimlerindeki oğulları zikrediliyor.

⁴² *Dürer-i kâmine, Zehbi, Âyan-ül-asr.*

⁴³ *Gürcistan*, İlhanîler zamanında kendi kırılları elinde olup yalnız İlhanîlerin nüfuzu cari idi, Tatarların orada bir memur-ı mahsusu bulunurdu ve Çoban'ın oğlu Emir Mahmud onlardan biridir.

⁴⁴ *Subh-ül-âşa* Sekizinci cilde Gürci bilâdını zikrederken orada *Hülâgü Hane-danının* memuru olan Şeyh Mahmud bin Çoban'ı zikr ile bunun babasının felâketinden sonra Özbek Han'a iltica eylediğini ve fakat çok yaşamadığını beyan eyler.

⁴⁵ Bu isim *Tarih-i Güzide* Avrupa tab'ı s 609 Dolavendi diye yazıp Ravza't-üs Safa da *Devletmendi* diye kaydeder.

Çoban'ın altıncı oğlu Emîr Siyürgan olup, validesi Olcayto'nun kızı Satıbey'dir. Emîr Çoban'ın yedinci oğlu Siyük Han, Sekizinci oğlu Yağıbastı ve dokuzuncu ise Nevruz olup bu üçünün anası birdir.

* * *

Ebu Said Bahadır Han, Çobanlar işini bitirdikten sonra Togay'ı Horasan emîri yaptı ve dildadesi olduğu Bağdad Hatun'u almak istedi ve Kadı Mübarekşah'ı çağırdı ve ona :

“Emîr Şeyh Hasan'ın yanına git ve her ne yaparsan yap onu bu kadından ayır” dedi.

Mübarekşah, Şeyh Hasan'ın yanına gitti ve onunla mahrem görüştü ve gerek kendi durumunu ve gerek işin akıbetini ona anlattı. Şeyh Hasan vaziyetin ciddiyetini idrak ederek Sultanın emri baş ve can üstüne diyerek *Bağdad Hatun*'u terketti ve bu suretle Ebu Said de mâşukasına kavuştu.

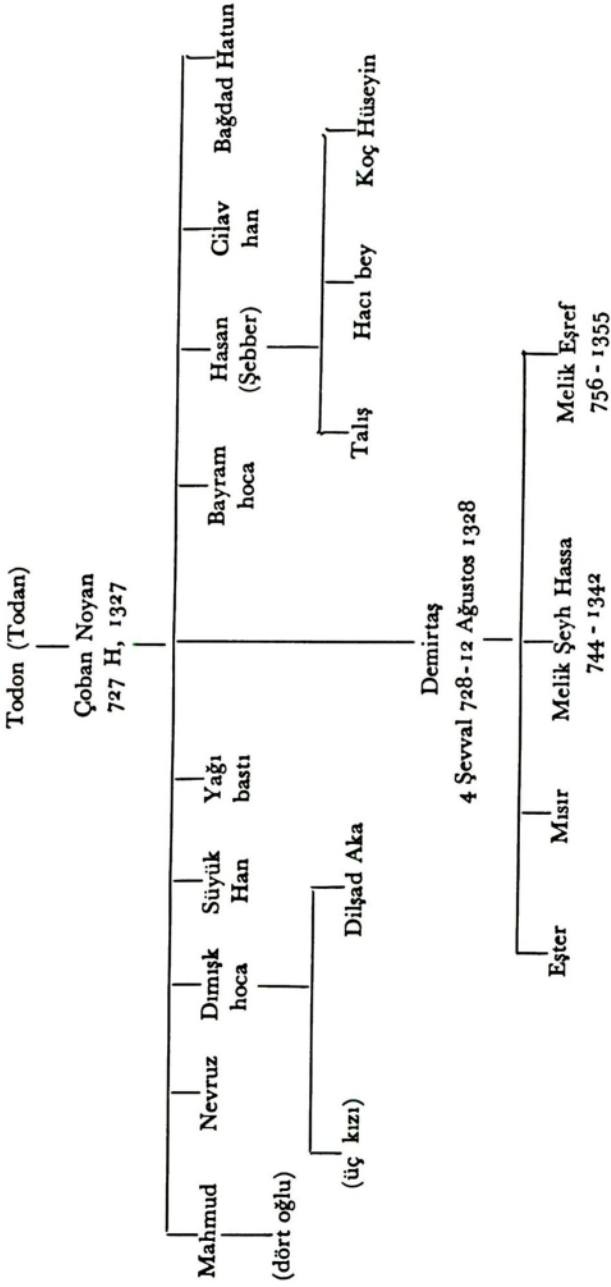
Bağdad Hatun'un, Ebu Said'in vefatından sonra ona halef olan Arık Boğa neslinden Muizzüddin Arpa Han tarafından 736 h 1335 m de Ebu Said'i zehirlemek suretiyle ölümüne sebep olduğu bahanesiyle öldürülmüştür.

Fevkalâde güzel olan Bağdat Hatun, Ebu Sait zamanında babasından ziyade hükümet işlerinde müessir olmuş ve bir aralık hünkâr lâkabı verilmişti.

Emîr Çoban evlâdlarını çok severmiş; bilhassa Bayram Hoca, Demirtaş ve Dımışk Hoca'ya muhabbeti fazla imiş⁴⁶.

« وكان چوبان يفرح باولاده هؤلاء وكانوا فرسان الخيل وكان يحبهم محبة عظيمة »
 « بحيث انه لا يقدر يفارقهم ساعة » والدة « İkd-ül-cüman c. 22 s. 10 *Veliyyüddin Efendi kitapları*
Umumî kütüphane numara 2394.

Çobaniler

II.

İLHANİLERİN ANADOLU UMUMÎ VALİSİ DEMİRTAŞ

Şecaat ve cesaretiyle meşhur olan Demirtaş Emîr Çoban'ın oğullarının yaşça ikincisi idi. Doğum tarihi belli değildir, yalnız kendisinden bir göbek küçük ve Çoban'ın üçüncü oğlu Dımışk Hoca'nın Gazan Mahmud Han'ın Şam seferinde doğduğuna ve bu seferin de 699 h 1300 m de vuku bulduğuna nazaran Demirtaş'ın tevellüdünün takriben 697 veya 698 (1298-1299) senelerinin birinde olduğu tahmin edilebilir.

Demirtaş 714 h 1314 m tarihine kadar *Sultaniye*'de babasının yanında bulunmuştu, onu 1313 tarihinde Sultan Mehmed Huda-bende'nin tertip ettiği büyük avda babası ve kardeşleri Bayram Hoca ve Dımışk Hoca ile beraber hükümdar maiyyetinde görüyoruz¹.

Bundan evvelki Emîr Çoban Soldoz yazımızda görüldüğü üzere Çoban Anadolu beylerinin İlhanîlere karşı rabitalarını takviye, itaatlerini temin için 1314'de kuvvetli bir ordu ile *Anadolu*'ya geçtiği sırada Demirtaş'ı da beraberinde götürmüştü. Çoban Anadolu'da bir seneye yakın bir müddet kalıp durumu sağladıktan sonra takriben 1315 temmuzunda *Sultaniye*'ye dönerken oğlu Demirtaş'ı Memâlik-i Rum kaymakamı (umumî vali) olarak Anadolu'da bırakmış ve onun müşavirliğine eski ve tecrübeli emîrlerden olan (*Seyfeddin Ârız*)¹ tayin eylemişti.

Demirtaş'ın Anadolu umumî valiliği :

Demirtaş 1315'den 1327 senesi Eylül ortalarına kadar -ısyan hareketi dahil- on iki sene Anadolu umumî valiliği yapmış kendisinden evvel Anadolu valisi bulunan Emîr İrençin'in yaptığı mezalim dolayısıyla vâki olan umumî heyecanı yatıştırmış ve *Anadolu*'da asayiş temin ile İlhanîleri tanımayan bazı Anadolu beylerini tedib etmiş ve bilhassa itaat etmemekte ısrar eden Karaman oğullarını da kahren itaate mecbur eylemişti².

Mesalik-i-ül-ebzar Demirtaş hakkında şöyle diyor :

¹ *İkd-ül-cüman (Aynı) c. 22; s. 10* Veliyyüddin Efendi kitapları numara 2994.

² *İkd-ül-cüman (Aynı) 724* hicret senesi vekayii Veliyyüddin kitapları numara

“Demirtaş hemcivarı olan beylerin (Anadolu beylerinin) hepsine musallat oldu. Bazılarını kılıçla ve bazılarını desise ile haklarından geldi ve bu suretle bir hayli memleket istilâ eyledi ve kaleler aldı, kendisine tâbi arazi genişledi. Varidatı arttı, fevkalâde kuvvet ve satvet sahibi oldu”.

719 h 1319'da bir tehlike geçirdi. Bu sene içinde Çoban'dan bahsederken zikrettiğimiz gibi Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın muvafakatiyle bir kısım emîrlere, Çoban'ı katlederek onun tahakkümüne son vermek istemişlerdi. Emîr Çoban'a bu suikasd yapılırken merkezden verilen emir üzerine Timurtaş da suikasd maruz kaldı. Maiyyetindeki bazı emîrlere kendisine hücum ederek öldürmek istediler, Timurtaş Anadolu'da'nun müstahkem yerlerine kaçarak kurtulmağa muvaffak oldu³.

Bir müddet sonra babasının tehlikeden kurtulduğunu haber alan Timurtaş kendisine kasetmiş olanların hepsini öldürdü ve hasımlarına galebe çalacak olan babasına yardım etmek üzere mühim bir kuvvetle *Tebriz* taraflarına geldi ve babasının tekrar idareyi ele alıp hasımlarını cezalandırması üzerine Anadolu'ya döndü⁴.

Ayas'ın zabtı :

Demirtaş 721 h 1321 m de *Kilikya* ermenileriyle muharebe ediyordu ve bunlara galebe için 721'de Memlûk Sultanı Melik Nâsır bin Klavun'dan yardım isteyerek onu *Ayas*'ın zabtına teşvik ediyordu. Sultana elçi ve hediyeler göndererek bu hususta yardımını rica etmekte idi⁵. Kendisi aynı senede *Sis* taraflarına akın yaparak Ermeni beyini kaçırmış bir ay kadar yağmadan sonra dönmüştü⁶.

Demir'in sultana gönderdiği mektupta :

“Hepimiz müslümanız, bize lâyük olan nusret-i din üzere müttetik olmaktadır. Bu hususta düşmana karşı müttetik olmamız ve ermenileri tedip eylemekliğimiz lâzım gelir. Onları bize sadık bırakmağa muvaf-

³ Çoban'a yapılan suikasd hareketi esnasında Anadolu'da durumu nazikleşen Demirtaş Mısır Sultanı Melik Nâsır Mehmed'e bir elçi gönderip babasının durumunu bildirmiş ve kendisinin Anadolu'da Memlûk Sultanının valisi olarak kabulünü rica ile herhangi bir düşmana karşı yardım istemiş ve Sultan tarafından ricası kabul olunarak elçisi iade edilmiştir.

⁴ *İkd-ül-cüman* c. 22 (719 senesi vekayii arasında).

⁵ *İkd-ül-cüman* c. 22 s. 324 (Veliyyüddin Efendi kitapları).

⁶ *Ebi el Fida* c. 4 s. İstanbul tab'ı.

fak olursak bu geçitlerden gidip gelecek halk ve tüccar ve hacılar, ferah ve serbest gelip giderler, aramızdaki dostluk devam ederse düşmanlık bertaraf olur” demişti.

Memlûk Sultanı bu müracaatı kabul edip asker sevketti. Mısır askeri ve gönüllü efradı Sis’e yürüdüler ve orayı yağmaladıktan sonra Ayas kasabasını elde ettiler⁷.

Demirtaş’ın Konya’yı zabtı :

Emîr Çoban 1314’da Anadolu’ya geldiği zaman Konya’yı Karaman oğullarının elinden almıştı. Bir müddet sonra Çoban aleyhine tertip edilen 1319 suikastı ve Demirtaş’ın da bu müstahkem mevkie kaçması üzerine Karaman oğlu Konya’yı ele geçirmişti. Tehlikenin geçmesi üzerine Demirtaş tekrar idareyi ele almış ve Konya üzerine yürüyerek orasını tekrar elde etmiştir (723 h 1323 m)⁸.

Demirtaş’ın ısyanı :

Anadolu’yu istediği gibi idare etmekte olan Demirtaş, Memlûk Sultanıyla samimî münasebet temin ettikten sonra Ebu Said’in muvafakatiyle babasına yapılmış olan tertibattan müteessir olarak münasip bir fırsat arıyordu. Müstakil gibi yaşıyordu; maiyyeti emîrleri kendisini muhalefete teşvik ediyorlardı. Elinde Türk ve Moğollardan mükemmel bir ordusu vardı. Kendisinin karşısında hiç bir rakip yoktu⁹.

Demirtaş’ın istiklâlini îlânı mühim bir mesele idi. *Menakib-ül-Ârifîn*’e göre Anadolu’da nüfuzlu ümera ve kumandanlarla ulema, meşayih kendisine itaat ve bî’at eylemişlerdi. Bunlar arasında maruf ulemadan Necmeddin Tabesî¹⁰ Şeyh zade-i Tokadî, Kayseri Hatibi Zahirüddin, Şeyh Nasır Sofu, Mevlâna Emîr Hasan Tayyib, Niğdeli Kadı Şahab, Vâız Hüsameddin Yarcan ve

⁷ Ayas’ın zabtını *İbn-i Haldun* (c. 5 s. 560) da 723 senesi göstermekte ise de daha mevsuk olarak *Ebi el-Fida* 721 senesi Rebiulâhırının on birinci pazar günü olarak ay ve günüyle tespit etmiştir (*Ebi El Fida 722 senesi vekayii arasında c. 4 s. 94*).

⁸ Paris nüshası Selçukname’de şöyledir *سندن تمورتاش بك قونيه را وكرفتن موسى* Aynî tarihinde Konya’nın zabtı 724 vekayii arasında gösterilmiştir.

⁹ وهو نائب الملك ابى سعيد بالمملكة الرومية وكان قد استقل بامرها واستولى على اموالها وعسكرها من غير منازع له فيها ولا معارض.

¹⁰ *Tabes - Isfahan, Kirman ve Nişapur* arasında bir şehir.

saire gibi büyük şehirlerin beyleri, kadı ve âlimleri vardı. Demirtaş'ın bu durumuna karşı Konya Mevlevî âsitanesi şeyhi Âbid Çelebi Timurtaş'a mutabaat etmeyip işi geçiştirmek istediğinden Konya'dan çıkarılarak uç beyleri nezdine Demirtaş'a bi'at için propaganda yapmağa memur eylemişti. Âbid Çelebi gitmek istemedi. Demirtaş, onu sevk için Emîr Eredna'yı memur etti, Demirtaş, Âbid Çelebi'nin kat'î surette Konya'dan uzaklaşmasında musır olduğundan Eredna, Çelebi'nin bir müddet gözden uzak bulunmasını tavsiye ettiğinden Âbid Çelebi mecburen Konya'dan ayrıldı¹¹.

Demirtaş devlet merkezinin emîrlere karşı ihmalkâr bir tavır aldı. Anadolu eyaletinden Ebu Said Bahadır Han'la haremlerine ait olup ahaliye tarhedilmiş olan haraç ve mürettebatı merkeze göndermeye başladı, kendisinden bu vergiyi istemeğe gelenleri geri çevirdi¹². Kendisini bir kaç defa devlet merkezine davet ettilerse de gitmedi. Hükümdar Ebu Said durumdan endişe etmeğe başladı.

Emîr Çoban bir kaç defa oğlunun tedibine kendisinin memur edilmesini arzetti ise de Ebu Said korkusundan izin vermedi. Bundan başka Demirtaş'ın merkeze gelerek babasını hükümdar yapmak isteyeceğinden endişe ediyordu¹³.

Bu hâdise devlet merkezi olan *Sultaniye*'de telâş ve kargaşalığı mücip oldu. Ebu Said, Çoban'a oğlunun devlet merkezine getirilmesini emrelediğinden Çoban oğluna mektup ve bir memur göndererek (Ebu Said seni mutlaka istiyor heman huzuruna gel) diye yazdı.

Demirtaş 722 h 1322 m de istiklâlini ilân eyleyerek namına hutbe okuttu ve para kestirdi¹⁴. *Memalik-i Rumu* yani Anadolu'yu kendi kılıcı kuvvetiyle islâh ederek orada esaslı surette yerleşmiş olan Demirtaş'ın kendisine ve maiyyetine îtimadı vardı. Her tarafı titretmişti. Anadolu beyleri bunun şiddetinden korkuyor ve onu babası Çoban'a şikâyet ediyorlardı. Demirtaş fırsat buldukça bunları eziyordu. Çoban ile

¹¹ *Menakib-ül-Ârifin (Eflâkt)*.

¹² *Ebil-El Fida İstanbul zabtı c 4 s 95* (724 senesi vekayii arasında).

¹³ نüzه'den naklen İkd-ül-cüman.

¹⁴ Bu istikbâl hâdisesini *Amasya tarihi* 721 zilhiccesinde (1321 Aralık) *Cami-üd-Düvel* 1319, *Ravza't-üs-Safa* 721 h 1321 m de *Tarih-i Güzide*, *Hafız Ebru*, *Matla-us-Sa'deyn* 722 h 1322 m de *İkd-ül-cüman* ile *Ebi El-Fida* 724 h 1324 vekayii arasında gösterirler ise de en isabetlisi 721 sonuyla 722 ilk ayları arasında olmalıdır.

oğlunun katillerine kadar Anadolu beyleri huzur içinde yaşayamadılar¹⁵.

Demirtaş, Memlûk sultanına ve Şam naibüssaltanasına elçiler göndererek *Irak-ı Arap* ve *Irak-ı Acem* ve *Horasan*'ı zabt etmek için onlardan yardım istemişti¹⁶.

Demirtaş Ebu Said Han'ın ve babasının davetini havi emir ve mektuplara bir takım özürler ileri sürerek gitmedi ve ehemmiyet vermedi. Çoban'a aleyhdar olanlar Demirtaş hakkında Ebu Said Han'ı doldurmuşlardı. Son davete de Demirtaş'ın aldırış etmediğini. gören Ebu Said onun hakkında söylenenlerin doğru olduğuna inandı.

Çoban Noyin oğlunun bu halinden çok sıkıldı; diğer oğullarını yanına çağırarak onlara sövdü, saydı ve Ebu Said'in huzuruna giderek :

Kendisinin bizzat gidip Demirtaş'ı cebren huzuruna getireceğini ve kendisine müsaade edilmesini istirham ettiyse de Ebu Said bundan korkarak müsaade etmedi¹⁷. Hükümdarın korkusunun sebebini anlamayan veya anlamamazlıktan gelen Emîr Çoban oğlunu huzura getireceğine dair ağır yeminler etti ve bu suretle Ebu Said'in muvafakatini aldı; kışın en şiddetli gününde giriftar olduğu nikris illetine rağmen katiyyen harekete karar verdi.

Emîr Çoban mühim seferlere giderken beraberine alması mü-tad olan yüksek rütbeli emirleri de birlikte götürdü ve mühim miktarda kuvveti de vardı (724 h 1324 m).

Demirtaş babasının Memalik-i Rum hududuna yaklaştığını haber alınca fevkalâde hiddetlendi ve nefesine îtimad edip Ebu Said'in hizmetine girmek için babasıyla harbetmeğe karar verdi. Askerinin ileri gelenlerini toplayarak onların da muvafakatini aldı ve askerine bol bol para dağıttı.

Emîr Çoban oğlunun karargâha yaklaştığı halde kendisinin istikbal için ne oğlunun ve ne de diğer birinin gelmediğini görünce Demirtaş'ın ıspanının bir hakikat olduğunu anladı.

¹⁵ *Mesalik-ül-Ebsar* (Teşner tab'ı s. 51).

¹⁶ *Ravza't-üs-Safa, Habib-üs Siyer*, مطلع السعدین *Matla-us-Sa'deyn*.

¹⁷ Emîr Çoban son hâdiseyi Sultan Ebu Said'e arz ile dedi ki Demirtaş âsi oldu, muhalefet ediyor bana müsaade ediniz asker çekip üzerine gideyim; eğer teslim olursa ellerini bağlayarak huzur-ı Sultanîye getireyim ve eğer inad ve temerrüd ederse başını kesip getireyim" *Ravza't-üs-Safa*'dan.

Gece olunca, Demirtaş ordusundan birisi gizlice kendisine gelip oğlunun harbe karar verdiğini bildirdi. Çoban durumdan endişe etti. Demirtaş'ın maiyyetindeki emirlere ve reislere mektuplar gönderip ısyanda inad etmekten sarfinazar eylemelerini ve akıbetin vahim olacağını delillerle izah etti.

Bu mektupları alan emirler neticeyi düşünmeğe başladılar ve harbetmek fikrinden sarfinazar etmeğe karar verdiler.

İki ordu birbirine yaklaşınca Demirtaş, babasının kuvvetlerine karşı yürüdü; fakat askeri ileri gitmek istemiyor ve ağır hareket ediyordu. Bu halden canı sıkılan Demirtaş ağır gitmelerinin ve geri kalmalarının sebebini sordu. Askerî kumandanlar :

“Bu işte bize ve sana zarar vardır ve bir emîrin oğlu pederi üzerine asker çekip muharebe etmek Moğol memleketinde fena bir âdet ihdas etmek demektir; bunun sonu sana ve bize vahimdir. Şimdilik icâb-ı maslahat pederini izaz ve ikramla karşılamaktır. Eğer üzerimize gelen pederinden başka birisi olsa idi senin uğrunda hepimiz canımızı feda ederdik,, dediler¹⁸.

Emirlerin ve askerlerin kendisine karşı muhalefetini gören Demirtaş tasavvurundan vazgeçerek yaya olarak babasını karşıladı ve hoş geldiniz dedi¹⁹. Çoban bir kaç gün oğlunun yanında kaldıktan sonra Demirtaş'ı da beraberine alarak orduya yani merkeze döndüler.

Emîr Çoban Anadolu'ya gelişinin sebebini ve oğlu Demirtaş için geldiğini Memlûk Sultanı Melik Nâsır'a bir mektupla arzey-le mişti²⁰. Bazı tarihler Demirtaş'ın kolları bağlı olarak götürüldüğünü yazarlar²¹. Bunun belki Ebu Said'in huzuruna girdiği sırada yapılmış olması muhtemeldir. Demirtaş'ı ısyana teşvik eden emirler-

¹⁸ *Ravza't-üs-Safa*'dan.

¹⁹ *İkd-ül-cüman* (Aynî) 724 senesi vekayii.

²⁰ Bu senede (724 senesi) Çoban tarafından bir elçi ve bir mektup geldi ve bunda Çoban'ın, oğlu Demirtaş için *Memalik-i Rum*'a geldiği bildiriliyordu. Zira *Memalik-i Rum* hâkimi olan Demirtaş Melik Ebu Said ve kadınlarına ait olup bilâd-ı Rum'daki iktaat vergisini göndermemiştii (*İkd-ül-cüman*).

²¹ *Ravza't-üs-Safa* ve *Habib-üs-Siyer* ve *Zübde't-üt-tevarih* (Hafız Ebru) *Mesalik-ül ebsar*.

den Emîr Sürkâci²² ile Kadı Necmeddin Tabesi'yi Çoban derhal îdam ettirdi²³.

Demirtaş'ın ikinci defa Memalik-i Rum yani Anadolu Valiliği:

Demirtaş ikinci defa Anadolu umumî valisi olunca kendisinin orduya yani devlet karargâhına hareketinden sonra muhalif tavur takıman Anadolu beyleri üzerine musallat oldu ve ibtida Eşref oğlu beyliğine tecavüz etti ve onların hükümet merkezi olan (*Süleyman şehir = Beyşehir*) i zabtedip buranın hükümdarı bulunan İkinci Süleyman Bey'i vahşiyane bir şekilde öldürdü²⁴. Mesalik-ül-Ebsar'a göre onun burun ve kulaklarını kestirdi, hayalarını keserek altına astırdı, gözünü oydurup²⁵ daha sonra Beyşehir gölüne atarak boğdurdu²⁶. Bu facia 726 senesi Zilkade ayının onbirinci perşembe günü (9 Ekim 1326) vuku bulmuştu.

Demirtaş bundan sonra Hamidoğlu Dünder Bey üzerine yürüdü. Hamidoğlu mukavemet edemeyeceğini anlayarak hükümet merkezi olan *Eğridir*'i terkederek yine kendilerine yani Hamidoğullarına ait olan Antalya'ya kaçtı. Demirtaş Hamidoğlunu takip ederek *Antalya*'yı ele geçirerek Dünder Bey'i yakalayıp öldürttü. Bu vaka bazı tarihlere göre 723 ve 724 Hicrî tarihine tesadüf etmiştir. Halbuki bu tarihte Demirtaş'ın ısyanı ve babası Çoban'ın *Anadolu*'ya gelmesi 724 h 1324 senesinde olduğundan her halde tarihte bir hata vardır. Bunun da hem hudut olan Eşref oğlu beyliği işgalini müteakip 1326 olması ihtimal dahilindedir.

²² *Habib-üs-Siyer*, bu isimi Emîr Timur Kâhi, ve Hafız Ebru ile *Matta-us-Sa'deyin* Emîr Sürkâci ve Amasya tarihi de İşboga Nuyan'ın damadı Emîr Seyfeddin Kâmi isimleri altında yazarlar.

²³ بعد از ان كسان را كه ساده آن فتنه می گفتند چون در آن ایام پیش امیر تیمورتاش معتبر بودند چون امیر سورکاجی که پیش امیر تیمورتاش معتبر بودند و نجم‌الدین طیبی که در آن ممالک سندن تیمورتاش بکشهری را و اسری سلیمان شاه روز پنچشنبه باز دهم ماه ذی‌القعدة سنة 724 (Paris nüshası Selçukname).

²⁴ « فن ذلك مملكة ابن اشرف ، تمورتاش صاحبها وقتله و مثل و قطع Mesalik-ül-eb-sar اثنیه و علقها عنقه »

²⁵ « در ایام دولت تمورتاش بکشهری را فتح کرده شهر را تاراج کردند و بعد از چند روز در همان دریاچه سلیمان شاهرا تاسانیدن و آن مملکت بیاب شد »

²⁶ Menakıb-ül-Ârifîn. « در ایام دولت تمورتاش بکشهری را فتح کرده شهر را تاراج کردند و بعد از چند روز در همان دریاچه سلیمان شاهرا تاسانیدن و آن مملکت بیاب شد »

Demirtaş bundan başka *Turgutoğlu memleketi*'ni, Şücauddin Uğurlu memleketini, *Doğancık İli*'ni Bolu Sultanı arazisini ve *Yakub İli*'ni de elde ettiğini Mesalik-ül-Ebsar yazıyor ²⁷.

Demirtaş yine Anadolu'daki küçük beyliklerden *Karahisar-ı Devle* denilen *Afyon Karahisar* emîri Sahiboğlu üzerine maiyyeti emîrlerinden Eredna Bey'i göndermişti. Sahip oğlu Nâsrüddin Ahmed, Germiyan hükümdarı birinci Yakup beye iltica eyledi. Anadolu beylerinin en kuvvetlisi olup Ege sahillerine kadar hüküm ve nüfuzu carî olan Germiyan hükümdarı, Sahipoğlu'nu müdafaa etti. Eredna Sahipoğlu'nu elde edemedi ise de *Karahisar*'ı aldı. Bu sırada yani 727 h 1327 m de İlhan hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın Emîr Çoban aleyhine harekete geçmiş olması üzerine Demirtaş *Denizli* üzerine yapacağı hareketi terke ve Eredna'yı da geri çağırıp sür'atle *Sivas*'a çekilmeğe ve işin ne şekle gireceğine intizara mecbur oldu.

Demirtaş'ın Memlûk Sultaniyle bozuşması :

Vekayii iki sene evveline yani 725 senesine kadar geri alalım. Bu 1325 tarihinde Memlûk Sultanı Melik Nâsır'la Demirtaş'ın arasının bozulmasının sebebi, tüccar ve saire vasıtasıyla *Mısır*'a köle götürülüp satılmasını Demirtaş'ın menetmesidir; Memlûk Sultanı bir takım hüd'alara müracaat ve hediye göndermek suretiyle Demirtaş'ı kararından vazgeçirmeğe çalıştıysa da Demirtaş buna ehemmiyet vermemişti.

Mısır hükümdarı, Demirtaş'ın bu halinden babası Emîr Çoban'a şikâyetinde bulundu. Çoban da oğlunun bu münasebetsizliklerini takbih ile kendisini muâheze eyledi, nihayet Demirtaş fikrini tadil etti, Sultanın kendisine gönderdiği teşrifat hil'atini alıp hediyeleri kabul eyledi ve bu suretle *Mısır*'la eski gerginlik zâil oldu.

Demirtaş Mısır'la münasebatı iade ile tekrar dostluğa başladıktan sonra ihtiyatı elinden bırakmıyarak hudutlarını muhafaza altına almıştı; her ihtimale karşı kendisine bir suikasd yapılmasından ihtiraz ile böyle takayyüde mecbur olmuştu.

Demirtaş'ın Mısır'a firarı :

Bundan evvelki birinci kısımda görüldüğü üzere Çoban'ın Sultan Ebu Said'e tahakkümü ve onun devlet merkezinde bu-

²⁷ *Mesalik-ül-ebzar (Teşner tab'ı) s 31, 32.*

lunan oğlu Dımışk Hoca'nın ahlâksız hareketleri neticesinde katledilmesi üzerine bunu haber alan ve *Eğridir* ve *Denizli* havali-sinde bulunan Demirtaş endişeye düştü ve babası Çoban'ın Ebu Said'e karşı asker çektiğini de duydu. Bunun üzerine bütün kuvvetlerini toplayarak kendi merkezi olan *Sivas*'a döndü²⁸.

Ebu Said, babasına galebe ederse kendi üzerine geleceğini anlayarak düşeceği müşkil durumdan kurtulmak çarelerini aramağa başladı. Ebu Said'e itaat veya muhalefet etmek hususunda topladığı emîrlerle görüştü. Bir kısmı Ebu Said'e ilticasını ve bir kısmı da muhalefeti tavsiye ettilerse de her iki fikri de beğenmedi.

Ebu Said Han, Dımışk Hoca'yı katlettirdikten sonra Çoban ve Çobaniler ile Demirtaş'ın derhal katledilmeleri hakkında *Horasan*'a ve Demirtaş'ın maiyetindeki emîrlere gizlice mektuplar göndermişti. Demirtaş hakkında buradan aşağı yazılan olayları Makrizi'nin *Es-Sülûk* isimli eserinden naklediyoruz²⁹.

Ebu Said, Demirtaş'ın maiyetindeki emîrlere Demirtaş'ın katli hakkında gizli mektuplar gönderdiği sırada bu mektupları getiren adam vasıtasıyla Demirtaş'a da bir ferman göndererek kendisini göreceği geldiğinden bahis ile orduya gelmesini tebliğ ile iğfal ediyordu.

Demirtaş'ın maiyeti emîrlere yazılan mektuplarda sair Çoban oğullarının maceraları bildiriliyor ve onların da Demirtaş'ı tutmaları veya katlemleri lâzım geldiği hakkında teşvikatta bulunuluyordu.

Demirtaş daha evvel görüldüğü üzere *Mısır*'a köle nakli ticaretini menettiğinden dolayı Memlûk Sultaniyle araları bozulmuş ise de sonra gerginlik hafiflemişti. Fakat her ihtimâle karşı o taraftan gelecek her hangi bir tehlikeye karşı ihtiyatlı bulunup bütün geçit ve derbendleri sıkı bir muhafaza altına aldırılmış idi. Çünkü Memlûk Sultanı Melik Nâsır'ın bir fedaî vasıtasıyla kendisini öldürtmesinden korkuyordu. Bu takayyüd, Demirtaş'ın Mısır tarafından değil İran tarafından gelecek tehlikeye karşı işine yaradı.

²⁸ *Ravza't-üs-Safa* ile *Habib-üs-Siyer*, Dımışk Hoca hâdisesini *Sivas*'ta duyduğunu yazarlar.

²⁹ كتاب السؤلوك Kitab-üs-sülûk 728 senesi vekayii (*Ayasofya Kitapları* numara 3370).

Ebu Said Bahadır Han tarafından kendisini davet için gelen elçiler *Derbend*'de muhafızlar tarafından yoklandılar. Bunların üzerinde nüvazişkârane yazılmış mektuplar çıktı. Elçileri mektuplarıyla beraber Demirtaş'a gönderdiler. Demirtaş işkence ederek onları söyletti ve bu elçiler Ebu Said'in Dımışk Hoca'yı ve kardeşlerini³⁰ ve adamlarını öldürmüş olup mallarını yağma ettirdiğini ve Çoban'ı da katli için adamlar gönderdiğini itiraf eylediler. Demirtaş bu elçileri öldürdüğü gibi Ebu Said'in mektup gönderdiği ümerayı da çağırttı. Bu mektupları onlara gösterdikten sonra onları da öldürdü.

Bu durum üzerine Demirtaş işin ehemmiyetini ve tehlikeyi gördü ve bir elçi vasıtasıyla Memlûk Sultanı Melik Nâsır'a arize takdim ederek onun itaatine girmek istediğini ve müsaade ederse Memalik-i Rum askeriyeye geleceğini ve Memalik-i Rum'da (Anadolu'da) Mısır sultanının naibi olarak kalmasına müsaade edilmesini istirham etti ve Melik Nâsır da bu müracaatı memnuniyetle kabul eyledi.

Memlûk Sultanı, Demirtaş'ın müracaatından evvel Ebu Said nezdindeki elçisi (المجد السامى Elmecc-üs-Sami) den bir mektup almıştı. Bu mektupta Dımışk Hoca ve kardeşlerinin katledildiği ve Ebu Said'in Çoban'ın katli için de emir verdiğini ve Çoban'ın oğlu Demirtaş'ı da Ebu Said yanına çağırıldığı ve karın çokluğu ve kışın şiddeti sebebiyle Demirtaş üzerine bizzat hareket edemiyerek onu iğfal ile merkeze celbetmek istediği ve Demirtaş'ın da *Bilâd-ı Rum*'da Ebu Said'i beklemek ile Mısır'a gitmek şıklarından hangisini ihtiyar edeceği hakkında tereddütte bulunduğu bildiriliyordu.

Bu, evvelki habere istinaden Melik Nâsır Mehmed, Demirtaş'ın kendisine müracaat etmek istediği hakkındaki teklifi memnuniyetle kabul etmişti. Demirtaş *Memalik-i Rum*'da kalsa Ebu Said, üzerine gelecekti; Mısır'a giderse başına ne geleceğini kestiremiyordu.

Bundan sonra Demirtaş ümerasını toplayarak, Ebu Said askerinin Bilâd-ı Rum'ı almak için hareket etmek üzere olduklarını ve kendilerinin onlara karşı harbe hazırlanmaları lâzım geldiğini ve kendisinin Mısır hükümdarı Melik Nâsır'ın naibi olmak üzere müracaatına Mısır Sultanından muvafık cevap geldiğini izah ile ümeranın muvafakatini aldı ve harp hazırlığını görmeğe başladı. Demir-

³⁰ Dımışk Hoca'dan başka diğer kardeşi *Gürcistan* valisi Emîr Mahmud'u da Ebu Said Tebriz'de derhal öldürttü.

taş kumandanlarından her birini bir hisarı tahkime memur ederek kendisi de *Larend*e kalesini intihap ile evlâd ve aileleriyle mal ve hazinelerini oraya gönderdi ve orada bir müddet oturdu³¹. *Larend*e yani (Karaman)'da duramadı. Mâneviyatı kırılmıştı; Melik Nâsır'a mektup göndererek Mısır'a geleceğini yazdı ve müsaade istedi³².

Melik Nâsır Mehmed gelmesine müsaade ettiği gibi *Suriye*'de bulunan nâiblerine de ferman gönderip Demirtaş'a hüs-n-i kabul göstermelerini emretti.

Melik Nâsır'dan müsaade gelince evlâd ve ıyalini müstahkem olan *Larend*e'de bırakarak oraya çok miktarda zahire koydu, kendisi askeriyle *Behisni*'ye yaklaşınca maiyyetinde olanları toplayıp onlara kendisinin *Mısır*'a gitmek istediğini bildirdi ve arzu edenlerin kendisiyle beraber gelmelerini ve avdet etmek isteyenlerin de istedikleri yere gidebileceklerini söyledi, kendi hususî adamlarından maadası geri döndüler. Demirtaş da üçyüz atlı ile³³ *Behisni*'ye doğru hareket etti³⁴ ve Anadolu'dan ayrılırken yerine vekil olarak kayın biraderi Emîr Eredna'yı bıraktı³⁵.

³¹ *Ravza't-üs-Safa*'da ümerasiyle müzakere ederken bir kısmının Ebu Said'e muhalefeti ve bir kısmının da itaati tavsiye ettiklerini ve bu mütalâaların hiç birisini beğenmiyerek (bu memlekette müstahkem hisar çoktur, böyle zamanlarda işe yarar) diyerek kendisinin *Larend*e kalesini intihap eyliyerek aile ve hazinelerini oraya koyduğu yazılıdır.

³² Mısır Sultanı Melik Nâsır'a elçi gönderdi ve arzetti ki (Ebu Said benim baba ve kardeşlerimi öldürmüştür. Ben ondan ihtiraz etmekteyim, beni ele geçirirse öldürür) Melik Nâsır elçiye ikram etti ve eğer Demirtaş bu tarafa gelecek olursa onu mal-i müşterekimizden istifade ettiririz) dedi. Elçi avdet ile keyfiyeti Demirtaş'a bildirdi. Bu tarihte Çoban hayatta idi. Metinde kardeşlerimi demiş olmalı.

³³ *Nihayet-ül-ireb* altıyüz kişi ile *İbn-i Haldun*, yedi emîr ve bin atlı ile ve *Ebi-El-Fida* ise ikiyüz süvari ile gittiğini yazıyorlar.

³⁴ *Nihayet-ül-ireb* şöyle diyor : "Sultanın muvafakat mektubu kendisine gelince aile ve çocuklarıyla mallarını müstahkem bir kaleye koyarak orayı zahire ile doldurdu ve orayı tahkim etti sonra asakir-i rumiye yani Anadolu kuvvetleriyle yürüyerek Ebu Said'in emriyle bir yere gitmekte olduğunu işaa etti ve bir müddet gittikten sonra oraya karargâhını kurdu. Burada kendisinin itimad ettiği okcular ve köleleri kendi tarafına ayırarak. Ben *Mısır*'a gitmek istiyorum. Benimle gelmek isteyenler askerden ayrılın. Gelmek istemeyenler *Anadolu*'ya dönsün, benimle muharebe etmek isteyenler meydana çıksın dedi. Hiç kimse kendisiyle mukateleye cesaret edemediği gibi bilâkis hürmet ve riayette bulundular, kendisi de altı yüz kişi ile beraber *Şam*'a hareket etti.

³⁵ *Ravzat-üs-Safa*, *İbn-i Haldun*, *Matla-us-Sâ'deyn*. Paris nüshası Selçukname kaydiyle Eredna'nın Sungur Ağa ile Karaman'a kaçtıkları yazılıdır.

Matla-us-Sâ'deyn ile *Ravza't-üs Safa*'ya göre giderken maiyyeti arasında bin kadar güzel bulunmuştu.

Memlûk Sultanlığına bağlı olan *Behisni* valisi Demirtaş'ı karşıladı. Demirtaş'ın Memlûk Sultanlığı toprağına geçişi 727 Zilhicce ibtidaları 1327 Ekim 18 inde idi³⁶. Demirtaş'ın konak konak istikbal edilerek Şam'a varması 728 senesi Safer ayının yirmi beşinci pazar günü (10 Ocak 1328)³⁷ idi.

Demirtaş'ı Şam Nâib-üs-saltanası (Beğlerbeyi) Emîr Seyfüddin Tengiz karşıladı ve kendisine hürmet göstererek Şam'da *Meydan* denilen mahalde misafir edildi; bir iki gün misafiretten sonra Şam'dan *Mısır*'a hareket ettirildi; keyfiyet posta tatarı vasıtasıyla ve sür'atle Memlûk Sultanına bildirildi. Demirtaş'ın eşya ve ağırlıkları ve maiyyeti geride bırakılarak kendisi daha evvel gönderiliyordu.

Melik Nâsır, Demirtaş'ın Şam'dan hareketini haber alınca hükümdarlara mahsus çadır ve sair konak levazimatıyla beraber ve mihmandar takımıyla birlikte Emîr Seyfüddin Tugay Çaşnigir'i *Gazze* kasabasına kadar istikbale gönderdi. Demirtaş *Gazze*'de karşılandı ve iki gün yol yorgunluğu çıktıktan sonra *Mısır*'a hareket ettirildi.

Demirtaş *Mısır*'da fevkalâde merasimle karşılandı. Sultan bizzat istikbalde bulunmamakla beraber onun *Cize* mülhakatına kadar *Nil*'i geçerek gitmesi de teşrifat icaplarından idi. Demirtaş 728 senesi Rebiulevvelinin yedinci perşembe günü (21 Ocak 1328) *Mısır*'a vasil oldu ve Emîr Tayboğa vasıtasıyla Sultan Melik Nâsır'ın huzuruna kabul edildi.

Demirtaş huzura girince üç defa yer öptü, hükümdar onun elinden tutup yanına oturttu, güzel yüz gösterip hatırını sordu ve kendisine en ağır hil'at giydirdi ve *Mısır* kisvesinden ona bir kat elbise, sarık vesair lüzumu olan şeyleri verdirdi; o gün beraberce av yaptılar ve sonra Nil tarikiyle avdet ederek Demirtaş Kale-i Cebelde الجاولی

³⁶ *Nihayet-ül-ireb, Kitab-üs-Sülûk, Ebi El-Fida zeyli, Tarih-i İbn-ül-verdi*. Paris nüshası Selçukname'de كرىختن تمورتاش بشام اول ذى الحجه سنة سبع و عشرين و سبعمائة kaydiyle Memlûk toprağına ilticasını gösterip sonra Arap kaynaklarında da 728 Safer 1328 Ocak'da Şam'a geldiği görülüyor.

³⁷ Takvim hesabı üzere 25 Safer 10 Ocak cumartesidir. Rüyey-i Hilâl'de pazar oluyor.

Elcavli'nın sarayına indirildi ve orası kendisine tahsis olundu ve bütün esbab-ı istirahatı de temin olundu³⁸.

Her gün akşam ve sabah yemekleri verilirken (Emîr Tugay Çaşnigir) de Sultanın emriyle Demirtaş'ın yanında bulunuyordu; günde üçyüz ritl et ve bu nisbette sair levazım tahsis edildi³⁹.

Demirtaş Rebiulevvelin onunda (24 Ocak) Melik Nâsır'a yüz iğdiş at ve seksen Horasan devesi, beş köle ve en kıymetli elbiseyi havi beş bohça -ki bunların birisi kıymetleri pek ağır mücevher ve murassa atlas kaba yani cübbeyi muhtevi idi- takdim etti.

Sultan bu hediyelerin içinde murassa atlas kaba ile bir iğdiş ve bir düzüne deveyi kabul ederek diğerlerini iade etti.

Melik Nâsır, Demirtaş'a ve maiyyetine münasip miktar cep harçlığı verilmesini vezirine emrettiği gibi⁴⁰ teşrifat müdürüne de Meclis-i Sultanide ve kendisinin sağ tarafında Emîr Hacı Seyfüddin Melik Çevgendar'dan sonra Demirtaş'a yer ayrılmasını irade etti.

Demirtaş, hükümdarın sağından bir aşağı oturtulmasından dolayı müteessir oldu, bunu anlayan Melik Nâsır, Demirtaş'a (Emîr Bedreddin Çenkli) yi göndererek vaziyeti izah etti. Emîr Bedreddin Demirtaş'a dedi ki :

“— Sultan senin kadrini takdir etmediğinden dolayı böyle yaptığına zâhib olma. Sultan'ın babasının bir takım müsün emekdar bendeleri vardır ki Sultanı onlar büyütüştür; bunlar onun pederi makamındadırlar, daima onlara hürmet eder. Onun için seni onların tarafına oturttu” demesiyle Demirtaş'ın gönlü oldu.

³⁸ Evvelce bu saraya Has Türk El Nasrî oturtulmuştu. Sonra *Kal'a't-ül-Cebel* de iki ev yapılması emredildi ve yapıldı; bu iki evde Emîr Demirtaş ve maiyyetinde bulunan emîrler iskân edildi. *Nihayet-ül-ireb* (*Köprülü Kütüphanesi numara 1188 ve 1189*).

³⁹ *Nihayet-ül-ireb*'de ve *İkd-ül-cüman*'da günde üçyüz okka et diye muharredir.

⁴⁰ Mısır Sultanı, Demirtaş'a ümera haslarından bir şey vermek istemişti. Fakat Emîr Seyfeddin Beytemir-il-hâcib buna mâni olarak “Efendim sonra âlem ne söyler ve senin huzuruna gelen adama ihsan edecek mukataaların yokta Ümeranın ekmeğinden veriyor demezler mi?” sözleriyle Demirtaş'a ayrıca bir maaş tahsis ettirdi ve hazine ve ıstabl-i âmireden her ne isterse almasına müsaade etti ise de Demirtaş bir şey almadı (الوافى بعد الوفيات *Elvâfi badelvefiyat*) *Ebi El-Fida Tarihi*, Mısır Sultanı Demirtaş'a büyük bir emîrlik ve ehemmiyetli ikta vermek istediğini, fakat Demirtaş'ın bunları kabul etmediğini yazmaktadır (c. 4 s. 101 - *İstanbul tab'ı*).

Demirtaş sultanın huzuruna geldi, konuşular ve Anadolu'ya dair müzakeratta bulundular, Demirtaş kendi maiyyetinde Anadolu'ya asker sevk edilmesini söyledi. Melik Nâsır bunu muvafık bulmakla beraber Çoban Noyin'le Ebu Said'in macerasının neye müncer olacağına dair bir haber gelinceye kadar intizar etmek lâzım geldiğini beyan etti ⁴¹. Çünkü Demirtaş, Memlûk toprağına girdiği sırada Çoban, Ebu Said'e karşı koyup henüz hayatta idi.

Bu sırada Melik Nâsır, Karaman oğluna bir emir göndererek Demirtaş'ın evlâd ve köleleriyle eşyasının bulunduğu kaleye gidip onları müreffehen Mısır'a gönderilmelerinin teminini bildirdi. Demirtaş kendisiyle beraber Mısır'a gelenlerden bazılarının avdetlerine müsaade edilmesini Melik Nâsır'dan rica etti, müsaade edilerek ekserisi avdet etti. Avdet edenlerin her birine beşyüz dirhem ve birer hil'at verildi.

Demirtaş'ın Mısır ümerasından olması :

Sencer Çomakdar Şam'a gönderildiğinden ondan münhal kalan emirlik Demirtaş'a ihsan olundu. Rebiulevvelin on birinci pazar ertesi günü (25 Ocak 1328) Demirtaş Mısır ümerasının giydiği ve hükümdarın ihsan eylediği kostüm ile atlanarak Darüladl'e gitti ve huzura kabul olundu.

Rebiulevvelin on dokuzuncu cumartesi günü (2 Şubat 1328) Emîr Çoban'ın amcazadesi Emîr Şehinşah, *Rahbe* tarikiyle Mısır'a geldi. Bu zat Çoban'ın katlinden evvel ve onun tarafından Ebu Said'le olan münafereti arzetmek üzere Memlûk Sultanına gönderilmişti ⁴². Şehinşah'a da ikram edilerek Demirtaş'ın yanına misafir verildi.

Rebiulevvelin yirmi sekizinci günü (6 Şubat 1328) Demirtaş'ın ağırlığı ve etbai *Kahire*'ye geldiler; bunlar altıyüz kadar atlı idi. Bunlar *Darüzziyafe*'ye konduruldular. Rebiulâhırın birinci Pazar günü (14 Şubat) Sultan, Emîr Demirtaş'ın askerini gözden geçirdi ve ekserisini ümera maiyyetine misafir verdi. Bu efrattan bir kısmı mem-

⁴¹ Çoban 728 Muharremde (1327 Kasım) katledildiğine ve Demirtaş'ın 728 Rebiulevvelin (21 Ocak 1328 m de *Kahire*'ye vardığına göre Çoban'ın ölümü haberinin henüz Kahire'ye gelmediği daha sonra gelen Ebu Said'in mektubundan anlaşılmaktadır.

⁴² Emîr Çoban henüz *Herat*'a vasıl olmadan Şehinşah'ı Mısır hükümdarına göndermişti (*Nihayet-ül-ireb*).

leketlerine dönmeği arzu ettiler, bunlara yol levazımı temin olunarak yola çıkarıldılar ve bunların memleketlerine gitmelerine mümanaat edilmemesi için Şam naiplerine emir verildi. Avdet edenler doksan atlı idi.

Yine Rebiulâhırın birinci günü Ebu Said Han tarafından elçi gelerek takdim ettikleri mektuplarda iki devlet arasında uzun zamandan beri muhabere edilmediğinden şikâyet olunarak dostluğun temadisi beyan edildikten sonra Çoban'ın hal ve tahakkümünden şikâyet olup *Horasan*'a gönderilen Çoban'ın katli için tedbirler alındığından bahsedilerek neticede Memlûk Sultanının fikri soruluyordu. Bu mektup ile beraber Ebu Said hediyeler göndermişti.

Mısır hükümdarı, elçilere Demirtaş'tan sual etti, onlar da Ebu Said'in yanından ayrıldıkları zaman henüz Demirtaş'ın Mısır'a ilticasının haberi gelmediğini söylediler. İki kişi olan elçileri, Memlûk Sultanı Demirtaş'ın yanına gönderdi fakat Demirtaş bunlara ehemmiyet vermedi.

Sefirler ertesi günü huzura kabul olunup ayın dokuzuncu pazartesi gününe kadar Mısır'da misafir edilip sonra avdet ettiler. Bunlarla beraber Sultan tarafından (*Emîr Seyfüddin Oruç*) Ebu Said'e elçi olarak gönderildi.

Kaynaklarımızdan olan *Nihayet-ül ireb*'in kaydına göre Melik Nâsır gönderdiği elçiye bir mektup vererek bunda Demirtaş'ın afvını ve kendisine bağışlanmasını ve evlâd ve ıyalinin ıtlaakiyle Demirtaş'ın memuriyetine iadesini rica etmişti.

Cemaziyelâhırın onbeşinde (27 Nisan 1328) Melik Nâsır, kızını, Emîr Seyfüddin Togademir-ül-Ömeri'ye nikâhladı. Böyle akidlerde ümeranın Şam'dan taşımaları âdet idi. Melik Nâsır bu usullü yaptırmadı ve buna mukabil damadı Emîr Seyfüddin'e hazinenen dört bin altın verdi.

Yine aynı günde Melik Nâsır'ın gönderdiği mektuba cevap olarak Karaman oğlundan elçi ve mektup geldi. Karaman oğlu Bedredin İbrahim Bey mektubunda:⁴³

Sultanın emri üzere Demirtaş'ın evlâd ve ailesinin buldukları kaleye gittim, ve sultanın fermaniyle onların nezdine geldiğimi söyledim, ve onlara Demirtaş'ın Mısır'da yanlarına gelmelerini bildiren mektubunu gönderdim ise de bizim *Mısır*'a gitmeğe ihtiyacımız

⁴³ *Makrizî Es-Sülûk*.

yoktur deyu cevap verdiler. Demirtaş'ın oğlu, babasiyle kendi arasinad bir parola olduğunu ve parolanın vasıl olmadığını beyan ettiğini arz ediyordu ⁴⁴.

Karaman oğlu bundan sonra hasmı olan Demirtaş aleyhinde idare-i kelâm ederek onun hakkında şöyle diyordu :

Demirtaş çok kan dökmüş ve müslümanlardan pek çok insan öldürmüş cesur ve cüretkâr bir adam olup *Mısır*'a gitmesi her halde Mısır sultanlığına tamahından ileri geldiğini beyan ile Demirtaş'ı gözden düşürmek için fırsatı kaçırmıyordu.

Karaman oğlu bu mektubunu Hamidoğlu olup Demirtaş'ın öldürdüğü Feleküddin Dünder Bey'in oğlu Necmeddin İshak Bey ile takdim etmişti ki bu da babasının intikamını almak isteyen bir zattı ve Demirtaş'ın hasm-ı canı idi.

Daha yukarıda kısaca görüldüğü üzere Demirtaş ikinci defa Anadolu valiliğine gönderildikten sonra Hamidoğlu Dünder Bey üzerine yürüyerek onu *Antalya*'ya kaçırmış ve orayı muhasara ve zabt ile Dünder Bey'i öldürmüştü.

Karaman oğlu babasının kanını dâva etmek üzere Necmeddin İshak Bey'i göndermek suretiyle hasmının tıynetini açıklamıştı. Melik Nâsır mektup mündericatına vâkıf olunca canı sıkıldı ve Necmeddin İshak ile Demirtaş'ı ümerası huzurunda muvacehe ve münakaşa ettirdi ve her ikisi de boğaz boğaza geldiler. Karaman oğlunun mektubuna cevap yazılarak İshak Bey iade edildi.

Demirtaş'ın hapsi ve katli :

Demirtaş'ın suiniyetine hükmeden ve onun ümeraya ve sair erkâna bol bol ihsanda bulunması dikkatini çeken Memlûk Sultanı 728 Şabanının yirminci perşembe günü (19 Haziran 1328) yani Kahire'ye gelmesinden beş buçuk ay sonra Demirtaş'ı tevkif ettirip onu kalenin *رج السباع* *Burc-üs Sibâ* ismi verilen burcuna ve Şehinşah ile Demirtaş'ın maiyyeti adamlarından olan Ahi Osman ve Mahmud'u da ⁴⁵ *Burc-ı Sagır*'e hapsedtirdi ⁴⁶. Demirtaş hapsedilmesin-

⁴⁴ *Nihayet-ül-ireb ve İkd-ül-cüman.*

⁴⁵ İkd-ül-cüman bir yerde Mahmud'u, Şah ve diğer yerde Mahmud ibn Yunus *Er-Rumî* diye zikrediyor ki Hamid oğullarından Yunus Bey'in oğlu Mahmud'tur (Bakınız Kitâbeler ikinci kısım s. 252). *Nihayet-ül-ireb* de yalnız Mahmud deniliyor.

⁴⁶ *Elvafi Bâdel vefiyat*'da Demirtaş'ın babası Çoban'ın katli haber alınınca Melik Nâsır'ın da Demirtaş'ı tutup hapsedtiği beyan ediliyor.

den fevkalâde müteessir oldu ⁴⁷. Bir kaç gün bir şey yemedi, sade su içmek, karpuz yemekle vaktini geçirdi.

Emîrlerden Emîr-i Silâh Feclis ⁴⁸ hapiste Demirtaş'ın yanına giderek tatyib-i hatırına çalışır ve Sultanın bu muamelesinin Ebu Said'in elçilerine karşı siyaset îcabı olduğunu söyler ve elçilerin kendisini muazzez ve mükerrerrem görmelerinin iyi olmayacağını anlatarak onu teselliye çalışırdı.

Bir gün Demirtaş Emîr Seyfüddin'e maksadınız para ise vereyim, eğer kılıç ise öldürünüz, hapisten maksadınız nedir? diye serzenişte bulunmuş :

“Vallahi benim cezam başka değildir. Ancak bir devenin üzerine mihlanıp şehir ve köylerde gezdirilmek ve pâdişahın ve onların yemine inananların en küçük cezası böyle teşhir edilmektir diye îlân olunmaktadır” demişti.

Yine bu 728 senesi Ramazanının on birinci çarşamba günü Ebu Said tarafından gönderilmiş olan üç kişilik bir heyet *Mısır*'a geldi. Bu heyetin riyasetinde Ebu Said Han'ın candarı Obacı vardı.

Bunların vazifesi Mısır Sultanından Demirtaş'ı istemektir. Eğer Mısır Sultanı Demirtaş'ı verirse Ebu Said de evvelce Mısır'dan kaçıp İlhanîlere iltica etmiş olan Kara Sungur El Mansuri'yi iade edecekti.

Mısır Sultanı elçilerin Demirtaş'la konuşmasına müsaade ederek onları Emîr-i Silâh Seyfüddin vasıtasıyla Demirtaş'ın yanına gönderdi; görüştüler ve vazifeleri îcabı Demirtaş'ı istediler. Melik Nâsır ibtida buna muvafakat etti, bu hususu takarrür ettirmek üzere Aytemiş Muhammedî'yi göndermeği kabul etti ve hattâ Ramazanın on altıncı pazartesi günü bu Aytemiş Muhammedî hareket ettiyse de Melik Nâsır sözünden rücû eyledi ⁴⁹.

Melik Nâsır elçilere Demirtaş'ı diri olarak kendilerine teslim edemeyeceğini ve yalnız başını vereceğini söyledi, elçiler, biz onu diri olarak götürmeğe memuruz, yoksa istemeyiz diye mukabele ettiler ⁵⁰.

⁴⁷ Buradan aşağısı الوافی بعد الوفیات esas ittihaz edilerek yazılmıştır.

⁴⁸ Bu isim bazı eserlerde F ile Menhel-üs-Sâfi'de ise K ile yazılmıştır.

⁴⁹ *Nihayet-ül-ireb, İkd-ül-cüman*.

⁵⁰ Demirtaş hapiste iken hulûs-ı müşir Ebu Said'e tazarrunameler göndermişti. Ebu Said, Demirtaş'ın haline acıdı ve *Mısır*'a elçi göndererek onu istedi. Mısır hükümdarı eğer Demirtaş kurtulursa kendisine reva görülen ihanet sebebiyle *Şam* memleketine taarruz eder endişesiyle onu öldürttü (*Ravza-t-üs-Safa*).

Melik Nâsır elçilere Demirtaş'ın idam edildiğine şahit olmalarını emretti ve Şevvalin dördüncü perşembe günü Demirtaş mahbes-ten çıkarılarak Kurafe'ye sevk edildi⁵¹. Giderken yanında Seyfüddin Aytemiş El-Muhammedî ile Emîr-i Silâh Seyfüddin vardı. Demirtaş'ın ayakları ve kolları bağlı idi, kollarını boynuna bağlamışlardı⁵². Son dakikalarında şöyle diyordu :

“Bana teminat veren Aytemiş nerede? Feclis nerede? Aytemiş utancından saklanıyordu. Demirtaş tekrar seslendi :

— Yahu beni öldürmek için bir kılıcınız yok mu?

Demirtaş kalenin *Bab-ı sır* denilen karafe tarafındaki mahallinde ikame edilen sefirlere gösterildikten sonra boğuldu⁵³. Ölüsü tekrar elçilere gösterildi başı cesedinden ayrılarak derisi yüzülüp doldurulduktan sonra *Ebu Said*'e gönderildi⁵⁴. Elçiler Demirtaş'ı diri olarak götürmek üzere gelmiş olduklarından başını kabul etmediler, Melik Nâsır kendisi gönderdi⁵⁵ ve aralarındaki mukavele mücibince *Ebu Said*'e yazdığı mektupta :

“Ben senin hasmının başını sana gönderdim sen de benim hasmım Kara Sungur'u bana gönder” demişti. Fakat Mısır elçileri Ebu Said'e gelmezden evvel Kara Sungur mev'ud eceliyle vefat etmişti⁵⁶.

⁵¹ الوافی Elvafi, Demirtaş'ın katlini Ramazan içinde gösterir ise de İkd-ül-cüman, *Ebi El Fida*, *Habib-üs-Siyer*, *Nihayet-ül-ireb*, *Tarih-i İbn-ül-verdi*, *Tarih-i Güzide* ve *Cami-üd-Düvel* şevval ayında katlini yazarlar.

⁵² *Nihayet-ül-ireb*, *İkd-ül-cüman*.

⁵³ Demirtaş, gelen elçilerle Ebu Said'e gönderilmiş olsa idi belki de hemşiresi olan Ebu Said'in sevgili zevcesi Bağdat Hatun sayesinde kurtulurdu.

⁵⁴ *Nihayet-ül-ireb*, *İkd-ül-cüman*, *Tarih-i Güzide*.

⁵⁵ *Cami-üd-Düvel*, Demirtaş'ın Ebu Said'e gönderilen başının, Ebu Said'in ölümüne kadar gizlenip sonra meydana çıkarıldığını yazar (Umumî Kütüphane nüshası c. 2 s. 342).

⁵⁶ İbn-i Haldun (c. 5 s. 436) Kara Sungur'un katledildiğini yazar. Kısa olarak Kara Sunkur meselesi şöyledir : Memlûk sultanı Melik Nâsır Mehmed'in kardeşi Melik Eşref'i öldüren emirler arasında Kara Sunkur da vardı. Melik Nâsır Mehmed biraderini öldürenleri temizlemeğe başlamıştı. Bu sırada Kara Sunkur Halep valisi idi. Katledileceğini anlayınca kaçmış ve İlhan Hudabende Mehmed'e iltica eylemişti. Timurtaş hâdisesi üzerine Melik Nâsır bilmukabele Kara Sunkur'un başını istemişti. Kara Sunkur bunu haber alınca yüzüğünde saklamakta olduğu zehri içmek suretiyle intihar etmişti.

Demirtaş'ın cesedi Harran kapısı haricine, katlolunduğu yere defnedildi. Vefatı herkesi müteessir etmişti⁵⁷. Ölümü 4 Şevval 728 ve 12 Ağustos 1328'de vuku bulmuştu.

Demirtaş'ın Kahire'ye gelişi Rebiulevvel 21 Ocak 1328 olduğuna göre hapsiyle beraber müddeti ikameti Arabî ayı hisabiyle yedi aydan üç gün noksandır; Mısır toprağına ilticasiyle beraber geçen müddet de sekiz aydan ibarettir. Vefatında takriben otuz, otuz bir yaşlarında idi.

744 h 1343 m senesinde Demirtaş'ın oğlu olup *Çobaniye* devletini kuran Küçük Şeyh Hasan Mısır'a hediye ve elçi göndererek babasının kemiklerini istedi ise de babasının kabri malûm olmadığı beyanıyla arzusu yerine getirilemedi.

Tarih-i İbn-ül-verdi Demirtaş'ın güzel bir genç olduğunu *Âyan-ül-asr* ve *Dürret-ül-eslak* cesur, binici ve çok güzel ve yakışıklı olduğunu yazarlar⁵⁸.

Demirtaş'ın cömerltiği :

Gerek Demirtaş ve gerek babası Çoban cömerlikleri ile meşhurdurlar. Demirtaş Anadolu'dan Mısır'a hareket ettiği zaman arkasından kendi malından yüz bin baş koyun getiriyordu; *Katiya* denilen mahalle geldiği zaman bunun yirmi binini Emîr Begtemir Essakî'ye ve yirmi binini Emîr Kosun'a ve sair emirlere derecelerine göre vermiş ve bu suretle koyunları dağıtıp bitirmiş ve bu hal Melik Nâsır'ın hoşuna gitmemişti.

Bir gün Mısır'da hamama girip yıkandıktan sonra hamamcıya o zamanda pek mühim bir miktar olan bin kuruş ve hamam bekçisine üçyüz kuruş vererek herkesi hayrette bırakmıştı ve bu ihsan Sultanı kızdırmıştı⁵⁹.

Ahali her mevki gününde Kasreyin arasında meş'aleler yakarlar, erkek ve kadın etrafında otururlar ve bekliyelim Demirtaş'ı emîr yapacaklar derlermiş⁶⁰.

⁵⁷ *İbn Hacer* (Dürer-i kâmine).

⁵⁸ كان رفيع الشأن معدوداً من الإبطال والفرسان مشمر العود وافر السعود ظاهر الحشمه جزيل النعمه حسن الهية والمنظر لا يغاس بالفض الاخضر فهو منه انضر « *Dürre-t-ül-İslâk - Yenicami Ahmediye kitapları* 849).

⁵⁹ Yukarıdaki mütalâayı Makrizî'den naklettik. *Elvafi Badelvefiyat* da Selâhaddin Safedî şöyle diyor. İbn-i Hş yanındaki hamama girdi. Hamamcıya beşyüz dirhem ve odacıya da üçyüz dirhem ihsan eyledi.

⁶⁰ *Elvafi Bâdelvefiyat*.

Müverrih *Selâhuddin Safedî* serveti yüzünden Demirtaş'ın felâkete uğradığını beyan⁶¹ zımında şu kıtasını söylemiştir :

اخذ من الدنيا وأقبالها
فريحتها يقضى الى الخسران
رب غنى فيها انتهى للعنا
مثل دمير تاش ابن چوبان

“Kâr-ı zarara müncer olan dünya ikbalinden çekil. Dünyada öyle servetler vardır ki Çoban oğlu Demirtaş'ta olduğu gibi felâketi mücip olur”.

Câmi-üd-Düvel kesret-i kerem ve sehası ve ahalinin ona muhabbet ve hürmet göstermesi sebebiyle katledildiğini yazar⁶². Ravza't-üs-safa'da schaveti Memlûk Sultanının hasedini celbederek onun neticesinde öldürüldüğünü beyan etmektedir⁶³.

Demirtaş'ın evsafı ve gururu :

Tekmile-ti-Tarih-i Halep, Demirtaş'ın derecesi yüksek bir kahraman olduğunu, haşmetli ve pek cömerd ve aynı zamanda yakışıklı olduğunu zikrediyor. Demirtaş mağrur ve müteazzımdı; *Kahire*'de bulunduğu sırada bu hususa dair bazı hallerini Arap tarihçileri yazmaktadırlar. Lâkabının Alâğüddin olduğunu *Subh-ül-Âşa*'dan öğrenmekteyiz⁶⁴.

Demirtaş, Memlûk Sultanının emîrleri ve hasekileri hakkında onları tahkir yollu, bu vaktiyle âdi bir hizmette idi, şu bu vaziyette idi diye onları küçük ve hakir görüp teşhir eder, onların kendi aleyhinde husumetlerini celbedermiş; hattâ Sultanın kapıcı başısı olan *Hâcib-ül-Hüccab* Elmas için de bu vaktiyle devci idi diye alay etmiş ve Melik Nâsır'ın hiddetini celbeylemiştir.

وكان واسع الكرم نخسده العامم فتوقد من الوارق بالفرم لايبالي يا اتفق ولا ينام وجفته¹
على فایت مورق وكان كرمه وجوده المفرط من اسباب هلاكه و ايقاعه في حبايل الموت و اشراكه
Âyan-ül-asr — Selâhuddin Safedî Ayasofya kütüphanesi 2963, 2970).

⁶² Cemi-üd-düvel c. 2 s. 342 (umumî kütüphane nüshası).

⁶³ امير تیمورتاش پسر امير چوبان از خوف غضب پادشاه ، از روم بگریخت و پناه
با سلطان مصر برد و درآن ولایت دست عطا برکشاد . سلطان ناصر درکار سلطنت مصر اورا
از خود سزا وارث دید و مردم خواهان او یافت بترسید برو زینهار خورد و اورا درشوال
سنه ثمان و وسبعمایه بکشت و سرش بدین ملک پیش سلطان ابو سعید فرستاد .

⁶⁴ *Subh-ül-âşa* Memlûk Sultaniyle Demirtaş'ın oğlu Melik Eşref'in mükâtebatından bahsederken orada (*Eşref ibn-i Alâüddin Demirtaş*) tâbiriyle Demirtaş'ın lâkabının Alâüddin olduğunu zikreder (c. 7 s. 261).

Bir gün hâciblerden bir küçük rütbeli hâcib kış münasebetiyle tutulup giyilmesi icap eden paltomsu bir üst elbisesini tutup Demirtaş'a giydirmek istemiş ise de Demirtaş bunun elinden giymek istemiyerek en büyük Hâcib olan Elmas'ın giydirmesini istemişti.

Ebi-El Fida, Demirtaş'ın Moğollardaki asaletin ve hâiz olduğu mansınbın büyüklüğü sebebiyle gayet müteazzım ve mütekebbir olduğunu yazmaktadır⁶⁵.

Demirtaş, kan dökücü bir şahsiyetti; Eşrefoğlu İkinci Süleyman Bey'e yaptığı vahşiyâne muamele onun vahşetinin nümunesidir.

Demirtaş'ın askerî teşkilâtı :

Demirtaş, Moğol ve Türk askerlerinden müteşekkil kuvvetli bir orduya sâhipti. Bu kuvvet ile her nereye gitse galip gelirdi; işte bu sayede Anadolu'nun mühim bir kısmına sahip olduğu gibi Anadolu beylerinin memleketlerinin bir kısmını işgal ve bir kısmını da kendisine itaate mecbur etmişti. Hattâ Anadolu'da kudretli bir devlet kurmak isteyen Karaman oğulları bile buna boyun eğmeğe ve bir çok yerlerini Demirtaş'a terkeylemeğe mecbur olarak sinmişlerdi. *Mesalik-ül-Ebsar*'ın kaydettiği gibi hiç bir hükümdarın kendisine mukavemet edemeyeceği kadar kuvvetli bir ordusu ve mükemmel teşkilâtı vardı.

Bir harbe gireceği zaman, Demirtaş, atından inerek yere oturur ve ümerasına muharebe etmelerini emreder. Emîrler harbederken kendisi şarap içer ve keyif olunca derhal atına binerek düşman üzerine saldırır ve karşısında kimse duramazdı⁶⁶.

Demirtaş'ın askerî timarlı sipahi idi; askerî hizmet derecesine göre iktâ (dirliği) vardır. Asker harpten gayrı zamanlarda bu iktâat ile geçinir ve kimseye muhtaç olmazdı, harp zamanında ise derhal emre icabet ederdi. Harpte ölen timarlıların iktâat evlâd ve yakınlarına verilirdi.

Demirtaş harbe başlayacağı zaman ordusunda dellâl bağırtır ve şu sözleri söylerdi :

⁶⁵ « Ebi El-Fida » وكانت نفس المذكور كبيرة جدا بسبب كبر اصله في المغل وكبره منصبه » c. 4 s. 101 *Istanbul tab'ı*.

⁶⁶ اذا كان وقت اللغاء نزل تعد على تعد على الارض وامرا اصحابه بالنقال واستعمل الخمر فاذا نتش ركب جواده وحمل فلا يثبت له احد (Elvâfi Bâdelvefiyat) الواقى بعد الوفيات *Ayan-ül-asır*'da da aynı malûmat vardır.

“Hanginiz ölecek olursanız onun elinde bulunan iktâî evlâd ve akrabalarına verilir, hiç bir şey onların temellükünden çıkmaz. Kim harpten yüz döndürüp kaçacak olursa nereye gitse arkasından gider onu sağ bırakmam, onun için kaçmamak sebat etmek çıkar yoldur”⁶⁷. İşte Demirtaş bu sayede düşmanlarına galebe etmiştir.

Selâhaddin bin Aybek es Safedî'nin yazdığına göre Demirtaş fevkalbeşer denecek derecede seçî ve bahadır idi⁶⁸. Mısır emîrlerinden Emîr Seyfüddin Bahaeddin Nâsırî Demirtaş'ın kölelerindendi⁶⁹.

Demirtaş'ın *Memalik-i Rum* (Orta Anadolu) vâliliği zamanına âid 723 h 1323 m tarihli bir kitâbe :

Sülüs hatlı bu kitâbe *Samsun*'da kaleiçi mahallesi mescidinin kapısı üzerinde olup aynen şöyledir :

عمر هذا المسجد المبارك في أيام الدولة

السلطان الاعظم ابو سعيد خان خلد الله

سلطانه وفي زمان نوين تمورتاش عز نصره

اضعف العميد اوحد بن محمود المولوى سنة ثلاث وعشرين وسبعماية

Demirtaş'ın evlâdı :

Demirtaş'ın Şeyh Hasan Küçük, Melik Eşref, Melik Eşter, Melik Mısır isimlerinde dört oğlu olduğunu Çoban'ın evlâdlarını yazarken göstermişim⁷⁰. Bunlardan Şeyh Hasan Küçük Ebu Said Bahadır Han'ın 736 h 1336 m de çocuk bırakmadan vefatı üzerine meydana çıkmış ve fırsattan istifade ederek cesareti, yılmadan mücadelesi sayesinde Çobaniye hükümetini kurmuştur.

⁶⁷ Elvafi Badelvefiyat Selâhuddin Safedî'nin diğer eseri olan *Âyan-ül-asr*'da da aynı malûmat vardır.

⁶⁸ *Âyan-ül-asr*, *Dürretül eslâk*, *İkd-ül-cüman*, *Dürer-i kâmine*, *Âyan-ül-asr* şöyle diyor :

كان معدوداً من الفرسان والابطال الذين ليسومن نوع الانسان اذا التقى العفان وسل
السيقان نزل عن ظهر جواده و جلس على بساط واستعمل ما يبعث النفس على الانبساط وتناوله
درفراً صرفاً وركب للحملة على عدوه طرفاً

⁶⁹ *Nihayet-ül-ireb* (Köprülü kütüphanesi numara 1188 s 45).

⁷⁰ *Âyan-ül-asr*, Demirtaş'ın Şeyh Hasan, Melik Mısır, *Cemdegan*, Pir Hasan, Şebdun, Tudan, Melik Eşref, Melik Eşter adlarında sekiz oğlu olduğunu yazar.

Şeyh Hasan Küçük, Demirtaş'ın büyük oğlu olup babasının katli üzerine Ebu Said Han'ın emriyle tutulup *Kemah* kalesinde hapsedilmişti. Ebu Said'in ölümünü duyar duymaz hapisten kaçtı, çok zeki ve dessay ve maceracı bir şahıs olduğundan babası Demirtaş'ın katledilmeyip hayatta olduğunu ve zindandan kaçarak seyahat ve yaya olarak bir kaç defa hac ettiğini işaa ile babasına benzeyen Hacı Hamza Bey (Karaçeri)⁷¹ isminde davulcu ve köse bir kölesini hükümdar ilân eyliyerek validesini Karaçeri'ye verdi, ve kendisi babasına itaat etmek için onun rikâbında yürüdü⁷² ve bu suretle Çoban taraftarlarını etrafına topladı.

Küçük Şeyh Hasan'ın bu hareketi üzerine Büyük Şeyh Hasan'ın etrafına toplanmış olan Çoban taraftarları, Küçük Şeyh Hasan'ın yanına geldiler ve bu iş bir müddet etrafta çalkalandı. Büyük Şeyh Hasan ile Memlûk Sultanı buna inanarak endişe ettiler. Büyük Şeyh Hasan bununla 738 Zilhicce 1338 Haziran da yapmış olduğu muharebede muvaffak olamıyarak *Tebriz'e* çekildi. Küçük Şeyh Hasan kendisine kastetmek isteyen babalığı yalancı Tmiurtaş'ı yani Karaçeri'nin suikasdinden kurtularak 739 h 1338 m de *Gürcistan'a* giderek orada Satı Bey ve oğlu Siyurkan'a iltihak etti; aynı zamanda Ebu Said Bahadır Han'ın kız kardeşi ve büyük babası Emîr Çoban'ın zevcesi olan Satı Bey Hanımı ve oğlu Emîr Siyurgan'ı 739 h 1338 senesinde hükümdar ilân etti. Bu kadının hükümet etmesi siyasetine muvafık düşmediğinden Cengiz ailesinden (Süleyman Han)'ı hükümdar ilân ederek Satı Bey'i Süleyman Han'a verdi (740 h 1339 m).

Şeyh Hasan Küçük, Ebu Said'in Memalik-i Rum valisi olup daha sonra *Irak'ta* hükümet kuran Büyük Şeyh Hasan'ı mağlup etmek suretiyle mevkiini kuvvetlendirdi. Süleyman Han'ı zâhiren hükümdar gösteriyorsa da hakikatte hükümdar kendisi idi.

⁷¹ Bu Hacı Hamza yani *Karaçeri*, Demirtaş'ın mütemed ve mahremele-rindendi.

⁷² Bu Karaçeri 739 h 1338 senesinde istiklâl sevdasına düşerek Küçük Şeyh Hasan'ı öldürmeyince buna muvaffak olamayacağını anlamış ve bir fırsat düşürerek Şeyh Hasan'a kılıçla vurduysa da tesir ettiremedi. Şeyh Hasan kaçıp *Gürcistan'a* giderek Satı Bey'e iltihak etti. Karaçeri Büyük Şeyh Hasan'a mağlup oldu ve foyası meydana çıktı.

Küçük Şeyh Hasan, Anadolu valiliğine Büyük Şeyh Hasan tarafından vekil olarak bırakılan Eredna'ya haber göndererek kendisine itaat etmesini istedi, fakat Eredna bu teklifi reddettiğinden Küçük Şeyh Hasan *Erzurum*'dan *Doğu Karahisar* taraflarına kadar olan toprakları istilâ eyledi ve bir kaç sene sonra da *Eredna*'nın üzerine *Sivas*'a yürüdü.

744 h 1343 m de *Kerenbük* ovasında vukua gelen harpte ibtida galip gelen Küçük Şeyh Hasan sonra mağlûp ve perişan edildi; hükümdar Süleyman Han eşyasını, bütün ağırlıklarını bırakarak kaçtı ve karargâhı Eredna'nın eline geçti.

Küçük Şeyh Hasan, bundan sonra çok yaşamadı; bir kaç ay sonra Yakup Şah ile âşıkane münasebette bulunan zevcesi İzzet Melek tarafından öldürülmüş⁷³ ve o sene içinde Şeyh Hasan'ın yerine geçen kardeşi Melik Eşref tarafından Süleyman Han da hal'edilerek Süleyman'ın yerine Hülâgü neslinden Enu Şirevan'ı geçirmiş bilâhare onu da hal'ederek idareyi doğrudan doğruya eline almıştır⁷⁴.

Melik Eşref de biraderi gibi cesur ve kan dökücü idi. Anadolu'ya *Eredna* üzerine bir kaç defa asker sevkıyla tahribatta bulunmuştur. Mezalim ve sefahatiyle meşhurdur. Bunun zulmünden tebaası Altınordu hükümdarı Cani Bey Mahmud'a şikâyet etmişlerdi. Nihayet Cani Bey Mahmud *Azerbaycan*'da *Hoy* şehri yakınında, büyük bir muharebeden sonra Eşref'i mağlup ve katletmek suretiyle Çobanlılar hükümetine son verilmiştir. Eşref'in katli 756 h 1355 m dedir.

⁷³ Şeyh Hasan Küçük, bu meseleden dolayı *Yakup Şah*'ı hapsedmiş, Yakup Şah'ın münasebette bulunan Küçük Şeyh Hasan'ın karısı bu hali münasebetlerinin duyulduğuna hamlederek bir gece kocası sarhoş olarak uykuda bulunduğu sırada saklamış olduğu adamları vasıtasıyla Şeyh Hasan'ı boğdurtmuştur.

⁷⁴ *Dürer-i kâmine*, Küçük Şeyh Hasan hakkında şunları yazıyor: "Gayet dâhi ve hilekâr ve uzak görüşlü idi. *Şam*'ı zabtetmek istedi, fakat Şam naibi Tengiz'den korkardı, nihayet bir desise ile Melik Nâsır'ı Tengiz aleyhine çevirip onu katlettirdi ise de bir takım mânialar sebebiyle *Şam*'ı zabta muvaffak olamadı. Zevcesini daima tehdid ederdi. Nihayet zevcesi içeri beş adam sakladı ve sabahleyin Hasan boğulmuş bulundu. Bu kadın Hasan'ın akrabası tarafından parça parça edilmiş ve etleri çiğnenmiştir.

Melik Eşref'in *Mısır*'la muhaberatı vardır. 753 h 1352 m senesindeki muhaberatını Makrizî yazar. Gerek Küçük Şeyh Hasan'ın ve gerek kardeşi Eşref'in kabirleri kendilerinin devlet merkezi olan *Tebriz*'dedir ⁷⁵.

* * *

Demirtaş'ın diğer oğulları Melik Eşter ve Melik Mısır hakkında bilgimiz azdır. Melik Eşter'in bu saltanat mücadelelerinde ve 748 h 1347 m de fena halde bozularak zehirli su içerek ondan müteessiren öldüğünü *Ebi-El Fida* yazar ⁷⁶. Melik Eşter'in fena niyetli kindar olup cezasını bulduğunu *İbn-ül-verdi* ve *Ebi-El Fida* kaydederler ⁷⁷.

⁷⁵ Küçük Şeyh Hasan ile kardeşi Eşref'in kabirleri *Tebriz*'de (*Üstad-Şagird*) camiindedir (*Muhtasar Azerbaycan tarihi s. 68*. Âyan-ül-asr'da, *Tebriz*'de türbelerinde medfun olduklarını beyan eder (Ayasofya nüshası 2970).

⁷⁶ *Ebi El-Fida zeyli c 4 s 152 İstanbul tab'ı*.

⁷⁷ *Ebi El-Fida zeyli c 4 s 152 İstanbul tab'ı*.

KIRIM HANI MEHMED GİRAY IV.'İN KÂMİLÎ TAKMA ADI İLE YAZMIŞ OLDUĞU KOŞMA VE TÜRKÜLER

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

Otuz yıl kadar önce, husûsî olarak elde ettiğimiz, ne zaman ve kim tarafından yazıldığı anlaşılamayan cönkte pek kıymetli şiirlere rastlamıştık. Başu ve sonu, arada bâzı yaprakları eksik bulunan bu mecmuada Nev'î, Şehrî ve 'Âşık'ın birer *gazel*'i, kime âit olduğu kaydedilmeyen bâzı *müfred*'ler, Kuloğlu'nun bir *gazel*'i ve buna Ahmed'in bir *nazîre*'si dışında kalan şiirlerin hepsini Hece vezniyle yazılmış manzûmeler teşkil etmektedir. Bu halk şiirleri, gerek mecmuadaki kayıtlardan ve gerek son dörtlüklerinden anlaşıldığı üzere, sırasıyle, Koroğlu, Kâtibî, Üsküdârî, Keşfi, Sa'âî, Gedâ Ahmed, Osman, Kuloğlu, Kâmil veyâ Kâmilî, Halil ve Mustafa adlı halk şâirlerine âit olup, bedî'î kıymet bakımından üstün iki Türkü de mevcuttur.. Şiirlerinden, hemen hepsinin xvii. asırda yaşadıkları anlaşılan bu sazşâirlerinden Üsküdârî, Kâtibî, Keşfi, Koroğlu hakkında birer araştırma neşretmiştik¹. Bu makâlemizde ise, Kırım Hanı Mehmed Giray iv.'in Kâmil veyâ Kâmilî takma adını kullanarak yazdığı *koşma* ve *türkü*'ler üzerinde duracağız.

Mehmed Giray'ın, Hece vezniyle şiirlerinde Kâmil, veyâ Kâmilî takma-adını kullandığını ilk def'a ortaya koyan Prof. Fuad Köprülü'dür. '*Âşık Tarzı'nın Menşe'e ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe* başlıklı makâlesinde, Murad iv. devrinden sonra sazşâirlerinin çoğaldığına, "o zamana kadar millî vezin klasik şâirler tarafından yalnız Yunus tarzında *ilâhî*'lerde kullanılmakta ve ancak o vakit isti'mâli

¹ *XVII. Asır Sazşâirlerinden Üsküdârî* (Ülkü mec., c. viii., nu. 44, İkinciteşrin, 1936, s. 119-122). — *XVII. Asır Sazşâirlerinden Kâtibî Hakkında Notlar*, *ayn. mec.*, c. viii., nu. 47, İkinciteşrin, 1937, s. 351-56). — *XVII. Asır Halk Şâirlerinden Keşfi*, *ayn. mec.*, c. ix., nu. 50, Nisan, 1937, s. 117-120. — *XVII. Asır Sazşâirlerinden Koroğlu*, *ayn. mec.*, c. xvi., nu. 95, İkincikânun, 1941, s. 441-44. Prof. Hasan Eren, Koroğlu hakkındaki bilgilere bâzı ilâvelerle, onun yedi manzûmesini daha bulup neşretmiştir (*Türk Sazşâirleri Hakkında Araştırmalar* — 1., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952, s. 13-17).

ma'zûr görülmekte" olduğunu kaydettikten sonra, bu münâsebetle verdiği notta, klasik şâirlerin Hece vezni ile yazdıkları tasavvufî şiirlerden bahsederek, "1085'de vefât eden Kırım Hanları'ndan Mehmed Giray iv.'in Ârif mahlasıyla bâzı *ilâhiyât*'ı ve evzân-i Türki'de bâzı eş'ârı olduğu târihen sâbit ve muhakkaksa da, müverrih ve münakidlerimiz onları şâyân-i tahrir bulmayıp terketmişlerdir (*Gülbün-i Hânân*, s. 57. — *Es'seb'us-Seyyâr*). Tıbkı, Sultan Murad'ın *İlâhî*'si gibi, Mehmed Giray'ın Millî Vezin ile muharrer eserlerine de tarih ve tezkirelerde değil, husûsî mecmualarda tesâdüf olunabilir :

Bu dehrin hâline eyledim nazar
Kemâl'e erince hâr ile gülzâr

Herbiri bir derde giriftâr ancak
Bülbülün âdeti âh-u zâr ancak

parçasıyla başlayan koşması, Âşık Tarzı'nın husûsiyetlerini hâvî güzel bir eserdir" diyor². Yine Prof. Fuad Köprülü, bu yazısından onbeş yıl sonra neşrettiği *Sazşâirlerimize Âit Notlar — XVII. Asır Sazşâirlerinden Kâmil-Kırım Hanı Dördüncü Mehmed Giray Han* başlıklı araştırmasında, yukarıya naklettiğimiz dörtlük dolayısıyla, "...Eski bir mecmuada, Kırım Hanları'ndan Dördüncü Mehmed Giray adına mukayyed olarak Hece vezniyle yazılmış bir manzûme bulmuştum. Mecmuayı yazan adam, manzûmenin başında onun Mehmed Giray'a âit olduğunu bilhassa tasrih ediyordu" dedikten sonra, başka bâzı mecmualarda da rastladığı bu güzel şiirin aşağıya aynen aldığımız tam metnini neşretmiştir :

Bu dehrin hâline eyledim nazar
Kemâle erince hâr ile gülzâr

Herbiri bir derde giriftâr ancak
Bülbülün âdeti âh-u zâr ancak

Eğer pâdişâh ol eğer kim gedâ
Kimini safâya düşürdü Hudâ

Ede-gör borcunu vaktinde edâ
Kiminin kısmeti zehr-i mâr ancak

Yeter olmadın mı ey dil-i âkil
Baksana çalındı Sûr-ı İsrâfil

Nice bir gezersin dünyâda gâfil
Oldu ölenlere intizâr ancak

Kimi mâil olmuş mâl-i dünyâya
Kimi derviş olmuş girmiş 'abaya

Kimi nâil olmuş tâc-ü kabaya
Kimi 'âşık olmuş hâkisâr ancak

² *Millî Tettebbû'lar Mecmuası*, c. 1., Mart - Nisan, 1331/1915, s. 16 v. d., not-1.— Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, VII. Seri — Sayı : 47, *Makâleler Külliyyâtı* — 1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966, s. 207 v. d., not - 14.

Aşk-ı İlahî'den alı-gör sebak
İşiten yârenler dediler el-hak

Ârif ol dünyaya ibret ile bak
K â m i l'in bu sözü yâdigâr ancak

Müellifimizin bu *Koşma*'yı neşretmekten maksadı, son dörtlükteki Ârif ve Kâmil kelimelerine dikkati çekmek içindir; Mehmed Giray'ın şâirliği ve şiirleri hakkında bilgi vererek şu kanaate varıyor : "Yalnız, halli icâbeden bir nokta vardır : Mehmed Giray'ın Kâmil, yâhut Kâmilî mahlasını kullandığı eserleriyle mâlûmdur. Nasıl oluyor da *Gülbün-i Hânân* müellifi onun mahlasını Ârif olarak gösteriyor? Ben, bu yanlışlığın sebebini şu sûretle izâh ediyorum : Yukarıda zikrettiğimiz manzûmenin son kıt'asında *ârif* kelimesi vardır; *Gülbün-i Hânân* müellifi, belki bu manzûmeyi görmüş ve *ârif* kelimesi, şâirin mahlası olarak hatırında kalmıştır". Prof. Fuad Köprülü, bu yazısında, Mehmed Giray'ın aşk şiirlerine örnek olarak,

Güş eyle sevdiğim dinle vâhımı
Sakin hazer eyle alma âhımı

Hiç bundan ziyâde âh-u zâr olmaz
Bendesin ağlatan berhudâr olmaz

kıt'asıyla başlayan, fakat büyük şöhreti dolayısıyla Gevherî'ye de isnâd olunan *Koşma*'sından bahsetmiş ve sūfiyâne temâyülleri içine alan şiirlerine örnek olarak aşağıdaki manzûmeyi neşretmiştir³ :

Dertliyim, derûnum gam ile doldu
Tutuştı vücûdum pürâyâna döndü

Aşk elinden hâlim yamandır benim
Büküldü kâmetim kemandır benim

Bir fidan iriştî rûy-i zemînden
Bir âhû gözlünün derd-ü gamından

Mürde hayat bulur emse lebinden
İflâh olacağım gümandır benim

Aşkına düşeli kılarım zârı
Suâl edersen bu garib diyârı

Bırakmam dilimden ism-i Settâr'ı
Çevre yanım alan dumandır şimdi

Ezelden K â m i l'in aşkı ziyâde
Kerem kıl yâ Ganî irgör murâda

Mahabbet önünde kaldım piyâde
Sen'den istediğim İmândır şimdi

Prof. Fuad Köprülü tarafından tam metni neşredilen yukarıdaki iki manzûme, bizim, umûmiyetle xvii. asır halk şâirlerinin şiirlerini içine alan mecmuada bulduğumuz Kâmilî mahlaslı şiirler arasında yoktur; elde ettiğimiz onbir şiirden xi. numaralısı, yukarıdaki ve *Güş eyle sevdiğim dinle vâhımı*, mısra'ıyla başlayan dörtlüğün tam met-

³ *Hayat Mecmuası*, c. vi., nu. 134, 20 Haziran, 1929, s. 58-9.

nidir. Bu onbir manzûmenin hepsinin başında *Türkî (Türkü)-i Kâmil* kaydı vardır⁴.

Kâmilî'nin, hepsi onbirli Hece vezni kalıbıyla, 6 + 5 olarak duraklara ayrılan bu çok âhenkli, selis, dil bakımından çok sâde şiirlerinde, kâfiyeler umûmiyetle tamdır; Türk Halk Edebiyatı'nın başlıca husûsiyetlerinden biri olan cinaslı kâfiyelere de,

Çünkü aşka düştün dünyâda gönül Meyletmiş o perî dün yâda gönül

Bu tedârik sana er isen gerek Vücûdün mahvolup erisen gerek

⁴ *Hâşim Bey Mecmuası*'nda (İst., 1280, s. 297), İsmet Ağa tarafından bestelendiği kaydedilen K â m i l'e âit aşağıdaki *Şarkı*'ya rastladıkça da, bunun, Mehmed Giray IV.'a âit olup olmadığı hakkında şimdilik birşey söyleyemeyeceğiz :

*Bunu inkâr etmez bir ferd
Te Hammül edemez her merd*

*Bu âşıklık başka bir derd
Bu âşıklık başka bir derd*

*Beni ta'yîb etme yârim
Gitti elden ihtiyârım*

*Sakın alma inkisârım
Bu âşıklık başka bir derd*

*Sana canım oldu meftûn
Aşkın çeken olur mecnûn*

*Gözüm ağlar, gönül memnûn
Bu âşıklık başka bir derd*

*Kâmil, gözyaşı kesilmez
Başına gelmeyen bilmez*

*Yârim rahmyleyüb silmez
Bu âşıklık başka bir derd*

Aynı şarkı mecmuasında, yine arûz vezni ile Nigos Ağa tarafından Hüseyinî makâmında bestelenmiş olan aşağıdaki *Şarkı* bulunmakla berâber (S. 211), bunun da Mehmed Giray IV.'a âit olup olmadığını bilmiyoruz :

*Bir yanâ eğdir fesin ey nevcivân
Parlayub lahd-i ciğerden 'âşıkân*

*Halka halkâ kâkülün olsun 'iyân
Âteş-i aşkınla yansun her zaman*

*Sinesî sad-çâk olur sünbüllerin
Gülşen-i hüsnünde hep bülbüllerin*

*'Ariz'â döktükçe sen kâküllerin
Âteş-i aşkınla yansun her zaman*

*Gonca gülsün bülbülün pervânesi
K â m i l - i zârın dil-i vîrânesi*

*Bâğ-i hüsnün nerkis-i mestânesi
Âteş-i aşkınla yansun her zaman*

K â m i l takma adını kullanan başka şâire rastlamış değiliz; sırası gelmişken, 1920'de vefât eden Kâmil adlı bir halk şâiri bulunduğunu da söyleyelim (Bk., Mehmed Hâlid Bayrı, *Senirkend Şâirleri - Kâmil Köleoğlu, Halk Bilgisi Haberleri Mecmuası*, nu. 12, 1930. — Ayn. müellif, *Senirkendli Üç Şâir, Yeni Türk Mecmuası*, nu. 62, Şubat, 1938). Bu iki yazıda basılan metinler aynidir.

mısra'larında görüldüğü üzere rastlarız (Nu. VIII., IX.). İşlediği fikirleri, çağdaşları Anadolu sazşâirlerimizden Gevherî, Karacaoğlan'ın şiirlerinde olduğu gibi, umûmiyetle şahsî fikir ve hisler teşkil ediyor : Dünyanın bitip tükenmez usânç getiren dertleri, fânîlik, tâlihsizlik, tasvir ettiği güzellerin ayrılık acıları, ümitler, teselliler. Prof. Fuad Köprülü'nün, *Evlîyâ Çelebî Seyahat-Nâmesi*'ne ve *Gülbün-i Hânân*'a dayanarak kaydettiği üzere, "tam mânasıyle bir zâhid, bir derviş, bir tekke şâiri" sayamayacağımız Mehmed Giray, "sûfîyâne mizâca mâlik, dâimâ mutasavvıflarla düşüp kalkar, sülûk sâhibi bir adam"dır; Mevlevîliğe intisâp ederek külâh ve hırka giymiş, bâzân 'ays-ü nûş meclislerinde semâ'a bile kalktığı olmuş, Bahçesaray civârında bir Melevî tekyesi yaptırmıştır. Bilhassa "bu temâyül, onu ilâhiler yazmağa, halk veznini ve halk lisânını kullanmağa sevketmiştir"⁵. Kâmilî'nin aşağıdaki şiirlerinde bu dîni ve tasavvufî temâyülünün akislerini de bulmaktayız : Aşk şiirlerinde yer yer dîni ve tasavvufî fikirlerden, isyânkâr bir kul olduğundan, kendisini son demde Tanrı'nın imândan ayırmamasından, Hazret-i Muhammed'in şefâ'atini dilediğinden bahseder. Tasavvufî fikirler bilhassa IV. VI. ve IX.'uncu şiirlerde hâkimdir; bunlarda kendi hayatının akislerini de buluyoruz : Bâb-i Ma'rîfet'ten ders aldığından, Osmanlı Mülkü'nü bile verseler artık istemeyeceğinden, Hilkat'in sırlarından, bu mecaz âleminde vaz geçip, hakikati görebilmek için gözün pasını silmek lüzûmundan, Şerî'ât İlmi'nden ders alarak Hakikat'i kalbinde bulduğundan, Tarikat İlmi'ni anlayarak hırkalara girüp 'aba giydiğinden bahsediyor ki, bu gibi fikirleri, kendisi hakkında Evliyâ Çelebî ile *Gülbün-i Hânân* müellifinin verdikleri bilgiyi de kuvvetlendirmektedir :

I.

Ne ağlarsın gönül nedir feryâdın
Birgün şâd eyleyüb verüb murâdın

Derd-ü gam⁶ ser'inden gitmez mi sandın
Hak seni tesellî etmez mi sandın

Kurtulmadın gönül âh-ü feryâddan
Kurtarıp zevrakın bu zulumâtın

Gam *kiş* attı sakın kendini *mat*'dan
Bu eyyâm kânına çatmaz mı sandın

⁵ Bk., yukarıdaki not-3.

⁶ *Yazma mecmua*'da, atıf ve'leri umûmiyetle yazılmış değildir; derd-i gam (درد غم) şeklindedir.

Bilmezem gönül hiç sana ne olmuş
Şadlık mülkünü zây-ü harâb⁷ etmiş

Ağalarsın, gözlerin kan ile dolmuş
Bir dahi hiç temel tutmaz mı sandın

Yeksân oldum deyu ol nâmerd ile
Bu dünya böyle (dir) her dem derd ile

Yakmadasın gönlün kendin ord⁸ ile
Kalur gider işin bitmez mi sandın

Her zülf-i siyâha gönül bağlarsın
Nedir öksüz K â m i l niçin ağlarsın

Derde düşer nâr'a sîne'n dağlarsın
Kendini murâda yetmez mi sandın

II.

Nedir aslı bilmem cihanda bir dem
Düşelden özüme bu firkat, bu gam

Hiç garib ser'immin gitmez duhânı
Dâr etti başıma devr-i zamânı

Âşıkım sırrıma nâdân iremez
Ânı değme âşık çeküb kuramaz

Kimseler cûşuma karşı duramaz
Gâyetle yeğdurur aşkın kemânı

Âşıklar dost için verirler ser'i
Mahabbet sırrına ireldenberi

Defter-i dîvânda böyledir yeri
Silindi kalbimin gitti gümânı

Birgün o Azrâ'îl cana kaseder
Vücûdün şehrine sunar dest eder

Mevtin şarâbından seni mesteder
Ecel hod kimseye vermez amânı

K â m i l'in tâ'ati yoktur zerrece
İzzetin hakkıçün ey Ganî, Yüce

İsyandır işleri hep gündüz gece
Ayrıma son demde bizden İmânı

III.

Bu fenâdan bizi göçürür felek
İçer ecel câmin hep ins-ü melek

Tenim hâke salar ber-bâd etmeğe
Yoktur elde huccet inad etmeğe

Görmemek dilersen cehennem nâr'ın
Bu günü terkeden çalışır yarın

Fârig ol terkeyle cihânın varın
Nûruyle kabrini küşâd etmeğe

Çalınca İsrâfil Sûr'u ensâbdan
Çalışur ol Resûl cân-ü gön(ü)lünden

Belki Mahşer yeri dolar insandan
Âsî ümmetine imdâd etmeğe

⁷ Zây harâb (ضای خراب) şeklinde yazılmıştır.

⁸ Ord (اورد), ateş mânasına gelir (Bk., ort, XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, T. D. Kurumu yayınlarından, c. III. 2, İst., 1943, s. 549).

Silkinüb âsmân titirer yerler
Bunda cürmedeni çalışur derler

Âsiler elinden feryâd ederler
Cehennem'de yerin ber-bâd etmeğe

Saklayan . . .⁹ dînin, İmânın
Fikr edüb bu Kâmil cürm-i isyânın

Nâr-i Cehennem'den kurtarır kendin
Yüz-tuttu Hudâ'ya feryâd etmeğe

IV.

. . .¹⁰ aşkın dostlarım bu günde
Buluşub gam ile mihnet evinde

Harcedüb ömrümü eyledim hebâ
Görüşüb benimle dedi merhabâ

Belki gönül . . .¹¹ anlayabile
Bana mahabbetle göründü bile

Hamle kıl adûya sine-kerd¹² bile
Felek gam dolusun eyledi caba

Geçti niçe demler gitti bu düşdür
Mal'a meylim yokdur özüm dervîşdür

Derd ile vücûdüm kayası eşdir
Yanımda yeksandır şal ile dîbâ

İlm-i Şerî'at'ten dersimi aldım
Tarîkat ilmimi anladım bildim

Hakkat'i bakdım kalbimde buldum
Hırkalara girüb giyindim 'aba

Yeğindir Kâmil'in cününü gâyet
Öyle cânânıma eyle hikâyet

Derd ile firkate yokdur nihâyet
Bildir ahvâlimi var bâd-i sâbâ

V.

Bir melek nesline olmuşum bende
Dîvâne gönlümü uğratan bend'e

Mâh yüzü Firdevs'in bağıdır şimdi
Zincir-i zülfünün bağıdır şimdi

Bir peridir beni meftûn eyleyen
Aklım alub beni mecnûn eyleyen

Cevriyle bağrımı pür-hûn eyleyen
Ol yârin göğsünün ağıdır şimdi

Bulunmaz cihanda böyle nevreste
Bu mecnûn gönlümü eyleyen beste

Gider girdâb-i gam gülse mecliste
Sevdâ-yi zülfünün ağıdır şimdi

Derdliyim görelden hüsn-i hâlini
Her kim ki görürse h'ûb cemâlini

Zâlimdir âşıkın sormaz hâlini
Dîvân(c) olur aklın dağıdır şimdi

⁹ Bir kelime okunamadı.

¹⁰ Bir kelime okunamadı.

¹¹ Bir kelime okunamadı.

¹² (سینه کرد) şeklinde yazılmıştır; (سینه کرد): "Atılan ok yere dokunduktan sonra çavub (hedefini bulamayıp) âhar yere düştükte in sine-kerd derler" (*Burhân-i Kâfi*).

Andelib goncaya mâil olmuştur
Kâmil de bu yâre mâil olmuştur

Anın aşkı ile zâil olmuştur
Henüz söyleyecek çağıdır şimdi

VI.

Anladım cihânın hâlini bildim
Bâb-i Ma'rifet'ten dersimi aldım

Şükür vücûdümde buldum iz'ânı
Verseler istemem Mülk-i Osman'ı

Devir eder felek dolabı durmaz
Hakk'ın hikmetine akıllar irmez

Bir gizli hayâldir onu göz görmez
Kurmuş âb üstünde kevn-ü mekânı

Yeter gâfil isen gel uyan h'âbdan
Yâd eyle hâk ile ateşden âbdan

Sakin vücûdünü kurtar azâbdan
Yaratmış ol Hudâ cism ile cânı

Gâfil olma gönül göç eder kaçar
Herkesin ömrünü bir pula satar

Azrâil destinde bir dolu tutar
Âl ile *mat* eyley felek insanı

Gel Kâmil hicâbı kaldır aradan
Gam yime, murâdın verir Yaradan

Kati za'if oldun sen bu yaradan
Gani'dir bir adı çokdur ihsânı

VII.

Hasb-i hâlim sana beyân eyleyim
Derd-i firkatimi iyân eyleyim

Gör neyledi âhir bu feryâd beni
Kurtar bu feryâddan eyle şâd beni

Kaldım bu fenâda şallar içinde
Gubâr olmuş iken yollar içinde

Bir merd-i garlbim iller içinde
Esüb bir kenâra sürdü bâd beni

Kerem kıl, hatırım yıkub sındırma
Garlbim kapunda melûl gönderme

Gözlerim yaşını kana döndürme
Meded ihsân eyle kıl küşâd beni

Dolubdur gözlerim kan ile nemden
Halâs bulmuş iken girdâb-i gamdan

Hiç hâli değildir ser'im sitemden
Eyledi bu felek gör ber-bâd beni

Der ki Kâmil seni aradım buldum
Pâyine yüz sürüb kapuna geldim

Lutfu çok bir kerem kânısın bildim
Eyle murâd üzre ber-murâd beni

VIII.

Çünkü aşka düştün dünyâda gönül
Meyletmiş o perî dün yâda gönül

Yâdları yanında karâr bulunca
Hemen kendüsüne yarar bulunca

Sanma güzel bu h'übluk durur
Bulur bu dîvâne dil gâhî surur

Bakub mâh yüzüne eyleme gurur
Garib hâtırını sorar bulunca

Aceb bu hâl ile olur mı çâre
.....

Bir iken beş oldu sînemde yâre
.....¹⁸

IX.

Gâfil olma gönül düşün fikreyle
Hakk'ın binbir ismini zikir eyle

Bu yiğitlik geçüb karısan gerek
Bu tedârik sana er isen gerek

Geç bu mecâziden sil 'ayn'in canın
Gördüğün mahalde kabrin azâbın

Çıkma yoldan görüb şerî'at bâbın
Vücûdün mahvolub erisen gerek

Rûhun çıkub gidüb beden kalınca
Emredüb İsrâfil Sûr'u vurunca

İttügin işlere nâdim olunca
Yatub hâk içinde çürüsen gerek

Mü'min olan pek sakınur garîbi
Göz açub gördükde Mahşer gününü

Dâim Hakk'a doğru tutar boynunu
Düş mü deyüb yügrük yürüsen gerek

Budur temennâsı Kâmil'in heman
ırât-i Mustakîm vardığı zaman

İster Hudâ'sından dîn ile İmân
Bir kıl üzerinde yürüsen gerek

X.

Düşürdüm gönlümü bir sitemkâre
Bulamadım gitti derdime çâre

Cevr-i cefâsını çeküb usandım
Gözyaşın turâba çektim usandım

Nâl olur bu aşkın nârına varan
Kuru kavga imiş vuslatta cânân

Bel bağla sözüme sıdk ile inan
Bölündüm derildim aktım usandım

Kimisi bu halkın safâda demde
Ben de bu aşk ile mihnet-ü gamda

Kimi feryâd edüb gözleri nemde
Derûnum şehrinin yaktım usandım

Yâr etme kendüni sakın câhile
Giceler subhadek derd-i âh ile

Mağrûr olma sakın mülk-ü câh ile
Sînemden bendlerin söktüm usandım

Bu Kâmil fenâdan yükünü tutmuş
Kimsede merhamet kalmamış gitmiş

Gizlü alâmetler hep zuhûr etmiş
Cihânın hâline baktım usandım

¹⁸ Sayfa kopmuş olduğundan metnin sonu elde edilememiştir.

XI.

Gûş eyle sevdiğim dinle âhımı ¹⁴
Gâyet ¹⁵ hazer eyle alma âhımı

Hiç bundan ziyâde âh-u zâr olmaz
Âşkın ¹⁶ ağlatan berhudâr olmaz

Bir melek neslidir gönlümü alan
Ta'n etmesün bana ehl-i dil olan

Bildirüb ismini demezem falan
Dîvâne meşrebim, bende 'âr olmaz

Hecrinle derûnum yanub tutuşur
Sağ göreyim bana aşkın yetişür

Sanma sînem zahmi unar yatışur
Cihanda böyle bir yâdigâr olmaz

Gönül sevdüğine intizâr ister
Gurbette ziyâde muhib yâr ister

Bülbülün ağladur gonca hâr ister
Yiğide hercâyî yâr-i gâr olmaz

K â m i l'in sevdiği bir sîm-i tendir
Tâli'imden midir bilmem nedendir

Bulunmaz misâli nâzik-bedendir
Kimi sevsem kaçar bana yâr olmaz

Mehmed Giray iv.'in, samîmî ve ince hislerini, dînî ve tasavvufî fikirlerini halk nazım şekilleriyle, Anadolu Lehçesi ile dile getirdiği bu çok sâde, zarif, âhenkli şiirleri, bedî'î bakımdan, çağdaşlarından Gevherî, Kayıkçı Kul Mustafa v. b. sazşâirlerimizin eserleriyle ölçülecek kıymettedir; gerek Prof. Fuad Köprülü'nün neşrettiği şiirleri, gerek bizim bulduğumuz yukarıdaki onbir manzûmesi, bu hükümdâr şâirin, xvii. asır sazşâirlerimiz arasında unutulmaması lâzım gelen bir şahsiyet olduğunu isbât edeceğine inanıyoruz.

Ankara — 3 Eylül, 1967

¹⁴ Krş., Prof. Fuad Köprülü, vâhımı

¹⁵ Krş., F. K., Sakın

¹⁶ Krş., F. K., Bendesin

TÜRK TARİH KURUMU BİNASININ GİRİŞ HOLÜNDEKİ ATATÜRK BÜSTÜNÜN ÖYKÜSÜ

ULUĞ İĞDEMİR

Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü

Yıl 1937. Atatürk, II. Türk Tarih Kongresinin 1937 Eylülünde İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında toplanması, bu kongreye Türk ve Türkiye tarih ve arkeolojisi ile uğraşan yabancı bilginlerin de çağırılması, bu münasebetle sarayın büyük Muayede salonunda bir tarih sergisinin düzenlenmesi direktifini verdiler. Böylece ilk defa Türk Tarih Kongresi Milletlerarası bir nitelik kazanıyordu.

Türk Tarih Kurumu bu direktife uyarak Kongrenin programını ve serginin genel bir plânını hazırladı. Kurum'un o zamanki Başkanı Sayın Hasan Cemil Çambel, 24 Mayıs 1937'de dört sayfalık bir raporla sergi plânını Atatürk'e sundu. Atatürk aynı gün bu raporun altına : "*Düşündüklerimize pek uygundur ; hemen işe başlanmasını dilerim*" sözlerini yazarak Kurum'a geri gönderdi. Kurum arşivinde bulunan bu tarihî belgenin fotokopilerini sunuyorum.

Kurum Haziran başında iki kişilik kadrosuyla (o zaman Kurumun aylıklı kadrosu benimle bir daktilo ve bir odacıdan ibaretti) İstanbul'a taşınarak Dolmabahçe Sarayındaki dairesinde çalışmaya başladı. Tarih sergisine büyük önem verililiyordu. Bütün Elçiliklere yazılar yazılarak Müzelerde bulunan ve dünya uygarlığını karakterlendiren eserlerin ya asılları, yahut kopyeleri istendi. Irak Hükümeti Bağdat Müzesinde bulunan çok değerli bir Suse vazosunu özel bir memurla İstanbul'a gönderdiği gibi, Fransa Hükümeti de Sadrazam İbrahim Paşa'nın Birinci Francois'ya yazdığı mektupların orijinallerini bu sergiye yollamak nezaketini gösterdi. Öteki devletler de müzelerinin en değerli parçalarından güzel mulajlar yaptırarak sergimize armağan ettiler.

Serginin plânlarını, o zaman İstanbul Belediyesinde çalışan ünlü Alman şehircisi Prof. Dr. Wagner hazırladı. Tarih öncesinden Cumhuriyet devrine kadar dünya uygarlığını kronolojik bir sıra ile canlandıran serginin girişine büyük bir dünya haritası çizilmiş ve etrafına Atatürk'ün 1931'de Türk Tarih Kurum'una yazdığı bir mek-

tuptan : “*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır.*” sözleri büyük harflerle yazılmıştı. Bu şeref köşesinin ortasına Atatürk’ün bir büstü konacaktı. Yer oldukça geniş ve tavanlar yüksek olduğundan konacak büst büyük olmalı idi. Bir arkadaş İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın odasında heykeltıraş Josef Thorak’ın güzel bir büstü bulunduğunu, bunun getirtilmesini teklif etti. Rahmetli Şükrü Kaya o tarihte İstanbul’da bulunuyordu. Kendisini telefonla arayarak ricamızı söyledik. Şükrü Kaya Saraya gelerek büstün konacağı yeri gördü ve : “Benim odamdaki büst buraya küçük gelir, bununla beraber bir defa da J. Thorak’a sorunuz. Kendisi şimdi bir âbide projesi hazırlamak üzere Sivas’a gitmiştir. Telgrafla çağırınız.” dediler.

Heykeltıraş Thorak o zaman Almanya’nın en ünlü sanatçısı idi. Hitler kendisine çok itibar ediyordu. Memleketimizde de bir kaç eseri vardı. Bunlardan en önemlisi Ankara’da Kızılay’daki Güven anıtıdır. Eskişehir için de çok hareketli bir anıt maketi hazırlamıştı. Biz bu serginin Cumhuriyet bölümüne bu maketten bazı kabartmaların büyük agrandismanlarını koyduk.

Sivas’a telefon ettik. Thorak derhal İstanbul’a geleceğini bildirdi ve iki gün sonra geldi. Büstün konacağı yeri kendisine gösterdik. İçişleri Bakanı’nın odasındaki büstün küçük olduğunu, buraya konacak büyüklükte kendisinin yaptığı bir büst varsa da, bunun şimdi Münih Sanat Müzesinde bulunduğunu söyledi. Bu büstü nasıl getirebiliriz sorusuna karşı da “Bir kere Berlin’e telefon edelim, belki müsaade alırız” dedi. Berlin’e Alman İçişleri Bakanı’na telefon açıldı ve kendisine İstanbul’da Atatürk’ün direktifleri ile ve onun himayesi altında bir Tarih Kongresi’nin toplanacağı, bu münasebetle Dolmabahçe Sarayında düzenlenen sergiye konmak üzere Münih Sanat Müzesindeki Atatürk büstünün istendiği J. Thorak tarafından bildirildi. Bakan, büstün Führer’in müsaadesi olmadan müzeden çıkarılamayacağını, kendisinin şimdi Berchtesgaden’de bulunduğunu, isteğimizi telefonla arzedeceğini, bize kısa bir zamanda cevap vereceğini söyledi. Telefon kapandı. Gerçekten bir saat sonra Alman İçişleri Bakanı Dolmabahçe Sarayında Heykeltıraş Thorak’ı arıyordu. Telefonu açtık. Verilen cevap gayet kısa idi : “Büst yola çıkarılmıştır.” Sonradan öğrendiğimize göre Hitler, Atatürk’ün adını duyar duymaz derhal büstü gönderiniz emrini vermiş.

Türk Tarih Kurumunun Büyük Hâmi Reisi
Atatürk'un Yüksek Huzurlarına

1-Hâmi Reisimiz Atatürk'ün yüksek tasvipleri ile İkinci Türk Tarih Kurultayı esnasında Dolmabahçe Sarayının Muayede Salonunda açılacak "Türk Tarihi ve Eski Eserleri Sergisi" vaktinde hazır olmak için hemen kurma ameliyesine başlamamıza Ulu Onderimizin yüce müsadelerini ve irşadkâr iradelerini rica ve istizan ederim. Bu hususta Kurumca düşündüklerimizi ve birer şema olarak hazırladığımız muvakkat proje ve plânları Büyük Üstadımızın yüksek tashih ve tasviblerine arz ederim.

Serginin Maksadı:

A) Millî tarih tezimizi, bir taraftan, yeni tetkiklere dayanan projeksiyonlu müdelliel konferanslarla Kurultay Kürsüsünden nazarı olarak ve hitabet şeklinde ispat ederken, diğer taraftan, bu büyük tarih davamızın müzelerimizdeki müeyyedeelerinden Muayede Salonunda plâstik bir âbide yükseltmek, ve Kürsüden sözle ortaya koyduğumuz ilmî iddiaları, sergideki maddî vesikaların canlı dilile ve maddî şahadetile te'yyit ve tevsik etmek, böyle bir sergiyi bütün milletlerden daha iyi Atatürk'ün cumhuriyeti vücuda getirebilir; çünkü cihan tarihini intak edecek en kıymetli ve zengin malzeme bizim müzelerimizde mevcuttur.)

B) İlmî ve modern bir şekilde kuracağımız bu sergide, elimizdeki (ve yalnız bizim elimizdeki) Anadolu tarih malzemelerinin tesviriyle, Türklerin cihan tarihini çerçevesi içindeki kültür inkişafını tecessüm ettirmek, bilhassa beşer kültürünün umumî inkişafında Türk milletlerinin oynadığı ilk kültür yaratıcılığı

II. Türk Tarih Kongresi ve Tarih sergisi için Atatürk'e sunulan
plan ve programın

1. sayfası

ve ilk kültür liderliği rolünü şekillendirmek;

Bu yeni cihan tarihi telâkkisini maddî vesikaların canlı belâğatle tebarüz ettirmek için, sergi, ilk preistuvardan bugüne kadar, beşeriyet tarihinin bütün devirlerini kronoloji sırasile ilmî bir tarzda gösteren seksiyonlardan teşekkül edecek, ve bu yeni ilim telâkkisinin fikrî anası olan Atatürk Cumhuriyeti devri serginin merkezini işgal edecektir.

C) Türkiye Cumhuriyetinin Banisi Türk fikir ihtilâlini de yaratarak, bu yeni cihan tarihi telâkkisini ilk defa hayata çıkardı ve ona yeni yollar gösterdi.

Bu sebeple Cumhuriyetin ilmî çalışmasının ve büyük kültür hareketinin plâstik bir tasviri olan sergi, bu muazzam fikir ihtilâlininve bu yeni cihan tarihi telâkkisinin bir sembolü olarak, onun yaratıcısının heykeli ve büyük şahsiyetinin tarihi vesikaları etrafında kurulacaktır. (plân 1-2).

(Asbaşkan Bayan Afet'in nezaretinde: Atatürk'ün el yazıları, imzaları, resimleri, büyük tarihi anılarda kullandığı dürbin, kılıç, kalpak vesaire gibi zatî teşhizatı, Kurultay azasına hediye edilmek üzere Belleten'de çıkan ve çıkacak olan Atatürk hatıratından mürekkep nefis bir kitap v.s.).

2- Her tarih devri seksiyonunda o devrin Türk kültür hareketlerini kırmızı oklarla gösteren büyük bir harita ile yine o devre ait müze eşyasını ihtiva eden ufki vitrinler bulunacak ve haritadaki kültür merkezleri bu vitrinlere milli rengimizde kırmızı-beyaz kurdelâlarla bağlanacaktır. (plân 3). Bakır devrini gösteren seksiyonda (plân 3) Alacahöyükte keşfedilen Kırkl mezarının tabii bir rekonstrüksiyonu yapılacak ve son Eti devrini gösteren seksiyonda (plân 4) Hatay'ın haritası ile Hatay harabelerinin resimleri bulundurulacaktır.

3- Cumhuriyet devrini gösteren merkezî seksiyonun tertibinde ayrıca, Büyük Millet Meclisi vesikaları için Recep Peker'in, Hukuk inkılâbı vesikaları için Mahmut Esat Bozkurd'un, İstiklâl Harbi vesikaları için de (meselâ "Ordular ! İlk hedefiniz Akdenizdir, İleri!" Ordu emrinin Atatürk imzasını taşıyan orijinal nüshası vesair harp vesikaları) Büyük Erkânı Harbiyenin yardımları rica edilecektir.

4- Serginin bu maksadları tecellî ve tahakkuk ettirecek bir mükemmeliyette ve ilmi kıymet ve evsafda vücuda gelmesi için her tarih devrine ait seksiyonun tertibinde o devirde ihtisası olan unsurlarımızın ve Fakültelerimizdeki yabancı mütehassısların ilmi ve teknik yardımlarından istifade olunacak ve Serginin konstrüksiyonu en iyi bir mimara verilecektir.

5- Sergi, Kurultaya davetli ecnebi âlimlerin ve Kurultay azasının gözleri önüne devamızın isabet ve hakikatını canlı olarak serdikten başka, Tarih Öğretmenlerimizin kısa ve amelî kurslarla esaslı bir surette tedris ve tenvirlerine de yarayacaktır.

6- La Turquie Kamaliste'in sergi resimleriyle müzeyyen bir fevkalâde nüshası neşrolunacaktır.

7- Ulu Reis ve Üstadımız Atatürk'ün irşad ve direktifleriyle Kurum namına acizlerle Asbaşkanımız Bay Halil Edhem'in ve Cenevreden avdetlerinde bizimle birlikte Asbaşkanımız Bayan Âfet'in mütemadî ve yakından nezaretimiz altında yapılacak olan bu işler bir teşkilâta bağlanmış ve İstanbul Müzeleri U. Müdürü Bay Azizin riyasetinde bir inzarî komite~~st~~ tayin olunmuştur. Teknik cihazları için yerli ve yabancı mütehassıslardan istifade edeceğiz.

8- Sergi Komitesi işe başlayacağı günden itibaren Saraydağı bürosunda ve atelyesinde çalışacak ve bodrum katında bir deposu bulunacaktır Masraf hesaplarını tutmak için bir muhasebecisi

U. İğdemir

TÜRK TARİH KURUMU

(4)

ve müze eşyasınının tesellüm, muhafaza ve Kurultaydan sora tekrar yerlerine iadesi için bir memuru olacaktır.

9- Harabelerin ve müzelerden nakli kabil olmayan eşyanın resimlerini almak üzere en iyi bir fotoğraf (Dahiliye Vekâleti Matbuat U. Müdürlüğü fotoğrafı) ile, plânlar, levhalar ve maketler için de en iyi bir ressam ve bir heykeltıraş istihdam olunacaktır.

Bu maruzatım Hâmi Reisimiz Atatürk'ün tasviplerine iktiran ettiği takdirde hemen işe başlanama müsaadelerini ve bu hususda vukubulacak yüksek iradelerini rica eder ve derin tazimlerini itaatle hakipaylerine sererim.

Türk Tarih Kurumu
Başkanı

Hasan Cemil

Düğündüklerimize
P.Ş. uygundur; Hemen
işe başlanılmasını
dilerim.

K. Atatürk
24/5/1937

U. İğdemir

Türk Tarih Kurumu'nun yeni Konutu'nda Atatürk
Büstü'nün yeri

Büst Bremen yolu ile ve vapurla kısa bir zamanda İstanbul'a gelerek yerine kondu. Atatürk, büstü görünce pek beğendiler ve : "Bu artık memleket dışına çıkamaz." dediler. Türk Tarih Kurumu büstü sembolik bir bedelle (5.000 Türk lirası) satın aldı.

Atatürk'ün ölümünden ve Dolmabahçe'deki serginin kaldırılmasından sonra büstü Ankara'ya getirerek Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin holüne koyduk. Kurum binası yapılıncaya da bir kopyesini Fakülteye armağan ederek aslını binamızın giriş holüne büyük bir itina ile hazırlanan kaideye yerleştirdik. Büst "Almanya'nın asil mermeri" denilen koyu yeşil bir mermer bloka kazılmış büyük bir sanat eseridir. Bütün sanatkârlar bu büstün Atatürk'ün en güzel ve en manâlı portresi olduğunda ittifak ederler.

TÜRK TARİH KURUMUNUN İKİ BÜYÜK KAYBI

Kurumumuz bu yıl içinde iki değerli üyesini kaybetmek bahtsızlığına uğramıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin uzun yıllar dekanlığını yapmış olan değerli tarihçi Ord. Prof. Hâmit Ongunsu 29.VIII.1967 de, Genç Kalemler akımının kurucusu, Türk edebiyat tarihi uzmanı, eğitimci ve şair Ali Canip Yöntem de 26.X.1967 de aramızdan ayrılmış bulunuyorlar.

Üyelerimize, dostlarına ve ailelerine en içten başsağlığı dileklerimizi sunarız. Belleten'in ilerki sayılarında bu arkadaşlarımızın hayat ve eserlerine dair yazılar bulacaksınız.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

ALBERTO TENENTI, *Venezia e i corsari. 1580-1615* (= *Venedik ve Korsanlar*), Editori Laterza, Bari, 1961, 8°, 204 s.

Akdeniz'deki korsan savaşlarından bahsedilince, batılı tarihçilerin aklına genellikle, *Barbaros Hayreddin*'den başlayarak sadece *Berberler* gelmekte ve araştırmaların ağırlık merkezini bu ünlü Türk amirali ile Kuzey Afrika sahillerinde üslenen Türk - Berberî denizciler teşkil etmektedir. Gerçekten de, P. Dan, daha 1637'de yayınlanan *Histoire de Barbarie et de ses corsaires* adlı kitabında Berberî korsanlarının faaliyetlerini incelemiş ve S. Lane-Poole'un artık klâsikleşmiş olan *The Barbary corsairs*'i (Londra, 1890) ile de bütün dikkatler Afrika sahillerine çevrilmişti. Son yıllarda korsan savaşları konusu yeniden ele alınmışsa da, araştırmacıların hemen hepsi gene sadece Berberî korsanlar üzerinde durmuşlardır. Meselâ : P. Hubac, *Les Barbaresques*, Paris, 1949; Ph. Gosse, *Histoire de la piraterie*, Paris, 1952; G. Fischer, *Barbary legend: war, trade and piracy in North Africa (1415-1830)*, Oxford 1957 ve nihayet Salvatore Bono, *I Corsari Barbareschi*, Torino, 1964.

İşte, evvelce yayınlanan *Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise. 1592-1609*, (Paris, 1959) adındaki kitabıyla Venedik'in deniz nakliyatı bakımından Akdeniz'deki korsanlar üzerine eğilmiş bulunan Alberto Tenenti, *Venedik ve Korsanlar* adını taşıyan bu son eserinde, ilk defa olarak, korsan savaşlarının bir küllü olarak incelenmesi icap ettiğine işaretle, "Şimdiye kadar Berberiler, Akdeniz korsanlarının klâsik tipi olarak tanınmışlardır; aynı zamanda Cezayir de, hemen hemen sadece bu korsanlara âit bir üs olarak bilinir. Artık başka bir esastan hareket ederek, Malta Şövalyeleri'nin, sayısız İspanyol, Fransız, Felemenk ve İngiliz gemilerinin faaliyetlerini de dikkate almak gerekmektedir" diyor (s. 196). Eserinin *Giriş* kısmında, *Barbaros Hayreddin*'in faaliyetleri üzerine teksif edilen araştırmalara temas eden yazar şöyle devam ediyor :

"Hakikatte Türk korsan (?) ve amiraline çevrilen dikkatler, bu tip araştırmaların yetersizliğini ve tek taraflı olduğunu meydana koymuştur. Mesele genel olarak mütalâa edilince, onun (*Barbaros*'un) özellikle askerî faaliyetinin, *Andrea Doria* yahut *V. Karl* gibi dramatik düelloya dalmış iyi bir hasım bulmasına yakından bağlı olduğu tesbit olunur. Diğer taraftan, XVI. yüzyılın ortalarına yöneltilen ışık, hiçbir önemli meselenin başlangıcını veya sonunu göstermiyor; aksine, kabul etmek gerekir ki bu araştırmacılar asıl meseleleri ihmal etmektedirler" (s. 7).

A. Tenenti'ye göre *Inebahtı (Lepanto)* savaşı, yalnız Osmanlı hegemonyasının kırılması bakımından değil, hıristiyan batı Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun temsil ettiği müslüman doğu arasındaki ezeli mücadelenin şekil değiştirmesi ve Akdeniz'deki klâsik deniz savaşlarının sona ermesi bakımından da bir dönüm noktası teşkil etmektedir :

"Lepanto, yalnız yeni bir status-quo'nun başlangıcı değil, aksine, orijinal ve eskisinden çok farklı bir devreye yönelişin ifadesidir... Akdeniz hayatında hâkim

bir vâkıa olan hıristiyan ve müslüman dünyalarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklar, 1572'ye kadar belirli surette meydana çıkmadı. Uyuşmazlıklar ve düşmanlıklara rağmen Preveze'de olduğu gibi Lepanto'da da Cenovalılar, Venedikliler, Papalık ve İspanyollar, Osmanlı kudretine karşı koymak için birbirlerinin yanbaşında yer aldılar... Lepanto'dan sonra.. katolik İspanya'nın zaferi, çok geçmeden parlaklığının karardığına şahit oldu. Protestan Elizabeth'in yeni doğan kuvveti, Calvinist Pays - Bas'nın kudretiyle birleşmekte gecikmedi. Bu iki kuzeyli donanma, 1575-1580 yıllarından itibaren Akdeniz'e girmekten çekinmediler; ticareti korsan harbi ile birleştirerek Tunus, Livorno, İstanbul ve Venedik gibi önemli mevkilere yerleşmeğe muvaffak oldular. Zirâ Lepanto'dan sonra barış, sadece zâhiren hüküm sürüyordu; hıristiyanlar ve müslümanlar arasındaki eski düşmanlığa, şimdi, İspanyollar ve protestanlar arasındaki zıddiyet eklenmişti. İşte bu, en aşağı 30 Yıl Savaşları'nın başlangıcına kadar devam edecek olan yeni bir politik ve ticari oyunun ilk adımını teşkil eder" (s. 8).

A. T., niçin 1580-1615 yılları arasındaki devreye bağlı kaldığını açıkça izah etmemekle beraber, gerek yukarıya aldığımız ifadesine, gerekse "Venedik deniz kuvvetine son darbeyi indiren" kuzeylilerin ve bilhassa İngilizler'in Akdeniz'e yerleşmelerinin 1580 tarihlerinde başladığına işaret ettiğine göre (s. 78) onun, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğunda ilk ticaret ahidnâmesini almağa muvaffak oldukları 1580 ile 30 Yıl Savaşları'nın prelüdü mahiyetinde olan Venedik - Avusturya harbinin başladığı 1615 tarihlerini birer dönem olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Böylece eserin sınırlarını, bir bakıma, İngilizlerin Akdeniz'e sokulup burada üstünlük sağladıkları devre teşkil ediyor demektir.

Yazar, araştırmaları Venedik üzerine teksif ederekten korsan savaşlarını incelemenin uygun olacağı kanaatini taşıdığı için eserine *Venedik ve Korsanlar* adını vermiş. Onun görüşüne göre, korsan savaşlarında rolleri bulunan milletlerin çarpıştıkları saha, Venedik Cumhuriyeti'nin "mevcudiyetini hissettirdiği deniz sahası", yani Cebelüttarik'tan başlayarak bütün Akdeniz ve Adriyatik bölgesidir. Bu büyük mücadelede, "bir tarafta, askeri donanmasına ve henüz dikkate alınmağa değer büyük ticaret filosuna rağmen, sadece kendi deniz ulaşımını himaye etmeğe çalışarak çok ciddi bir tarafsızlık siyaseti güden Venedik yer alıyor", diğer tarafta ise, birbirleriyle amansızca savaşan, fakat ekseriyetle Venedik ticaret gemilerine de saldıran bütün diğer milletler bulunuyordu (s. 9). Gene yazarın yerinde bir görüşle belirttiği gibi, "Lepanto'dan sonra Akdeniz suları, bir Avrupa tiyatrosu ve Pays - Bas, İngiltere, kuzey Almanya gibi görünüşte uzakta olan bölgelerin de doğrudan doğruya ilgilendikleri bir sahne halini aldı" (s. 9). "1580'den itibaren korsan savaşları, yavaş yavaş şiddetini artırarak bütün Akdeniz'e yayıldı. Dinî unsurlar, yerini, ploitik ve sosyal bir temele dayanan bir nevi deniz yağmacılığına bırakarak kesin surette ikinci plâna düştü" (s. 196).

İşte Akdeniz'deki korsan savaşlarını, Venedik Cumhuriyeti merkez olmak üzere, bu önemi ve kapsamı içinde mütalâa eden A. T e n e n t i, eserini bir Giriş'ten sonra 2 bölüm halinde düzenlemiş : *Korsanlar başlığını taşıyan birinci bölümde* sırasıyle *Uskoklar* (s. 13-28), *Berbertler* (29-47), *Maltalılar*, *Floransalılar*, *İspanyollar* (48-77) ve *İngilizler* (78-114) ele alınmakta; *Venedik'in Denizcilik Sistemi* başlıklı ikinci bölümde ise, korsan savaşlarının Venedik *Ticaret Filosu* (117-144), *İnce Kadırgalar*

(145-173), *Çektiriler ve Kalyonlar* (174-195) üzerine yaptığı etkiler incelenmektedir. Kısa bir *Sonuç* (196-197) u takiben esere seçme bir *Bibliyografya* da eklenmiş bulunuyor (201-204). Fakat sayfa altı notlarından da açıkca anlaşılacağı üzere yazarın asıl malzemesini Venedik arşiv belgeleri teşkil etmektedir.

I — *Uskoklar*: Osmanlı arşiv vesikalarında, 1540'dan başlayarak sık sık Uskoklar'ın Türk topraklarına yaptıkları akınlardan veya Adriyatik'te seyreden ticaret gemilerine hücumlarından bahsedilir. XVI. yüzyıl sonlarına doğru ise Uskoklar'ın, bir taraftan Osmanlı - Avusturya, diğer taraftan Osmanlı - Venedik münasebetlerinde önemli bir mesele halini aldığı görülür. Dalmaçya sahillerinde Fiume civarında kayalık bir dağın eteğinde kurulmuş olan Segna kasabasını üs edinen Uskoklar'ın tarihi, daha XVII. yüzyıl başlarında Zagreb Başpiskoposu M. Mi n u c c i tarafından incelenmiş (*Historia degli Uscochi*, Venezia, 1602) ve P a o l o S a r p i de buna 1609 yılına kadar gelen bir zeyl yapmıştı (en son neşri : *La Repubblica di Venezia, la casa d'Austria e gli Uscocchi*, Bari, 1965, 8°, 534 s). A. T., onların menşelerine kısaca temas ettikten sonra, yeni belgelere dayanarak bilhassa bu "bir avuç insanı" korsanlığa iten şartları ve Uskoklar'ın "çok müessir bir umumî yağma şirketi" kurmağa nasıl muvaffak olduklarını belirtmekte (s. 15) ve faaliyetlerini canlı bir tablo halinde gözler önüne sermektedir.

Macaristan'ın Türk egemenliği altına girdiği tarihlerde bazı aileler kaçıp Segna'ya sığınmışlardı. Bu yüzden onlara hırvatçada *mülteci* anlamına gelen *Uscochi* adı verilmişti. Yazar, yıllar boyunca türklerin Segna'yı ele geçirmek için hiç bir ciddi teşebbüse geçmemelerine karşılık, Macaristan tahtına hak iddia eden Avusturya'nın bu "mültecileri" Osmanlılara karşı kullanmağı kendi menfaatine uygun bulduğuna temas ettikten sonra, Uskoklar "İmparatorluğun himayesinden emin idiler; kendilerine *haçlılar* gözü ile Papalık'tan yardım görüyorlardı. Böylece onlar çok geçmeden, kendilerinin Türklere karşı duydukları infialin kârlı bir meslek haline getirilebileceğini anladılar" diyerek (s. 14), Uskokları korsanlığa iten politik kuvvetlerin tam bir teşhisini yapıyor. Onların, faaliyetlerini din perdesi, "haçlı zihniyeti" altında saklamakla beraber "hakikatte tam mânasiyle çapulcu" olduklarını söyleyen A. T., kasabadaki her iki manastır papazlarının bile yağma edilen mallardan 1/10 hisse aldıklarını ve böylece Segna ahalisinin hepsinin bir "yağma endüstrisi" kurmuş olduklarını meydana koyuyor (s. 20 vd.).

Brazzo adasını üs edinerek *brazzere* denilen 6-18 kürekli ve çok sür'atli gemileriyle Quarnaro'dan Ragusa'ya kadar bütün Istria ve Dalmaçya kıyılarında faaliyette bulunan Uskoklar'ın, Türk ticaret gemilerine veya içinde Türk tüccarlarına âit emtia bulunan diğer yabancı gemilere saldırımlarının gittikçe artması, Osmanlıların Venedik nezdinde şiddetli protestolarına ve Türk kadırgalarının Adriatik'e gönderileceği tehdidinde bulunmalarına sebep oluyordu. Zirâ Lepanto'dan sonra 1573'te verilen ahidnâmeye göre, Türk savaş gemilerinin Adriatik'e girmemelerine mukabil Venedik, Osmanlı ticaret gemilerinin ve tüccarlarının bu bölgedeki seyrüseferini emniyet altına almağı taahhüt etmişti. Venedik'in, her Türk protestosundan sonra Avusturya'ya başvurduğunu, fakat Habsburglar'ın, "Türk-Venedik münasebetlerini bozmaktan, Osmanlı tebaasına zarar verdirmekten ve dolaylı da olsa, Adriatik'te hâkim bulunmaktan fazlasıyla memnun" olduklarını tebâruz ettiren A. T., (s. 15), nihayet Cumhuriyet'in 1582'de Uskoklar'a karşı önce birkaç kayık

gönderdiğini, ama çok geçmeden fustalar, 1586'da da kadırgalar sevk etmek zorunluluğunu duyduğunu (s. 22), 1590'da Segna'nın '4' kadırga ile muhasara edildiğini (s. 24), ancak hiç bir teşebbüsün "onların kökünü" kazıyamadığını (s. 16), üstelik 1615'ten sonra faaliyetlerini bütün Adriatik havzasına yaydıklarını (s. 27) olaylar ve rakamlar zikrederek açıklıyor.

II — *Berberiler* : A. T., bu başlık altında yalnız kuzey Afrika Berberilerini değil, Türk, Arap, Arnavut Osmanlı tebaasını veya kendi deyimiyle Akdeniz'deki bütün "müslüman korsanlar" ı inceliyor.

Türk donanmasının Lepanto'dan sonra artık büyük çapta deniz harekâtına girişmemekle beraber, hıristiyan âlemi karşısında tamamiyle hareketsiz de kalmadığına, barışa rağmen gerek Türk gerekse - Venedik müstesna- katolik Akdeniz milletlerinin birbirlerini hâlâ düşman telâkki ettiklerine ve genellikle kendi karasuları ile nüfuz bölgeleri içinde kalan iki taraf donanmalarının, karşılaştıkları vakit yekdiğerini tahrip etmekten çekinmediklerine işaret eden yazar, "bu şartlar içerisinde deniz emniyetsizliğinin en had safhaya geldiği Akdeniz sularının tipik korsan savaşlarına sahne" olduğunu belirtmek suretiyle (s. 29), Türk ve Berberî korsanlarının faaliyetlerini müslümanlık ve hıristiyanlık dünyalarının arasındaki mücade- lenin devamı çerçevesi içinde mütalâa ediyor. Türkler önceleri Uskoklar'a karşı mücadele etmek için Narenta ve Castelnuovo bölgelerinde fırkateynler techiz etmek lüzumunu duymuşlar, fakat çok geçmeden bilhassa Valona (Avlonya) ve Durazzo (Draç) civarında *fusta* denilen küçük lâkin sür'atli gemilerle bir korsanlık hareketi başlamıştı. A. T., "Arnavutluk sahilleri Puglia karşısında olduğundan, Osmanlı Hükümeti, İspanya'ya âit bölgelere zarar verdirilmesinden memnun kalıyordu" diyerek (s. 33), Bâbîâli'nin bu Türk korsanlarının faaliyetlerini âdeta teşvik ettiğini imâ ediyorsa da, hakikatte bu korsanlıkların nedenlerini Osmanlı İmparatorlu- ğu'nun XVI. yüzyıl sonlarında içinde bulunduğu büyük çıkmazda ve karışıklık- larda aramak gerekir. Zirâ Mühimme defterleri, Osmanlı hükümetinin "sandak düzübü" denize açılan ve çapulculuğa başlayan "levendat" ı "haramî" kabul etti- ğini gösteren ve bu gibilerin "ele getirilüb haklarından gelinmesi" ni emreden sayı- sız hükümlerle doludur. Nitekim bizzat yazar da, Osmanlı bahriyesinin artık mer- kezî otoriteden mahrum bulunduğu ve Berberiler kadar Arnavutluk ve Mora korsanlarının da büyük bir hareket serbestisine sahip olduklarına temas etmektedir (s. 47).

Arnavutluk ve Mora sahillerinde üslenen Türk korsanlarının kullandıkları fus- taların genellikle teker teker, bazen de gruplar halinde hareket ettiklerini ve Adri- yatik güneyinden başlayarak faaliyet alanlarını Venedik yakınlarına kadar uzattık- larını söyleyen A. T. (s. 36), bu fustalardan bir kısmının kaptanlarının hıristiyan olduğunu da belirtiyor ki (32 vd.) bu, yazarın, korsan savaşlarının sebeplerinden biri olarak göstermek istediği müslümanlık - hıristiyanlık mücadelesinin artık bi- rinci plânda mütalâa edilemeyeceği hakkında kuvvetli bir delil teşkil etmektedir.

Bundan sonra, "Türkler tarafında... en tehlikeli ve cür'etkâr" olarak vasıf- landırdığı Berberî korsanlarını ele alan yazar, 1580-1590 yılları arasında hemen hemen bütün katolik liman ve sahillerinin onların hücumuna uğradığını, meselâ 1580 sonbaharında sadece bir ay içerisinde en az 25 geminin Cattaro civarında Berberiler tarafından zapt edildiğini, 1600'den sonra bu saldırıların azalmakla bera-

ber, 1605'te gene de 15 geminin onların eline düştüğünü söylüyor (39 vd.). Asıl Türk korsanlarının fusta kullanmalarına karşılık, hafif kadirgalarla hareket eden Berberiler içinde bilhassa Fas kraliçesinin yeğeni Arnavut Memi ile Cezayir Beylerbeyi H a s a n A ğ a'nın faaliyetleri hakkında oldukça geniş malumat veren A. T. (40 vd.), müslüman korsanlara karşı "bütün katolik donanmalarının" mücadeleye ettiklerini belirtiyor. Katolik dünyasının öncüleri Malta'daki San Giovanni Şövalyeleri ile Livorno ve Pisa'ya yerleşmiş olan Santo Stefano Şövalyeleri idi. Fakat yazarın da ifadesiyle, "hakikî haçlı ruhunu temsil ettikleri kabul olunan bu şövalyeler, yalnız hıristiyan sahillerini müdafaa etmekle kalmıyorlar, üstelik, ekseriya Berberî, İyon ve Levante sularına saldırıyorlardı". (s. 30).

Venedik'in, ne doğu müslümanlığı ne de batı hıristiyanlığı ile ittifak etmeden "tam bir tarafsızlık" siyaseti gütmeye devam ettiğini ısrarla ifade eden A. T., Cumhuriyet donanmasının, kendi ticaretine zarar veren bu müslüman fusta ve kadirgalarına karşı mücadele etmek zorunda kaldığını ve bunlardan pek çoğunu ele geçirdiğini de söylüyor. Ancak, yazarın kitabının muhtelif yerlerinde verdiği bilgilerden, Venedik donanmasının, Türk - Berberî korsanlara karşı mücadelelerinde tamamiyle müdafaa kasdiyle hareket etmediklerini, zaptedilen gemilerdeki Türklerin parça parça edildiklerini, hıristiyan esirlerin serbest bırakıldığını ve teknelerin de satıldığını öğreniyoruz (s. 34, 41 ve bilhassa 169). Buna mukabil aynı Venedik donanması, gene yazarın belirttiği gibi, ele geçirdiği Malta ve Toskana korsan gemilerindeki malları ve tayfaları iade ettiğine göre (s. 169), Cumhuriyet'in "tamamiyle tarafsız" olduğundan bahsedilmesi herhalde biraz mübalağalı olsa gerektir.

III — *Maltalılar, Floransalılar, İspanyollar*: Akdeniz'de ulaşım emniyetinin iyiden iyiye bozulduğu bu tarihlerde Malta Şövalyeleri ile Toskana Gran Dukalığı (Floransa) 'na tâbi Santo Stefano Şövalyeleri'nin de faaliyetlerini arttırdıklarına ve onlara âit kadirgaların yalnız Türk ticaret gemilerine değil, Venedik gemilerine de saldırdıklarına işaret eden A. T., hıristiyanlığın ileri karakolu olarak kabul edildikleri için Papalık ve İspanya tarafından himaye olunan bu şövalyelerin korsanlıkları hakkında hayli ilginç misaller veriyor: "Beynelmîl bir sergüzeştçiler cemaati" olan Malta Şövalyeleri, 1582'de Malta civarında karaya oturan bir İngiliz korsan kadirgasına el koyup, "râfizî" telâkki ettikleri mürettebatını Roma'ya göndermişler ve bu İngilizler diri diri yakılmışlardı. Bundan sonra kadirgayı 60 topla techiz eden şövalyeler Akdeniz'e açılıp korsanlığa başlamışlar, ancak çok geçmeden Venedik donanması tarafından zaptedilmişti (s. 51 vd.). 1583 baharında ise 4 Malta kadirgası, İstanbul'a gitmekte olan ve içinde 60.000 dukalık emtia bulunan bir Türk gemisini Ege Adaları civarında ele geçirmişti (s. 53). Yazarın verdiği rakamlara göre, Osmanlı donanması, 1588'de Maltalıları korsanlık faaliyetinden alıkoymağa muvaffak olmuş, fakat ertesi yıl şövalyeler Akdeniz'de gene de 10 gemiyi ve 300.000 scudilik eşyayı ele geçirmişlerdi (s. 57).

Floransalılar'a gelince, Türk ve Berberî gemilerine saldırmak için genellikle San Giovanni Şövalyeleri ile birlikte hareket eden Santo Stefano Şövalyeleri, bazen de kendi başlarına faaliyet gösteriyorlardı. Meselâ, 1597 baharında Messina'dan hareket eden S. Stefano Şövalyeleri, Cerigo, Rodos, Karpatos, Meis, Meğri, Girit üzerinden 42 gün süren cevelanları sırasında, 10 Türk gemisini zapt, mürettebattan çoğunu katl ve 120.000 scudilik ganimet elde etmişlerdi (57-61).

Böylece Levante sularının şövalyelerin tehdidi altına girmesini, çok geçmeden, Napoli ve Sicilya'daki İspanyol genel valilerinin, emirlerindeki filoları korsan gemileri haline getirmeleri takip etmişti. Eski bir geleneğe göre, Genel Vali'nin himayesi altında tehziz olunan gemilerin elde ettikleri ganimetin yarısının, özel armatörlerle âit gemilerin ganimetlerinin ise 1/4'nün genel valinin zevcesine hediye olarak verilmesi gerekiyordu! İşte bu gelenekten faydalanmak isteyen 2 genel valinin, korsanlığı âdeta bir ticaret haline getirdikleri görülmektedir. Bunları belirten yazar, 1585'te hücumu geçen İspanyol korsanlarının batı ve orta Akdeniz ile Adriatik met-hali ve İyon adaları civarındaki faaliyetleri üzerinde duruyor (62 vd. d).

IV — *İngilizler* : Akdeniz korsanları bölümünde son olarak İngilizleri ele alan A. T., “Venedik deniz kuvvetine son darbenin kuzeyliler, bilhassa İngilizler tarafından indirildiği şüphesizdir” diyerek, neticeleri bakımından önemli olan bu olayın 1580 yıllarında başladığına, gittikçe daha tehlikeli bir hal alarak XVI. yüzyılın sonlarında son haddini bulduğuna ve 1606-1609 yıllarına gelindiğinde, kuzeylilerin, Venedik'in ısrarla kontrolü altında bulundurmak istediği Levante'de üstünlük sağladıklarına işaret etmektedir (s. 78).

İngilizlerin, II. P h i l i p p e'in yenilmez armadasını mağlûp ettikten sonra Venedik körfezine de sokulduklarına (s. 81) ve 1590'dan itibaren Londra yahut Southampton ile Venedik arasında seyreden gemilerin çoğunluğunu artık doğrudan doğruya İngiliz gemilerinin teşkil ettiğine temas eden yazar (s. 83), kuzeylilerin, dolayısıyla İngilizler'in Akdeniz'e girer girmez ticarî korsanlığa başladıklarını belirterek bunun nedenlerini şöyle izah ediyor : “İngilizler, 1604 yılına kadar İspanya ile resmen savaş halinde idiler. Osmanlılarla imzaladıkları anlaşmaya rağmen Berberiler İngiliz gemilerine saldırmaktan geri kalmıyorlardı. İngilizler Akdeniz'de dostça karşılanmadıklarını biliyorlardı. Binaenaleyh, onlar için Türkler *imansız*, katolikler ise *Papa taraftarları* idi” (s. 85). Bu yüzden İngiliz ticaret filosunda, *bertone* denilen ve savaş için de donatılmış bulunan gemiler kullanılıyordu. İngiliz bertone'leri daha 1581 baharında, yâni III. M u r a d'dan almağa muvaffak oldukları 26 Mayıs 1580 ahidnâmesinden hemen bir yıl sonra, Ege adaları civarında 3 Türk karamürselini zapt ve zahire yüklü bir dördüncüsünü de batırmışlardı. 1890'da bir başka karamürsel de Kandiyе önlерinde gene İngilizler tarafından ele geçirilmişti (86 vd.).

İngilizlerin bilhassa Zanta ile İstanbul arasında seyreden Venedik gemileri için büyük bir tehlike teşkil ettiğini, teknelerinin sağlamlığına güvenerek korsanlık için, Venedik kadırgalarının üslerine döndükleri kış aylarını tercih ettiklerini, yalnız 1603 yılında 12 Venedik gemisinin İngiliz bertone'leri tarafından yağma edildiğini (s. 91 vd.) ve manevra kabiliyetlerinin azlığı ve dalgalı denizde hareket edememeleri yüzünden kadırgalarla bu İngiliz gemilerine karşı mücadele edemeyen Cumhuriyet'in en sonunda, o zamana kadar *eresi* kabul ettiği kraliçe E l i z a b e t h nezdinde teşebbüse geçmek zorunda kaldığını izah eden yazar (97 vd.), devrin ünlü korsanları A. S h e r l e y ve W a r d'ın faaliyetleri hakkında olaylar ve rakamlar zikrederek hayli geniş bilgiler verdikten (102-106) sonra, “Akdeniz'in yeni Berberileri” diye vasıflandırdığı İngilizler'in Akdeniz'e sokulmalarının sonuçları hakkında şunları söylüyor :

“Kuzeylilerin - özellikle İngilizler'in - Akdeniz'e girmeleri, XVI. yüzyıl boyunca burada cereyan eden mücadeleyi temelinden değiştirdi. Lepanto'dan sonra, Osmanlı İmparatorluğu ve İspanya'nın temsil ettikleri *hilâl* ile *haç* arasındaki büyük mücadele, aslı karakterini kaybederek zevale yüz tutacak ve onun yerini çok geçmeden yeni bir mücadele, korsan savaşları alacaktır. Dinî fanatizm kaybolmuş, ganimet gâye olmuştur. XVI. yüzyıl sonlarında Akdeniz sularında, askerî ve ticarî alanda olduğu gibi, psikolojik alanda da büyük bir değişiklik meydana geldi” (s. 110).

A. T., bu psikolojik değişikliğe örnek olarak, İngilizler'in, Berberî sahillerine, bilhassa Tunus'a yerleşmek suretiyle Akdeniz'de önemli bir üs elde etmelerini, Savoie ve Toskana Dukalarının, İngiliz korsanlarını kendi limanlarında misafir etmek için âdeta birbirleriyle yarışmalarını gösteriyor (s. 112) ve bu psikolojiden yararlanmasını bilen İngilizler'in, gemicilerinin şahsî kabiliyetleri ve *bertone*'lerinin sağlamlığı dolayısıyla büyük mücadeleyi kendi lehlerine sonuçlandırıp Akdeniz'de hâkim duruma geçtiklerini belirtiyor (s. 197).

A. T., eserinin *Venedik'in Denizcilik Sistemi* başlığını taşıyan ikinci bölümünde önce *Ticaret Filosu*'nu ele alıyor ve XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında Cumhuriyet'in ticaret filusunda ve sisteminde büyük bir değişiklik görüldüğüne, bunun sebebinin sadece korsan harbi olmayıp ekonomik başka âmillerin de bulunduğu temasa, “korsanların, özellikle kuzeylilerin Cumhuriyet'in denizcilik sisteminin ve deniz nakliyatının değişmesine yaptıkları tesirler” in (s. 117) izahına girişiyor.

Yazarın verdiği rakamlardan açıkça anlaşıldığı gibi Cumhuriyet'in Levante ile Batı arasındaki mutavassıt rolü, 1580'den sonra tamamıyla kaybolmamakla beraber, mânasını büsbütün değiştirmiştir. Venedik, Levante mallarını kuzey Avrupa memleketlerine nakletme vazifesini artık tam mânasıyla yerine getirememektedir. Gerçi 1580'den sonra kuzey limanları ile Venedik arasındaki trafik daha da artmıştır ama, bu yolda daha ziyade İngiliz ve Hollanda gemileri seyretmeğe başlamış, Cumhuriyet donanması Atlantik'te ancak Portekiz ve İspanya sahillerine kadar gitmekle yetinmek zorunda kalmıştır. Hattâ Venedikli tacirler, bu hatta bile nakliyatı sağlamak için İngiliz Felemenk ve Alman gemilerini kiralamak zorunluluğunu duymuşlardır (119 vd.).

Venedik ticaret filusunun azalmasında, korsan savaşlarının etkisinden başka, gemi inşaatında başgösteren büyük krizin ve vergilerin gittikçe artırılmasının da büyük payı olduğunu belirten yazar (s. 122 vd.), buna paralel olarak Cumhuriyet'e âit gemilerin Levante seferlerinde de büyük ölçüde bir azalma meydana geldiğine işaret ediyor. Meselâ, 1611'de İzmir'e giden gemi adedi 12, İstanbul'a giden 6, İskenderiye'ye ve Suriye'ye (Beyrut) giden gemiler ise 3'er den ibaretti (s. 131).

Bununla beraber Venedik ticaret filusunun asıl zaafının, mürettebatın ve askerlerin yetersizliğinden ileri geldiğini söyleyen yazar, “gemiciler isteksiz, korsanlarla çarpışmaları gereken askerler gönülsüz idi. Hattâ bazen bunlar korsanlarla bile anlaşıyorlardı!” diyor (141 vd.).

Bundan sonra, ticaret filosunu koruyan savaş gemilerini ele alan A. T., önce, XVII. yüzyıl başlarına kadar Venedik harp donanmasının esasını teşkil eden *İnce Kadırgalar* üzerinde duruyor ve *trirème* de denilen bu kürekli kadırgalara, esir tica-

retinin azalması ve korsan savaşlarının başlamasından sonra kürekçi bulmanın büyük bir mes'eale halini aldığını (147 vd.), buna, asiller arasından seçilen ve *sopracomiti* denilen kadirga kumandanlarının disiplinsizlikleri de eklenince (153-158), korsan savaşlarında umulan neticenin sağlanamadığını izah ediyor.

"Yüzen bir şehir"i andıran *Çektiriler*'in de, manevra güçlüğü ve kış aylarında denizde kalamamaları yüzünden korsan savaşlarında kifayetsiz kaldıklarını belirten yazar (175 vd.), Cumhuriyet'in, ticaret filosunu korumak için büyük kadirgalar techiz etmek ve yeni bir tip gemi, *Kalyon* inşa etmek yoluna gittiğini söylüyor. Ancak, 1608'de hizmete giren ilk büyük kalyonu, "yüzen bir kal'e" demek olmasına rağmen, ağır hareket ettiği ve çok masraflı olduğu için ertesi yıl tersaneye çekmek zorunluluğu duyulmuştu. A. T., korsanlara, bilhassa İngiliz bertone'lerine karşı, aynı tipte küçük, sür'atli ve kışın da denizde kalabilecek derecede sağlam teknelerle hareket etmek gerektiğini, fakat halkın büyük gemilere olan bağlılığının bunun tabikini güçleştirdiğini, nitekim Venedik Senatosu 1607'de '4' bertone inşasını kararaştırmışken çok geçmeden bu karardan vazgeçildiğini, nihayet uzun tereddütlerden sonra 1616'dan itibaren Venedik donanmasında bertone'lerin hizmete başladığını izah ediyor. Onun verdiği rakamlara göre, 1619'da Cumhuriyet donanması, 50 kadirga, bir o kadar bertone ve kalyon ile birkaç çektiriden meydana geliyordu (186 vd.). Bu suretle yazar, korsan savaşlarının, Venedik'in ticaretine büyük bir darbe indirmekle kalmayıp, XVII. yüzyıl başlarında Cumhuriyet'in savaş donanmasının yeni baştan organize edilmesine ve *tireme*'lerin, yerlerini bertone ve kalyonlara bırakmasına da yol açtığını etraflıca açıklıyor.

Alberto Tenenti'nin kitabı, şüphesiz ki Akdeniz'deki korsan savaşlarının tam bir tarihçesi değildir. Esasen olaylar Venedik'i ilgilendirdiği nisbette izah edildiği için, ister istemez Türkiye, İspanya veya İngiltere açısından bazı boşluklar göze çarpmaktadır. Ancak eserin asıl önemi, korsan savaşlarının bir bütün olarak ele alınmasında ve korsanlığın sadece Berberiler'e âit bir çapulculuk olmayıp, Akdeniz'le ilgilenen bütün milletlerin katıldıkları yeni bir tip savaş şekli olarak vasıflandırılmasında ve şimdiye kadar hep "müdafi" diye gösterilen Hıristiyan korsanlarının da en az Müslüman korsanlar kadar "mütecaviz" olduklarının ortaya konulmasındadır. A. T.'nin tarafsız bir görüşle bu yolda attığı ilk büyük adımın, bilhassa Türkiye ve İspanya arşivlerinde yapılacak araştırmalarla daha da ileriye götürüleceği muhakkaktır.

ŞERRAFETTİN TURAN

1967 YILININ İLK YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

KİTAPLAR

- Actes du Congrès. XI. Congrès International des Sciences des Historiques, Stockholm 21-28 Aout 1960.* Upsala 1962 Almqvist & Wiksell. 326 S. 8° (A.11/8593)
- AKŞIT, DOÇ. DR. OKTAY : *Likya Tarihi.* İstanbul 1967 Edebiyat Fak. Matbaası. 137 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1218. 8° (A.11/8686)
- AKURGAL, EKREM : *Orient und Okzident. Die Geburt der griechischen Kunst.* Baden-Baden 1966 Holle Verlag. 256 S. 44 pl. = *Kunst der Welt.* 8° (A.11/8484)
- ALKIM, HANDAN : *Explorations and excavations in Turkey 1964.* *Anatolica I* (1967)'den ayrı bs. 42 S. IV pl. 1 harita. (B/5212)
- VI. *Türk Tarih Kongresi. Kongreye sunulan bildiriler.* Ankara 1967 T.T.K. Basımevi. XXIX + 686 S. 91 pl. = T.T.K. Yay. IX Seri - No. 6. 8° (A.11/8555)
- AMIET, PIERRE : *Elam.* Auvers - Sur - Oise 1966 Archèe Editeur. 610 S. 4° (B/5192)
- ANAFARTA, NİĞAR : *Topkapı Sarayı Padişah Portreleri.* İstanbul 1966 Doğan Kardeş Yayınları. 15 S. XXIV Pl. 4° (B/5180)
- ANDRIOTIS, NIKOLAOS P. : *Der föderative Staat von Skoplje und seine Sprache.* Athen 1966. 85 S. 8° (A.11/8617)
- Aspects des relations Russo-Roumaines. Rétrospectives et orientations.* Paris 1967 Minard. 276 S. 4 harita 5 levha. 8° (A.11/8672)
- ASTRÖM, PAUL : *Excavations at Kalopsidha and Ayios Iakovos in Cyprus.* Lund 1966 Carl Bloms. 234 S. 51 Pl. = *Studies in Mediterranean Archaeology II.* 8° (B/5188)
- ATSIZ : *Türk tarihinde meseleler.* Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 160 S. = Afşin Yayınları No. 8. 8° (A.11/8619)
- Aus der Byzantinischen Arbeit der Tschechoslowakischen Republik. Haz. : Johannes Irmischer-Antonin Salac.* Berlin 1957 Akademie Verlag. 53 S. = *Deutsche Ak. d. Wiss. zu Berlin, Inst. f. Griech.-Röm. Altertumsk., Berliner Byzantinische Arbeiten* Band 9. 8° (A.11/8674)
- BAHRAMPOUR, FIROUZ : *Turkey: political and social transformation.* Brooklyn 1967 Theo. Gaus' Sons. XVII + 100 S. 8° (A.11/8606)
- The Balkans in transition. Essays on the development of Balkan life and politics since the eighteenth century. Hazırlayanlar : Charles Jelavich - Barbara Jelavich.* Berkeley 1963 University of California Press. XVII + 451 S. 8° (A.11/8602)
- BATTAL - TAYMAS, ABDULLAH : *Kazan Türkleri. Bütünlenmiş genişletilmiş 2. bs.* Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 239 S. 1 Hr. = *Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 15, Seri : III - Sayı : A3.* 8° (A.11/8483)
- BAYKARA, HÜSEYİN : *Azerbaycan'da yenileşme hareketleri XIX. yüzyıl.* Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 200 S. 1 harita. = *Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 16, Seri : IV - Sayı : A1.* 8° (A.11/8481)

- BELDICEANU - STEINHERR, IRÈNE : *La prise de serres et le firman de 1372 en faveur du Monastere de Saint - Jean - Prodrome*. Acta Historica IV (1965)'den ayrı bs. S. 15-27. 8° (A.ii/8534)
- BELDICEANU, NICORA : *Recherches sur la reforme fonciere de Mehmed II*. Acta Historica tomus IV (1965)'den ayrı bs. S. 27-39. 8° (A.ii/8533)
- BELLINGER, ALFRED R. - PHILIP GRIERSON : *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*. Washington 1966 Dumbarton Oaks. 4° (B/5194).
- BERAN, THOMAS : *Die Hethitische Glyptik von Boğazköy*. Berlin 1967 Verlag Gebr. Mann. 92 S. 15 + XII Pl. 6 plan. = WV DOG 76, Boğazköy - Hattusa V. 4° (B/5200)
- BERGQUIST, BIRGITTA : *The Archaic Greek Temenos. A study of structure and function*. Lund 1967 CWK Gleerup. XV + 136 S. 31 plân = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Athen 4° XIII. 4° (B/5205)
- Bibliografia analitica a periodiceilor Românești. Vol I: 1790 - 1850. 1. Ks.* București 1966 Editura Academiei. XIX + 1248 S. 4° (B/5210)
- BIRKET - SMITH, KAJ : *Studies in circumpacific culture relations. 1. Pottlach and Feasts of Merit*. Copenhagen 1967 Munksgaard. 98 S. = Det Kongelige Dan. Vid. Selsk. Hist. Filos. Medd. 42, 3. 8° (A.ii/8677)
- BIRNBAUM, ELEAZAR : *Nicoara Beldiceanu; Les actes des premiers sultans conservés dans les Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale a Paris. Reviewed by Eleazar Birnbaum*. Journal of American Oriental Society 86, 2 (1966)'dan ayrı bs. S. 236 - 239. 8° (A.ii/8620)
- The Black deeds of the Kremlin. A white book. 1. cilt: Book of testimonies*. Toronto 1953 Ukrainian Association of Victims of Russian Communist Terror. XIV + 545 S. 8° (A.ii/8592)
- Blegen, CARL W. - MARION RAWSON : *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia*. 2 cilt. Princeton 1966 University Press. 4° (B/5183)
- BLUNT, A. W. F. : *Batı Medeniyetinin temelleri*. Çev. : DR. MÜZEHHER ERİM. İstanbul 1965 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 166 S. = İ. Ü. yayınları No. : 1117, Klâsik Filoloji Yay. No. 13. 8° (A.ii/8544)
- BOSCH, PROF. DR. E. : *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum*. Ankara 1967 T.T.K. Basımevi. XXII + 433 S. = Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Seri - No. 46. 8° (A.ii/8649)
- BOWRING, LEWIN B. : *Haidar Ali and Tipu Sultan, and the struggle with the Musulman powers of the South*. Oxford 1899 Clarendon Press. 233 S. 8° (A.ii/8097)
- BRANDT, KARL HEINZ : *Studien über steinerne Äxte und Beile der Jüngerer Steinzeit und der Stein - Kupferzeit Nordwestdeutschlands*. Hildesheim 1967 August Lax. X + 210. S. 43 Pl. 34 harita 1 lev. = Münstersche Beiträge zur Vorgeschichtsforschung Band 2. 4° (B/5208)
- BRETANSKIY, L. S. : *Žodgestvo Azerbaydjana XII - XV VV. I ego mestov arhitekture perednego Vostoka*. Moskva 1966 Izdatelstvo "Nauka". 557 S. 1 plan 1 hr. 4° (B/5193)
- CAM, ÖNDAL : *Anadolu kolan Kıbrıs*. 2. bs. Ankara 1966 Kültür Matbaası. 175 S. 8° (A.ii/8527).

- CARPENTER, RHYSS : *Discontinuity in Greek Civilization*. Cambridge 1966 University Press. VIII+80 S. 8° (A.İI/8536)
- CILINSKA, ZLATA : *Slawisch - Awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Bratislava 1966 Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied. 330 S. = *Archaeologica Slovaca Fontes* tomus VII. 8° (B/5181)
- COOK, J. M. - W. H. PLOWER : *The Sanctuary of Hemithea at Kastabos*. Cambridge 1966 University Press. XIII + 180 S. XXIV Pl. 3 levha 4° (B/5184)
- COSTESCU, ELEONORA : *L'exposition d'art graphique Turc à Bucarest. Revue des Etudes Sud - Est Européennes*. III, 1-2 (1965)'den ayrı bs. S. 315-324 1 Pl. 8° (A.İI/8614)
- CUCHE, R. P. : *Kamus-i Arabî - Fransevî. Dictionnaire Arabe - Français*. Beyrouth 1862 Impr. Catholique. 10 + 759 S. 8° (A.İI/8608)
- CURTISS, JOHN SHELTON : *Essays in Russian and Soviet History, in honor of Geroid Tanquary Robinson*. Leiden 1963 E. J. Brill. XX + 345 S. = *Studien zur Geschichte Osteuropas* VIII. (A.İI/8567)
- ÇARIKLİ, HACİM MUHİTTİN : *Balıkesir ve Alaşehir kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuwayı Millîye hâtraları (1919-1920). Tertip, tanzim ve Önsöz : Prof. Dr. Şerafettin Turan*. Ankara 1967 Üniversite Basımevi. X + 278 S. 5 Pl. 1 harita = *Türk İnkılâp Tarihi Ens. Yay.* 8° (A.İI/8637)
- ÇAYCI, DR. ABDURRAHMAN : *İtalya'daki Tunus konsoloslukları meselesi ve 1863 Osmanlı - İtalyan anlaşması*. Belleten XXX, 120(1966)'dan ayrı bs. S. 603-619. 8° (A.İI/8629)
- ÇAYCI, DR. ABDURRAHMAN : *İtalya'nın Tunus'da üstünlük teşebbüsü Cedeyda meselesi ve Osmanlı devletinin müdahalesi*. Tarih Dergisi XIII, 17-18 (1963)'den ayrı bs. S. 219-240. 8° (A.İI/8630)
- DANIEL, GLYN - J. D. EVANS : *The Western Mediterranean*. The Cambridge Ancient History Rev. Ed. Vol. II, Chapter XXXVII. Cambridge 1967 University Press. 72 S. 1 harita. 8° (A.İI/8651)
- DEBİROV, P. M. : *Arhitekturnaya rezba Dagestana*. Moskva 1966 Isdatelstvo Nauka. 95 S. 8° (A.İI/8562)
- DELOUGAZ, PINHAS - HAROLD D. HILL - SETON LLOYD : *Private house and graves in the Diyala region*. Chicago 1967 University Press. XVII + 361 S. 82 Pl. 1 levha = Univ. of Chicago OIP. Vol. 87. 8° (B/5209)
- DENNIE, COLONEL WILLIAM H. : *Personal narrative of the Campaigns in Affghanistan, Sindh Beloochistan, etc.* Dublin 1843 William Curry. 8 + VII + 223 S. 1 Hr. 8° (A.İI/7994)
- DIDEROT - D'ALEMBERT : *Encyclopédie Methodique*. 152 cilt. Paris 1782/1822 Pancoucke. 4° (B/4802)
- DUSEK, MIKULAS : *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin. Tracke Pohrebisko z Doby Halstatskej v Chotine*. Bratislava 1966 Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied. 174 S. 1 lev. = *Archaeologica Slovaca Fontes* tom VI. 8° (B/5182)
- Dustur. A survey of the constitutions of the Arab and Muslim States*. Encyclopaedia of Islam'dan ayrıbs., Leiden 1966 E. J. Brill. 124 S. 8° (A.İI/8661)
- DVORNIK, FRANCIS : *Early Christian and Byzantine political philosophy. Origins and background*. 2 cilt. Washington 1966 Dumbarton Oaks. = *Dumbarton Oaks Studies* IX. 8° (A.İI/8586)

- EGGER, RUDOLF : *Das Praetorium als Amtssitz und Quartier Römischer Spitzenfunktionäre.* Wien 1966 Hermann Böhlau Nachf. 47 S. = Öst. Ak. Wiss. Phil. - Hist. Kl. Sitzungsab. 250. Band 4. Abh. 8° (A.11/8600)
- EMİRALİOĞLU, MEHMET : *Köy eğitimi ve köy eğitmenleri.* Ankara 1966 Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. 30 S. 8° (A.11/8656)
- EMİRALİOĞLU, MEHMET : *Unutulmayan Eğitim bakanı Mustafa Necati.* Ankara 1967 Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. 31 S. = Emel Yay. 5. 8° (A.11/8654)
- ENER, KASIM : *Adana tarihine ve tarımına dair araştırmalar.* Adana 1967 Türksözü Matbaası. 34 S. 1 Pl. 8° (A.11/8640)
- ENGİN, DR. ARIN : *Atatürkçülük savaşımızda Avrupa kültürü nedir ve ne değildir?* İstanbul 1960 Sıralar Basımevi. 8 + 280 S. = Atatürkçülük Kültür Yay. Sayı, 16. 8° (A.11/8692)
- Environmental design.* Ankara 1967 Mars Matbaası. 101 S. = Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fak. Yay. No. 7. 8° (A.11/8691)
- ERDENTÜÇ, PROF. DR. NERMİN : *Ankara ili köylerinde sosyal hizmetler ve sosyal antropoloji bakımından bir araştırma.* Ankara 1966 Şark Matbaası. 118 S. 1 Hr. = Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Müdürlüğü Yay. Sayı : 45. 8° (A.11/8485)
- FAUTH, DR. WOLFGANG : *Aphrodite Paraklyptusa. Untersuchungen zum Erscheinungsbild der vorderasiatischen Dea Prospiciens.* Wiesbaden 1967 Franz Steiner Verlag. 109 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. - u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1966, Nr. 6. 8° (A.11/8668-6)
- FEHÉR, DR. GÉZA JR. : *Macaristan'daki Türk Kuyumculuk yadigarları, Balkanlardaki kuyumculuğa Türk tesiri.* Çev. : Dr. Hâmit Zübeyr Koşay. Türk Etnografya Dergisi. VII-VIII (1964-1965)'den ayrı bs. 19 S. LII Pl. 4° (B/5178)
- FEHÉR, GÉZA : *Les problèmes de la poterie turque en Hongrie aux XVIe - XVIIe siècles.* Rocznik Orientalistyczny, XXVIII, 1 (1964)'den ayrı bs. S. 91 - 105. 8° (A.11/8488)
- FINLEY, JOHN H. : *Three essays on Thucydides.* Cambridge 1967 Harvard University Press. XV + 194 S. = Loeb Classical Monographs. 8° (A.11/8659)
- FONTENROSE, JOSEPH : *The ritual theory of Myth.* Berkeley 1966 University of California Press. V + 77 S. = Folklore Studies : 18. 8° (A.11/8666)
- FRANK, RICHARD M. : *The metaphysics of created being according to Abû l-Hudhayl al-'Allâf. A philosophical study of the earliest kalâm.* İstanbul 1966. V + 53 S. = Uitgaven van het Nederlands Historisch - Archaeologisch Inst. te İstanbul XXI. 4° (B/5196)
- Frühchristliche Sarkophage in Bild und Wort. Fünfzig Abbildungen auf vierzig Lichtdrucktafeln nach Aufnahmen von Julie Märki - Boenringer Auswahl von Friedrich Wilhelm Deichmann Text von Theodor Klauser.* Olten 1966 Urs Graf - Verlag. 91 S. 40 Pl. = Antike Kunst. 3. Beiheft. 4° (B/5191)
- FÜHRER, DR. JOSEPH - DR. VICTOR SCHULTZE : *Die Altchristlichen Grabstätten Siziliens.* Berlin 1907 Georg Reimer. XII + 323 S. 3 Pl. JDI 7. Ergänzungsheft. 4° (B/5204)

- Gestalt und Geschichte. Festschrift Karl Scheffold zu seinem Sechzigsten Geburtstag am 26. Januar 1965.* Bern 1967 Francke Verlag. 200 S. 64 Pl. = Antike Kunst 4. Beiheft. 4° (B/5203)
- GÖĞER, DR. ERDOĞAN : *Petrol Hukuku.* Ankara 1967 Şenyuva Matbaası. VI + 210 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 221. 8° (A.İI/8631)
- GÖKBİLGİN, PROF. M. TAYYİB : *Kanunî Sultan Süleyman.* İslâm Ansiklopedisinden ayrı bs. S. 1-57. 4° (B/5214)
- GUBOĞLU, MIHAIL : *Din calatoriile lui Euliya Çelebi in Transilvania.* Apulum V (1965)'den ayrı bs. S. 347-374. 8° (A.İI/8613)
- HADZIBEGIC, HAMİD : *Glavarina u Osmanskoj Drzavi.* Sarajevo 1966. V + 188 S. = Orientalni Institut u Sarajevu, Posebna Izdanja IV. 8° (A.İI/8670)
- HAMILTON, C. J. : *The trade relations between England and India (1600-1890).* Calcutta 1919 Thacker, Spink and Co. VI + 263 S. 8° (A.İI/8036)
- HAMMOND, N. G. L. : *A History of Greece to 322 B. C. 2. bs.* Oxford 1967 Clarendon Press. XXIV + 691 S. 12 Pl. 1 harita. 8° (A.İI/8647)
- HAMPE, ROLAND - HILDEGUND GROPENGIESSER : *Aus der Sammlung des Archäologischen Institutes der Universität Heidelberg.* Berlin 1967 Springer - Verlag. 115 S. = Werke der Kunst in Heidelberg II. 4° (B/5207)
- HANCAR, FRANZ : *Die bronzenen "Pferdekopfszepter" der Hallstattzeit in archäologischer Ostperspektive.* Archaeologia Austriaca 40, (1966)'dan ayrı bs. S. 113-134. 8° (A.İI/8690)
- Hasan Âli Yücel. *Haz. Mehmet Emiralioglu.* Ankara 1967 Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. 64 S. = Emel Yay. : 6. 8° (A.İI/8655)
- HERSHLAG, Z. Y. : *Introduction to the modern economic history of the Middle East.* Leiden 1964 E. J. Brill. XIV + 419 S. 6 Hr. 8° (A.İI/8566)
- HUNZIKER, ANNEMARIE : *Der Landammann der Schweiz in der Mediation 1803-1813.* Zürich 1942 Schulthess & Co. VIII + 141 S. 8° (A.İI/8610)
- IŞILTAN, FİKRET : *Urfa Bölgesi tarihi. (Başlangıçtan H. 210 - M. 825'e kadar).* İstanbul 1960 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XI + 165 S. = İ. Ü. Ed. Fak. Yay. No. 843. 8° (A.İI/8550)
- İNAN, ABDÜLKADİR : *Şeybanlı Özbekler çağına ait bir Çağatayca Kuran tefsiri.* Türk Araştırmaları Yıllığı - Belleten (1962)'den ayrı bs. S. 61-66. 8° (A.İI/8615)
- İNAN, ABDÜLKADİR : *Türk boylarında dağ, ağaç ve pınar kültü.* Reşit Rahmeti Arat için, Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yay. 19, 1, A 2 (1966)'dan ayrı bs. S. 272-277. 8° (A.İI/8569)
- JÄSCHKE, GOTTHARD : *Zur Geschichte des Namens "Tatar".* Reşit Rahmeti Arat için (1966)'dan ayrı bs. S. 278-285. 8° (A.İI/8487)
- JANSMA, I. : *Oost - Westelijke Verkenningen in de Dertiende Eeuw. De Reizen van de Franciscaan Willem van Rubroek Naar Mongolie in de Jaren 1253-1255 en van de Nestoriaanse prelaat barsauma naar Europa in de Jahren 1287-1288.* Leiden 1959 E. J. Brill. 67 S. = Mededelingen en Verhandelingen No. 13. 4° (B/4956)
- JOCHELSON, WALDEMAR : *History, ethnology and anthropology of the Aleut.* Netherland 1966 (1933 bs. nin tekrar basımı) Antropological Publications. VII + 91 S. 4° (B/5202)

- KAFESOĞLU, PROF. DR. İBRAHİM : *Türk Milliyetçiliğinin meseleleri*. Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 208 S. = Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 17, Seri : 1 - Sayı : B 1. 8° (A.İI/8476)
- Karl, V., *Der Kaiser und Seine Zeit. Kölner Colloquium 26. - 29. November 1958 Haz. : Peter Rassow - Fritz Schalk*. Köln 1960 Böhlau Verlag. XI + 217 S. 8 Pl. 8° (A.İI/8590)
- KEKLİK, DOÇ. DR. NİHAT : *Sadreddin Konevi'nin felsefesinde Allah - Kâinât ve İnsan*. İstanbul 1967 Edebiyat Fak. Matbaası. XXIII + 192 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1208. 8° (A.İI/8687)
- KOŞAY, DR. HÂMİT ZÜBEYR - DR. HERMANN VARY : *Güzelova kazısı. Ausgrabungen von Güzelova*. Ankara 1967 T. T. K. Basımevi. 54 S. LXXIX Pl. = Atatürk Üniversitesi Yay. No. 46, Fen - Edebiyat Fak. Araştırmalar Seri : 20. 4° (B/5179)
- KOŞAY, DR. HÂMİT ZÜBEYR - MAHMUT AKOK : *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Alaca Höyük kazısı, 1940-1948'deki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor. Ausgrabungen von Alaca Höyük, Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948*. Ankara 1966 T. T. K. Basımevi. 230 S. 6 Pl. 151 lev. = T. T. K. Yay. V. Seri - Sa. 6. 4° (B/5174)
- KURAT, AKDES NİMET : *Birinci dünya savaşı sırasında Türkiye'de bulunan Alman generallerinin raporları*. Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 92 S. 8 Pl. = Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 23, Seri: III - Sayı : B 3. 8° (A.İI/8478)
- KURAT, AKDES NİMET : *Çaka Bey, İzmir ve civarındaki adaların ilk Türk beyi M. S. 1081-1096. 3. bs.* Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 62 S. 1 Hr. = Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 24, Seri : XI - Sayı : B 2. 8° (A.İI/8479)
- KÜTÜKOĞLU, DR. BEKİR : *Osmanlı - İran siyasi münasebetleri I - 1578-1590*. İstanbul 1962 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 232 S. 1 Hr. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 888. 8° (A.İI/8548)
- LAMIOVA - SCHMIEDLOVA, MARIA : *Die Ostslowakei in der Römischen Kaiserzeit*. Nitra 1966. 16 S. 4 Pl. = VII. Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Tchecoslovaquie 1966, Excursion en Slovaquie. 8° (A.İI/8642)
- LANG, D. M. : *Obituary Vladimir Federovich Minorsky*. BSOAS XXIX, 3 (1966)'dan ayrı bs. S. 694-699 1 Pl. 8° (A.İI/8532)
- LAPIDUS, IRA MARVIN : *Muslim cities in the later Middle Ages*. Cambridge 1967 Harvard University Press. XIV + 310 S. 8° (A.İI/8587)
- LAROCHE, EMANUEL : *Les noms des Hittites*. Paris 1966 Libr. C. Klincksieck. 387 S. 1 lev. 1 harita = Etudes Linguistiques IV. 8° (A.İI/8626)
- LE MARCHAND, G. : *Deuxième Campagne des Anglais dans l'Afghanistan (1879-1880)*. Paris 1881 Librairie Militaire de J. Dumaine. IV + 431 S. 4 Hr. = Publication de la Réunion des Officiers. 8° (A.İI/7993)
- LEWIS, BERNARD : *Kamâl al-Din biography of Râsid al-Din Sinân*. Arabica XIII, 3 (1966)'dan ayrı bs. S. 225-267. 8° (A.İI/8689)
- LEWIS, BERNARD : *Paltiel : a note*. BSOAS XXX, 1 (1967)'den ayrı bs. S. 177-181. 8° (A.İI/8673)

- LIVATOVA, O. E. - V. B. PORTUGAL : *Vostokovedenie v Izdaniyah Akademii Nauk 1726-1917 Bibliografiya*. Moskva 1966 İzdatelstvo Nauka. 143 S. = A. N. Inst. Narodov Azii. 8° (A.İI/8561)
- MAKSUDOĞLU, DR. MEHMET : *Tunus'ta dayıların ortaya çıkışı*. A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi XIV (1966)'dan ayrı bs. S. 189-219. 8° (A.İI/8643)
- MANSUROĞLU, MECDUT : *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul 1958 Pulhan Matbaası. IV + 206 S. XCIX lev. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 765. 8° (A.İI/8542)
- MEHMED, SALAHİ : *Girid Meselesi 1866-1889. Önsöz, not, haz. : Prof. Dr. Münir Aktepe* İstanbul 1967 Edebiyat Fak. Matbaası. XV + 127 S. = Edebiyat Fak. Yay. No. 1223. 8° (A.İI/8596)
- MELEK, DR. ABDURRAHMAN : *Hatay nasıl kurtuldu*. Ankara 1966 T. T. K. Basımevi. VI + 87 S. 6 Pl. = T. T. K. Yay. XVI. Seri - Sa. 7. 8° (A.İI/8554)
- MELLAART, JAMES : *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia*. Beirut 1966 Khayats. VIII + 212 S. 24 Pl. 2 Lev. 11 Harita. 8° (A.İI/8581)
- MELLAART, JAMES : *Çatal Hüyük. A neolithic town in Anatolia*. London 1967 Thames and Hudson. 232 S. = New Aspects of Antiquity. 8° (A.İI/8625)
- MELLAART, J. AMES : *The earliest settlements in Western Asia*. The Cambridge Ancient History rev. ed. Vol. 1, Chapter VII. Cambridge 1967 University Press. 61 S. 8° (A.İI/8652)
- MERCIER, CLAUDE : *Les Servitudes Internationales*. Lausanne 1939 Impr. A. Bovard-Giddey. 124 S. 8° (A.İI/8611)
- METEL, RAŞİT : *Atatürk ve donanma*. İstanbul 1966 Deniz Basımevi. XVI + 320 S. = T. C. Genkur. Bşk. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. 8° (A.İI/8489)
- MEULENAERE H. DE : *Le surnom Egyptien a la basse époque*. İstanbul 1966. X + 41 S. = Uitgaven van het Nederlands Historisch - Archaeologisch Inst. te Istanbul XIX. 4° (B/5198)
- MIELI, ALDO : *La Science Arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale. Réimpression anastatique augmentée d'une bibliographie avec index analytique par A. Mazahéri*. Leiden 1966 E. J. Brill. XIX + 467 S. 8° (A.İI/8571)
- Le millénaire du Mont Athos 963-1963. Etudes et Mélanges. 2 cilt.* Venezia 1963 Editions de Chevetogne. 8° (A.İI/8585)
- Minoica. Festschrift zum 80. Geburtstag von Johannes Sundwall*. Berlin 1958 Akademie Verlag. VIII + 465 S. 33 Pl. 1 harita. = Deutsche Akademie der Wiss. zu Berlin Schriften der Sektion für Altertumswissenschaften 12. 8° (A.İI/6522)
- MURALT, M. EDOUARD DE : *Essai de Chronographie Byzantine pour servir a l'examen des annales du Bas - Empire et particulièrement des chronographes slaves de 395 a 1057*. St. Pétersbourg 1855 M. M. Eggers et Comp. XXXII + 858 S. 8° (A.İI/8565)
- NAGEL, WOLFRAM : *Der mesopotamische Streitwagen und seine Entwicklung im ostmediterranen Bereich*. Berlin 1966 Verlag Bruno Hessling. VI + 69 S. 78 Pl. = Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Band 10. 4° (B/5201)
- NANNINGA, DR. J. G. : *Bronnen Tot de Geschiedenis van den Levantschen Handel Vierde Deel : 1765-1826. 2 cilt.* S-Gravenhage 1964/66 Martinus Nijhoff. 4° (B/5189)
- OLIVER, GEORGES : *Anatomie Anthropologique*. Paris 1965 Vigot Frères. 488 S. 8° (A.İI/8601)

- ORHONLU, DOÇ. DR. CENGİZ : *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend teşkilâtı*. İstanbul 1967 Edebiyat Fak. Matbaası. XXIII + 176 S. 1 harita = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1209. 8° (A.ii/8638)
- ORTHMANN, WINFRIED : *Untersuchungen auf dem Asarcık Hüyük bei Ilıca*. Istanbuler Mitt. 16 (1966)'dan ayrı bs. S. 27-88 3 Pl. 4° (B/5213)
- ÖGEL, SEMRA : *Anadolu Selçukluları'nın taş teziniatı*. Ankara 1966 T. T. K. Basımevi. VIII + 192 S. LXXIV Pl. = T. T. K. Yay. VI. Seri - Sa. 6. 4° (B/5175)
- ÖNDER, MEHMED : *Anadolu efsaneleri*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. 143 S. = Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları : 21, Seri : IV - Sayı : B 3. 8° (A.ii/8477)
- ÖNDER, MEHMET : *Selânik'te Atatürk evi*. Türk Etnografya Dergisi IX, (1966)'dan ayrı bs. S. 13-20. 4° (B/5216)
- ÖNDER, MEHMET : *Selçuklu devri Konya halıları*. Türk Etnografya dergisi. VII, VIII (1964-1965)'den ayrı bs. 4 S. VIII lev. 4° (B/5177)
- PALMER, L. R. - JOHN, CHADWICK : *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*. Cambridge 1966 University Press. VII + 310 S. 8° (A.ii/8537)
- PARMAKSIZOĞLU, İSMET : *Kıbrıs, Sultan İkinci Mahmud Kütüphanesi*. Ankara 1964 Ulusöğlü Basımevi. 42 S. = Türk Kütüphaneciler Derneği Yay. 8° (A.ii/8616)
- PASTOR, LUDWIG FREIHERR VON. : *Geschichte der Pápste. 22 cilt içinde 17 cilt*. Freiburg 1955 Verlag Herder. 8° (A.ii/8604)
- PENTZPOULOS, DIMITRI : *The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*. Paris 1962 Mouton & Co. 293 S. = Publications of the Social Sciences Center Athens 1. 8° (A.ii/8583)
- POHLE, RICHARD : *Sibirien als Wirtschaftsraum. Eine Einführung in das Leben Sibiriens*. Leipzig 1921 Kurt Schroeder. VIII + 66 S. = Geographie des Menschen- und Völkerlebens in Geschichte und Gegenwart Heft. 1. 8° (A.ii/8015)
- POTRATZ, JOHANNES A. H. : *Die Pferdetrensen des Alten Orient*. Roma 1966 Pontificium Institutum Biblicum. LIV + 290 S. 80 Pl. = Analecta Orientalia 41. 4° (B/5190)
- POYRAZ, TÜRKÂN - NURNİSA TUĞRUL : *Tiyatro bibliyografyası 1859-1928*. Ankara 1967 Millî Eğitim Basımevi. XV + 288 S. 8 Pl. = Millî Kütüphane Yayınları. 8° (A.ii/8678)
- RASONYI, L. : *Dünya tarihinde Türklük*. Ankara 1942 İdeal Matbaa. 266 S. 1 harita. 8° (A.ii/6703)
- Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien besorgt von : Johannes Irmscher*. Berlin 1962 Akademie - Verlag. IX + 395 S. = Deutsche Ak. d. Wiss. zu Berlin 32. 8° (A.ii/8680)
- RIEMSCHEIDER, MARGARETE : *Das Reich am Ararat*. Heidelberg 1966 Lambert Schneider. 179 S. 6 Pl. 1 Hr. 8° (A.ii/8603)
- ROTHACKER, ERICH : *Tarihte gelişme ve krizler*. İstanbul 1955 Pulhan Matbaası. 90 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Konferansları 1-A. 8° (A.ii/8545)
- RUEDY, JOHN : *Land policy in colonial Algeria. The origins of the rural public domain*. Berkeley 1967 University of California Press. XI + 115 S. = U. C. P. Near Eastern Studies 10. 8° (A.ii/8168)
- RUTTENS, MARGUERITE : *Les arts du Moyen-Orient ancien*. Paris 1962 Presses Universitaires de France. 184 S. 40 Pl. = Les Neuf Muses. 8° (A.ii/8582)

- ST. CLAIR, WILLIAM : *Lord Elgin and the marbles*. London 1967 Oxford University Press. VIII + 309 S. 1 Pl. 1 harita. 8° (A.İI/8646)
- SANDER, ORAL : *XX, XXI, ve XXII. kongreler ve Sovyet dış politikası*. Ankara 1967 Sevinç Matbaası. VIII + 46 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No. 215-197, Dış Münasebetler Ens. Yay. No. 19, Bölge Araştırmalar Merkezi Yay. Serisi No. 1. 8° (A.İI/8579)
- SAVARY, J. - P. : *Monuments en Pierres Sèches du Fadnoun (Tassili n'Ajjer)*. Paris 1966 Arts et Métiers Graphiques. 80 S. 3 Pl. 1 harita. = Mémoires du Centre de Recherches Anthropologiques Préhistoriques et Ethnographiques VI. 4° (B/5195)
- SCHACHERMEYR, FRITZ : *Ägäis und Orient*. Wien 1967 Hermann Böhlau Nachf. 82 S. 43 S. 1 harita. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil. - Hist. Kl. Denkschr. 93. Band 4° (B/5206)
- SCHACHERMEYR, FRITZ : *Die frühe Klassik der Griechen*. Stuttgart 1966 W. Kohlhammer. IX + 359 S. 68 Pl. 8° (A.İI/8645)
- SCHNEIDER, VERA : *Gilgamesch*. Zürich 1967 Origo Verlag. 217 S. 4 Pl. 2 levha. = Lehre und Symbol Band 18. 8° (A.İI/8589)
- SCHWARZ, FRANZ F. : *Die Nala - Legende I und II. Text, Umschrift, Übersetzung und Kommentar*. Wien 1966 Gerold & Co. XVIII + 65 S. 8° (A.İI/8526)
- SEÇKİN, DR. A. RECAİ : *Yargıtay tarihçesi kuruluş ve işleyişi*. Ankara 1967 Yarı Açık Cezaevi Basımevi. XXIV + 411 S. = Adalet Bakanlığı Yay. Yeni seri, Sayı : 7. 8° (A.İI/8627)
- SEZER, DUYGU : *Khrushchev devrinin blok - içi meseleleri*. Ankara 1967 Sevinç Matbaası. VIII + 64 S. = A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No. 216-198, Dış Münasebetler Ens. Yay. No. 20, Bölge Araştırmalar Merkezi Yayın Serisi No. 2. 8° (A.İI/8580)
- SPENCER, SIR BALDWIN - F. J. GILLEN : *The Arunta. A study of a stone age people*. Netherlands 1966 (1927 bs. nin tekrar basımı) Anthropological Publications. XXVIII + 646 S. IV 72 + planş 1 harita. 8° (A.İI/8644)
- STAVRIANOS, L. S. : *The Balkans 1815-1914*. New York 1966 Holt, Rinehart and Wiston. VII + 135 S. = Berkshire Studies in European History. 8° (A.İI/8573)
- STEPKOVA, JARMILA : *Coins of the Osmanlı Sultans in the Coin - Hoards found on Czechoslovak territory*. Annals of the Naprstek Museum 2, (1963)'den ayrı bs. S. 141-191 5 Pl. 1 Hr. 8° (A.İI/8530)
- STYRENIUS, CARL - GUSTAF : *Submycenaean Studies*. Lund 1967 CWK Gleerup. 176 S. 15 Pl. 3 harita. = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen 8°, VII. 8° (A.İI/8675)
- SÜMER, MİNE : *Wilson Prensipleri cemiyetinin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderdiği bir muhtıra*. A. Ü. D. T. C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi III, 4-5 (1966)'dan ayrı bs. S. 237-245. 8° (A.İI/8578)
- ŞİMŞİR, BİLAL N. : *Contribution a l'histoire des populations Turques en Bulgarie (1876-1880)*. Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 86 S. = Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 22, Seri : III - Sayı : A6. 8° (A.İI/8480)
- TAMKOÇ, METİN : *International civil war*. Ankara 1967 Başnur Matbaası. XVII + 201 S. = Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İdarî İlimler Fak. Yay. 8. 8° (A.İI/8653)

- TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH : *Namuk Kemal'in hususî mektupları I*. İstanbul, Avrupa ve Magosa mektupları. Ankara 1967 T. T. K. Basımevi. 48 + 519 S. 3 Pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. II. Seri No. 22. 8° (A.İI/8634)
- TANSEL, DR. SELÂHATTİN : *Sultan II. Bâyezî't'in siyâsî hayatı*. İstanbul 1966 Milli Eğitim Basımevi. VIII + 310 S. 43 Pl. 8° (A.İI/8591)
- TAUER, FELIX : *Erzählungen aus den Tausendundein Nächten. Zum ersten Male aus dem arabischen Urtext der Wortley Montague - Handschrift der Oxforder Bodleian Library. Übertragen und herausgegeben von Felix Tauer*. Frankfurt 1966 Insel - Verlag. 324 S. 8° (A.İI/8539)
- TERZİOĞLU, SAİT ARİF : *İnsancıl Atatürk*. İstanbul 1964 Ak Kitabevi. 125 + 2 S. 8 resim. 8° (A.İI/8575)
- TERZİOĞLU, SAİD ARİF : *Yazılmayan yönleriyle K. Atatürk*. İstanbul 1963 Ak Kitabevi. 90 S. 8° (A.İI/8576)
- TOGAN, ZEKİ VELİDİ : *On the miniatures in İstanbul libraires*. İstanbul 1963 Baha Matbaası. 68 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. N. 1034; Umumi Türk Tarihi Kürsüsü Yay. No. 21. 8° (A.İI/8547)
- TREVES, EDDY : *Un tres grand souverain Turc : Soliman le Magnifique*. Informations Unesco. 448, 1 (1966). S. 10 + 11. 4° (B/5176)
- TUNÇAY, METE : *Türkiye'de sol akımlar 1908-1925*. Ankara 1967 Sevinç Matbaası. VIII + 218 S. = Ankara Üniversitesi Siyasal Bilg. Fak. Yayınları No. 219-201. 8° (A.İI/8584)
- TURAN, ŞERAFETTİN : *Fatih Mehmet - Uzun Hasan mücadelesi ve Venedik*. A. Ü. D. T. C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi III, 4-5 (1966)'dan ayrı bs. S. 63-138. 8° (A.İI/8577)
- Türk Silâhlı Kuvvetleri tarihi*. Ankara 1964 Gnkur. Basımevi = T. C. Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yay. Seri No. 2. 8° (A.İI/7188)
- Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft im achtzehnten Jahrhundert. Önsöz: Rudolf Naumann, Yayınlayan ve Takdim: Klaus Tuchelt*. Graz 1966 Akademischer Druck. VII + 120 S. 210 Pl. 2° (C/435)
- UNGER, ECKHARD : *Der Beginn der Altmesopotamischen Siegelbildforschung, Eine Leistung der Österreichischen Orientalistik*. Wien 1966 Hermann Böhlau. 79 S. XXI Pl. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil. Hist. Kl. Sitz. 250. Band, 2. Abh. 8° (A.İI/8568)
- UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Ankara 1967 T. T. K. Basımevi. XVII + 381 S. 2 Pl. 58 fotokopi. = Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Seri - No. 54. 8° (A.İI/8650)
- ÜLKER, REŞİT : *Tanıklar ve belgelerle Ata'nın Bursa nurtku*. İstanbul 1967 Yeni Savaş Matbaası. 147 S. 8° (A.İI/8524)
- ÜLKÜSAL, MÜSTECİB : *Dobruca ve Türkler*. Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 256 S. 1 Hr. = Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 26, Seri : III - Sayı : A7. 8° (A.İI/8482)
- ÜLMAN, DOÇ. DR. HALÛK : *1860-1861 Suriye buhranı. Osmanlı diplomasisinden bir örnek olay*. Ankara 1966 Sevinç Matbaası. VIII + 135 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No. 211-193, Dış Münasebetler Ens. Yay. No. 18. 8° (A.İI/8624)
- ÜNGÖR, ETEM : *Türk marşları*. Ankara 1966 Ayyıldız Matbaası. 333 S. = Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. 11, Seri : IV - Sayı : A 4.4° (B/5171)

- ÜSTÜNEL, PROF. DR. BEŞİM : *Kalkınmanın neresindeyiz*. Ankara 1966 Sevinç Matbaası. 278 S. 8° (A.İI/8889)
- VAN NICE, ROBERT L. : *Saint Sophia in Istanbul. An architectural survey*. Washington 1966 Dumbarton Oaks. VII + V S. 1 planş 28 plân. 2° (C/436)
- VELIKOV, STEFAN : *Kemalist ihtilâli ve Bulgar kamu oyu (1918-1922)*. Sofya 1966 Bulgar Akademisi Neşriyatı. 115 Y. 8° (B/5187)
- VÉRTES, EDITH : *Die Ostjakischen Pronomina*. Budapest 1967 Akademiai Kiado. 272 S. 34 levha. 8° (A.İI/8648)
- WEBER, PROF. DR. OTTO : *Altorientalische Siegelbilder. 2 cilt*. Leipzig 1920 J. C. Hinrichs'che Buchhandlung. 8° (A.İI/8574)
- WELLHAUSEN, JULIUS : *İslâmın en eski tarihine giriş*. Çev. : Fikret İşıltañ. İstanbul 1960 Ankara Matbaası. 144 S. = İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. No. 844. 8° (A.İI/8546)
- WIEDERKEHR, ERNST : *Les origines de l'Alliance Franco - Russe les années 1878—1881*. Frigbourg 1942 Impr. de la Garc. 163 S. 8° (A.İI/8609)
- ZACHARIADOU, ELIZABETH A. : *Contribution à l'histoire du Sud - Est de la Mer Egée (firmans inédits de Patmos)*. Ayır bs. Atina 1966. S. 184-232. 8° (A.İI/8535)
- ZAHİRÜDDİN, NİŞABURİ : *Selçuknâme, Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim; Zeyl-i Selçuknâme*. Tahran 1332. 100 S. 8° (A.İI/6569)
- ZAJACZKOWSKA, MARIA EMILA : *Kemal Pasza*. Warszawa 1966 Ksiqzka Wiedza. 306 S. 2 harita. 8° (A.İI/8681)
- ZAJACZKOWSKI, ANANIASZ : *La chronique des steppes Kiptchak Tevarih-i Dest-i Qıpcaq du XVIIe siècle*. Warszawa 1966 Panstwowe Wydawnictwo Naukowe. 180 S. = Zaklad Orientalistyki Polskiej Akademii Nauk. 8° (A.İI/8682)

D E R G İ L E R *

- Acta Antiqua XIV, 3-4 (1966) : D. HEGYI, *The Historical background of the Ionian revolt*. S. 285-302.
- Acta Archaeologica XVIII, 1 - 4 (1966); XIX, 1 - 4 (1967) : XIX - R. GHIRSHMAN, *Bard-e Nechandeh*. S. 3 - 14. L. N. GUMILEV, *New data on the history of the Khazars*. S. 61 - 103.
- Acta Asiatica 12 (1967).
- Acta Ethnographica, Ac. Scient. Hung. XV, 3 - 4 (1966); XVI, 1 - 2 (1967).
- Acta Historiae Artium XII, 3 - 4 (1966); XIII, 1 - 4 (1967) : XIII - M. PROKOPP, *Pitture murali del XIV secolo nella cappella del castello di Esztergom I. problemi iconografici*. S. 273 - 312.
- Acta Historica XII, 3 - 4 (1966); XIII, 1 - 2 (1967).
- Acta Orientalia XIX, 3 (1966); XX, 1, 2 (1967); XX, 1 - M. MOLLOVA, *Les noms des jours chez les Turcs des Balkans*. S. 101 - 110. M. PALLO, *Zu den alttürkischen verbalen Entlehnungen der ungarischen Sprache*. S. 111 - 118.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- Akademi 6 (1967) : S. NANU - N. ENER, *Romanya'da Türk eserleri*. S. 48 - 50.
- Das Altertum XII, 4 (1966); XIII, 1 (1967) : H. GOESEKE, *Motive babylonischer Weisheitsliteratur*. S. 7 - 18. W. ALZINGER, *Alt - Ephesos. Topographie und Architektur*. S. 20 - 43. G. C. HANSEN, *Ausgrabungen im Altertum*. S. 44 - 49.
- American Historical Review LXXII, 2 - 4 (1967) : LXXII, 4 (1967) — N. BAILKEY, *Early Mesopotamian constitutional development*. S. 1211 - 1236.
- American Journal of Archaeology LXXI, 1 - 3 (1967) : LXXI — C. RENFREW, *Cycladic metallurgy and the Aegean early bronze age*. S. 1 - 20. M. MELLINK, *Archaeology in Asia Minor*. S. 155 - 174. K. ERİM, *De Aphrodisiade*. S. 233 - 244. M. MELLINK, *Excavations at Karataş - Semayük 1966*. S. 251 - 268.
- American Journal of Philology LXXXVIII, 1, 2 (1967).
- Ancient Pakistan I (1964); 2 (1965 - 66).
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XXI, 3 - 4 (1966); XXII - XXIII, 1 - 4 (1965 - 66).
- Annales Archéologiques Arabes Syriennes XVI, 1, 2 (1966) : XVI, 1 - A. PARROT, *Les fouilles de Mari quinzisième campagne*. S. 5 - 13.
- Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles 1962 - 1966.
- Annuaire, Ecole Pratique des Hautes Etudes 1966 - 67.
- Annual Report of the Director of the Department of Antiquaries 1966.
- L'Anthropologie 71, 1 - 4 (1967).
- Anthropos LXI, 1 - 6 (1966).
- Antike Kunst X, 1 (1967) : E. AKURGAL, *Eine Silberschale aus dem Pontus*. S. 32 - 39.
- The Antiquaries Journal XLVI, 2 (1966); XLVII, 1 (1967).
- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie II (1965).
- Anzeiger der Öst. Ak. d. Wiss., Phil. - Hist. Klasse 103. Jahrg. Nr. 1 - 25 (1967).
- Arbok 1963 - 64.
- Archaeologiai Ertesitő 93, 1, 2 (1966).
- Archäologische Bibliographie 1965.
- Archäologischer Anzeiger 3, 4 (1966); 1 (1967) : H. J. LENZEN, *Bericht über die XXIII. und XXIV. Grabungskampagne in Warka*, S. 193 - 205. V. KARAGEORGHIS, *Recent discoveries at Salamis (Cyprus)*. S. 210 - 254. E. BOERINGER, *Die Ausgrabungsarbeiten zu Pergamon im Jahre 1965. Vorläufiger Bericht mit Hinweisen auf Grabungen und Arbeiten früherer Jahre und des Frühjahrs 1966*. S. 415 - 483. STROMMINGER, *Zu einem frühsumerischen Stelenfragment aus Uruk*. S. 1 - 6.
- Archiv Orientalni XXXV, 1, 2 (1967) : L. MATOUS, *Zur neueren epischen Literatur im alten Mesopotamien*. S. 1 - 25. J. KLIMA, *Au sujet de nouveaux textes législatifs de la Babylonie ancienne*. S. 121 - 127. Z. VESELA - PRENOILOVA, *Quelques exemples de la résignation (feragat) de la solde et de pension dans l'Egypte Ottomane vers le milieu du XVIIIe s.* S. 183 - 196. K. OBERHUBER, *Eine Hymne an Nippur (UET VI 118)*. S. 262 - 270. VI. SOUCEK, *Am Rande der neuen Edition der hethitischen Gesetze*. S. 271 - 274. J. KLIMA, *Neuere Forschungen über die materielle Kultur Mesopotamiens*. S. 275 - 282.
- Arhaiologiki Ephimeris 1964, 1965.
- Athenaeum XLIV, 3 - 4 (1966); XLV, 1 - 2 (1967).
- Atiqot VII (1967).

- Balkan Studies VII, 2 (1966) : A. I. GONTA, *Le drame des deux frères grecs de Jannina, dans les légendes de la Moldavie*. S. 333 - 342. E. PREVELAKIS, *Eleutherios Venizelos and the Balkan Wars*. S. 363 - 378.
- Bayerische Vorgeschichtsblätter XXXI, 1 - 2 (1966).
- Biblica XLVII, 4 (1966); XLVIII, 1, 2 (1967).
- The Biblical Archaeologist XXX, 2 (1967).
- Bibliotheca Classica Orientalis XI, 1 - 6 (1966).
- Bibliotheca Orientalis XXIII, 5 - 6; XXIV, 1 - 2 : XXIV, 1 - 2 — W. H. RÖMER *In memoriam Prof. Dr. A. Falkenstein* S. I - IV. M. MELLINK, *Beycesultan : A Bronze Age site in Southwestern Turkey*. S. 3 - 9. R. - R. JESTIN, *Larime sumérienne*. S. 9 - 12. F. R. KRAUS, *Altbabylonisch ze'pum*. S. 12 - 14.
- The Bodleian Library Record VII, 6 (1967).
- The British Museum Quarterly XXXI, 1 - 2 (1966).
- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 184 (1966) : H. DE CON-
TENSION, *Notes on the chronology of Near Eastern Neolithic*. S. 2 - 7. F. M. CROSS,
JR, *An Aramaic inscription from Daskyleion*. S. 7 - 10. M. A. HANFMANN, *The stelae
from Daskyleion*. S. 10 - 13.
- Bulletin Correspondance Hellénique XCI, 1 (1967) : V. E. G. KENNA - O. MASSON,
An unpublished Cypriote cylinder. S. 251 - 254. V. E. G. KENNA, *The seal use of
Cyprus in the Bronze Age*. S. 255 - 268. V. KARAGEORGHIS, *Chronique des fouilles
et decouvertes archeologiques á Chypre en 1966*. S. 275 - 370.
- Bulletin d'Etudes Orientales XIX (1965 - 66).
- Bulletin of the Institute of Archaeology 6 (1966).
- Bulletin of the Institute of Historical Research XL, 101 (1967).
- Bulletin of the Institute of Islamic Studies 1964 - 1965 : M. SADIQ, *Religion and
politics in Turkey (1908 - 1918)*. S. 19 - 30.
- Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire 37 (1965).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXX, 1, 2 (1967) : V. L.
MÉNAGE, *On the recensions of Uruj's history of the Ottoman's*. S. 314 - 322.
- Bulletin Scientifique Yougosl. - Section B II, 1 - 8 (1966); III, 1 - 9 (1967).
- Bulletin Signalétique 19 - 24 Sciences Humaines XXI, 1 - 3 (1967).
- Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris VII, 4 (1965); IX,
4 (1966); I, 1 (1967).
- Bustan 3, 4 (1962); 1, 2, 3 (1963); 2 (1964); 1, 2 (1967) : 2 (1964) — B. V. KARATAY,
Atatürk. S. 3 - 7. 1 (1963) — E. WIRTH, *Die Rolle tscherkessischer "Wehrbauern" bei
der Wiederbesiedlung von Steppe und Odland im Osmanischen Reich*. S. 16 - 20.
- Cahiers de Civilisation Médiévale IX, 3, 4 (1966).
- Cahiers du Monde Russe et Soviétique VII, 4 (1966); VIII, 1 (1967) : VII —
M. ROUBLEV, *Le tribut aux Mongols d'après les testaments et accords des princes Russes*.
S. 487 - 530.
- Les Cahiers de Tunisie 53 - 56 (1966) : A. ÇAYCI, *La question de la suppression des
Consulate Tunisiens en Italie et l'entente Italo - Turque de 1863*. S. 41 - 52.
- Central Asian Review XV, 1 - 3 (1967) : G. K. DULLING, *Turkic Languages of the
USSR*. S. 160 - 167.

- Central Asiatic Journal XI, 2, 3 (1966) : K. H. MENGES, *Report on the second excursion to Tashkent for research in Cayataj Manuscripts*. s. 87-133. R. DEVEREUX, *XI th century muslim views on women, marriage, love and sex*. S. 134 - 140. W. HELMHOLDT, *Das Türkische Vaterunser in Hans Schiltbergers Reisebuch*. S. 141 - 143.
- Dacia IX, X (1966).
- Dania Polyglotta 16 (1960); 21 (1965); 22 (1966).
- Debreceni Deri Muzeum Evkönyve 1948 - 56, 1957; 1958 - 59.
- Dergi 47, 48 (1967).
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni 25 - 28 (1966); 29 - 32 (1967).
- Documente privind Istoria Romaniei III (1967).
- Dumbarton Oaks 20 (1966) : M. HARRISON - N. FIRATLI, *Excavations at Sarafhane in Istanbul: Second and third preliminary reports*. S. 223 - 238.
- Durham University Journal LIX, 2 - 3 (1967) : T. W. THACKER, *A nestorian gravestone from Central Asia in the Gulbekian Museum, Durham University*. S. 94 - 107.
- Erasmus XVIII, 19 - 24 (1966); XIX, 1 - 4 (1967).
- Ethnology VI, 1 - 3 (1967).
- Etudes Balkaniques 5 (1966) : V. I. DANILOV, *Le caractère du coup d'Etat du 27 mai en Turquie*. S. 5 - 22. F. G. MILKOVA, *Sur la teneur et le caractère de la propriété d'état des terres miriye dans l'Empire Ottoman du XV au XIX*. s. S. 155 - 176. V. BESELIEV, *Les cités antiques en Mésie et en Thrace et leur sort à l'époque du Haut Moyen Age*. S. 207 - 220.
- Expedition VII, 4 (1965); VIII, 4 (1966).
- The Florida Anthropologist XIX, 4 (1966).
- Folia Orientalia VIII (1966) : W. ZAJACZKOWSKI, *Zwei türkische Zuckungsbücher (seğirname)*. S. 89 - 110. S. STACHOWSKI, *Der türkische Dialekt des XVII. Jh. in Albanien*. S. 177 - 196.
- Germania 44, 2 (1966).
- Glasnik Etnologija XX/XXI (1966).
- Glasnik, na Institutot za Natsionalna Istoriya X, 1 - 3 (1966) : X, 2 - 3 (1966) - M. PADEVSKI, *La contre - revolution à Constantinople en 1909 et la Macédoine*. S. 83 - 112.
- Hamizrah Hehadash XVI, 3 - 4 (1966).
- Hesperia XXXV, 4 (1966); XXXV-I, 1 (1967) : XXXV, 4 - E. L. BENNETT JR., *Some local differences in the Linear - B Script*. S. 295 - 309.
- Historical Abstracts XI (1965) index.
- The Historical Journal X, 2 (1967).
- Historische Zeitschrift 202, 1 - 3; 203, 1 - 3; 204, 1 - 3; 205, 1 (1967).
- L'Homme VI, 4 (1966); VII, 1 (1967).
- Iraq XXIX, 1 (1967) : B. PARKER, *A Cappadocian cylinder seal*. S. 3 - 5.
- Iran V (1967).
- Der Islam XLIII, 1 - 3 (1967) : U. JOHANSEN, *Zur volkswundlichen Forschung in der Türkei*. S. 75 - 90. GH. I. CONSTANTIN, "*Nasr ed-Din Khodja*" chez les Turcs, les peuples balkaniques et les Roumains. S. 90 - 133. H. İNALCIK, *Notes on N. Beldiceanu's translation of the Kanunname, fonds Turc ancien 39, Bibliothèque Nationale, Paris*. S. 139 - 157.

- İslam Ansiklopedisi fas. 110, 111; *Sugd - Sühba - Süleyman II.*
- İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III, 3, 4 (1959 - 60) : Z. V. TOGAN, *Kazan Hanlığında İslam kültürü.* S. 179 - 204. A. AYYUBI, *Hint kültürü üzerinde Müslüman Türk tesirleri.* S. 205 - 210. K. JAHN, *Cihan tarihçesi olarak Reşidüddin.* S. 227 - 236.
- Israel Exploration Journal XVI, 3, 4 (1966) : XVII, 1 (1967).
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 13 - 14 : N. DOLUNAY, *Daskyleion - Ergilide bulunan kabartmalı steller.* S. 19-33. A. DUPONT - SOMMER, *Daskyleionda bulunan Aramî kitabesi.* S. 34 - 39. L. TUĞRUL, *Emirdağ'da bulunan adak steller.* S. 40 - 50. A. ROLLAS, *Bitinyadan gelen renkli pişmiş toprak heykelcikler.* S. 51 - 56. M. HARRISON - N. FIRATLI, *1964 - 1965 Saraçhane araştırmaları.* S. 57 - 63. R. NAUMANN, *Bodrum camii (Myrelaion) kazısı.* S. 64-67. J. DE MENASCE, *İstanbul'da bulunan bir Bizans lâhtindeki Pehlevî kitâbe.* S. 68 - 70. C. L. STRIKER, *Bodrum camiinde yeni bir araştırma ve Myrelaion problemi.* S. 71 - 75. R. M. HARRISON - G. R. LAWSON, *İstanbul'da vilâyet binasının karşısındaki mozaikler.* S. 76 - 78. R. M. HARRISON, *Bozdoğan kemerine dair bir not.* S. 79 - 139. N. OLCAY, *Bir grup bakır Roma sikkesinin neutron aktivasyon analizlerinden elde edilen ilk sonuçlar.* S. 140 - 144. N. OLCAY, *Batı Anadolu'dan iki grek sikke definesi.* S. 145-158. Y. AKYAY, *Bakırköy'de bulunan Bizans sikke definesi.* S. 159 - 165. İ. EBCİOĞLU, *İzmit definesi.* S. 166-187. N. FIRATLI, *İstanbul'un Yunan ve Roma çağı mezar stellerine yeni ilâveler.* S. 186 - 219. N. FIRATLI, *Kısa arkeolojik haberler.* S. 220 - 229. L. TUĞRUL - N. FIRATLI, *Germanos Phryg kitabesi.* S. 230 - 241. Y. AKYAY, *"Hecht definesinde" Perge şehir sikkeleri.* S. 242 - 286. Y. D. KUBAN - C. L. STRIKER, *İstanbul kalenderhane camiinde yapılan araştırma ve kazı hakkında kısa not.* S. 287 - 290.
- I. Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi VIII, 16 (1967).
- İstanbul Mitteilungen 16 (1966) : F. K. DÖRNER, *Arsameia am Nymphaion. Bericht über die Grabungskampagne 1965.* S. 130 - 156. P. GROSSMANN, *Beobachtungen an der Kefeli - Mescid in Istanbul.* S. 241 - 249. W. HOEPFNER, *Direk Kale.* S. 157 - 177. W. KLEISS, *Grabungen im Bereich der Chalkopratenkirche in Istanbul 1965.* S. 217-240. H. P. LAUBSCHER, *Ein ostionischer Frauenkopf.* S. 95 - 99. H. P. LAUBSCHER, *Skulpturen aus Tralles.* S. 115 - 129. R. NAUMANN, *Der antike Rundbau beim Myrelaion und der Palast Romanos I. Lekapenos.* S. 199 - 216. W. ORTHMANN, *Keramik der Yortankultur in den Berliner Museen.* S. 1 - 26. W. ORTHMANN, *Untersuchungen auf dem Asarcık Hüyük bei Ilica.* S. 27 - 88. H. WEBER, *Zum Apollon Smintheus - Tempel in der Troas.* S. 100 - 114. M. WEBER, *Zwei geometrische Bronzeperde in Istanbul.* S. 89 - 94. H. WREDE, *Zur Errichtung des Theodosiusobelisken in Istanbul.* S. 178 - 198.
- Izvestiya Akademii Nauk Turkmenskoy SSR 4, 5 (1966) : 4 — B. KARABAEV, *Türkiye'nin Demokratik Partiyesinin İslâm dinini dayhanları ekspluatirlemekte y arag hakmunde ulanısları (195 - 1960).* S. 11 - 18.
- Izvestiya na Arheologičeskiya Institut XXIX (1966).
- Jaarbericht, Ex Oriente Lux 19 (1965 - 66) : H. SCHMÖKEL, *Die theophoren Personennamen Babyloniens und Assyriens.* S. 468 - 491. J. KLIMA, *L'Opinion publique et le souverain legislateur mesopotamiens.* S. 492 - 500. B. ROSENKRANZ, *Zu einigen landwirtschaftlichen Termini des Hethitischen.* S. 500 - 507.
- Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 52 (1956).

- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas XIV, 4 (1966); XV, 1, 2 (1967).
- Journal of the American Oriental Society LXXXVI, 4 (1966) : B. B. SZCZESNIAK, *Notes and remarks on the newly discovered Tartar relation and the Vinland map*. S. 373 - 377.
- Journal Asiatique CCLIII, 3 - 4 (1965); CCLIV, 1 (1966) : CCLIV — M. GRIGNASCHI, *Quelques specimens de la littérature Sassanide*. S. 1 - 142.
- Journal of the Economic and Social History of the Orient IX, 3 (1966); X, 1 (1967) : IX, 3 — *Early islamic mint output (A seminar at the University of Michigan)*. S. 212 - 241. X, 1 — L. OPPENHEIM, *A new look at the structure of Mesopotamian Society*. S. 1 - 16.
- Journal of Near Eastern Studies XXVI, 1 - 3 (1967) : H. G. GÜTERBOCK, *The Hittite conquest of Cyprus reconsidered*. S. 73 - 81. D. USSISHKIN, *Observations on some monuments from Carchemish*. S. 87 - 92. E. REINER - M. CIVIL, *Another volume of Sultantepe tablets*. S. 177 - 211.
- Journal of the Pakistan Historical Society XV, 1 - 2 (1967).
- Kirche im Osten 10 (1967) : B. SPULER, *Das Kirchentum bei den Arabern*. S. 15 - 21.
- Kirjath Sepher XLII, 1 - 3 (1966).
- Letopis XVII (1966).
- Leveltari Közlemények 1 (1966).
- Libyca XIV (1966).
- Livres et Revues d'Italie 1, 2 (1967).
- Madridier Mitteilungen 7 (1966).
- Magyar Nyelv LXII, 4 (1966).
- Man II, 1 - 2 (1967).
- Mélanges de l'Université Saint-Joseph XLII (1966).
- Mémoires de l'Académie de Stanislas 1964 - 1965; 1965 - 1966.
- The Metropolitan Museum of Art Bulletin XXV, 5 - 10 (1967) : M. G. LUKENS, *The fifteenth - century miniatures*. S. 317 - 338. E. J. GRUBE, *The seventeenth - century miniatures*. S. 339 - 352.
- Middle East Journal XXI, 1 - 2 (1967) : 1 - R. DANIEL, *The United States and the Turkish Republic before World War II: The cultural dimension*. S. 52 - 63.
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo 21 (1966).
- Modern World 1965/66.
- Muslim World LVII, 2 - 3 (1967) : K. A. JABER, *The Millet system in the nineteenth - century Ottoman Empire*. S. 212 - 223.
- Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 35 (1966).
- Naroda Azii i Afriki 6 (1966).
- Neprajzi Ertesítő XLVIII (1966).
- Novaya Noveşinya Istoriya 1 (1967).
- Nyelvtudományi Közlemények LXVIII, 2 (1966).
- Opuscula Atheniensia VII (1967) : G. R. H. WRIGHT, *Some cypriot and Aegean pottery recovered from the Shechem excavations 1964*. S. 47 - 75. B. GRÄSLUND, *Heitische Schwerter mit Krummscheiden*. S. 77 - 90. B. MALEUS, *Die Prokonsuln von Asien von Diokletian bis Theodosius II*. S. 91 - 160.
- Orientalia XXXVI, 1, 2 (1967).

- Oriente Moderno XLVI, 1-4 (1966); XLVII, 1-4 (1967).
 Orta Doğu 60, 62 (1967).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XX, 4 (1966); XXI, 1, 2 (1967).
 Palaeologia XIII, 1 (1966).
 Papers of the British School at Rome XXXIV (1966) : J. BOARDMAN, *Etruscan and South Italian fingerrings in Oxford*. S. 1-17.
 Praktika 1963, 1964, 1965.
 Przegląd Orientalystyczny 1, 2 (1967) : J. REYCHMAN, *Les problèmes turcologiques traités au le Congrès d'études Balkaniques et de l'Europe du Sud-est*. S. 61-63. T. LEWICKI, *Travaux slavistiques des orientalistes cracoviens en 1945-1964*. S. 151-159.
 Radovi III (1965).
 Rassegna Storica del Risorgimento LIV, 1, 2 (1967).
 Revista degli Studi Orientali XLI, 4 (1966).
 Revue d'Assyriologie et d'Archéologie LX, 2 (1966); LXI, 1 (1967) : LX, 2—P. GARELLI, *Tablettes Cappadociennes de collections diverses*. S. 93-152. J. DANMANVILLE, *La collection Thierry*. S. 165-170. LXI, 1—M. LIVERANI, *Contrasti e confluenze di concezioni politiche nell'età di el-Amarna*. S. 1-18. R. S. ELLIS, "Papsukkal" *figures beneath the daises of Mesopotamian temples*. S. 51-61.
 Revue des Etudes Byzantines XIX (1961); XX (1962); XXII (1964); XXIII (1965); XXIV (1966) : XX—R. JANIN, *Le palais patriarcal de Constantinople*. S. 131-156. B. KREKIC, *Deux notes concernant le patriarcat latin de Constantinople au XIVe siècle*. S. 204-210. XXIII—P. GAUTIER, *Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs*. S. 100-117. XXII—P. GAUTIER, *Jean V l'Oxite, patriarche d'Antioche*. S. 128-157. M. NYSTAZOPOULOU, *La dernière reconquête de Sinope par les Grecs de Trébizonde*. S. 240-241. XXIV - *Mélanges Venance Grumel* : H. G. BECK, *Kirche und Klerus im staatlichen Leben von Byzanz*. S. 1-24. H. HUNGER, *Zu den restlichen Inedita des Konstantinopler Patriarchatsregister im Cod. Vindob. Hist. Gr. 48*. S. 58-68. E. DALLEGIO D'ALESSIO, *La vallée d'Ambar-Deressi dans le Taurus Cilicien*. S. 284-291.
 Revue des Etudes Islamiques XXXIV (1966) : N. BELDICEANU, *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque Ottomane (1450-1550)*. S. 83-132.
 Revue des Etudes Sud-Est Européennes I, 1-2 (1963); III 3-4 (1965); IV, 1-4, (1966) : IV—E. VIRTOSU, *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire Ottoman, reflétées par le sceau du Prince régnant (XVIIe - XIXe siècles)*. S. 197-206. M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA, *Un privilège accordé par Suleyman Ier après l'occupation de Bude (1526)*. S. 377-392.
 Revue Hittite et Asiatique XVI, 62, 63; XVIII, 64-65; XIX, 68-69; XX, 70-71; XXI, 72-73; XXII, 75; XXIV, 78, 79 (1966) : XXIV—L. FRANCK, *Sources classiques concernant la Cappadoce*. 122 S. H. J. HOUWINK TEN CATE, *The ending -d of the Hittite possessive pronoun*. S. 123-133. F. JOSEPHSON, *Pronominal adverbs of Anatolian formation and function*. S. 155-160. E. LAROCHE, *Etudes de linguistique anatolienne, II*. S. 160-185.
 Revue Internationale d'Histoire Militaire 26 (1967).
 Revue Romaine d'Histoire 1-6 (1967).
 Revue de Synthèse 43-44 (1966).

- Rivista degli Studi Orientali XLII, 1 (1967).
- Rocznik Orientalistyczny XXX, 1 (1966) : J. SCHUBERT, *Identifizierung historischer Plätze der alten mongolischen Geschichte*. S. 53 - 58. A. ZAJACZKOWSKI, *Un album des costumes Turcs du XVIIe siècle*. S. 77 - 108.
- Romanistisches Jahrbuch XVII (1966).
- Ruperto - Carola XIX, 41 (1967).
- Saeculum XVII, 1 - 4 (1966) : H. KLENGEL, *Sesshafte und Nomaden in der alten Geschichte Mesopotamiens*. S. 205 - 222.
- Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst Jahrgang 1965 Nr. 3 - 7; 1966 Nr. 4 - 5.
- Slovenska Archeologia XIII - 2 (1965); XIV, 1, 2 (1966).
- Son çağ 24 (1967) : F. ARMAOĞLU, *Türk - Amerikan münasebetleri*. S. 27 - 35.
- Sovetskaya Arheologiya 4 (1966); 2 (1967).
- Sovetskaya Etnografiya 1961 - 65 indeksi 2, 4, 6 (1967).
- Soviet Anthropology and Archaeology V, 2 (1966).
- Soviet Studies in History V, 2 - 4 (1966).
- Speculum XLII, 1, 2 (1967) : A. O. CITARELLA, *The relations of Amalfi with the Arab world before the Crusades*. S. 299 - 312.
- Studia Historica Slovaca III (1965).
- Studia Islamica XXV (1966), XXVI (1967).
- Studia Orientalia XXXIV (1967).
- Studies in Islam IV, 1, 3 (1967).
- Studii și Cercetari de Istorie; Veche XVII, 4 (1966); XVIII, 1 - 2 (1967).
- Studii, Revista de Istorie XIX, 3 - 6 (1965); XX, 1 (1967).
- Sumer XXI, 1 - 2 (1965) : T. MADHLOUM, *Assyrian siege - engines*. S. 9 - 16. J. E. WOOTTON, *A sumerian statue from Tell Aswad*. S. 113 - 119.
- Suomen Museo 1966.
- Syria XLIII, 3 - 4 (1966); XLIV, 1 - 2 (1967) : XLIII, 3 - 4 — O. TUFNELL - M. W. A. WARD, *Relations between Byblos, Egypt and Mesopotamia at the end of the third Millenium B. C. As study of the Montet Jar*. S. 165 - 241. E. PORADA, *Les cylindres de la Jarre Montet*. S. 243 - 258. XLIV, 1 - 2 — E. G. KENNA, *Quelques aspects de la glyptique chypriote*. S. 111 - 117. J. LEROY, *Un évangélique arabe de la bibliothèque de Topçapi Sarayı à décor byzantin et islamique*. S. 118 - 130.
- Szazadok 6 (1966); 1 - 2 (1967) : 1 - 2 (1967) — Gy. KALDY - NAGY, *Adatok a levanter kerskedelem XVII. szazad elejei történetéhez*. S. 138 - 147.
- Tarih Mecmuası (Hayat) 5, 6, 7 (1967).
- Tohogaku 32 (1966).
- Tôhō Gakuhō 38 (1967).
- The Toyo Gakuho 49, 2, 3 (1966).
- Történelmi Szemle IX, 1 - 4 (1966).
- Türk Ansiklopedisi Fas. 113 - 114 : Elcano - Emaret.
- Türk Arkeoloji Dergisi XIV, 1 - 2 (1965) : M. AKOK, *Afyon - Çavdarlı kazısı*. S. 5 - 34. M. AKOK - H. GÜRÇAY, *Yeraltı şehirlerinde bir inceleme ve Yeşilhisar ilçesinin soğanlıdere köyünde bulunan kaya anıtları*. S. 35 - 68. U. B. ALKIM, *İslâhiye bölgesi araştırmaları, Tilmen ve Gedikli (Hüyük) kazıları 1964*. S. 69 - 79. U. B. ALKIM,

- İslâhiye bölgesi araştırmaları ve Gedikli (Karahöyük) kazısı 1965*. S. 79 - 87. M. ANABOLU, *Alında (karpuzlu)*. S. 87 - 103. K. BALKAN - O. SÜMER, *1965 yılı Ani kazıları hakkında kısa rapor*. S. 103 - 119. E. BİLGİÇ - B. ÖÇÜN, *Adilcevaz'da ikinci mevsim kazıları (1965)*. S. 119 - 123. Y. BOYSAL, *1964 Müsgebi kazıları hakkında kısa rapor*. S. 123 - 127. W. DJOBADZE, *Third campaign in the monastery of St. Barlaam*. S. 127 - 135. K. ERİM, *Aphrodisias 1964 hafriyatı*. S. 135 - 141. A. ERZEN, *Van Bölgesi Çavuştepe kazısı*. S. 141 - 147. D. H. FRENCH, *Can Hasan 1965*. S. 147 - 151. A. H. DETWELLER - G. HANFMANN - D. G. MITTEN, *Excavations at Sardis, 1965*. S. 151 - 161. H. Z. KOŞAY, *1964, Alaca Höyük kazısı raporu*. S. 161 - 217. S. LLOYD - C. A. BURNEY, *Excavations at the Urartian citadel of Kayalidere (1965 season)*. S. 217 - 223. M. MELLINK, *Excavations at Karataş - Semayük 1965*. S. 223 - 231. Y. BOYSAL, *Teos kazısı 1965 yılı kısa raporu*. S. 231 - 235. N. ÖZGÜÇ, *Acemhöyük kazıları*. S. 235 - 237. K. OTTO - DORN — M. ÖNDER *Kubad - abat kazısı ön raporu*. S. 237 - 243.
- Türk Dili 187 - 192 (1967); 188 - Ataç'ı anma sayısı.
- Türk Etnografya Dergisi IX (1966) : S. ÜNVER, *Çiçek tarihimize Türk karanfilleri*. S. 5 - 12. M. ÖNDER, *Selânik'te Atatürk evi*. S. 13 - 20. H. GÜRÇAY, *Keçe ve keçecilik*. S. 21 - 32. H. Z. KOŞAY, *Maddi halk kültürü araştırmaları*. S. 33 - 46. Z. ÖRNEK, *Alacahöyük ve civarı örme ve dokuma motifleri*. S. 47 - 79. M. KATOĞLU, *13. Yüzyıl Konyasında bir cami grubunun plan tipi ve son cemaat yeri*. S. 81 - 100. A. GÖKOĞLU, *Kastamonu yemekleri*. S. 101 - 109.
- Türk Kültürü 53, 59 (1967) : 53 - A. AYDA, *Sadı Maksudi'nin Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşundaki rolü*. S. 321 - 327. M. ÖNDER, *Selânik'te Atatürk evi*. S. 347 - 353. A. İNAN, *Epeve ve hurafe motiflerinin tarih bakımından ömeni*. S. 364 - 367. 54 - E. KURAN, *Atatürk'ün milliyetçiliği*. S. 397 - 400. M. ÖNDER, *Romanya'da sulara gömülecek olan bir Türk kasabası : Adakale*. S. 427 - 434. 58 - I. KAFESOĞLU, *Türk milliyetçiliği*. S. 697 - 711. N. HACİEMİNOĞLU, *Türk ordusunun karakteri*. S. 712 - 714. F. TİMURTAŞ, *30 Ağustos'un mânası*. S. 715 - 719. A. ÇAYCI, *Türk ordusunun Çanakkale zaferi ve siyasi neticeleri*. S. 719 - 727. A. KARAMANLIOĞLU, *Kutadgu Bilig ve kumandan*. S. 741 - 744. E. KURAN, *Serasker Hüseyin Avni Paşa*. S. 745 - 747. A. İNAN, *Şark klasik edebiyatında Türkler ve Türk ordusu*. S. 748 - 751. A. ERGÜÇ, *Dede Korkut kitabı'na göre Türklerde silâhın yeri ve önemi*. S. 752 - 763. E. KURAN, *Dünyada ve Türkiye'de sosyalizm ve komünizm*. S. 766 - 772. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Gazi Osman Paşa - Plevne türküsü ve destanı*. S. 825 - 831. H. ŞEKERCİOĞLU, *Mryofallon zaferi ve yerin stratejik önemi*. S. 831 - 837. N. S. BANARLI, *Köprülü'nün rubaileri*. S. 837 - 844.
- Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XV, 2 - 4 (1966) : M. CUNBUR, *Tarihimize Anadolu'da kütüphane kurma çabaları*. S. 129 - 133. N. BAYRAKTAR, *İstanbul'daki vakıf kütüphaneler ve Süleymaniye kütüphanesi*. S. 134 - 138.
- Türkiye Bibliyografyası 1965, 1 - 4; 1966 - 1.
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası 1964 yazar adları indeksi; 1965, 4; 1966, 2.
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni 9 (1966); 12 (1967).
- University of Birmingham Historical Journal X, 1, 2 (1966).
- University Studies II, 2 (1965).
- Vestnik Drevney Istorii 1 (1967).

- Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte XIII. Jahrgang (1965); XIV. Jahrgang (1966).
 Viking XXX (1966) : SVERRE MARSTRANDER, *An Etruscan cinerary urn in the University Museum of National Antiquities, Oslo*. 5 - 24.
- Voprosii Istorii 1, 2 (1967).
- Die Welt des Islams X, 3 - 4 (1966) : E. GRÄF, *Die Übertragbarkeit abendländischer Staatsordnungen auf islamische Länder*. S. 131 - 164. O. SPIES, *Die Hamburger Türkenzeitung von 1683 und 1684*. S. 170 - 174. G. JÄSCHKE, *Mustafa Kemal und der Glaubenskrieg*. S. 174 - 180. G. JÄSCHKE, *Neuordnung der geistlichen Verwaltung in der Türkei*. S. 181 - 192. *Deutsch - Türkische Militärkonvention vom 18. Oktober 1917*. S. 193 - 202.
- Wissenschaftliche Zeitschrift, Martin - Luther - Universität XV, 5, 6 (1966).
 The Yale Review LVI, 3, 4 (1967).
- Zeitschrift für Balkanologie IV (1966) : D. THEODORIDIS, *Erläuterungen zu den türkischen Transkriptionstexten des Martelini*. S. 139 - 145. D. THEODORIDIS, *Türkietürkisch nadas*. S. 146 - 148.
- Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 1 (1847) - 20 (1866); 88 (1934) - 90 (1936); 97 (1943) - 98 (1944) reprint; 116, 2 (1966) 117, 1 (1967) : 116 - H. GÄTJE, *Zur arabischen Überlieferung des Alexander von Aphrodisias*. S. 255 - 278. H. W. BRANDS, *Neologismen und Terminologie in den heutigen Türk-sprachen*. S. 279 - 290. 117 - H. R. ROEMER, *Richard Hartmann in memoriam*. S. 1 - 10.
- Zeitschrift für Kulturaustausch XV, 1 - 2 (1965); XVI, 4 (1966); XVII, 1 - 2 (1967).
- Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXIV, 3, 4 (1965 - 66).
- Zentralblatt der Bulgarischen Wissenschaftlichen Literatur 2 (1966).
 Zion XXXII, 1 - 2 (1967).

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	<u>Page</u>
ATLAN, PROF. DR. SABAHAT : Les pièces de monnaies du type Alexandre forgées à Side (en Turc; 2 planches)	483
————— : Die in Side geprägten Münzen mit Alexandertypen (traduction en allemand du précédent)	497
ALP, SEDAT : Les Coupes de Libation "Cruche au bord en bec" et "Instrument en forme de bras" et leurs équivalants dans le Textes hittites (en. turc; 8 fig.)	513
————— : Die Libationsgefässe "Schnabelkanne" und "Armförmiges Gerät" und ihre hethitischen Bezeichnungen (Mit 8 Abb.)	531
EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ : Tekke d' Akyazılı (en turc; 28 fig. et 2. planches)	551
————— : The Tekke of Akyazılı (traduction en anglais du précédent).	593
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Emir Çoban Soldoz et Demirtaş ...	601
TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH : "Koşma's écrits par le Khan de Crimée Mehmet Giray IV, sous le faux nom de Kâmili."	647
İĞDEMİR, ULUĞ : Récit du buste d'Atatürk qui se trouve dans la salle d'entrée du bâtiment de la Société Turque d'Histoire (1 fig. et 4 photocopies)	657
 Informations :	
Deux Grandes Pertes de la Société Turque d'Histoire	661
 Bibliographie :	
TURAN, ŞERAFETTİN : Alberto Tenenti, <i>Venezia e i Corsani 1880 - 1615</i> (= <i>Venise et Pirates</i>)	663
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le premier semestre du 1967	671

Sur la couverture : Coupe en forme de tête de bélier, trouvée à Karahöyük (Konya). - Date approximative : 1750 av. J. Ch.

BELLETEN

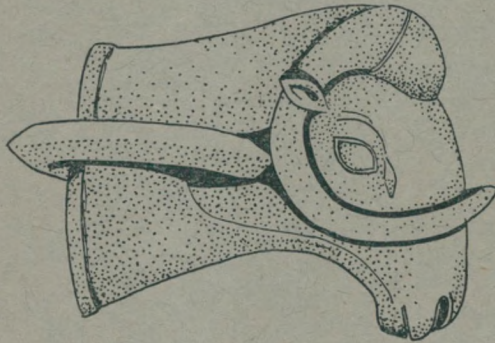
PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome: XXXI

No : 124

Octobre 1967

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 6 7